

Çağrı Erhan

Türk - Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri

Çağrı Erhan
Türk - Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri

ISBN 975-533-324-X

© İmge Kitabevi Yayınları, 2001

Tüm hakları saklıdır.

Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Mayıs 2001

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mehmet Göllü

Kapak

T. Tolga Özçelik

Düzeltili

Olca Zengin

Baskı ve Cilt

Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

İmge Kitabevi

Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara

Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11

Faks: (312) 425 29 87

İnternet: www.imge.com.tr

E-Posta: imge@imge.com.tr

*Annem Gülsen Erhan ve
Babam Nail Erhan'a*

İçindekiler

Kısaltmalar	11
Önsöz	13
Giriş.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı ile Amerikalının Tanışması (1776-1830)

I. ATLANTİK'TEN AKDENİZ'E İLK DURAK: MAĞRİB.....	33
A. ABD'NİN MAĞRİB BÖLGESİYLE İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ (1780-1801).....	37
1. Bölgede Ticareti Zorlaştıran Faaliyetler	37
2. Güvenliğin Satın Alınması	42
a. ABD-Fas İlişkileri	42
b. Cezayir'le Zoraki Barış	44
c. Trablusgarp Antlaşması	50
ç. Tunus Antlaşması	52
B. BERBERİ SAVAŞLARI (1801-1824)	55
1. Trablusgarp Savaşı (1801-1805)	55
2. ABD-Cezayir Gerginliği (1815-1816)	61

3. Tunus ile Yeni Dönem.....	65
4. Berberi Savaşları'nın Sonuçları.....	66
II. LEVANT'TA AMERİKALILAR	68
A. AMERİKALILARIN TİCARİ FAALİYETLERİ	68
1. Ege, Boğazlar ve Karadeniz'de Ticaret.....	72
a. İzmir Limanı ve Amerikan Tacirleri	72
b. Boğazlar ve Karadeniz.....	77
2. Amerikalıların Tabi Olduğu Ticaret Rejimi	79
B. AMERİKAN MİSYONERLERİNİN LEVANT'TAKİ İLK TEMASLARI	82
1. Hazırlık Çalışmaları	85
2. İstanbul Misyonunun Kuruluşu	90
C. OSMANLI DIŞ POLİTİKASINDA ABD UNSURU.....	93
1. İlk Diplomatik Görüşmeler (1799-1828).....	94
a. Diplomatik Görüşmeler Başlarken Tarafların Temel Yaklaşımları	94
i. Hevesli Washington	94
ii. Çekingen İstanbul.....	103
b. Görüşmelerin Gelişimi	114
2. Osmanlı-Amerikan Ticaret Antlaşması.....	120
a. Taraflar Arasında Nihai Görüşmeler.....	120
b. Antlaşmanın İçeriği.....	123
c. Onay Süreci ve Gizli Madde Sorunu	126
i. Washington'dan Yükselen İtirazlar	126
ii. İstanbul'un İkna Edilmesi	128
iii. Gizli Maddenin Reddinden Doğan Soğukluğun Giderilmesi.....	132

İKİNCİ BÖLÜM

Artan ve Çeşitlenen Osmanlı-Amerikan İlişkileri (1830-1867)

I. DIPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASI VE GELİŞMESİ	135
A. OSMANLI DEVLETİ'NDE AMERİKAN DİPLOMATİK VE KONSÜLER YAPILANMASI.....	140
1. İstanbul'daki Amerikan Temsilciliği	140

2. ABD Konsoloslukları	145
3. Amerikan Diplomatlarının Nitelikleri.....	149
B. ABD'DE OSMANLI DİPLOMATİK VE	
KONSÜLER YAPILANMASI.....	152
1. Konsolosluklar (Şehbenderlikler)	152
2. ABD'ye Gönderilen Osmanlı Özel Temsilcileri.....	153
a. Binbaşı Emin Bey'in Ziyareti	154
b. Mehmed Paşa'nın Ziyareti	156
3. Washington'daki Osmanlı Temsilciliği	158
II. TİCARİ İLİŞKİLER	161
A. İKİ ÜLKENİN TİCARET ÖNCELİKLERİ	161
1. Ticareti Etkileyen Faktörler	161
2. Ticaret Malları ve Ticaret Hacmi.....	163
B. 1862 TİCARET ANTLAŞMASI	165
1. Antlaşmaya Duyulan İhtiyaç	165
2. Antlaşmanın Hazırlık Dönemi	167
3. Antlaşmanın İçeriği.....	168
4. Antlaşmanın Yürürlüğe Girişi	170
C. SİLAH TİCARETİ.....	171
1. Deniz Silahları Ticareti.....	172
2. Kara Silahları Ticareti.....	175
III. İLİŞKİLERDEKİ TEMEL SORUNLAR.....	179
A. ABD DONANMASI VE BOĞAZLAR.....	180
B. MİSYONERLERİN FAALİYETLERİNDEN	
DOĞAN SORUNLAR.....	190
1. Misyonerlerin Ülkeye Yayılması.....	190
2. Osmanlı Tabaası ve Misyonerler	193
3. Misyonerlerin Yayın Faaliyetleri ve Babıâli.....	199
C. HUKUKİ SORUNLAR.....	204
1. Yargı Sorunu.....	205
a. Sorunun Kaynakları	205
b. Osmanlı Topraklarında Suç İşleyen	
Amerikalıların Durumu.....	211
c. Osmanlı Topraklarında Amerikan	
Vatandaşlarına Karşı İşlenen Suçlar	218

ç. ABD Topraklarında Osmanlı Vatandaşlarına Karşı İşlenen Suçlar	222
2. Tabiiyet Sorunu	226
a. Sorunun Kaynakları	226
b. Osmanlı-ABD Tabiiyet Anlaşması	228
Ç. AMERIKAN KOLONİCİLERİNİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR	234
1. Amerikalılar ve Filistin	234
2. Yafa Kolonisi Sorunu	236
D. MACAR MÜLTECİLERİ SORUNU	240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Doğu Sorunu ve ABD (1867-1917)

I. AMERIKAN İÇ SAVAŞI VE ABD'NİN YAYILMACILIĞA BAŞLAMASI	248
A. İÇ SAVAŞ SIRASINDA OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİ	248
1. Babıâli'nin İç Savaşa Yaklaşımını Belirleyen Faktörler	248
2. "Kuzey" e Verilen Destek	253
3. İç Savaşın Osmanlı-ABD İlişkileri Açısından Sonuçları	255
B. İÇ SAVAŞ SONRASINDA AMERIKAN DIŞ POLİTİKASI	259
1. Kıta Ölçeğinden Taşan Hedefler	259
2. Washington'un Genel Olarak "Doğu Sorunu"na Bakışı	263
II. OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ ULUSAL AYAKLANMALAR VE ABD	268
A. GIRIT İSYANI	268
1. ABD'nin Girit'e Bakışını Şekillendiren Öğeler	268
a. ABD'nin Stratejik Çıkarları Açısından Girit	269
b. ABD Kamuoyu ve Girit	271
2. Washington'un Girit'e Yönelik Eylemleri	274

B. BALKANLARDAKİ MILLİYETÇİ

HAREKETLER.....	280
1. Bulgaristan.....	280
a. Amerikan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğinin Gelişimine Katkıları	280
b. Bulgar İsyanı ve Amerikalılar.....	284
c. ABD'nin Osmanlı-Rus Savaşı'na İlgisi	292
ç. Savaş Sonrasındaki Amerikan Faaliyetleri	293
2. Makedonya ve Arnavutluk	294
a. Selanik Vakası	294
b. Stone Vakası	298
c. Amerikan Misyonerleri ve Arnavutlar	300
C. ERMENİ SORUNU.....	301
1. ABD'nin Konuya Yaklaşımı	302
2. Ermeni Olaylarının Yol Açtığı Gerginlikler	306
a. Washington'un Temkinli Yaklaşımı.....	306
b. Müdahaleci Eğilimlerin Güç Kazanması.....	309
c. Sultan'ın ABD'den Yararlanma Çabaları.....	318
ç. İlişkilerin Tekrar Gerginleşmesi	320
d. Tazminat Sorunu	325
e. Sorunun Çözülmesi Süreci.....	331
Ç. ULUSAL AYAKLANMALAR KONUSUNUN OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİ AÇISINDAN SONUÇLARI	336

III. YÜKSELEN SİYONİZM VE ABD..... 339

A. ALİYAHLARDAN ÖNCE ABD'NİN YAHUDİLERE BAKIŞI.....	340
B. YAHUDİLERE BİR YURT BULUNMASINDA ABD'NİN KATKILARI	344

IV. OSMANLI DEVLETİ'NİN ABD İLE SICAK İLİŞKİLER

KURMA YÖNÜNDEKİ ÇABALARI.....	354
A. ATLANTİK ÖTESİNDE DOSTLUK ARAYIŞI	354
1. ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki İtibarının Artması.....	354
2. Karşılıklı Diplomatik Yardımlar	360

a. Urabi Paşa Bunalımı Sırasında Amerikan Arabuluculuğu.....	360
b. II. Abdülhamid'in ABD'nin Filipinler'i İşgaline Verdiği Destek.....	367
B. OSMANLI ÜRÜNLERİNİN ABD'DE TANITIMI	370
V. İLİŞKİLERDE SON DÖNEM (1908-1914)	375
A. ABD'NİN II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN DUYDUĞU SEVİNÇ.....	375
B. CHESTER DEMİRYOLU PROJESİ	377
C. DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN SONA ERMESİ	383
Sonuç.....	389
Kaynakça	399
Ek 1 Osmanlı Devleti'nin ABD ile Ticareti.....	417
Ek 2 İstanbul'da Görev Yapan ABD Elçileri	419
Ek 3 Washington'da Görev Yapan Osmanlı Elçileri.....	420
Dizin.....	421

Kısaltmalar

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
Apr:	April (Nisan)
Aug:	August (Ağustos)
B.:	Receb
Bkz.:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.:	Cemaziyelahir
CA.:	Cemaziyelevvel
C.B.	Cevdet Bahriye
C.H.:	Cevdet Hariciye
C.R.:	Congressional Record (ABD Kongresi Tutanakları)
D.E.D.:	Düvel-i Ecnebiye Defteri
D.E.K.:	Düvel-i Ecnebiye Kalemi
D.S.:	Department of State (ABD Dışişleri Bakanlığı)
Dec.:	December (Aralık)
F.R.:	Foreign Relations of the United States

Feb.:	February (Şubat)
FO:	Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi)
H.H.:	Hatt-ı Hümayun
H.N.M.K.:	Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi
İ.H.:	İrade Hariciye
İ.S.:	İrade-i Seniyye
İ.S.K.D.:	İrade-i Seniyye Kayıt Defteri
Jan.:	January (Ocak)
Jul.:	July (Temmuz)
Jun.:	June (Haziran)
L.:	Şevval
M.:	Muharrem
Mar.:	March (Mart)
md.:	Madde
N.:	Ramazan
NARA:	National Archives and Records Administration (ABD Ulusal Arşivleri)
Nov.:	November (Kasım)
Oct.:	October (Ekim)
passim:	Eserin tümü
R.:	Rebiülahir
RA.:	Rebiülevvel
S.:	Safer
S.E.A.:	Sadaret Evrakı Amedî Odası
S.E.D.H.K.:	Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kalemi
Sep.:	September (Eylül)
t.y.:	Tarih Yok
v.d.:	Ve diğerleri
Y.E.E.:	Yıldız Esas Evrakı
Z.:	Zilhicce
ZA.:	Zilkade

Önsöz

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde sürdürdüğüm doktora çalışmam çerçevesinde Osmanlı-Amerikan ilişkilerini konu alan bir doktora tezi yazmayı düşündüğümde, danışmanım Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'dan başlangıçtan itibaren büyük destek gördüm. Prof. Yediyıldız az sayıda bilim adamının inceleme yaptığı bu alanda çalışmanın ve ekonomik, sosyal ve siyasi yönleri olan bir konunun tüm boyutlarını kapsayıcı niteliğe sahip bir metod benimsemenin güçlüklerini anlatarak, beni önümdeki uzun ve zorlu çalışmaya hazırladı. Araştırmam boyunca yönlendirmeleri, metodolojik telkinleri ve sabırlı yaklaşımıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkısı bulunan Prof. Yediyıldız'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Uluslararası İlişkiler lisans ve yüksek lisans öğrenimi gördükten sonra, cüretkâr bir adım atarak başka bir disiplinde

doktora eğitimime başlarken, hocam Siyasi Tarih Anabilim dalı Başkanı Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu'nun hoşgörülü tutumunun bana ne büyük bir cesaret verdiğini burada ifade etmem gerekir. Prof. Kürkçüoğlu bana bir yandan bilimsel ve akademik konularda hocalık yaparken diğer yandan da Mülkiyelilik dayanışması çerçevesinde ağabeyliğini esirgemedi. Tarihsel olayları yorumlarken dikkati ve titizliği elden bırakmamanın bir siyasi tarihçi için asla lüks olmadığını ondan öğrendim. Daha uzun yıllar birlikte çalışmak temennisiyle Prof. Kürkçüoğlu'na duyduğum şükran hislerini belirtmek isterim.

Siyasi tarih çalışmalarının vazgeçilmez kaynağı arşiv belgeleridir. 1994'te beni Yenimahalle'deki Başbakanlık arşiviyle tanıştıran Prof. Dr. İlber Ortaylı, tarihe ve tarih yazıcılığına bakışında köklü değişiklikler olmasını sağladı. Ankara'da başlayan arşiv çalışmalarım, İstanbul'da, Washington'da ve Londra'da sürdü. Prof. Ortaylı belgeyi yorumlayıp kullanmakla, belge fetişizmi arasındaki farkı öğretti; Osmanlıca ve Latince derslerinde "vesika" okumanın önemini sürekli vurguladı. Prof. Ortaylı'ya yol göstericiliği için teşekkür ederim.

Uluslararası ilişkilerde tek yönlü bakış açısıyla olaylara yaklaşmak bir bilim adamının içine düşeceği belki de en büyük yanılgıdır. İki ülke arasındaki ilişkileri incelerken bunlardan sadece birinde yazılmış kaynaklara dayanmak ister istemez bu tek yönlü bakışı beraberinde getirir. Bundan kurtulmanın yolu aynı olayı farklı kaynaklardan ve farklı bakış açılarından ele almaktır. Tarihte nesnelliği yakalamanın yolu da budur. Ne var ki, ülkemizde sosyal bilimler alanında yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları yapanlara sunulan burslar sınırlı olduğundan, araştırmacılarımız yabancı ülkelere gidip kütüphanelerde ve arşivlerde çalışma yapma imkânından büyük ölçüde mahrum kalmaktadır. Son yıllarda Türkiye Bilimler Akademisi'nin

(TÜBA) sosyal bilimler alanında vermeye başladığı yurtiçi ve yurtdışı doktora bursları bu açığı kapatma yönünde atılmış akılcı ve verimli bir adımdır. TÜBA'nın sunduğu imkânlardan yararlanarak yurtdışında araştırma yürütmüş biri olarak TÜBA kurucu başkanı Prof. Dr. Ayhan Çavdar'a başkan danışmanı Prof. Dr. Süleyman Çetin Özoğlu'na ve tüm TÜBA çalışanlarına teşekkür ederim. Bu çerçevede Georgetown Üniversitesi'nde danışmanlığımı üstlenen Türkiye Araştırmaları Enstitüsü başkanı Prof. Dr. Sabri Sayarı'ya da içten teşekkürlerimi sunarım.

Uzun süre bir konu üzerinde yoğunlaşmanın doğal sonucu yazdıklarınızı sinayamamaktır. Defalarca aynı metni okuduğunuz alde bariz bir imla ya da bilgi hatasını göremeyebilirsiniz. Çalışmanın sağlıklı olabilmesi bu sakınca-
nın ortadan kaldırılmasıyla mümkündür. Bu da ancak çalışmayı yazarından başka kişilerin de dikkatle okumalarına ve değerlendirmelerine bağlıdır. İşlerinin yoğunluğuna rağmen bu çalışmayı baştan sona titizlikle okuyarak yapıcı eleştirilerde bulunan Doç. Dr. Mustafa Aydın'a, Yrd. Doç. Dr. Melek Fırat'a ve Teyfur Erdoğan'a da teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bu bağlamda çalışmanın çeşitli bölümlerine görüş ve eleştirileriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Gümeç Karamuk'un, Doç. Dr. Nesrin Algan'ın, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'nun, Dr. Özlem Künçek'in, Dr. Fethi Açıkel'in, Dr. Erel Tellal'ın, Dr. Ayla Göl'ün, Naci Aklan'ın, Bahri Ata'nın, Bülent Arı'nın, Selim Aslantaş'ın, Mustafa Coşkun'un, Erdem Denk'in, Kudret Özersay'ın, Nimet Özbek'in ve Metin Özügurlu'nun isimlerini de burada saymak isterim.

Akademik yardımların yanında, ailemden gelen maddi ve manevi destek olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı. Annem Dr. Gülsen Erhan'a, babam Dr. Nail Erhan'a ve kardeşim Tuğrul Erhan'a sonsuz destekleri için minnet duygularımı sunarım. Evlendiğimizden beri sürekli tezler,

makaleler, ödevler ve ders hazırlıklarıyla uğraşıp, "eve iş getirmeme" ya da "evden işi eksik etmememe" ses çıkarmayan sevgili eşim Melek Erhan'a da kalpten şükranlarımı vurgularım.

29 Ocak 2001, Cebeci

Giriş

ABD ile ilişkiler II. Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikasının en önemli konu başlıklarındandır. Truman Doktrini'nin 1947'de ilan edilmesinden ve Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesinden sonra iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği alanlarında önemli mesafeler kaydedilmiş, Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin aldığı dış politika kararlarının önemli bir bölümü ABD'nin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle şekillenmiştir. Günümüzde de Kıbrıs sorunundan Bakü-Ceyhan boru hattı projesine, Türk-Yunan ilişkilerinden Kuzey Irak bilmecesine kadar Türk dış politikasının en önemli gündem maddeleri ABD ile ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Türk dış politikasının temel eğilimlerinin belirlenmesinde böylesine etkili bir unsur olan ABD ile ilişkiler, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş olmakla birlikte, bu dönemde ortaya çıkmış değildir. Yine de Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde yapılan incelemelerin çoğu başlangıç tarihi olarak 1945'i alır. Halbuki Milli Mücadele dönemi, Lo-

zan görüşmeleri ve Cumhuriyet'in ilk yılları, 1945 sonrası ilişkilere hazırlık niteliği taşıyan örneklerle doludur. Ama bu dönemlerin hiçbiri Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıç noktasına ulaşmak isteyen bir araştırmacı için sağlıklı bir çıkış noktası olma özelliği taşımaz.

Tarih, olayların neden-sonuç ilişkisi içinde birbirini takip ettiği diyalektik bir disiplindir. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi Türk-Amerikan ilişkileri, aynı dönem Türk-İngiliz, Türk-Fransız ve Türk-Alman ilişkilerinde olduğu gibi, bir önceki dönemde gerçekleşen olayların ve gelişmelerin bıraktığı miras üzerinde yükselmiştir. Bu miras Osmanlı-Amerikan ilişkileri döneminden kalmıştır.

Bu çerçevede, çalışmanın amacı Osmanlı-Amerikan siyasi ilişkilerini tüm boyutlarıyla ele almak ve ilişkilerin Cumhuriyet dönemi Türk-Amerikan ilişkilerine bıraktığı mirasın olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte nedenlerini ortaya çıkarmaktır.

Konunun seçilmesindeki en önemli neden, ülkemizde bugüne kadar Osmanlı-Amerikan siyasi ilişkilerinin tüm boyutlarıyla ele alındığı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Yürütülen kapsamlı kaynak taramasında ulaşılan Türkçe ve İngilizce 221 kitap, tez ve makaleden 143'ü doğrudan Osmanlı (Türk)-Amerikan ilişkileriyle ilgilidir. Bunların sadece 27'sinin Türkiye'de yayınlanmış çalışmalar olması bu alandaki yayın eksikliğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu 27 yayının 18'i dergi ya da gazete makalelerinden oluşmaktayken sadece 9'u kitap olarak basılmıştır.

Türkiye'de yapılan yayınların dönemsel dağılımına baktığındaysa, 1930-1940 arası 1, 1940-1950 arası 1, 1950-1960 arası 1, 1960-1970 arası 5, 1970-1980 arası 5, 1980-1990 arası 8, 1990-1999 arası 6 çalışmanın yayınlandığı görülmektedir. Bu rakamlardan, özellikle 1960'tan itibaren Osmanlı-Amerikan ilişkileri konusuna duyulan ilgide bir artış olduğu, fakat bu ilginin hiçbir zaman yoğunluk ka-

zanmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, 1930'larda Fuat Ezgü'nün, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde hazırladığı "Osmanlı-Amerikan İlişkileri" başlıklı doktora tezinden beri, bu konuda kapsamlı bir doktora çalışmasının yapılmamış olması, konunun akademik çevrelerde de az ilgi çektiğinin bir göstergesidir.

Bu alanda az sayıda çalışma yapılmasının en önemli nedeni, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın büyük devletleriyle olan ilişkileriyle karşılaştırıldığında ikincil önemde kalmasıdır. Osmanlı tarihine ilişkin kapsamlı kaynaklarda bile, ABD ile ilişkiler konusuna ancak Avrupa devletleriyle ilişkileri etkilediği ölçüde çok az yer verilmiş olması bu durumu ortaya koymaktadır.

Yukarıdakiyle bağlantılı bir diğer neden, daha önce çok az yayın yapılmış böyle bir alanda çalışma yapmanın özellikle genç araştırmacılara çekici gelmemesidir. Konuyu araştırarak olan kişinin az sayıda Türkçe yayını ve Osmanlı arşiv belgelerini incelemeyi bitirdikten sonra, mutlaka ABD kütüphaneleri ve arşivlerinde de çalışması gerekmektedir. Bu da gerek çalışma süresini uzatması, gerek çalışmanın maliyetinin yükseltmesinden dolayı araştırmacıyı konudan uzak tutmaktadır.

Türkiye'de yapılanlarla karşılaştırıldığında, Osmanlı-Amerikan ilişkileri konusunda ABD'de yapılan yayın ve akademik çalışmaların sayısının daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Ulaşılan Amerikan kaynaklarının bir bölümü çalışmaya konu olan dönemde yazılmış, gelişmeleri bizzat yaşayanların kaleme aldığı çalışmalardır. Bunlar arasında gemicilerin, tacirlerin, seyyahların ve misyonerlerin yazdığı kitaplar ön sıralarda gelmektedir. Ayrıca, dönemin Amerikan gazetelerinde yayınlanan haber ve makaleler de konuya ışık tutmaktadır. Osmanlı-Amerikan ilişkilerini konu alan sistematik ve kapsamlı çalışmalarsa 1920'lerin başından

itibaren artmaya başlamıştır. 1924-1957 yılları arasında, konunun tamamı ya da çeşitli boyutlarıyla ilgili 5 doktora tezi hazırlanmıştır. Bunların yanı sıra, çeşitli araştırmacıların yayınladığı çok sayıda kitap ve makale de, konuya katkıda bulunmuştur.

1924-1994 yılları arasında ABD'de yayınlanmış sistematik çalışmaların çoğu Amerikan arşiv belgelerine dayanmaktadır. Bu yönleriyle, Türkiye'de hazırlanmış çalışmaların da dayanak noktasını oluşturmaktadır. Fakat bu çalışmaların temel eksikliği, Osmanlı belgelerine hiç atıf yapılmamış olmasıdır.

Yukarıda nitelikleri açıklanan basılı kaynaklar ve araştırmaların yanında, çalışmanın hazırlanmasında arşiv kaynaklarından da büyük ölçüde yararlanılmıştır. Metinde de görülebileceği gibi, atıf yapılan kaynakların hemen hemen yarısı arşiv belgeleridir. Bu durum bir yandan, bazı konularla ilgili basılı kaynakların yokluğunda zorunlu olarak ortaya çıkarken, diğer yandan da, dönemi bizzat yaşayan sultan, reisülküttap, başkan, bakan, büyükelçi, gezgin, misyoner, denizci, tacir gibi o dönemde meydana gelen olayların aktörü durumundaki kişilerin kaleme aldığı yazışma ve raporların, olayların çözülmesine ve yorumlanmasına doğrudan yardımcı olabileceği düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Bu çerçevede, çalışmanın hazırlık döneminde ABD ve Türkiye'deki mikrofilm veya dosya ortamındaki arşiv kaynakları taranmış ve konuya katkıda bulunacak nitelikte olanlar sorgulanarak kullanılmıştır. Taranan bu arşiv belgelerinden mikrofilm ortamında olanlar 30.000 sayfayı bulmaktadır. Diğer biçimlerdeki belgelerin sayfa adedi 1.000'in üzerindedir. Kitabın bütününde Amerikan belgelerinin Osmanlı belgelerine göre ağırlık taşıdığı görülmektedir. Bunun temel nedeni ABD arşiv belgelerinin tamamının sistematik olarak düzenlenmiş olmasıdır. Bunların yanı sıra,

İngiliz belgelerine de atıflar vardır. Fakat, İngiltere'nin konuyla doğrudan ilgili olmaması sebebiyle bu belgelerin sayısı diğerlerine göre azdır. Ama yine de, İngiliz belgelerinin ABD ve Osmanlı belgelerinden elde edilen bilgileri tamamlayarak hatta onların bıraktığı boşlukları doldurarak bazı altbölümlerin hazırlanmasında önemli yardımları olduğu inkâr edilemez.

Arşiv araştırması sırasında üç temel zorlukla karşılaşmıştır. Birinci zorluk yıpranmış Osmanlı ve Amerikan belgelerinin okunmasında ortaya çıkmıştır. Solmuş ve karar-mış belgelerin taranması son derece zahmetli bir süreç olmuştur.

İkinci zorluk, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelerin konularına ya da tarih sırasına göre düzenlenmemesinden kaynaklanmıştır. ABD ve İngiltere arşivlerindeki benzerleri gibi Osmanlı diplomatik yazışmalarının da, ilgili oldukları yabancı devlet, örgüt ya da konuya göre düzenlenmesinin ve mikrofilme alınmasının, hem araştırmacının harcadığı süreyi azaltacağı hem de belgelerin yıpranma veya kaybolma olasılığını ortadan kaldıracığı açıktır.

Üçüncü zorluk, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bir günde incelenen belge sayısının beşi geçememiş olmasıdır. Halbuki bu sayı, ABD arşivinde 50'yi, İngiltere arşivinde 20'yi bulmuştur. Bu durum, siyasi iktidarların Türkiye'nin belleği olma özelliğini taşıyan Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerine daha fazla kaynak ayırmasının, arşivlerde çalışan uzmanların sayısının artırılmasının ve mikrofilm ve bilgisayarlı katalog sistemlerinin hayata geçirilmesinin zorunlu olduğunu açıkça göstermektedir.

Çalışmanın hazırlanmasında arşiv kaynakları kadar yararlı olan diğer bir kaynak türü, söz konusu dönemde yaşayan kişilerin kaleme aldıkları, kitap ve makale biçimindeki çalışmalardır. Bu tür yayınların, ikisi hariç hepsinin Osmanlı vatandaşı olmayanlar tarafından yazılmış ol-

ması, tarafların olaylara ilişkin farklı yaklaşımlarının karşılaştırılmasıyla sağlıklı çıkarımlara ulaşılması imkânını zayıflatsa da, en azından dönemin temel gelişmelerinin Amerikalılar tarafından nasıl yorumlandığının görülmesine yardımcı olmuştur.

Öte yandan ABD'nin önde gelen gazetelerinin taranmasıyla, Amerikan basınının ve kamuoyunun Osmanlı-ABD ilişkilerini nasıl yorumladığı konusunda ipuçlarına ulaşmaya çalışılmıştır.

Yukarıda ayrıntıları sunulan kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada savunulan tez, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin, yaşlı ve dağılma sürecine girmiş bir imparatorlukla genç, dinamik ve sürekli güçlenerek genişleyen bir devletin öyküsü olduğu, iki devletin birbirinden farklı iç dinamiklerinin, uluslararası konumlarının ve hedeflerinin, siyasi ilişkilerin kurulması, gelişmesi ve sona ermesi sürecinin her aşamasına etkiye bulunduğu. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın ilk yarısında kapitalistleşme sürecini tamamlayarak, 1860'ların sonundan itibaren emperyalizm aşamasına geçen ABD ile aynı dönemde Avrupa'nın büyük devletlerinin yarıömürge haline getirmeye çalıştığı Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkilerin boyutlarını ortaya koymayı ve niteliklerini açıklamayı hedefleyen bu çalışma, altı temel varsayımın sınanması üzerinde kurgulanmıştır:

Birinci varsayım, ABD'nin XIX. yüzyılın ortalarına kadar Kuzey Afrika, Akdeniz bölgesi ve Osmanlı Devleti'yle ilgilenmesinin siyasi, stratejik, insani ya da askeri nedenlerden çok pazar kaygılarından kaynaklandığıdır. Bu varsayımın önde gelen savunucuları, *American Relations with Turkey 1830-1930 an Economic Interpretation* kitabının yazarı Lealand J. Gordon ve *Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century* başlıklı makaleyi kaleme almış Üner Turgay'dır. Her iki yazar da, "Amerikalı'nın Türk'le" tanış-

masının ardında yatan sebebin ticareti geliştirme ihtiyacından ibaret olduğunu savundukları çalışmalarında, ikili ilişkilerin diğer boyutlarını ancak ticaretle ilişkili olduğu ölçüde incelemişlerdir. İlişkilerin başlangıç dönemini açıklamakta yararlı olabilecek bu yaklaşım, ilerleyen yıllarda ortaya çıkan boyutları göstermekte yetersiz kalmaktadır.

İkinci varsayım, Amerikan tacirlerinin Osmanlı limanlarından taşımacılık yapmalarıyla başlayan ilk temasların ilerleyen yıllarda siyasi bir nitelik kazanmasında, kârlı bir pazar olan bu bölgede faaliyet gösteren Amerikan vatandaşlarının çıkarlarını koruma güdüsüyle hareket eden ABD Hükümeti'nin çabalarının etkili olduğu ve ilişkilerin gelişim süreci içerisinde ticari ilişkilerin inişli-çıkışlı bir grafik çizmesine rağmen, siyasi ilişkilerin kapsam ve boyutlarının istikrarlı bir biçimde arttığıdır. Bu varsayımın sorgulanmasıyla, ilişkilerin genel gidişini açıklamakta yetersiz kalan Gordon ve Turgay'ın yaklaşımlarının bıraktığı boşluğun doldurulmasına çalışılacaktır. Osmanlı-ABD ilişkilerinin kapsam ve boyutlarının, ticari ilişkilerin azalmasına rağmen gelişmesi, en iyi biçimde İstanbul'da görev yapan Amerikan diplomatlarının Washington'a gönderdikleri raporlarda görülmektedir. ABD Hükümeti'nin zaman zaman, ticaret hacminin azalmasını öne sürerek, Osmanlı Devleti'ndeki bazı konsolosluklarını kapatmak yönündeki eğilimleri, ticaretin ikili ilişkilerin sadece bir boyutu olduğunun, ama bunun yanında siyasi ilişkilerin gelişmeye devam ettiğinin savunulduğu bu tür raporlarla değiştirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü varsayım, ilişkilerin başlangıcında ve gelişiminde temel girişimlerin her zaman ABD'den geldiği ve bunun ardında ABD'nin pazar alanını geliştirmek amacıyla Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini giderek artırma çabasının yattığı, Osmanlı Devleti'nin ise, en azından başlangıçta Amerikan girişimlerine ancak günöbirlik tepkiler verdiğidir. Bu varsayımın sorgulanmasında da esas olarak,

Amerikan diplomatik temsilcilerinin merkeze gönderdikleri raporlardan yararlanılmaktadır. Bunların yanı sıra, Hunter Miller'ın 1931'de yayınladığı, *Treaties and the Other International Acts of the United States of America* adlı kitabında yer verdiği, diplomatik ilişkilerin kuruluşuyla ilgili Amerikan belgeleri ve Akdes Nimet Kurat'ın *Türkiye ile ABD Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları* adlı çalışmasında incelediği aynı döneme ait Osmanlı belgeleri de, kurulması için atılan adımların her zaman Washington'dan kaynaklandığı varsayımının oluşturulmasına yardımcı olmuştur.

Bu varsayımın desteklenmesinde kullanılan iki önemli kaynak daha burada anılmalıdır. Bunlar, Charles Oscar Paullin'in *Diplomatic Negotiations of the American Naval Officers 1778-1883* ve James A. Field'in *America and the Mediterranean World 1776-1882* adlı kitaplarıdır. Her iki çalışmada da, özellikle 1830 antlaşmasının imzalanması sürecinde girişimlerin tümünün Washington'dan kaynaklandığını ortaya koyan önemli kanıtlara yer verilmektedir.

Dördüncü varsayım, iki devlet arasındaki ilişkilerin kurulup gelişmesi sürecinin doğrudan ya da dolaylı olarak üçüncü devletlerin Osmanlı Devleti'yle yürüttüğü ilişkilerden etkilendiği ve tarafların bölgede söz sahibi olan, İngiltere, Fransa ve Rusya'yı ürkütmek için temkinli adımlar atmayı tercih ettiği görüşüdür. Field ve Kurat'ın eserlerinde yer verilen Amerikan ve Osmanlı belgeleri ile İngiliz arşivlerinde rastlanan ve Osmanlı Devleti'nin, ABD ile bir antlaşma yaparken İngiltere'nin görüşüne başvurduğunu ortaya koyan bir belge de bu varsayımı güçlendirmektedir.

Beşinci varsayım, Avrupa devletlerinin siyasi ve ekonomik baskıları altında bunalan Osmanlı Devleti'nin, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştırdığı kendisine dost bir devlet bulma arayışları içinde ABD'ye özel bir yer vererek, başlangıçtaki heyecanını yitiren ticari ilişkilere ye-

ni bir hız kazandırmaya ve ABD ile askeri ve siyasi işbirliği ortamı oluşturmaya çalıştığı, ancak bu girişimlerin Doğu Sorunu çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler dolayısıyla sonuçsuz kaldığıdır. Bu varsayımın ele alınmasında, en çok Amerikan ve Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Bunların yanında, Oral Sander ve Kurthan Fişek'in birlikte hazırladıkları *ABD Belgeleriyle Osmanlı-Amerikan Silah Ticareti'nin İlk Yüzyılı 1829-1929* adlı kitapta ve Tevfik Demiroğlu'nun *II. Abdülhamid Zamanında Amerikan Sermayesinin Celbi Teşebbüsü* adlı makalede ortaya konan fikirler de bu varsayımın oluşturulmasında etkili olmuşlardır. Ayrıca, 1880'lerde İstanbul'da elçi olarak görev yapan Samuel S. Cox'un, 1887'de kaleme aldığı ve II. Abdülhamid'e ithaf ettiği *Diversions of a Diplomat in Turkey* adlı kitapta da Osmanlı sarayından kaynaklanan yakınlaşma çabalarına ilişkin bilgilere ulaşılmıştır.

Altıncı varsayım, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkilerin düşüşe geçmesinin arkasında, iki ülkenin birbirlerine karşı antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmemelerinin değil, ABD'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeye başlamasının olduğudur. Bu müdahalenin başlangıç dönemi en kapsamlı biçimde Howard Joseph Kerner'in *Turco-American Diplomatic Relations 1860-1880* adlı doktora tezinde anlatılmıştır. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bulunan Harrisoon Gray Dwight, William Goodell, Frederick Davis Greene ve Cyrus Hamlin gibi önde gelen Amerikan misyonerlerin kaleme aldığı anı niteliğindeki kitaplarda da bu varsayımın oluşturulmasına yardımcı olan ipuçlarına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada esas olarak iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin üzerinde durulmakla birlikte, siyasi ilişkilerin ortaya çıkışı ve gelişiminde etkili olan ekonomik ve kültürel bağlantılara da yeri geldikçe değinilmiştir. Bu bağlamda konu üç döneme ayrılarak incelenmiştir:

ABD'nin Akdeniz ticaretine ilgi duymaya başladığı 1780'lerden, ilk Osmanlı-Amerikan antlaşmasının imzalandığı 1830'a kadarki gelişmeleri ele alan Birinci Bölüm'de, ABD'nin Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarıyla ilişkileri, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan ticari ve misyoner faaliyetleri ve iki devlet arasında ilk antlaşmanın imzalanması sürecine yer verilmiştir.

İkinci Bölüm 1830 antlaşmasından, Washington'a ilk Osmanlı Elçisi'nin atandığı 1867'ye kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu bölümün bitiş yılı olarak 1867'nin seçilmesinin bir diğer nedeni, ABD'nin bu yıldan itibaren giderek artan bir biçimde Doğu Sorunu ile ilgilenmeye başlamasıdır. İkinci Bölüm'de diplomatik ilişkilerin kurulması ve gelişmesi, ticari ilişkilerin ulaştığı boyutlar ve siyasi ilişkileri etkileyen sorunlar incelenmiştir.

1867'den diplomatik ilişkilerin resmen kesildiği 1917'ye kadar meydana gelen gelişmelerin irdelendiği Üçüncü Bölüm'de ise Osmanlı Devleti'ndeki ulusal ayaklanmalar ve Siyonizmin yükselişi gibi konular ABD'nin Doğu Sorununa yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca, Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yakınlaşma çabaları ve diplomatik ilişkilerin sona ermesi süreci de anlatılmıştır.

Kitapta yer verilen konuların sunumunda, tematik yöntemin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı-Amerikan ilişkileri yukarıda belirtilen üç döneme ayrıldıktan sonra, bu dönemlerde meydana gelen olayların sınıflandırılmasıyla başlık ve alt başlıklar oluşturulmuş, bu başlık ve alt başlıklarda ele alınan konuların bir bütün içinde anlatılmasına özen gösterilmiştir. Fakat, tematik yöntemin kullanıldığı incelemelerin çoğunda karşılaşılan bir sorun burada da ortaya çıkmış, bazı konuların kendilerine ayrılan tarihi döneme sığmadıkları, diğer dönemlere taşıkları, hatta ilişkilerin devam ettiği süre boyunca önemlerini korudukları görülmüştür. Örneğin, İkinci Bölüm'de incelenen

"Ticari İlişkiler" ya da "Hukuki Sorunlar" gibi konular, bu bölümün bitiş tarihi olarak verilen 1867'den sonra da ikili gündemin üst sıralarını işgal etmeye devam etmişlerdir. Böylesi durumlarda tematik bütünlüğün korunması kaygısıyla hareket edilmiş, bir sonraki bölümlerde benzer başlıklar açılarak kalınan yerden devam edilmesi yerine, konunun başlanılan yerde bitirilmesine dikkat edilmiştir.

Karşılaşılan bir diğer sorun da, esas olarak bir dönemi etkileyen, fakat kökleri daha önceki dönemlerde yatan konuların anlatılmasında ortaya çıkmıştır. 1867-1917 dönemi kapsayan Üçüncü Bölüm'de yer alan "Amerikan İç Savaşı ve ABD'nin Yayılmacılığa Başlaması" konusu bunlardan biridir. Burada, 1861-1865 arasındaki gelişmelere değinilmesine rağmen, asıl üzerinde durulan, İç Savaş sonrası ABD dış politikasını belirleyen unsurların, Osmanlı-ABD ilişkilerini nasıl etkilediğidir. Bu tür durumlarda, kökleri ne kadar geçmişte olursa olsun, konunun asıl olarak önemli olduğu dönem içinde incelenmesine çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti ile ABD'nin, görünüşte benzeşen, ancak derinine inildiğinde birbirinden farklı niteliklere sahip oldukları görülen bazı özellikleri bulunmaktaydı. Bunları dört grupta toplamak mümkündür:

Birincisi, her iki devletin de geniş topraklar üzerinde kurulmuş olmaları ve farklı ırk ile dinlerden insanları içermesiydi. Osmanlı Devleti'nde hâkim dil Türkçe, ABD'de ise İngilizceydi. Hâkim dilin ortaya çıkmasında her iki devlette de çoğunluğu oluşturan ve yönetimi elinde bulunduran unsur etkili olmuştu. Bu benzerlikle birlikte, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaası, özellikle XVIII. yüzyılın sonundan itibaren çeşitli Avrupa devletleri tarafından himaye altına alınarak, bu devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin gerçekleştirilmesi için kullanılırken, ABD'de böyle bir durum ortaya çıkmadı. Osmanlı Devleti yabancı devletlerin gayrimüslimler yoluyla işlerine müdahale et-

mesini önlemek için XIX. yüzyıl boyunca başta Tanzimat ve Islahat Fermanları olmak üzere çeşitli düzenlemeler yapılmasına rağmen bu eğilimin önüne geçemedi.

ABD'de ise daha kuruluş aşamasında oluşturulan, farklı millet ve dinlerden ABD vatandaşlarının kanunlar önündeki eşitliğini öngören anayasal düzen, farklılıklardan kaynaklanabilecek olası sorunların yumuşak bir şekilde aşılabilmesine zemin hazırladı. Osmanlı Devleti'nin hiçbir döneminde, halkın tümü tarafından benimsenen bir "Osmanlılık" anlayışı gelişmemişken, ABD'de kuruluş yıllarından itibaren "Amerikan vatandaşlığı" kavramı benimsendi. İngiltere'ye karşı beraberce savaştan, monarşi ve aristokrasinin yokluğunda hemen hemen tümü aynı toplumsal sınıfı oluşturan, hayati çıkarlarını korumak ve geliştirmek için Kızıldelilere ve doğa şartlarına karşı birlikte mücadele veren Amerikalılar, kısa süre içinde kendi milletlerini inşa etmeyi başardılar.

Öte yandan, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milliyetçilik ve hürriyet fikirleri, XIX. yüzyılın ilk yarısının ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'ni sarsmışken, ABD'de benzer bir etkiye yol açmadı. Çünkü Fransız İhtilali'nin bayraktarlığını yaptığı bu görüşler, ihtilalden önce Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Amerika'da yayılmış ve ABD'nin bağımsızlığına kavuşmasında etkili olmuştu. Amerikalılar için milliyetçilik anayasal sınırlar içinde, bazen de "sahipsiz topraklar"da Amerikan milliyetçiliğini, hürriyet ise İngiltere'den bağımsızlık kazanmayı ifade ediyordu. Yeni kurulmuş devleti parçalamaya yönelik kullanılamazlardı.

İkinci özellik, her iki devletin de hâkimiyetleri altındaki geniş toprakları yönetmek için eyalet sistemini kullanmalarıydı. Fakat, bu dönemde Osmanlı eyalet sistemi klasik dönemdeki işlerliğini yitirmiş, merkezden uzak eyaletlerin sürekli yeni sorunlara sebep olduğu hatta, bazen

üstü kapalı olarak kısmi özerklik edindiği bir yapıya dönüşmüştü. Bu durum XIX. yüzyıl boyunca da devam edecek, özellikle Mısır'da hidivlik yönetimine geçilmesi sürecinde gözlenecektir. Buna karşılık ABD'de de merkezi hükümet ile eyaletler arasında başlangıçta gevşek bir bağ bulunmakla birlikte, anayasanın federal devlet ve eyalet yönetimlerinin hak, görev, yetki ve sorumluluklarının sınırlarını çok iyi belirlemiş olması birliğin korunabilmesini sağladı. XIX. yüzyılın ortalarında ABD'nin güney ve kuzey eyaletleri arasında ekonomik temelli çekişmeye bağlı olarak bir bölünme yaşandıysa da, 1861-1865 arasında geçen İç Savaş sonrasında birlik yeniden kuruldu.

Burada değinilmesi gereken bir konu da yönetimin özünü ilgilidir. Osmanlı Devleti, Roma, Sasaniler ve Bizans'tan miras kalan yöntemlerin, İslam ve Türk öğeleriyle yeniden yoğrulduğu bir idare sistemine sahip, Eski Dünya'nın en uzun süreli monarşilerinden biriydi. ABD idari mekanizmasının fikir babaları da çoğu zaman Roma'ya gönderme yapmaktaydılar. Fakat, ABD'de Roma tipi mutlakıyetçi yönetim değil, ilk kez Roma'da kurumsallaşan cumhuriyet anlayışı benimsendi. ABD resmi binalarının bir çoğunun Roma mimari tarzında inşa edilmesi, hatta Roma dönemiyle aynı adları taşıması (Capitol, Senato vb.), para, devlet arması ve çeşitli flamalar gibi simgelerle para üzerinde Latince cümlelere yer verilmesi gibi örnekler Roma'ya yapılan bu atfın çarpıcı göstergeleriydi.

Amerikan yönetim biçimi oluşturulurken, kurucuların benimsenecek modeller üzerinde yaptıkları görüşmelerde, aralarında Osmanlı Devleti'ninki de olmak üzere, geçmiş ve var olan tüm yönetim sistemleri ayrıntılarıyla tartışılmıştı. Bu noktada ABD'yi kuranlar, başka devletlerin yaşadığı kötü deneyimleri tekrar etmemek için olumsuzluklardan arınmış bir yönetim biçimi oluşturmaya çalıştılar. Bunu da büyük ölçüde başardılar.

Üçüncü özellik, her iki devletin de kölelik kurumunu tarihten miras almalarıydı. Temelde aynı esaslara dayanan kölelik, bu iki devlette farklı şekillerde uygulama alanı bulmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde köle edinme ve köleleri çalıştırma İslam hukukunun çizdiği sınırlar içinde serbestti. Köleler genellikle hizmetkâr olarak ya da askeri amaçlarla kullanılıyordu. Tarım başta olmak üzere üretime katkı sağlayan alanlarda köle kullanımı ancak pamuk tarımının önem kazandığı 1860'lı yıllarda yaygınlaştı. ABD'de ise köleler, özellikle geniş topraklarda kol gücüne dayalı tarımsal üretimin yapıldığı eyaletler için vazgeçilmez bir üretim unsuruydu. Kölelere davranış şekli bakımından Osmanlılar ile Amerikalılar arasında önemli farklılıklar bulunduğu, 1830' larda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Amerikalı gezginlerin kitaplarında çarpıcı biçimde ortaya konulmaktaydı ki, bu konudaki örneklerle kitabın üçüncü bölümünde yer verilmiştir.

Dördüncüsü, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde başka devletlerle ittifaklara girmenin her iki devlet için de önem taşımasıydı. Amerikan kolonileri İngiltere ile yürüttükleri savaşta, Fransa ve İspanya ile yaptıkları ittifaktan büyük yarar görmüşlerdi. Osmanlı Devleti ise Prusya ile 1790'da yaptığı antlaşma ile birlikte Avrupa devletleriyle zaman zaman beraber hareket edeceği bir döneme girdi. Bununla birlikte, ABD ittifak uygulamasından kısa sürede vazgeçti. İlk ABD Başkanı George Washington 1797'de görevinden ayrılırken, ABD'nin Avrupa devletleriyle ittifak antlaşmaları yapmamasını salık verdi. Bu öğüt 1823'te Başkan James Monroe tarafından doktrinleştirilerek, XX. yüzyıla kadar ABD'nin Avrupa devletleriyle aynı savunma birlikleri içinde yer almasını engelledi. Osmanlı Devleti ise, topraklarına yönelik tehditleri tek başına ortadan kaldıramadığından ve yer aldığı coğrafyanın getirdiği zorunluluklardan dolayı, XIX. yüzyıl boyunca çeşitli ittifaklar içinde yer almaya de-

vam etti.

Öte yandan ABD, dış politikasını Avrupa etkilerinden soyutlamayı başarak XIX. yüzyıl boyunca Amerika kıtası, Karayibler ve Büyük Okyanus'ta kendisi için bir etki alanı oluşturmaya başardı. Osmanlı Devleti ise geleneksel Avrupa güç dengesi politikalarının elverdiği ölçüde kendi hayat alanını korumaya çalıştı. ABD Eski Kıta'nın sorunlarıyla meşgul olan Avrupa devletlerinin müdahalesinden uzak bir biçimde güçlenip genişlerken, Osmanlı Devleti tüm bu sorunların ortasında ve Avrupa devletlerinin müdahale listesinin en üstünde yer almaktaydı.

Kitap boyunca, bu benzerlikler ve farklılıkların iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişimi üzerine etkileri, olayların ve örneklerin yardımıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı ile Amerikalının Tanışması (1776-1830)

I. ATLANTİK'TEN AKDENİZ'E İLK DURAK: MAĞRİB

Osmanlıların Amerikalılarla ilk tanışması, Osmanlı Devleti'nin en batıdaki topraklarının bulunduğu Mağrib¹ bölgesinde gerçekleşti. Gerek Trablus, Cezayir ve Tunus'un başkent İstanbul'dan uzak olması, gerekse bu bölge yöneticileri ile Osmanlı merkezi yönetimi arasında çok sıkı bir bağlantı olmaması, bu ilk karşılaşmanın ardından ikili ilişkilerde hızlı bir siyasilleşme sürecinin başlamasını engelledi.

İleride ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi ABD'nin aslında Osmanlı Devleti'nin bağlı toprakları olan Trablus, Cezayir

1 Arapça'da 'Batı' anlamına gelen 'Garb' kelimesinden türetilen Mağrib, 'gün batısı'nı ifade etmek için kullanılmaktadır. Mağrib kelimesi coğrafi olarak ise, Kuzey Afrika'daki Fas, Tunus, Trablus ve Cezayir'i içine alan bölgeyi ifade eder.

ve Tunus'la kurduğu temaslar, bağımsız devletlerle kurulan diplomatik ilişkilere benzer biçimde yürütüldü. ABD temsilcileriyle bu toprakların yöneticileri arasında kapsamlı antlaşmalar imzalandı. ABD önemli Mağrib limanlarına konsoloslar atadı. İstanbul ne bu antlaşmaların görüşme, imza ve onay süreçlerine katıldı, ne de Amerikan konsoloslarına, Osmanlı Devleti topraklarına atanan konsolosların görev yapabilmeleri için gerekli olan beratları vermeye davet edildi. Bunların da ötesinde, ABD ile Trablus, Cezayir ve Tunus arasında XIX. yüzyılın başında yaşanan silahlı çatışmalar İstanbul'da bir yankı uyandırmadı. Amerikan savaş gemilerinin saldırısına uğrayan bu Osmanlı topraklarının yöneticileri, Osmanlı merkezi yönetiminden yardım istemedikleri gibi, İstanbul da herhangi bir yardım göndermekten uzak durdu.

Osmanlı Devleti'nin, Kuzeybatı Afrika'da yer alan topraklarıyla kurmuş olduğu bu şaşırtıcı derecede gevşek ilişkinin temelinde, bölgede XVI. yüzyıldan itibaren yaşamakta olan gelişmeler yatmaktaydı.

Türklerin Mağrib bölgesine gelişleri, 1516 yılında Oruç Reis'in Cezayir'e ayak basmasıyla oldu. Oruç Reis, buradaki Arap ve Berberileri yenerek, bir yıl içinde tam hâkimiyetini kurdu. Onun ölümünden sonra Türkler, kısa bir süre için Cezayir'i terk etmek zorunda kaldılar. 1525'te Hayreddin Reis Cezayir'i tekrar ele geçirerek, 1528'den itibaren bu ülkenin tek hâkimi oldu. 1534'te Tunus'u da fetheden Hayreddin Reis, burayı 1535'te İspanyollara geri vermek zorunda kaldı. Bir başka Türk gemicisi, Turgut Reis, 1551'de Trablusgarp'ı alarak, buraya beylerbeyi oldu. Birkaç kez el değiştirdikten sonra Tunus da 1574 yılında Sinan Paşa tarafından tekrar ele geçirilerek Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Böylece Fas dışındaki Kuzey Afrika ülkeleri Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş oldu (İlter 1937: 75-76; Kuran 1957: 4).

Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Osmanlı Devleti'ne katıldıklarında, bu üç birimin yönetimi tek bir beylerbeyine verilmişti. Fakat büyük öneme sahip böyle geniş bir bölgeyi yönetenlerin gücünün artması Divan-ı Hümayun'u endişelendirdiğinden, 1587'de bunların ayrı ayrı ve diğer vilayetler gibi üç senede bir değiştirilen paşalarca idaresi yöntemine geçildi. Bu dönemde Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'a "Garp Ocakları" denilmeye başlandı. Maamafih, bu birimlerin idarelerinin birbirlerinden ayrılması, buraların gideerek artan bir biçimde özerkleşmesinin önüne geçemedi. Garp Ocakları'nın merkezden uzak oluşu ve bir dönem için Akdeniz'in tek hâkimi durumundaki Osmanlı Donanması'nın güç yitirmesi, bu özerkleşme sürecini hızlandıran etkenler oldu (İlter 1937: 155-156).

Garp Ocakları, 1671'den itibaren yeniçeriler tarafından seçilen ve "dayı" adı verilen askeri komutanlar tarafından idare edilmeye başladı. Cezayir, Tunus ve Trablus Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmakla birlikte, İstanbul'dan atanan paşalar sadece bir şeref makamı işgal ediyorlardı. Gerçek yönetim dayıların elindeydi (İlter 1937: 157).

Bu durum, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde de devam etmekteydi. Hatta, dayılar özerkliklerini iyice genişletmiş, dayılığı babadan oğula geçen bir tür hidivlik şekline dönüştürmüşlerdi. İşte böyle bir ortamda bölgeye gelen Amerikalılar ilginç bir durumla karşılaştılar. Karşılarında, Osmanlı Devleti'ne bağlı ama ayrı bayrakları ve ayrı yöneticileri olan, Türkçe konuşan ve yazan küçük "devletçikler" buldular.

Genç, güçsüz ve deneyimsiz ABD'nin yöneticileri, korsanlıkla geçinen ve Atlas Okyanusu ile Akdeniz'de seyreden Amerikan gemilerine saldırarak haraç isteyen bu "devletçiklerle" ilişkilerini hangi temele oturtmaları gerektiğine uzun bir süre karar veremediler. ABD'nin güçsüz olması, korsanlığa alışmış Garp Ocakları'nın işine geliyordu. İngiliz-

tere, Fransa ve İspanya gibi güçlü donanmalara sahip devletlerin ticaret gemilerine saldırımadıkları için kazançlarının azalmakta olduğu bir dönemde, sofraya cazip ve kolay bir lokma düşmüştü. Fakat olaylar, Garp Ocakları yöneticilerinin planladığı şekilde gelişmeyecek, güçsüzlük ve tecrübesizlik gibi olumsuzlukların yanında dinamizm ve girişkenlik gibi olumlu niteliklere de sahip olan ABD, kısa süreli bir şaşkınlık döneminden sonra, Kuzey Afrika ve Akdeniz bölgesindeki çıkarlarını gerçekleştirme hedefine doğru kararlı adımlarla ilerleyecektir. Bölgede izlenen başarılı politika, hem diplomatik ve askeri alanda ABD'nin kendine daha çok güven duymasını sağlayacak, hem de Amerikalılar'ın kendilerine yeni hedefler seçmelerine, Doğu Akdeniz'e doğru ilerlemelerine ve Osmanlı Devleti'yle daha sıkı ilişkiler kurmalarına sebep olacaktır. Bu çerçevede ABD'nin Mağrib bölgesiyle ilişkileri, ileride Osmanlı Devleti ile kurulacak ilişkiler için bir giriş niteliği taşır.

Öte yandan ABD-Mağrib ilişkileri, askeri alanda yeterli güce sahip olmayan bir devletin, kendi topraklarından çok uzak bir bölgede yürüttüğü politikaları nasıl hassas diplomatik dengeler üzerine inşa ettiğini ve gerekli askeri altyapıyı kurmasından sonra, çıkarlarını güvence altına almak için sürekli tavize dayalı pazarlıklar yerine, savaşı tercih ettiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. ABD tarihi, rakipleri karşısında güçlü olduğunda Washington yönetiminin silahlı güç kullanmaktan çekinmediği olaylarla doludur. Mağrib'te izlenen politikalar bu konudaki ilk örnek olma özelliğini taşır.

İleriki bölümlerde, Osmanlı-ABD ilişkilerinin gelişimi içerisinde ABD-Mağrib ilişkilerinde ortaya çıkanlara benzer durumların gündeme geldiği ve ABD'nin ekonomik, siyasi ve askeri alanda güç kazanmasına paralel olarak, yeri geldiğinde Osmanlı Devleti karşısında da sert politikalar izlemeyi tercih ettiği görülecektir. Dağılma sürecine giren ve

dış politikada uzun vadeli politikalar oluşturmak yerine anlık tepkiler vermek zorunda kalan Osmanlı Devleti, ABD'nin Akdeniz havzasına girdiği ilk yıllardan beri takip etmekte olduğu bu politikayı iyi tahlil edemeyecek ve gerekli tedbirleri alamayacaktır.

Halbuki yakın geçmişteki Mağrib örneği en azından ABD'nin politikaları hakkında bir fikir vermesi açısından, Osmanlı yöneticileri için alınması gereken pek çok ders içermekteydi. Fakat bu konuda gerekli değerlendirmeler yapılmamış, Osmanlı Devleti'nin bulunduğu bölgeye dostluk bayrağıyla giren ve Osmanlı toprakları üzerinde herhangi bir emeli bulunmadığı için zararsız görülen ABD'nin bir gün bu niteliklerini kaybedebileceği hesaplanamamıştır.

A. ABD'NİN MAĞRİB BÖLGESİYLE İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ (1780-1801)

1. Bölgede Ticareti Zorlaştıran Faaliyetler

Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarında yer alan Amerikan kolonileri, bağımsızlıklarını kazanmadan önce İngiltere'nin koruyuculuğunda Batı Avrupa ve Akdeniz bölgesiyle çok sıkı ticari ilişkiler kurmuşlardı. Bu çerçevede Mağrib bölgesiyle de alışveriş içine giren Amerikan tacirleri, bölgede yaşayan Berberilerden esinlenerek, buraya Berberi Sahili (Barbary Coast) adını vermişlerdi. İngiltere bayrağı çekerek Kuzey Amerika'dan gelen gemiler, İngiltere ile Mağrib dayıları arasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde, her zaman gözetilmiş ve kabul görmüşlerdi (Barbour 1959: 39).

Amerikan gemilerinin Mağrib ve Akdeniz bölgeleriyle yaptığı ticaret, ABD'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam etti. Bu yıllarda ABD ihraç ettiği buğdayın altında birini ve tuzlanmış balığın dörtte birini Akdeniz ülke-

lerine satıyor, buradan da pirinç ve mısır satın alıyordu. 1200 kişinin görev aldığı 80-100 Amerikan gemisi Akdeniz limanlarına girip çıkıyordu (Erol 1979: 689).

Amerikalı devlet adamları, ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra, başka devletlerin yardımı ve himayesi olmadan ayakta kalabilmesinin ancak ticarete büyük önem verilmesiyle sağlanabileceği inancını taşıyorlardı. Özellikle, 1784'te ABD'nin Paris Büyükelçisi olan Thomas Jefferson önderliğindeki bir grup, dünyada kâr getiren her yerle ticaretin artarak sürdürülmesi taraftarıydı (Morison 1965: 282). Fakat bunu başarmak isteyen Amerikalı devlet adamları, savaşarak ayrıldıkları İngiltere'nin ve savaş sırasındaki müttefikleri Fransa'nın, yeni bir devletin ticari pazarlara girmesini hoş karşılamadıklarını kısa sürede gördüler.

İngiltere ile ticaret zaten Bağımsızlık Savaşı sırasında kesilmişti. Fransa ve İspanya ile yürütülen ticaretteyse, bu ülkelerin katı tutumundan dolayı önemli gümrük sorunları yaşanıyordu. Çok ciddi iç sorunlar ve ekonomik darboğaz yaşayan yeni devletin bir ân önce dış ticaretini artırması, böylece ülkeye kaynak girişini hızlandırması gerekmekteydi. Bu noktada Jefferson, İngiltere, Fransa ve İspanya ile yapılamayan ticaretten doğan kayıpların, Baltık bölgesi, Yakın Doğu ve Akdeniz ticaretine ağırlık verilmesiyle tazmin edilmesi fikrini ortaya attı. Bu yeni politika kısa sürede hayata geçirildi (Bryson 1980:1).

Fakat artık İngiltere bayrağını taşımayan, dolayısıyla İngiliz savaş gemilerinin koruyuculuğundan yoksun kalan Amerikan tacirleri istedikleri serbest ve rahat ticaret ortamını Akdeniz'de de bulamadılar. Çünkü Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp, kendileriyle uygun şartlarda bir barış antlaşması imzalamamış devletleri otomatik olarak düşman kabul ediyor ve bu devletlerin bayrağını taşıyan gemilere ganimet elde etmek için saldırıyorlardı (Anderson 1952:

393). Akdeniz'de ticaret yapan tüm Avrupa devletleri, Mağrib korsanlarının saldırılarından korunmak için, bu ülkelerle antlaşmalar yapıyor ve güvenliklerini yıllık vergiler karşılığında satın alıyorlardı. İngiltere, Fransa ve İspanya gibi çok güçlü donanmalara sahip devletler bile bu uygulamanın dışında kalamıyorlardı. Fransa, Cezayir ile yaptığı antlaşmayla, 50 yıl için yılda 200.000 İspanyol Doları ödemeyi kabul etmiş, bu miktar İngiltere için yılda 280.000 İspanyol Doları olarak belirlenmişti (Schuyler 1895: 194).

Güçlü donanmalara sahip Avrupa devletlerinin Mağrib kuvvetleriyle savaşmak yerine onlarla antlaşmalar yapmalarının temel nedeni, bu yolla iyi ilişkiler kurdukları Mağrib yöneticilerini kendi ticari rakiplerine karşı kullanmaktı. Nitekim, bu bölgeye gelen Amerikan ticaret gemilerini hedef alan korsan faaliyetleri, ABD'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra, özellikle İngiltere'nin çabalarıyla arttı (Carr 1966: 231).

Öte yandan, mensup oldukları devletin Mağrib ülkeleriyle antlaşma yapmış olması, ticaret gemilerinin Akdeniz'e rahatça girip çıkabilmelerini her zaman sağlamıyordu. Çünkü, yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyan bir Mağrib ülkesi antlaşmayı uzatmak için yeni vergi ve armağanlar talep edebiliyor, bu istek yerine getirilmeyince de o devletin ticaret gemilerine saldırıyorlardı. Bu olayın en çarpıcı örneği Danimarka ve Norveç ile Cezayir arasında yaşanmıştı. Cezayir Dayısı 1769'da, kendisine ödenen vergi miktarı artırılmazsa eski antlaşmayı feshedeceğini bildirmiş, istekleri geri çevrilince de Cezayirli korsanlar Akdeniz'de seyretmekte olan Danimarka ve Norveç gemilerine saldırmışlardı. Danimarka'ya bağlı bir filo 1770'te Cezayir limanını bombalayarak bu tutumu değiştirmeye çalıştıysa da, barış ancak yeni vergilerin kabul edilmesiyle 1772'de tekrar sağlanabilmişti. Fakat bu kez de, 1796'da tahta çıkan yeni dayı istediği armağanların verilmemesi üzerine barışı tek taraflı olarak

bozmuştu (Anderson 1954: 394).

Akdeniz'deki bu güvensizlik ortamının getirdiği olumsuzluklar Amerikan ticaret gemilerini de kısa sürede etkilemeye başladı. ABD'nin askeri alanda güçsüz bir devlet olmasının yanında, hiçbir devletin Amerikan ticaret gemilerinin korunmasını üstlenmemesi de Amerikalıların durumlarını güçleştirmekteydi. Her ne kadar, 1778'de ABD ile Fransa arasında imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın müzakereleri sırasında, Amerikalı delegeler Akdeniz'de Fransız Donanması'nın koruması altında ticaret yapmak istediklerini bildirmişlerse de, Fransa bu öneriyi reddetmişti (Wilson 1981: 208). ABD benzer bir öneriyi 1783'te Barış Antlaşması imzaladığı İngiltere'ye de götürmüş ama yine olumsuz cevap almıştı (Carr 1966: 232). Bu iki girişimin de sonuçsuz kalması Fransa ve İngiltere'nin, önemli kârlar elde ettikleri Akdeniz ticaretinden, ABD'nin de pay almasını istemediklerinin açık birer göstergesiydi.

Bu durumda, korumasız Amerikan ticaret gemileri Mağrib ülkeleri için çok elverişli birer ganimet kaynağı haline geldiler. Amerikan gemilerine yönelik saldırılar arttıkça, İngiliz sigorta şirketleri bu gemileri normalin iki katı fiyata sigortalamaya başladılar. Amerikan gemilerinin uğradığı zararın çoğalması ve her geçen gün yeni Amerikalıların Mağrib korsanları tarafından rehine alınması, ABD kamuoyunun soruna bir çözüm bulunması için yönetim üzerinde baskı kurmasına yol açtı (Wilson 1981: 211).

ABD tarihi boyunca iç ve dış politikada karar alma sürecine doğrudan veya dolaylı yollardan müdahalede bulunacak olan kamuoyu ve toplumsal güç odaklarının, daha devletin kurulduğu ilk yıllarda yönetim kademeleri üzerinde kurduğu bu baskı Başkan ve Kongre'nin harekete geçmesinde ateşleyici bir rol oynadı. Siyasi düşüncelerle hareket eden ABD yöneticileri için, Amerikan tacirlerinin Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda kaybettiği her gemi ve ge-

mici, toplumdaki hoşnutsuzluğu tırmandırabilecek ve seçimlerde kötü sonuçların alınmasına yol açabilecek birer etkendi. Kamuoyunun iş çevreleri, meslek örgütleri, gazeteler, kiliseler ve kulüpler tarafından kolayca yönlendirilebildiği ABD'de, halkın ortak talebiymiş gibi yansıtılan pek çok konu, aslında bir ya da birkaç grubun çıkarı olmaktan öteye bir değer taşımıyordu. Fakat, ABD'nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren kullanılan etkili propaganda metotlarıyla, halk pek çok şeyin kendi çıkarına uygun olduğuna kolayca inandırılıbiliyordu.

Bu kitabın ileriki bölümlerinde, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği bazı politikaların temelinde de, birtakım grupların Amerikan kamuoyunu yönlendirerek, ABD yönetimi üzerinde kurdukları baskıların yattığı görülecektir. Kamuoyu baskıları, ABD'nin ekonomik ve askeri olarak yetersiz olduğu ve kendi kıtasına kapandığı dönemlerde, Washington'un yabancı devletlerle yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde uzlaşmacı ve yapıcı adımlar atmasını sağlarken, devletin kendini güçlü ve güvende hissettiği yıllarda, uluslararası alanda güç gösterilerini ve güç kullanımını teşvik ediyordu. Tabii içinde bulunulan dönem kadar, anlaşmazlığa düşülen yabancı devletin gücü de önemliydi. ABD kendisine oranla güçlü devletler karşısında diplomatik yolları sonuna kadar kullanırken, zayıf devletlere karşı ilk andan itibaren sert bir tutum takınabiliyordu.

Mağrib ülkeleriyle yaşanan sorunların arttığı 1780'li yıllarda ABD, hem bağımsızlığını yeni kazanmış olması nedeniyle iç siyasi bünyesini sağlamlaştırmakla uğraştığından dışarıda sert politikalar izleyebilecek durumda değildi, hem de henüz bir donanmaya bile sahip olmadığından Mağrib ülkeleri karşısında askeri açıdan zayıf durumdaydı. Bu durumda, uzlaşmacı diplomasi, kamuoyunun yönetim üzerine kurduğu baskının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmanın tek yolu olarak gözüküyordu. Bu noktadan hareket eden

Amerikan Kongresi Mayıs 1784'te, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams gibi Bağımsızlık Savaşı'nın önde gelen isimlerinden oluşmuş bir heyeti Mağrib ülkeleriyle antlaşma müzakereleri yapmaları için görevlendirdi. Daha sonra Mart 1785'te bu heyet emrine 80.000 dolar tahsisat verildi. Çünkü Mağrib ülkeleri armağan ve vergi almadan, antlaşma imzalamaya yanaşmıyorlardı (Bryson 1980: 2).

ABD'nin Paris Büyükelçisi Jefferson ile Londra Büyükelçisi Adams'ın, Mağrib ülkeleriyle antlaşma görüşmelerine hazırlandıkları günlerde Amerikan ticaret gemilerine yönelik saldırıların artması, bu iki diplomatın sorunun çözümü konusunda farklı tutumlar takınmaları sonucunu doğurdu. Jefferson, yapılacak antlaşmalar çerçevesinde ödenecek vergiler yüzünden, zaten zayıf olan ABD ekonomisinin büyük bir darboğaza gireceğini savunarak, antlaşma yerine güçlü bir donanma oluşturularak Mağrib ülkeleriyle savaşılmasının hem daha ucuza mal olacağını, hem de ABD'nin uluslararası alanda itibar kazanmasını sağlayacağını düşünüyordu (Schuyler 1895:201-202).

Adams ise, tüm Avrupa ülkelerinin benzer antlaşmalara imza koyduklarını hatırlatarak, henüz bir donanması olmayan ABD'nin sonucunu kestiremeyeceği bir savaşa girmek yerine, ticaret gemilerinin güvenliğini vergi ödeyerek satın almasının daha akılcı bir davranış olacağını ileri sürüyordu. Sonuçta Adams'ın savunduğu görüşlerin Kongre tarafından benimsenmesiyle, antlaşma görüşmelerine vakit geçirilmeden başlanması kararlaştırıldı.

2. Güvenliğin Satın Alınması

a. ABD-Fas İlişkileri

Amerikalılara göre, Mağrib ülkelerinden en ılımlı politikaya

sahip olanı Fas'tı. Fas, diğer üç Mağrib ülkesinden farklı olarak, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir paşalık değil, bağımsız bir sultanlıktı. Fas Sultanı 1782'den itibaren çeşitli vesilelerle, Amerika ile bir antlaşma yapmak isteğini göstermiş ama önceliği Cezayir ve Trablusgarp'a veren ABD, büyük bir tehdit unsuru olarak görmediği Fas ile antlaşma yapmakta yavaş davranmıştı. Fas 1784'te, Tanca açıklarında Betsy adlı bir Amerikan ticaret gemisini ele geçirerek, Amerikan Kongresi'nin antlaşma yapma sürecini hızlandırmasını istedi. Çünkü diğer üç Mağrib ülkesinden farklı olarak Fas'ta korsanlık çok fazla gelişmemişti. Yabancı ticaret gemilerine saldırarak ganimet elde etmek yerine, onları yıllık vergiye bağlamak eğilimi Fas yöneticileri arasında daha çok kabul görüyordu (Bemis, 1946: 66).

Öte yandan, Kongre'nin antlaşmalar yapmak üzere görevlendirdiği üçlü heyet Cezayir Dayısı'yla bir anlaşmaya varamamış ve Cezayirlilerin elinde bulunan Amerikalıları kurtaramamıştı. Heyet bu kez, antlaşma imzalamaya, önce en kolay anlaşılabilir ülke olan Fas'tan başlamanın daha uygun olacağı düşüncesiyle, Mart 1785'te Fransa Dışişleri Bakanı Kont de Vergennes'e başvurarak, Kral XVI. Louis'nin böyle bir antlaşmanın yapılabilmesi için Fas Sultanı nezdinde arabuluculuk yapmasını istedi. Fakat Kral bu tür bir arabuluculuğa yanaşmadı. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere, Fransa bölgede ticari bir rakip istemiyordu (Schuyler 1895:197). Bu kez Fas'la doğrudan temasa geçmeye karar veren heyet, 11 Ekim 1785'te Thomas Barclay adında bir Amerikan vatandaşı, Fas Sultanı ile görüşüp bir dostluk ve ticaret antlaşması yapması hususunda yetkilendirdi. Barclay uzun süren müzakerelerden sonra, Fas'taki İspanya Konsolosu'nun da yardımlarıyla, 23 Haziran 1786'da (25 Şaban 1200) Marakeş'te iki antlaşma imzalanmasını sağladı. Bunlar 25 maddelik Dostluk ve Ticaret Antlaşması ile, gemilerin karşılaştıklarında birbirlerini se-

lamlama biçimlerine ilişkin tek maddelik antlaşmaydı. Her iki antlaşma da Arapça hazırlandı. Daha sonra Barclay, bir İspanyolun yardımıyla bu metinleri İngilizceye çevirerek onaylanmalarını sağlamaları için üçlü heyete yolladı (Miller, 1931: 212-219).

ABD ile Fas arasında yapılan antlaşma vergilendirmeye ilişkin hükümler içermemekte, tersine ABD lehine bazı kapitüler haklar sağlamaktaydı. Bundan dolayı, antlaşmanın Fas Sultanı Muhammed bin Abdullah tarafından onaylanması gecikti. Sultan, geleneklere uygun olarak kendisine bazı hediyeler sunulmadıkça böyle bir antlaşmayı yürürlüğe sokmaya yanaşmıyordu. Fakat Nisan 1790'da, Muhammed bin Abdullah'ın ölmesiyle Fas tahtı üzerinde bir veraset kavgası çıkması ve bu mücadele sonrasında tahta geçen Muley Süleyman'ın kendisini çok güçlü hissetmemesi yüzünden, 19 Ağustos 1795'te söz konusu antlaşma onaylanıp yürürlüğe sokuldu (Miller, 1931: 227).

İleriki yıllarda tahttaki gücünü sağlamlaştıran Muley Süleyman, Amerikalılardan vergi alma isteğiyle antlaşmayı tek taraflı olarak iptal ederek, Amerikan gemilerine saldırılar başlattı. Fakat 1803'te, aşağıda ele alınacak olan Trablusgarp Savaşları'na katılmak üzere Akdeniz'de bulunan Amerikan savaş gemilerinin baskısıyla, Muley Süleyman aldığı esirleri bırakmayı ve 1786 antlaşmasını tekrar yürürlüğe sokmayı kabul etti. O yıldan sonra da iki ülke arasında kayda değer bir çatışma yaşanmadı (Bryson, 1980: 7).

b. Cezayir'le Zoraki Barış

Cezayirli korsanlar Temmuz 1785'te Maria ve Dolphin adında iki Amerikan ticaret gemisini ele geçirmiş ve 21 Amerikalı denizciyi esir almışlardı. Jefferson ve Adams, Cezayir Dayısı ile görüşmeler yaparak bu denizcilerin serbest kalmalarını sağlaması için John Lamb adlı bir Ameri-

kalıyı Cezayir'e yollamış, fakat Dayı'nın kişi başına ödenmesini istediği 3.000 Amerikan doları tutarındaki fidye miktarını yüksek bularak, görüşmeleri yarıda kesmişlerdi (Carr, 1966: 234).

1785 sonbaharında Londra'da bulunan Trablusgarp temsilcisi Hacı Abdurrahman Bey, Adams'a, Trablusgarp'a 33.000 sterlin komisyon ödenmesi halinde ABD ile Cezayir arasında bir anlaşma sağlanmasına yardımcı olabileceğini söyledi. Bu konuyu Dışişleri Bakanı John Jay'e bildiren Adams, ABD ekonomisinin böyle bir yükü kaldıramayağı gerekçesiyle ret cevabı aldı (Carr 1966:235; Wilson, 1981: 219-220).

Bir süre Cezayir'le bir antlaşma yapmak konusunda hareketsiz kalan Amerikalılar 1789 başında tekrar harekete geçtiler. ABD'nin Paris Büyükelçisi Jefferson, merkezi bu şehirde bulunan ve Katolik Mathurin tarikatı rahipleri tarafından kurulan Tutsak Hristiyanları Kurtarma Derneği'yle temas kurarak Cezayir'in elinde bulunan Amerikalıların serbest bırakılması için yardım etmelerini istedi. Fakat bu derneğin girişimleri, Cezayir Dayısı'nın fidye miktarını azaltmasını sağlayamadı. Öte yandan, Fransız İhtilali'nin patlak vermesiyle bu arabuluculuk girişimi yarıda kaldı (Schuyler 1895:208; Wilson 1981:223).

Amerikan kamuoyundan gelen baskıların şiddetinin artması sonucunda ABD Kongresi 1790'da Başkan Washington'a, esirlerin kurtarılması için gerekli girişimlerin yapılması konusunda bir kez daha yetki verdi. Bu arada, 1791'de Cezayir Dayısı Mehmed Paşa ölmüş, yerine yeğeni ve hazinedarı Hasan Dayı geçmişti. Hasan Dayı'nın ılımlı tutumu Amerikalıları bir antlaşma yapılabilmesi konusunda ümitlendirdi. Fakat, Dayı'nın esirler için istediği miktarın yüksek olması iki taraf arasında yine sorun oldu (Erol, 1979: 697).

Portekiz'in 1792'de, bir vergi anlaşmazlığından dolayı

Cebelitarık Boğazı'nı Cezayir gemilerine kapatmasıyla, Atlas Okyanusu'nda Cezayir gemilerinin saldırı tehdidinden kurtulan Amerikan ticaret gemileri Fransa'ya yaptıkları seferleri artırdılar. Fakat, Fransa ile savaş halinde olan İngiltere, Fransa'ya hiçbir yerden erzak gelmesini istemediğinden Eylül 1793'te Portekiz ile Cezayir'in aralarındaki ihtilafı halletmelerini sağlayarak, Cezayir korsanlarının Amerikan gemilerini vurmalarını teşvik etmeye başladı. Bunu takiben, Ekim 1793'te sekiz Cezayir savaş gemisi Cebelitarık Boğazı'ndan geçip okyanusa açılarak, Amerikan ticaret gemilerinin peşine düştü. Kısa süre içinde Hope, Minevra, Prudent, Thomas, George, Polly, The Olive Branch, Jane, Jay, Dispatch isimli gemiler Cezayir korsanları tarafından ele geçirilerek, esir alınan 105 Amerikalıyla birlikte Cezayir limanına çekildi (Erol 1979:698-700).

Bu olay Amerikan kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Pek çok Amerikalı siyasetçi Cezayirlilerin Amerikan ticaretine verdiği zararın ancak kuvvet kullanımıyla sona erdirilebileceğine inanıyordu. Bu kişilere göre, Cezayir'i Amerikan gemilerine saldırmaya yönelten İngiltere idi. Bu grupta yer alanlardan Franklin bir konuşmasında, "Eğer Cezayir diye bir ülke var olmasaydı, İngilizler onu yaratırdı" diyerek bu konudaki inancını dile getirmişti. Cezayir'den olumsuz haberler geldikçe, Akdeniz'deki Amerikan ticaret varlığının devam ettirilebilmesi için bir donanma kurulması yönünde güçlenen kamuoyu baskısı, Kongre'nin üzerinde artarak hissedilmeye başladı (Barbour, 1959: 41).

Aslında, Amerikalılar'ın 1775'te oluşturmaya başladıkları ve Bağımsızlık Savaşı sırasında İngilizlere karşı kullandıkları küçük bir donanmaları vardı. Fakat bağımsızlık kazanıldıktan sonra donanma yerine kara gücüne önem verilmişti. Donanma o kadar ihmal edilmişti ki, 1778'de yaşanan mali darboğazdan çıkabilmek için pek çok kamu malının yanında donanmaya ait tüm gemiler de satılmıştı.

O dönemde, bir donanmaya ancak deniz ticaret filosunun korunması amacıyla ihtiyaç duyulabileceği, halbuki başlıca ticaret yapılan ülkeler olan Fransa, İspanya ve İngiltere ile çıkan ihtilafların kuvvet kullanılmadan, diplomatik yollarla çözülebildiği, dolayısıyla bir donanma oluşturulmasının gereksiz masrafa yol açacağı savunulmaktaydı (Field, 1991: 42).

1793'te 10 Amerikan ticaret gemisinin Cezayirlilerce ele geçirilmesinden hemen sonra şiddetini artıran kamuoyu baskısından etkilenen Kongre, altı gemiden oluşan bir donanma kurulması için Başkan'a 27 Mart 1794'te yetki verdi. Kısa süre içinde, 44 toplu *Constitution*, *United States*, *President* ve 36 toplu *Congress*, *Constellation*, *Chesapeake* savaş gemileri inşa edilip Akdeniz'e yollandı (Field, 1991: 42-43).

O zamana kadar, Amerika ile bir antlaşma imzalamak konusunda çekingen davranan Cezayir Dayısı Hasan Paşa, Amerikan savaş gemilerinin Akdeniz'e girmeleri ve yaşanacak bir silahlı çatışmanın kendi çıkarlarına zarar verebileceğini düşünen Fransa'nın iki ülke arasında arabuluculuk yapmasıyla, Amerikalılarla bir dostluk ve ticaret antlaşması yapmayı ve esirlerin durumunu bir kez daha görüşmeyi kabul etti. Bunun üzerine ABD'nin Lizbon Büyükelçisi David Humphreys, Joseph Donaldson adında bir Amerikalıyı Hasan Paşa ile müzakereler yapmak üzere görevlendirdi. Donaldson'a, daha önce Cezayirliler tarafından esir alınan ve Cezayir'de bulunduğu yıllarda Türkçe ve Arapça öğrenen James Leander Catchcart adlı Amerikalı denizci yardımcı olacaktı (Carr, 1966: 241).

Cezayir Dayısı ile yapılan görüşmelerde şekillendirilen ABD-Cezayir Barış ve Dostluk Antlaşması 5 Eylül 1795'te (20 Sefer 1210), Cezayir şehrinde Türkçe olarak imzalandı. Antlaşmayla ABD, Fas ile yapılan antlaşmadan farklı olarak, Cezayir'e esirler için 2.274.000 Meksika doları fidye öde-

meyi ve her yıl 12.000 Cezayir Altını (21.600 Amerikan doları) tutarında nakit para ya da çeşitli mühimmatı vergi olarak vermeyi kabul ediyordu. Cezayirli aslında nakit para yerine, barut, kurşun, demir top, bomba taşı, top güllesi, gemi direği, seren, yelken bezi, katran, zift, lata gibi mühimmatı tercih etmekteydiler. Bunu da antlaşmanın dibacesine açıkça yazdırmışlardı (Erol, 1979: 702).

22 maddeden oluşan antlaşmanın önemli maddelerinde, Amerikalıların Cezayir'e serbestçe mal getirebilmeleri ve İngiltere, Hollanda ve İsveç tacirlerinden alındığı gibi, Amerikan tacirlerinden de %5 gümrük vergisi alınması (Mad. 2); denizde karşılaşan iki taraf gemilerinin birbirlerine saldırmaması (Mad. 3); Amerikan gemilerinde bulunanların hiçbir şekilde gemilerinden çıkarılıp alıkonulmaları (Mad. 5); kaza geçiren Amerikan gemilerinin yağmalanmaması (Mad. 6); Amerika ile savaş halinde bulunan devletlerle ittifak kurulup, Amerikan gemilerine saldırılmaması (Mad. 7); Tunus ve Trablusgarp'ın ele geçirdiği Amerikan gemilerinin, Cezayir limanlarında satılmasına izin verilmemesi (Mad. 9); Cezayir'den kaçarak Amerikan gemilerine sığınan kaçakların Cezayir'e iade edilmesi (Mad. 11); vasiyetname ve vâris bırakmadan Cezayir'de ölen Amerikalıların mallarının Amerikan Konsolosluğu'na verilmesi (Mad. 13); bir Amerikalı ile bir Müslüman ya da Cezayir'e tabi kişiler arasında çıkacak ihtilafların, dayının huzurunda kurulacak bir mahkemeye çözülmesi (Mad. 15); Amerikalılar ile Müslümanlar arasında oluşabilecek yaralama ve öldürme olaylarında, olayın meydana geldiği yerin kanunlarının uygulanması (Mad. 16); Amerikan konsoloslarının barış ve savaş zamanlarında, diledikleri gibi Cezayir'e girip çıkmalarına izin verilmesi (Mad. 18) gibi konular düzenlendi (Miller, 1931: 276-298).

Bu haliyle antlaşma, dokuz yıl önce Fas'la yapılan antlaşma gibi ABD'nin başlangıçtaki hedefinin çok ötesinde

bazı hükümler içeriyor, Amerikan gemilerinin bölgede, Cezayir korsanlarının tehdidinden uzak bir şekilde seyredebilmelerinin yanında, ABD'ye çok önemli bazı avantajlar da sağlıyordu. Antlaşmayla ABD Cezayir limanında bir konsolos görevlendirebilme hakkını elde ederken, vatan-daşlarının uygun şartlarda yargılanabilmesi ayrıcalığını kazanıyordu. Bu hükümler ABD'nin diplomatik müzakere masasında ne kadar başarılı olduğunun açık göstergeleriydi. Bundan 35 yıl sonra Osmanlı Devleti'yle yapılacak olan antlaşmaya da, Amerikalı müzakerecilerin girişimleri sonucunda, başlangıçta hiç hesapta olmayan bazı hükümler konulacak, bu hükümlerin farklı yorumundan kaynaklanan sorunlar iki devlet arasındaki ilişkilerin gidişatını derinden etkileyecektir.

Cezayir'le yapılan antlaşmanın dibace kısmında yer alan vergilerin ödenmesinin gecikmesi üzerine, zaten ABD ile isteksizce anlaşmış olan Cezayir Dayısı Hasan Paşa 7 Nisan 1796'da, Cezayir'deki ABD Konsolosu Joel Barlow'a antlaşma hükümlerine göre verilmesi gereken malzemenin bir ay içinde kendisine verilmemesi halinde antlaşmayı tanımayıp savaşa gireceğini bildirdi. Bu tepki karşısında telaşa düşen Barlow, Dayı'nın süreyi altı aya çıkartması karşılığında ABD'nin Cezayir'e bir savaş gemisi armağan edeceğini bildirdi. Fakat bununla yetinmeyen Dayı, ancak beş savaş gemisinin verilmesi halinde antlaşmanın yürürlükte kalabileceğini Barlow'a ifade etti (Morison, 1965: 336).

Antlaşmanın sona erme tehlikesi belirldiğinde ABD ciddi iç ve dış politika sıkıntıları yaşamaktaydı. Fransız Devrimi'nin ve Fransa ile Avrupa krallıkları arasındaki savaşın yankıları Atlas Okyanusu'nun batı yakasında da hissedilmeye başlamıştı. ABD bu savaş karşısında 1793'te tarafsızlığını ilan ettiyse de, daha çok ticaret sınıfına dayanan ve İngiltere'yi destekleyen Federalistler ve Fransız Devrimi'nin getirdiği liberal ve monarşi karşıtı fikirlerle ABD

Bağımsızlık Savaşı'nın idealleri arasında bağlantı kurarak Fransa'yı destekleyen Cumhuriyetçiler olarak adlandırılan iki parti altında örgütlenen Amerikalılar, savaşın olumsuz yansımalarını ABD siyasetine taşımışlardı. Amerikan siyaseti bu dönemde tamamen Avrupa gelişmelerine odaklanmıştı. Bunlara bir de ticari çıkar paylaşımı nedeniyle İngiltere'yle ve İspanya'yla yaşanan gerginlikler eklendiğinde, ABD yönetiminin Cezayir Dayısı'nın isteklerine direnme olasılığı tamamen ortadan kalkmıştı (Morison, 1965: 337-338).

Aslında, devletin böyle çalkantılardan geçtiği bir dönemde atılabilecek en uygun adım, Cezayir'in isteklerini karşılayarak, sorunlarla dolu ülke siyasetine yeni bir sorunlu halkanın eklenmesini engellemektir. Yavaş yavaş ABD dış politikasının geleneksel ilkelerinden biri haline gelmeye başlayan, zayıfken pazarlık ve müzakere yaparak anlaşmazlıkları en az zararla çözümleme, güçlüyken ise istediğini, gerekirse zor kullanarak alma yaklaşımının doğal sonucu da buydu. Şimdilik taviz verilecek ama ulusal ve uluslararası konjonktür elverdiğinde, Cezayir ve diğer Magrib ülkelerinin periyodik olarak yol açtığı sorunlara son verilmesi için gerekli olan etkili önlemler alınacaktı.

Yapılan durum değerlendirmesi sonucunda, ABD Kongresi Cezayir Dayısı'nın isteklerini kabul ederek, 1798 başında 36 toplu *Crescent*, 22 toplu *Hasan Paşa*, 20 toplu *Skjældebrand* ve 1799'da da 18 toplu *Leyla Ayşe* ile 10 toplu *Hamdullah* gemilerini Cezayir'e teslim etti. Böylece Cezayir Donanması eskisinden daha güçlü bir düzeye gelmiş oldu (Anderson, 1952: 396; Carr, 1966: 243).

c. Trablusgarp Antlaşması

ABD Kongresi tarafından Kuzey Afrika ülkeleriyle antlaşmalar yapmak üzere görevlendirilen üçlü heyet, Fas ve Ce-

zayir'den sonra Trablusgarp ile de bir dostluk antlaşması yapmak istegindeydi. Fakat, Trablus Dayısı Karamanlı Yusuf Paşa, böyle bir antlaşma yapılabilmesi için yılda 30.000 dolar vergi talep etmekteydi. Üçlü heyetten Adams, bu paranın verilmesinden yanaydı. Fakat, Jefferson bu isteğe karşı çıkıyordu. Öte yandan, ABD Dışişleri Bakanı Jay de, mali bakımdan çok sıkışık oldukları bir dönemde böyle yüklü bir ödeme altına girmek istememekteydi (Bemis, 1946: 68).

Yusuf Paşa, Cezayir Dayısı'nın 1795'te ABD ile bir antlaşma yapmayı kabul etmesinden sonra, ağır mali isteklerini hafifleterek, Amerikan temsilcileriyle görüşme masasına oturmayı kabul etti. Amerikalı Richard O'Brien ve Joseph Donaldson'un Paşa ile yaptığı görüşmelerde, iki ülke arasında bir barış ve dostluk antlaşması yapılması konusunda görüş birliğine varıldı. Söz konusu antlaşma Cezayir Dayısı Hasan Paşa'nın garantörlüğünde, 4 Kasım 1796'da (3 Cemaziyelevvel 1211) Trablus limanında imzalandı. Antlaşmanın imzalanması ve dört Amerikalı esirin serbest bırakılması karşılığında Trablusgarp ve Cezayir dayılarına 40.000 İspanyol Doları, 13 adet altın ve gümüş saat, beş adet elmas, safir gibi değerli taşlarla süslü yüzük, değerli kumaşlardan yapılmış elbise ve kaftanlar verildi. Ayrıca, Trablus'a ABD Konsolosu olarak tayin edilen Catchcart'ın şehre gelişinde, Yusuf Paşa'ya 12.000 İspanyol Doları ile zift, çam, meşe, yelken bezi, çapa demiri gibi gemi malzemeleri getirmesi kararlaştırıldı (Miller, 1931: 349, 367).

Orijinali Arapça olan, 12 maddelik antlaşmayla, temelde ABD-Cezayir antlaşmasındakine benzer hükümler getirilmekte ve Amerikalıların, saldırı tehdidinden uzak bir biçimde bu ülkeyle ticaret yapabilmeleri güvence altına alınmaktaydı. Fakat ilkinden farklı olarak bu antlaşmada, Amerikan tacirlerine Avrupalı tacirlerinkilerle eşit ayrıcalıklar sağlandığı açıkça yazılmıyor, suç işleyen Amerikalı-

lar'ın nasıl yargılanıp cezalandırılacağı belirtilmiyor ve en önemlisi, bu antlaşmanın imzalanmasından dolayı Trablusgarp ve Cezayir dayılarına sunulan hediyelerin bir defaya mahsus olduğunun altı çizilerek, Cezayir'e ödenene benzer bir yıllık vergi uygulamasından söz edilmiyordu. (Miller, 1931: 368-372).

Bundan böyle Amerikan gemileri, Trablusgarp korsanlarının saldırısına uğrama korkusundan uzak olarak mallarını taşıyabilecek, ABD bu ayrıcalık için Trablusgarp'a vergi vermeyecekti. Ama, ekonomisi büyük oranda Akdeniz'de yapılan korsanlık faaliyetlerinde ele geçirilen ganimetlere ve bölgede ticaret gemisi bulunduran devletlerden alınan vergilere dayanan Trablusgarp, bir süre sonra bu düzenlemeyi kendi açısından geçersiz saymaya başladı. Yusuf Paşa, yıllık vergi ödemesini istediği ABD'nin, 1797 Antlaşmasını öne sürerek bu isteği yerine getirmemesi üzerine, 1801'de ABD'ye savaş ilan etti (Porter, 1875: 45).

Mağrib sorununu tamamen çözmek için ulusal ve uluslararası konjonktürün elverişli hale gelmesini bekleyen ABD tarafından önemli bir fırsat olarak değerlendirilecek ve Amerikan tarihinde Berberi Savaşları (Barbary Wars) olarak adlandırılan bir dizi silahlı çatışmaya yol açacak bu gelişmeyle sonrasında meydana gelen olaylar ileride ele alınacaktır.

ç. Tunus Antlaşması

Trablusgarp'ın da ABD ile antlaşma yapmasından sonra, ABD'nin antlaşma yapmadığı Mağrib ülkesi olarak sadece Tunus kalmıştı. Tunus Ocağı'nın yöneticisi Hamuda Paşa, ABD ile Cezayir ve Trablusgarp'ın yaptıklarına benzer bir antlaşma yapmak için 107.000 dolar istiyordu. Bu miktarı çok bulan Amerikalılar Cezayir Dayısı'nı araya sokarak, Tunus'un ikna edilmesini sağlamaya çalıştılar. Tunus, Ce-

zayir Dayısı Hasan Paşa'nın girişimlerine rağmen anlaşmaya yanaşmayınca, Hasan Paşa, İstanbul'a bir mektup göndereyerek, Babıâli'nin Hamuda Paşa'yı, Amerikalılarla anlaşması için zorlamasını istedi. Tunus Dayısı, Babıâli'nin aynı yöndeki isteklerini de geri çevirince, Cezayir Tunus'a savaş ilan ettiğini açıkladı. Bu durum karşısında sıkışan Hamuda Paşa antlaşma yapmayı kabul etmek zorunda kaldı (Cantor, 1963: 190-191).

Tunus ile ABD arasındaki Barış ve Dostluk Antlaşması, ABD'nin Madrid Büyükelçisi Humphreys'in görevlendirdiği, Maslahatgüzar Joseph Etienne Femin ile Tunus Dayısı Hamuda Paşa, Yeniçeri Ağası İbrahim Dayı ve Divan Reisi Süleyman Ağa tarafından 28 Ağustos 1797'de (5 Rebiülevvel 1212) imzalandı. Orijinali Türkçe olan antlaşma 23 maddeden oluşuyordu.

Temelde önceki antlaşmalara benzer hükümler içeren bu belgede diğerlerinden farklı olarak, ticaret gemilerine eşlik eden savaş gemilerinin hiçbir surette aranmamaları (Mad. 5); ABD ya da Tunus savaş gemilerine sığınan köle ve esirlerin, özgürlüklerine kavuşmuş sayılmaları, ticaret gemilerine sığınanlarınsa iade edilmeleri veya bunlar karşılığında fidye ödenmesi (Mad. 6); iki ülkenin birbirlerinin tacirlerine, diğer ülkelerin tacirlerine davrandıkları gibi davranmaları, limanların kapatılması hali hariç, hiçbir ticaret gemisinin alıkonulmaması, tarafların tebaalarının bu bulundukları yerin hükümdarının koruyuculuğu ve yargılama yetkisi altında bulunmaları ve başka hiç kimsenin bunlara müdahale etmemesi (Mad. 12); Amerikan gemilerinin mürettebatı arasında, Tunus'un düşmanı olan bir ülkenin tabiiyetini taşıyan kişilerin sayısının toplam mürettebat sayısının üçte birini geçmesi durumunda, fazla olanların Tunus makamlarınca esir alınabilmeleri (Mad. 13); taraflardan birinin tabiiyetini taşıyan bir kimsenin, diğerinin ülkesinde vasiyetname ve varis bırakmadan ölmesi durumunda, mal-

larının konsoloslara ya da konsolos bulunmuyorsa, bulunduğu yerin güvenilir bir kişisine emanet edilmesi (Mad. 19); ve taraflar arasında savaş çıkması halinde, iki ülke tebaalarının birbirlerinin ülkelerinden ayrılmasına izin verilmesi (Mad. 23) konuları da düzenlenmişti (Miller, 1931: 386-214).

Bu düzenlemeleri içeren antlaşma metni onaylanmak üzere Amerikan Senatosu'na getirildiğinde, Senato üyeleri üç maddenin değiştirilmesini istediler. Bunlar, iki ülkenin savaş gemilerinin birbirlerini nasıl selamlayacağına ilişkin 11. madde, tarafların tebaalarının bulundukları yerin yargı yetkisine tabi olduklarını düzenleyen 12. madde ve Amerikalı bir tacirin Amerikan bandırası taşımayan bir gemiyle Tunus'a mal getirmesi halinde %6 gümrük vergisi ödemesini öngören 14. maddeydi.

Senato'nun antlaşmayı bu üç maddeyi çıkararak onaylaması üzerine, Catchcart ve David Eaton'dan oluşan bir Amerikan heyeti, bir kez daha görüşmeler yapmak üzere 1799 Martında Tunus'a geldi. Bu görüşmelerde, sadece Amerikan Senatosu'nun değiştirilmesini istediği maddeler üzerinde pazarlık yapıldı. Sonuçta üç maddenin değiştirilerek antlaşmaya alınması benimsendi. Buna göre 11. maddeyle düzenlenen savaş gemilerinin limanlara girişlerinde selamlanması, eski metinde konsolosun ihtiyarına bırakılırken, bu kez zorunlu tutuluyor, 12. maddeyle düzenlenen "tacirlerin bulundukları yerin hükümdarının koruyuculuğunda ve yargılama yetkisi altında bulunduğu" cümlesinden, "yargılama yetkisi" ibaresi çıkarılıyor ve son olarak, 14. maddeyle düzenlenen gümrük tarifeleri hakkında, Amerikan gemisiyle Tunus'a gelen Amerikalıların % 3 vergi ödemesi ilkesi kabul ediliyordu (Miller, 1931: 424).

Tunus'la antlaşma imzalanmasından sonra Akdeniz ve civarında rahatça ticaret yapmaya başlayan Amerikan tacirlerinin huzurlu ortamı uzun ömürlü olmadı. Çünkü, ABD

ile yaptığı antlaşmadan sonra hem ganimet ve fidye için Amerikan ticaret gemilerini kaçıрма imkânı ortadan kalan, hem de ABD'den yıllık vergi almamayı kabul eden Trablusgarp yaşadığı ekonomik sıkıntılar yüzünden, bu antlaşmayı ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başlamıştı.

B. BERBERİ SAVAŞLARI (1801-1824)

1. Trablusgarp Savaşı (1801-1805)

Trablusgarp Dayısı Yusuf Paşa'nın 1796 Antlaşmasının açık hükümlerine rağmen ABD'den vergi almak istemesinden ve istekleri karşılanmayınca da 1801'de ABD'ye savaş ilan ettiğinden yukarıda söz edilmişti. ABD-Trablusgarp ilişkilerinin giderek gerginleşmesi karşısında, iki taraf arasında arabuluculuk yapmak isteyen Cezayir Dayısı Mustafa Paşa, bu girişiminde bir sonuca ulaşamadı. Çünkü Yusuf Paşa, 1796 antlaşmasıyla aldatıldığını düşünüyor ve istediği miktarda vergiyi alınadıkça ilişkilerin normale dönmesinin mümkün olamayacağı fikrini taşıyordu. Nitekim Yusuf Paşa, Mustafa Paşa'ya 1800 ortalarında yazdığı bir mektupta bu görüşlerini şöyle ortaya koymaktaydı:

"... Amerikalılar dahi isyan sureti göstererek geçenlerde konsoloslarına verdiğim cevab-ı kat'i vechile, kariben anları dahi tarumar etmeye amadeyim. Kuvve-i bahriyemizle kaffe-i milel kadir ve haysiyetimizi anlayıp yalnız Amerikalılar kaldı. Bu defa anlara dahi hadlerini bildirmek boynumun borcu olsun... Beyana hacet olmadığı vechile peder-i âlileri merhum Hasan Paşa zamanında Amerikalılar Flemenk konsolosu vasıtasıyla 250.000 frank vermişlerse de razı olmadığımıza binaen, muahharen müşarünileyh pederiniz ibramiyle müsaade eyledim. Halbuki elyevm bir para vermeyip taallul etmektedirler. Amerikalılar'ın asıl iltica ve istinad

ettikleri İngiltere olup, bu vasıtaıyla akd-i sulha bast-ı kalıçe-i rica eyleyecekleri melhuz ise de, İngilizleri bu babda asla tanımam..." (Karasapan, 1960: 130).

Yusuf Paşa'nın emriyle, Amerikan Konsolosluğu'nun bayrak direğinin 14 Mayıs 1801'de, geleneklere uygun olarak yerinden sökülmesiyle, bu devlete savaş ilan edildiği bildirildi (Bemis, 1946: 176). Bunun üzerine, zaten daha önce verdiği tavizleri geri almak ve Mağrib ülkelerini sorun olmaktan çıkaracak adımları atmak için fırsat gözlemekte olan ABD Hükümeti, Komodor (Tuğamiral) Richard Dale yönetiminde, 44 toplu *President*, 36 toplu *Philadelphia*, 31 toplu *Essex* ve 12 toplu *Enterprise* gemilerinden oluşan bir filoyu Trablus açıklarına yolladı (Bryson, 1980: 3).

Trablusgarp Donanması'nın başında, İslam dinine geçerek Murat Reis adını alan İskoç asıllı Peter Lisle bulunuyordu. Trablusgarp savaş gemilerinin en önemlisi, 1796 antlaşmasından hemen önce Amerikalılardan ele geçirilerek Meşuda adı verilen 28 toplu *Betsy* idi. Sancak gemisi olarak kullanılan bu gemi dışındaki gemiler küçük çaplı ve Amerikan gemilerine oranla daha az savaş gücüne sahipti (Anderson, 1952: 347).

Dale komutasındaki Amerikan gemileri, 1 Temmuz 1801'de Cebelitarık açıklarına vardılar. Burada, Akdeniz'e girmelerini engellemeye çalışan iki Trablusgarp gemisiyle küçük çaplı bir çarpışmaya giren Amerikan gemileri bunları bertaraf ederek, 24 Temmuz'da Trablus limanı açıklarına demirlediler. Dale, Danimarka Konsolosu aracılığıyla Trablusgarp Dayısı Yusuf Paşa ile yaptığı görüşmelerde barışa ilişkin bir sonuca ulaşamayınca, Trablus limanını ablukaya aldı. Bu arada Tığmen Andrew Sterrett komutasındaki *Enterprise* savaş gemisi, 14 toplu ve 80 mürettebatı olan bir Trablusgarp gemisini batırdı (Anderson, 1952: 348, Field, 1991: 49).

Bu kayıplardan sonra, Yusuf Paşa bir antlaşma yapıl-

ması konusunda daha istekli görünmeye başladı. Fakat Dale bir antlaşmanın müzakerelerini yapmak için yetkilendirilmediğinden, bu konuda yetkili birisi gelene kadar ablukayı sürdürdü. Bu sırada, Tunus'taki Amerikan Konsolosu Eaton, Dale'e Yusuf Paşa'yı tahtan indirmeye yönelik bir plân önerdi. Plana göre Eaton, Trablusgarp tahtının gerçek sahibi olan ve Tunus'ta sürgünde bulunan Yusuf Paşa'nın ağabeyi Hamid Paşa'ya bağlı birliklerle karadan Trablus'a yürüyecek, denizden yapılacak bombardımanın da yardımıyla Yusuf Paşa tahttan indirilerek, Amerikalılar'a müteşekkiri bir durumda olan Hamid Paşa tahta çıkarılacaktı. Eaton'un bu teklifi, ablukayı sürdüren denizcilerden destek görmedi. Zira, Eaton ile Amerikalı komutanlar Bainbridge, Barron ve Murray arasında geçmişe dayanan kişisel bir gerginlik vardı (Bryson, 1980: 4).

Dale bir antlaşma imzalama konusunda yetkili kılınmasını sağlayabilmek için, 1802 Martında ABD'ye gitti. Ancak Başkan Jefferson, 1796 antlaşmasının şartlarını ihlal eden Yusuf Paşa ile hemen anlaşmak yerine, ezici bir galibiyetten sonra müzakere masasına oturmayı tercih ediyordu. Jefferson, 1784'te Kongre tarafından Mağrib ülkeleriyle antlaşma müzakereleri yapmak üzere görevlendirildiğinde de, bu ülkelere vergi verilmesi yerine güçlü bir donanma oluşturularak savaşılmaması fikrini savunmuştu. Yıllar sonra başkanlık koltuğuna oturduğunda hâlâ sertlik yanlısı tutumunu devam ettiriyordu. Üstelik aradan geçen zaman zarfında, ABD 1780'lerdeki durumuna nazaran güçlenmiş, eğitimli subayların yönetiminde küçük fakat güçlü bir donanma kurmuştu. ABD artık ne uzun ve tavizlerle sonuçlanacak pazarlıklar yapmayı kabul edecek kadar aciz, ne de iç sorunlarının üstesinden gelebilmek için dışarıdaki sorunları dondurmaya muhtaçtı.

Jefferson daha Aralık 1801'de Kongre'den "saldırı için gerekli tedbirlerin alınmasını" istemiş, Kongre de 6 Şubat

1802'de Başkan'a, "donanmayı istediği gibi yönlendirebilmesi" yetkisini vermişti. Başkan bu yetkiye dayanarak Komodor Richard V. Morris komutasındaki beş gemilik ek bir filoyu Akdeniz'e gönderdi (Field, 1991: 49). Bu gemiler 1802 sonbaharında, Trablus limanına abluka uygulayan gemilere katıldılar. Morris'in yerini 1803 sonbaharında, beş yeni gemiyle gelen Komodor Edward Preble'in almasıyla abluka daha da ağırlaştırıldı (Bryson, 1980: 6).

Bu arada, 1801'de Trablusgarp ile ağır hükümler içeren bir antlaşma yapmak zorunda kalan İsveç de, 1802 Mart ayından itibaren, Komodor Tornquist yönetimindeki 40 toplu *Fröja*, *Thetis*, *Camilla*, 26 toplu *Sprengporten* ve 20 toplu *Huseren* adlı savaş gemileriyle Trablus abluhasına katıldı. Ancak, abluhanın vergi ödemekten daha pahalıya mal olduğunu düşünen İsveçliler 10 Ağustos'ta Trablusgarp'a yıllık vergilerini ödeyerek ablukadan çekildiler (Anderson, 1952: 400-401).

1803 yılının Ekim ayında, abluka devam ederken Bughas Aghraba adı verilen dar bir geçidi aşarken karaya oturan *Philadephia* savaş gemisi, Trablusgarp gemileri tarafından ele geçirilerek, Trablus limanına çekildi. Yusuf Paşa esir aldığı 307 Amerikalı denizci karşılığında 3.000.000 dolar fidye istiyordu (Abun Nasr, 1971: 198)

Amerikalı denizcilerin pazarlık unsuru olarak kullanılmasının Yusuf Paşa'ya sağladığı avantajı azaltmayı hedefleyen ABD, Eaton tarafından evvelce önerilen planı uygulamaya koymaya karar verdi. Yusuf Paşa, ağabeyi Hamid Paşa'ya 1802 Martında Derne valiliğini teklif etmiş ancak bu gerçekleştiğinde planı suya düşecek olan Eaton Hamid Paşa'yı bir Amerikan gemisiyle Malta'ya götürüp, orada Amerikalı komutan Murray ile görüştürmüştü. Murray'ın Eaton'un planına onay vermemesiyle Hamid Paşa 1802 Ağustosunda Derne'ye gelmiş ve valilik görevine başlamıştı. Fakat 1803 yazında Yusuf Paşa'ya karşı ayaklanan Araplara

destek vermiş, isyan başarısız olunca da Mısır'a iltica etmek zorunda kalmıştı. Planının tekrar gündeme gelmesiyle Eaton, Hamid Paşa ile görüşmek üzere 1804 Kasımında Iskenderiye'ye gitti (Field, 1992: 53).

Hamid Paşa, Eaton'la yaptığı görüşmede planı kabul edeceğini bildirdi. Fakat planın hayata geçirilebilmesi için güçlü bir ordu kurulması gerekiyordu. Bu ise ancak parayla mümkün olabilirdi. Iskenderiye'deki, İngiliz Briggs Brothers şirketi bu iş için Eaton'a kredi sağlamayı kabul etti (Wright&Macleod, 1945: 151). 23 Şubat 1805'te bir kez daha görüşen Eaton ve Hamid Paşa, planın işleyiş şartlarını belirleyen bir sözleşme imzaladılar. Buna göre, Hamid Paşa'nın Trablusgarp yönetimine getirilmesinden sonra ABD ile barış yapılacak, savaş esirleri mübadele edilecek ve Eaton, harekâtın başkomutanı olarak görev yapacaktı (Field, 1991: 53). 8 Mart 1805'te Eaton ve Hamid Paşa 400 Arap, 38 Rum ve 10 Amerikalıdan oluşan bir orduyla Derne'ye doğru harekete geçtiler. 26 Mart'ta Derne'ye ulaşan bu ordu, Nautilus ve Hornet adlı Amerikan savaş gemilerinin denizden verdiği destekle kenti kısa sürede ele geçirdi (Martin, 1934: 352; Field, 1991: 54).

Bu arada, Trablus limanına demirli bulunan Philadelphia gemisi 16 Şubat 1805'te, Amerikalı Stephen Decatur komutasındaki Siren gemisinin saldırısıyla yakıldı. Böylece Amerikalılar bu geminin Trablusgarp Donanması'nca kullanılmasını önlemiş oldular (Bryson, 1980: 7).

Trablusgarp'ın ikinci büyük kentinin ele geçirilmesi ve kardeşinin tahta çıkarılması yönünde yapılan girişimler karşısında Yusuf Paşa, Derne'nin boşaltılmasını ve esirler için 60.000 dolar fidye karşılığında, ABD ile barış antlaşması yapmayı kabul etti. Antlaşma Yusuf Paşa ile Amerika'nın Cezayir Konsolosu Tobias Lear arasında, 4 Haziran 1805'te (6 Rebiülevvel 1220) Trablus'ta imzalandı. Öte yandan Amerikalılar, antlaşmanın imzalanmasından önce

Derne'yi boşaltmış, Hamid Paşa ise bir Amerikan gemisiyle Derne'den ayrılp Sirakuza'ya gitmişti. Burada Amerikalıların bağladığı maaşla yaşamaya başlayan Hamid Paşa 1809'da, Yusuf Paşa tarafından affedilecek ve tekrar Derne valiliği görevine getirilecektir (Wright and Macleod, 1945: 180; Anderson, 1952: 406; Field, 1991: 54).

Orijinal metinleri İngilizce ve Arapça olan 1805 antlaşması 20 maddeden oluşmaktaydı. Antlaşmanın önemli maddelerinde, iki ülkenin birbirlerine "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü tanınması (Mad. 1); Hamid Paşa'nın ve Amerikalıların Derne'yi tahliye etmesi (Mad. 3); birbirlerinin limanlarına gelen gemilerin ihtiyaçlarının pazar fiyatlarından karşılanması (Mad. 8); tarafların karasularında seyreden gemilere her türlü yardımın yapılması (Mad. 9); tacirlere ve denizcilere güvenli bir ortam sağlanması, konsoloslara karşılıklı olarak ayrıcalıklar tanınması (Mad. 11); Trablus limanını ziyaret eden bir Amerikan savaş gemisinin 21 pare top atışıyla selamlanması ve geminin de aynı şekilde karşılık vermesi (Mad. 13); tarafların birbirlerinin vatandaşlarına her türlü dini faaliyet ve törenlerinde serbestlik sağlaması, konsolosların tarafların ülkelelerinde kara ve deniz yoluyla istedikleri yere gidebilmeleri (Mad. 14); iki taraf arasında savaş çıkması halinde birbirlerinin tebaalarının ayrılmasına izin verilmesi (Mad. 15); savaşta ele geçirilen kişilerin köleleştirilmemeleri ve savaş esiri muamelesi görerek, yeri geldiğinde birebir değiş tokuş edilmeleri, değiş tokuş edilecek kimse kalmaması halinde, her bir savaş esiri başına 500 İspanyol Doları fidyeye ödenmesi (Mad. 16); Amerikalılar ve onların koruması altında bulunan kimselerin aralarında çıkacak ihtilaflarda, konsolosun yetkili olması ve Amerikalılar ile Trablus'ta konsoloslugu bulunan bir diğer ülke vatandaşı arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların da bu konsolosların görüşmeleri yoluyla çözülmesi (Mad. 18); Amerikalılarla Trabluslular

arasında bir yaralama ya da öldürme vakası gerçekleştiğinde, suçun işlendiği yerin mahkemesi ve kanunlarının geçerli olması (Mad. 19) konuları düzenlenmişti (Miller, 1931: 529-535).

1805 Antlaşmasıyla ABD ile Trablusgarp arasındaki gerginliğe son verilmiş oldu. Amerikan Donanması 1807 yazında Akdeniz'den çekildi. Fakat Trablusgarp Savaşı sonunda Jefferson'un istediği hedefe tam olarak ulaşamamış ABD'nin kendi karasuları dışında yürüttüğü bu ilk askeri harekâtın kazandığı başarı, Mağrib sorununun tamamen çözümünü taçlandıramamıştı. Bu nihai hedefin gerçekleştirilmesine yol açacak fırsat 1815'te doğacaktır.

2. ABD-Cezayir Gerginliği (1815-1816)

Cezayir Dayısı Mustafa Paşa, Trablusgarp Savaşı sırasında ABD ile arasının açılmasına yol açabilecek herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. ABD de yıllık 12.000 Cezayir Altını tutarındaki vergiyi, antlaşmada belirlendiği üzere malzeme olarak düzenli bir biçimde ödemekteydi. Fakat zaman zaman ortaya çıkan gerginlikler ilişkilerin istikrarlı bir doğrultuda devam etmesini engelliyordu.

Bu gerginliklerden ilki 1802'de yaşandı: Mustafa Paşa, O'Brien yerine Catchart'ın konsolos tayin edilmesine karşı çıktı. Çünkü Paşa'ya göre, Catchart gittiği yerlerde güçlük çıkaran ve savaşa neden olan bir karaktere sahipti. Hatta Paşa, bu atamanın önlenmesi için Amerikan Başkanı Jefferson'a bir mektup yazdı. Bunun üzerine ABD, Catchart yerine Lear'ı konsolos tayin etmeye karar verdi.

Aynı yıl ABD, Trablusgarp'a karşı yürüttüğü savaşta ihtiyaç duyduğu malzeme yerine, Cezayir'e vergilerini nakit olarak ödemeyi teklif etti. Mustafa Paşa ise verginin antlaşmada yer aldığı biçimiyle, malzeme olarak ödenmesinde ısrar ederek, aksi takdirde savaş çıkabileceği tehdidinde

bulundu. Zaten Trablusgarp ile savaş halinde olan ABD, Cezayir'i karşısına almak istemediğinden bu konuda ısrar etmedi. (Erol, 1979: 717).

Öte yandan, 1805 Ağustosunda Cezayir'de gerçekleşen bir ayaklanmayla Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve yerine Ahmet Dayı'nın geçmesiyle ilişkilerde yeni bir döneme girildi. Trablusgarp karşısında büyük başarı kazanmasını sağlayan donanmasına güvenen ABD yıllık vergisini ödemekte ağır davranmaya başlamıştı. Bu tutumu tepkiyle karşılayan Dayı, Cezayirli Hamid Reis komutasındaki korsanlardan Amerikan gemilerini yakalayıp Cezayir'e getirmelerini istedi. Hamid Reis, üç Amerikan ticaret gemisini ele geçirip Cezayir limanına getirdi. Yapılan görüşmeler sonucunda, ABD 1.800 dolar fidye ödemeyi kabul etti. Cezayir'in talep ettiği fidye miktarının az olması, ABD Hükümetinin donanmayı harekete geçirmeyi bu defa gereksiz görmesine yol açmıştı (Erol, 1979: 718; Field, 1991: 57).

1810'da ise, Dayı Hacı Ali Paşa'nın vergiyi 500 kental barut ve gemi halatı olarak almak istemesiyle yeni bir gerginlik ortaya çıktı. ABD'nin bu isteği kabul etmemesi üzerine 1812 Temmuzunda Cezayirli, ülkeye malzeme getiren Allegany adlı Amerikan gemisinin mal boşaltmasına izin vermediler. Ayrıca, beş gün içinde bu kez verginin nakit olarak ödenmemesi halinde Amerikan tebaasına esir muamelesi yapacaklarını ifade ettiler. Bunun üzerine Konsolos Lear, bir Yahudi bankerden aldığı 27.000 dolar krediyi vergi olarak Dayı'ya sundu. Ardından da tüm Amerikan vatandaşları Cezayir'den ayrıldı. O sıralarda, İngiltere ile ABD arasında savaş başlamıştı. Bunu fırsat bilen Cezayirli korsanlar Amerikan ticaret gemilerinin peşine düştüler. Fakat, savaş nedeniyle ticaret durduğundan ancak 20 kişilik mürettebatı olan küçük bir gemiyi ele geçirip Cezayir limanına getirebildiler (Erol, 1979: 719).

24 Aralık 1814'te imzalanan Ghent Antlaşması'yla,

ABD-İngiltere savaşına son verilir verilmez, ABD Başkanı James Madison Kongre'den Cezayir'e savaş ilan etmesini istedi. 1780'lerden beri devam eden Mağrib sorununa nokta koymanın zamanı gelmişti. Kongre Başkan'ın isteğini kabul ederek, Şubat 1815'te Cezayir'e savaş ilan etti (Bemis, 1946: 179).

Amerikan savaş filosu, Haziran başlarında Cebelitarık'a ulaştı. Cezayir'in yeni dayısı Ömer Paşa, Hamid Reis'ten Amerikalıları Akdeniz girişinde durdurmasını istedi. Fakat, Amerikan gemilerinin savaş gücü Cezayir gemilerinden kat kat üstündü. 17 Haziran'da, Gat Burnu açıklarındaki ilk çatışmada gemisi isabet alan Hamid Reis öldü. Cezayir Donanmasının yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu gören Ömer Paşa, ABD ile barış masasına oturmayı kabul etmek zorunda kaldı (Field, 1991: 58; Carr, 1966: 253).

Kesin bir zafer kazanmış olan ABD'nin, barış antlaşması yapmak için bazı şartları vardı. Buna göre, bundan böyle Cezayir'e vergi ödenmeyecek, Cezayir tarafından ele geçirilmiş Amerikan gemisi karşılığında tazminat olarak 10.000 dolar verilecek, Amerikan tebaasının gasp edilmiş malları geri verilecek ve esirler değiş tokuş edilecekti (Erol, 1979: 722).

Ömer Paşa'nın bu şartları kabul etmesi üzerine, ABD Hükümeti'nin antlaşma yapmak üzere tayin ettiği William Shaler ile Ömer Paşa arasında, 3 Temmuz 1815'te (25 Recep 1230) Barış Antlaşması imzalandı. Orijinali İngilizce olan 22 maddelik antlaşmanın, önceki antlaşmalarda yer alanlardan farklı maddelerinde, ABD'nin bundan böyle Cezayir Dayısı'na vergi, haraç ya da fidye adı altında bir para ödemeyeceği (Mad. 2); tarafların ellerindeki esirlerin bedelsiz olarak değiş tokuş edileceği (Mad. 3); Ömer Paşa'nın, 1795 antlaşmasının 22. maddesini ihlal ederek Amerikan ticaret gemilerini ve vatandaşlarını tutsak almasından dolayı tazminat ödeyeceği (Mad. 4); tarafların tebaalarının birbirleri-

ne yönelik bir yaralama ya da öldürme suçu işlemleri halinde, suçun işlendiği yerin kanunlarının geçerli olması, ancak bir Cezayirliyi öldüren bir Amerikalıya verilecek cezanın, aynı fiili işleyen Cezayirliye verilenden ağır olması (Mad. 20) konuları düzenlenmişti (Miller, 1931: 585-591).

Amerikalılar tarafından Cezayirli'lere dikte ettirilen 1815 antlaşması Cezayir açısından büyük bir hezimet, ABD açısından ısıltılı bir zaferi belgeliyordu. Antlaşmanın müzakereleri bile *Guerriere* adlı bir Amerikan savaş gemisinde yapılmıştı. Genç ama giderek güçlenen ABD, daha önce yıllar boyu vergi ödemediği Cezayir'i savaş alanında mağlup etmekle kalmıyor, tazminat ödemesini de sağlıyordu.

Bu onur kırıcı durum Ömer Paşa'yı rahatsız etmekte ve daha iyi şartlarda bir antlaşma yapabilmek için bahane aramaya sevk etmekteydi. Ömer Paşa 1816 Nisanında, savaş sırasında ABD tarafından ele geçirilmiş bir Cezayir gemisinin geri verilmemesi halinde 1815 antlaşmasını tek taraflı olarak iptal edeceğini ABD Konsolosu'na bildirdi. Fakat, söz konusu gemi İspanya tarafından gasp edildiğinden iadesi mümkün değildi. Gerginleşen durum içinde, Amerikan Konsolosu Shaler Cezayir'den ayrıldı. İki ülke arasında yeni bir savaşın yaşanması ân meselesiydi (Miller, 1931: 594).

ABD savaş gemilerinin Cezayir'e karşı yeni bir harekâta başlamalarından önce, Lord Exmouth komutasındaki bir İngiliz filosu, 1816 ortalarında Cezayir limanını bombalayıp, limanda demirli bulunan Cezayir Donanması'nı yok etti. Lord Exmouth'un bu saldırısının ardında, Viyana Kongresi'nde alınan kararlarla Akdeniz'de korsanlığın ve köle ticaretinin yasaklanması yatmaktaydı. İngiltere bu kararları Ömer Paşa'ya bildirmiş ve köle durumunda bulunan Hristiyanlar'ın serbest bırakılmasını istemişti. Ömer Paşa bu isteği geri çevirince söz konusu harekât gerçekleştirildi.

Donanması tamamen yok olan Ömer Paşa, ABD ile bir kez daha antlaşma masasına oturmaya mecbur kaldı (Carr, 1966: 254).

Barış ve Dostluk Antlaşması 22 Aralık 1816 (2 Sefer 1232) tarihinde, Konsolos Shaler ve Akdeniz'deki Amerikan filosunun komutanı Isaac Chauncey ile Ömer Paşa arasında imzalandı. Orijinali İngilizce olan 23 maddelik antlaşmanın birçok maddesi 1815 antlaşmasının tekrarı niteliğindeydi. En önemli fark ise, 23. maddede göze çarp-maktaydı. Buna göre, ABD'nin savaş halinde olduğu bir devlet tarafından ele geçirilen gemilerin Cezayir'de satıl-masına izin veriliyor, Amerikalılar'ın da istedikleri ganimeti Cezayir'de serbestçe satabilmeleri hükme bağlanıyordu (Miller, 1931: 636).

Önce ABD'den yediği darbeyle sarsılan, ardından da İngiltere'nin müdahalesiyle çok ağır bir yıkıma uğrayan Cezayir'in ABD ile ilişkileri, bölgenin 1830'da Fransa tara-fından işgal edilmesine kadar, yeni gerginlikler çıkmadan, bu antlaşma hükümlerine göre yürütüldü.

3. Tunus ile Yeni Dönem

1797'de yapılan antlaşmadan sonra uzunca bir süre ABD ile Tunus arasında bir anlaşmazlık yaşanmamıştı. Fakat 1797 Antlaşması'nın tavizler içeren hükümleri, içeride ve dışarı-da yaşadığı sorunları çözerek gitgide güçlenen ABD'yi ra-hatsız etmekteydi. ABD, ya tehditle ya da doğrudan güç kullanarak diğer Kuzey Afrika ülkelerinden sağladığı ayrı-calıkların benzerlerini Tunus'tan da almak amacıyla, 1797 antlaşmasının çeşitli hükümlerinin değiştirilmesi için 1820'den itibaren, bu ülkeye baskı yapmaya başladı. ABD'nin askeri alanda kaydettiği ilerlemeleri dikkate almayarak, bu devlete meydan okuyan Trablusgarp ve Cezayir'in uğradığı akıbeti göz önünde bulunduran Tunus Beyi Mahmud Paşa

1797 antlaşmasının 6., 11., 12. ve 14. maddelerinde ABD'nin istediği değişiklikleri yapmayı kabul etti. Mahmud Paşa ile ABD Maslahatgüzarı S. D. Heap Esquire arasında, 24 Şubat 1824'te (23 Cemaziyelahir 1239), Tunus yakınlarındaki Bardo'da yapılan antlaşmayla söz konusu maddeler değiştirildi.

Buna göre, bir Amerikan gemisine rastlayan Tunus korsanlarının, bu gemiye sadece iki kişiyle çıkmaları, kâğıtlarını kontrol edip, Amerikalı olduklarını anladıktan sonra geçmelerine izin vermeleri, malları muayene etmemeleri (Mad. 6); Tunus'un bir Amerikan gemisini kullanmak istemesi durumunda, pazar fiyatları dikkate alınarak ödeme yapılması (Mad. 12); Amerikan vatandaşlarının, Tunus'ta ticaret yapmaları halinde diğer "en ziyade müsaadeye mazhar millet"lerin vatandaşlarının ödediği gümrük vergisini ödemeleri, aynı şartların Amerika'da ticaret yapan Tunuslular için de geçerli olduğu (Mad. 14) hükümleri kabul edildi (Miller 1931: 141-143).

Bu antlaşma, Tunus'ta doğrudan Osmanlı yönetiminin tekrar tesis edildiği 1835 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bu tarihten sonraysa ABD'nin Tunus ve Trablusgarp ile ilişkileri, 1830 Osmanlı-ABD Antlaşması'nın hükümlerine göre yürütüldü.

4. Berberi Savaşlarının Sonuçları

ABD'nin Mağrib ülkelerine karşı izlediği genel politikanın ve özelde Berberi Savaşları'nda elde edilen zaferin beş temel sonucu oldu:

Birincisi, ABD'nin Berberi Savaşları'nda kazandığı büyük başarılar sonucunda, uzun yıllardır vergi ödemek zorunda kaldığı Mağrib yönetimleriyle bazı kapitüler haklar da içeren antlaşmalar imzalamasının Amerikan halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılanmasıydı. Genç ABD Do-

nanması'nın, ülke karasularının çok ötesinde bu tür galibiyetler elde etmesi, Amerikan halkının milliyetçilik duygularının ve kendine güveninin güçlenmesine yol açtı. Sınır ötesi başarılar, çok yakın bir geçmişte bağımsızlığını kazanan ABD'nin rüştünü ispat etmesi ve uluslararası alanda dünyanın büyük devletleriyle yarışabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirildi.

Berberi Savaşları'nın sonucu ABD tarihi açısından o kadar büyük bir önem taşımaktaydı ki, donanmanın kara birlikleri olan deniz piyadelerinin marşına bu zaferi hatırlatacak cümleler eklendi. Bu olaydan yaklaşık 200 yıl sonra, ABD'nin Tahran Büyükelçiliği İranlı öğrenciler tarafından basılıp orada bulunan Amerikalılar rehin alındığında Amerikan basınında, XVIII. yüzyılın sonunda Mağrib'te Müslüman korsanlar tarafından rehin alınan Amerikalı gemicilerin durumuna göndermeler yapan ve yönetimin 200 yıl önce olduğu gibi güç kullanarak, bu kez İran'ı dize getirmesini isteyen yazılar yer aldı (Wilson, 1981: 208). Bundan birkaç yıl sonra da ABD ile Libya arasında bir gerginlik yaşandığında, Libya lideri Kaddafi ile Trablusgarp korsanları arasında bağlantı kuran Amerikan basını, ABD'nin bu ülkeye askeri müdahalesini yeni bir Berberi operasyonu olarak adlandırdı.

İkincisi, Amerikalılar'ın Mağrib ülkeleriyle yaptıkları diplomatik görüşmelerde, İslam ülkelerinde geçerli olan kurallar hakkında yakından bilgi edinme imkânına sahip olmalarıydı. İmzalanan antlaşmalardan sonra bu bölgelerde görev yapmaya başlayan Amerikan konsolosları Doğu dillerini öğrenerek, bundan sonra bölgede yürütülen ticari ve diplomatik faaliyetlerin başarılı olmasına katkı sağladılar.

Üçüncüsü, ABD'nin, Mağrib'te kurduğu konsolosluklar sayesinde sadece Kuzey Afrika gelişmelerini değil, tüm Akdeniz dünyasında meydana gelen olayları yakından izlemeye başlamasıydı. ABD'nin Akdeniz politikasının belirlen-

mesinde bu konsoloslardan gelen raporların büyük yararı oldu.

Dördüncüsü, Amerikan devlet adamlarının Berberi Savaşları'ndan sonra, ABD'nin dünyanın her yerindeki ticari çıkarlarını, gerektiğinde askeri güç kullanarak en üst düzeyde korumayı, dış politikalarının temel ilkelerinden biri haline getirmeleri idi. Bu çerçevede ABD, savaş sırasında oluşturulan Akdeniz Filosu'nu daimi bir statüye sokarak, bu bölgede ticaret yapan vatandaşlarının güvenliğini sağlamaya başladı. Akdeniz Filosu, Berberi Savaşlarından sonra ilk olarak 1821-1829 Yunan İsyanı sırasında, Ege'de ticaret gemilerine saldırılar düzenleyen Rum korsanlarına karşı başarılı operasyonlar yürüttü. Bu görev sırasında zaman zaman karşılaşan Amerikan ve Osmanlı denizcileri birbirleri hakkında bilgi sahibi olma fırsatını yakaladılar.

Beşincisi, Amerikan savaş gemilerinin bölgede görev yapmaya başlamalarıyla, Amerikan tacirlerinin Akdeniz limanlarına duydukları ilgide bir artış gözlenmesi idi. Bu çerçevede özellikle Osmanlı Devleti'nin İzmir, Iskenderiye ve Beyrut limanlarında Amerikalıların yaptığı ticaretin hacmi genişledi. Bununla bağlantılı olarak, Osmanlı limanlarında yaptıkları alışverişlerde, ABD ile ticaret antlaşmaları yapmış olan Mağrib ülkeleriyle yürüttükleri ticarete nazaran daha çok vergi ödeyen Amerikalı tacirler, ABD'nin Osmanlı Devleti ile de bir ticaret antlaşması yapması gerektiği yönünde fikir beyan etmeye başladılar.

II. LEVANT'TA AMERİKALILAR

A. AMERİKALILARIN TİCARİ FAALİYETLERİ

Ticaret, bugün olduğu gibi 200 yıl önce de ABD'nin can damarıydı. Amerikalı tacirler, hem başka ülkelerden ABD'ye yaptıkları hem de yabancı limanlar arasında yaptıkları

taşımacılık sayesinde büyük kazançlar elde ediyor, bundan sağlanan vergi gelirleri de ABD'nin hızla kalkınması için kullanılıyordu. Gerçi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, günümüzdeki gibi dünyada mal akışının serbest olmasını güvence altına alan ticaret örgütleri ve genel ticaret antlaşmaları yoktu, ama güçlü bir ticaret filosuna ve gerektiğinde onu koruyacak bir donanmaya sahip olan devletler ticaretin kendilerine sunduğu imkânlardan yararlanabiliyorlardı. Güçlü bir devletin bayrağını taşıyan ticaret gemileri dünyanın birçok limanına istedikleri gibi giriş-çıkış yapabiliyorlardı. Bununla birlikte, böyle bir devletin sağladığı güvence söz konusu değilse, dünyanın bazı bölgelerinde kârlı ticaret yapabilme imkânı neredeyse tamamen ortadan kalkıyordu.

ABD'nin bağımsızlığını kazanmasından önce Amerikan kolonilerinde yaşayan tacirler, ticaretlerini İngiltere bayrağı taşıyan gemilerle yapmak zorundaydılar. Bir önceki bölümde, bu kolonilerle Kuzey Afrika'daki limanlar arasında kurulan ticari ilişkilere değinilmişti. Aynı tip bir ilişki XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin Asya'daki limanlarıyla da kurulmuştu. Fakat İngiltere, bu kolonilerin kendi isimlerini ve bayraklarını kullanmalarına izin vermiyor, dolayısıyla bu ticaret İngiliz gemileriyle yapılmış olarak kayıtlara geçiyordu. Üstelik Amerikalı tacirler gittikleri limanlarda İngiltere konsoloslarının talimatlarına uygun hareket etmek zorunda bırakılıyorlardı (Gordon, 1932: 41).

Osmanlı Devleti'nden 1575'ten itibaren elde ettiği kapitülasyonlara dayanan İngiltere, bölgedeki İngiliz ticaretini biçimlendirmek ve İngiliz tüccarlarının çıkarlarını korumak amacıyla Levant² Kumpanyası (Levant Company) adlı

2 Levant kelimesi Fransızca'da "güneş" anlamına gelen soleil ile birlikte kullanıldığında "güneşin doğması" anlamını taşıyan lever kelimesinden türetilmiş olup, Akdeniz'in Doğu kıyılarındaki ülkelere verilen tarihi addır. İlk

bir şirket kurmuştu. Amerikan kolonileri de, Levant'la yaptıkları ticaret açısından bu şirketin denetimi altındaydılar (Morison, 1928: 211).

Sadece Levant'ta değil, dünyanın her yerinde ticaret yapan Amerikan kolonileri İngiltere'ye bağlıydılar. İngiltere'nin, Fransa ile 1756-1763 yılları arasında yürüttüğü Yedi Yıl Savaşları'ndan dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu olarak çıkmasından sonra savaş harcamalarının getirdiği yükü Amerikan kolonilerinden aldığı ek vergilerle hafifletme yoluna gitmesi, zaten ticari kârlarını bu devletle paylaşmak istemeyen kolonicilerin ayaklanmasına yol açtı. 13 Amerikan kolonisi 1776'da bağımsızlığını ilan etti. İngiltere bu yeni devleti 1782'de tanımak zorunda kaldı (Sander, 1989: 102).

Başlı başına Bağımsızlık Savaşı'nın nedenleri bile, ekonomik ve ticari çıkarların korunmasının Amerikalılar için ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. ABD tarihi boyunca dış politika ile ekonomik çıkarlar hep paralel seyredecek, hatta bazı dönemlerde dış politika doğrudan doğruya ekonomik çıkarların elde edilmesi için kullanılan bir araç biçimine dönüştürülerek Dolar Diplomasisi (Dollar Diplomacy) olarak nitelendirilecektir.

1776'da ilan edilen Bağımsızlık Bildirgesi'nde de yer alan ve başlangıcından itibaren ABD dış politikasına yön veren iki temel değer liberalizm ve halkın mutluluğunun sağlanmasıdır. Liberalizm bir yönüyle siyasi, toplumsal ve dini hakların serbestçe kullanılabilmesini öngörürken, diğer yönüyle ekonomik alanda serbestliği savunur. Amerikalı, ABD sınırları içinde ve dışında özgürce ticaret yapabilmelidir. Sınır tanımadan mal alıp-satabilmenin sağladığı

olarak Haçlı seferleri sırasında kullanılmış, Venedikliler ve öteki Avrupalı tüccarlar tarafından günlük dile sokulmuştur. En geniş anlamıyla, Anadolu, Suriye, Yunanistan ve Mısır'ı içerir. Zaman zaman bugün kullanılan "Orta-doğu" kelimesi yerine de kullanılmıştır. Amerikalı tüccar, gezgin ve misyonerler de bu bölgeyi tanımlamak için Levant kelimesini kullanmışlardır.

getiriler Amerikan halkını mutlu ediyorsa, dış politika da bu mutluluğu sürekli kılacak önlemler doğrultusunda yürütülmelidir (McCormick, 1985: 3-4).

Bu çerçevede aşağıda ele alınacak konularda, Amerikalı tacirlerin bazan diplomatlık görevi üstlenerek yabancı devletlerle antlaşma müzakereleri yaptıklarına, Amerikan donanma subaylarının, bulundukları bölgeyle ABD'nin yaptığı ticaretin artırılması için donanma ve dışişleri bakanlıklarına kapsamlı raporlar gönderdiklerine ve Amerikalı diplomatların kimi zaman tüm mesailerini ülkelerinin ekonomisine yeni kaynaklar bulmak için harcadıklarına şahit olmak şaşırtıcı gelmemelidir.

Öte yandan, anavatanlarından binlerce kilometre uzakta, kendilerinin ve ülkelerinin ticari çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için çabalayan Amerikan tacirlerinin sahip olduğu girişimci ruh, ABD'nin birçok ülkeyle kuracağı siyasi ilişkilerin ardındaki ana motif olacaktır. Amerikan girişimciliğin temelinde, kuruluşundan itibaren ABD toplumsal ve siyasi yapısına egemen olmuş "pragmatist faaliyet" ve "pragmatist mantık" anlayışları yatmaktadır. Pragmatizm bir felsefi düşünce biçimi olmasının yanında, toplumsal ve toplumlararası ilişkilerde belli çıkarlara yönelik bir eylem kılavuzu, siyasi-ideolojik bir tavidir. Yeni Dünya üzerinde köklü bir tarihe sahip olmayan, dolayısıyla ulusal ve uluslararası alanda meydana gelen gelişmeleri tarihi boyutları içinde kurgulama, anlama ve denetleme imkanından mahrum kalan Amerikalılar için içerde ve dışarıda en geçerli ilişki biçimi anında kurulan ve fayda sağlamaya yönelik ilişkidir. Pragmatist faaliyet ile Amerikan girişimciliği birbirini tamamlayan kimlik unsurlarıdır (Eğribel, 1994: 148-149).

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkilerin kurulması ve gelişmesi sürecinde de ilk adımların her zaman Amerikalılar tarafından atılmasını ve Babilî'nin temkinli ve

soğuk yaklaşımı karşısında bile siyasi ilişkilerin kurulması yönündeki ısrarlarını hafifletmeyen ABD yöneticilerinin tavrını, ABD tarafının bu pragmatist girişimci ruhuyla, "kapıdan kovulsa bacadan giren" kâr kokusu almış yapışkan tüccar davranışıyla ilişkilendirmek abartılı bir değerlendirmeye değer. Üstelik, dış politikayı ticaret temeline oturttuklarından kazanç sağlamak için çok kolay riske girebilen ABD yöneticileri, bir yandan da güçlendirdikleri donanmaları sayesinde, bu risklerin yol açabileceği olumsuz sonuçları en alt düzeyde tutma başarısını da göstereceklerdir. Buna karşılık, var olanı elde tutmak ve daha fazla kaybetmemek hedeflerine endekslenen, ABD'nin aksine sahip olduğu köklü tarihten kaynaklanan tecrübeyle, anlık değil uzun dönemli fayda sağlayabilecek dış ilişkilerden yana olan Osmanlı Devleti, bölgeye yeni giren ve yeterince tanımadığı ABD ile müzakere masasına oturmayı bile başlangıçta kaçınılması gereken bir risk olarak değerlendirecektir.

1. Ege, Boğazlar ve Karadeniz'de Ticaret

a. İzmir Limanı ve Amerikan Tacirleri

Amerikan Bağımsızlık Savaşı devam ederken, ilk kez Massachusetts kolonisinin Boston şehrinden bir Amerikalı tacir İzmir şehrine yerleşerek, bu limanla Boston arasında Amerikan ticaretini başlatmıştı. Bu kişinin sahibi olduğu T.H. Perkins şirketi, İzmir limanına Hindistan pamuğu ve baharatı, Havana şekeri, kereste, çivit ve kahve getiriyor, buradan incir, halı, afyon ve zamık taşıyordu. Bu dönemde Levant'la yapılan ticaret iki bakımdan önemliydi: Birincisi, bu ticaretten elde edilen kazançların, İngiltere'ye karşı savaşanların güçlendirilmesi için kullanılmasıydı. İkincisi, İngiltere'nin uyguladığı ambargo yüzünden yokluğu çeki-

len malların bir bölümünün, bu yolla Amerika'ya sokulmasıydı (Morison, 1928: 209-210).

Amerikan tacirlerinin Levant ile ticaretlerinde İzmir limanını bir başlangıç noktası ve merkez olarak seçmeleri rastlantı değildi. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan çeşitli gelişmeler³ İzmir limanının Osmanlı Devleti'nin dışı açılan kapısı olmasına yol açmıştı. Bu limana gelen Amerikan gemilerinin sayısındaki artış üzerine ABD Başkanı Jefferson, 4 Mayıs 1802'de William Steaward'ı İzmir konsolosu olarak görevlendirdi. Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkiler henüz kurulmamış olduğundan Babiâli Steaward'ın konsolosluğunu tanımadı. Öte yandan Trablusgarp ile ABD arasında 1801'de başlayan savaşın 1802 sonbaharından itibaren tırmanışa geçmesi, Jefferson'un Steaward ile yakından ilgilenmesini engellemekteydi. Böylesi olumsuzluklar Steaward'ın Kasım 1803'te İzmir'den ayrılmaya karar vermesine yol açtı. Ama ayrılmadan önce Osmanlı Devleti ile ticaret imkânlarını derinlemesine araştıran Steaward, ulaştığı sonuçları ABD Dışişleri Bakanı Madison'a şu satırlarla iletmeyi de ihmal etmedi:

"... Doğu ve Batı Hint Adaları ile Güney Amerika ile yaptığımız ticaret, Türkiye'nin temel tüketim maddelerini karşılamamıza yardımcı olacaktır. İzmir limanından yapılan en önemli ithalat, Doğu ve Batı Hint şekeri, Mocha, Java ve Batı Hint kahvesi, kök boyaları ve baharattır... İzmirli

3 Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak, tarım ürünleri ve hammadde talebinin artması, Hindistan'daki yönetimini sağlamlaştıran İngiltere'nin Asya ile iletişim kanallarını açık tutmak açısından Osmanlı Devleti'ne verdiği önemin artması, Fransız İhtilali sonrasında bölge ticaretinden geçici olarak çekilen Fransız tacirlerinin yerini özellikle İzmir'de bulunan Rum tacirlerin alması ve Osmanlı mallarını dünyaya yaymaları, İzmirli tacirlerin ticarete açık tutumları ve bu limandaki bürokratik yapının ticaret için son derece elverişli oluşu gibi nedenler İzmir limanına gelen yabancı ticaret gemilerinin sayısında bir artışa yol açmıştı (Kasaba, 1994: 8-9).

tacirlerin bu malları Avrupa üzerinden satın almakta olmaları... Amerikalılar'ın bunları doğrudan İzmir limanına getirmeleri halinde ne büyük çıkarlar elde edeceklerinin göstergesidir..."

"... Türkiye ve Mısır'ın ürünleri arasında, Amerika'nın iç tüketimine cevap verebilecek olanlar vardır. Kırmızı Tokat bakırı, afyon ve Ruslar'ın demir çubukları Hindistan'a taşınabilir. İzmir'in meyveleri, özellikle incir ve kuru üzüm ABD'de çok iyi tanınmaktadır." (Turgay, 1982: 193-194).

Steaward'ın ayrılışından sonra İzmir'de konsolos vekili olarak görevlendirilen İngiltere vatandaşı Robert Wilkinson'un ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlarda ABD'nin bölgeyle ticaretindeki gelişim rakamlarla ifade edilmekteydi. Wilkinson'un raporlarına göre, 1805'te altı ve 1806'nın ilk yarısında dört Amerikan ticaret gemisi İzmir limanını ziyaret etmiş, kahve, baharat, mum, rom ve pamuklu ürünler getirip, afyon ve kuru meyve götürmüşlerdi (Turgay, 1982: 194-195). 1809'da İzmir limanına gelen Amerikan gemilerinin sayısı 20'ye ulaştı (Field, 1991: 113). 1806-1812 döneminde İzmir limanından Amerikan gemileriyle Çin'e taşınan afyonun miktarı dört kat arttı (Field, 1991: 114). Bu artışın arkasındaki temel neden, İngiltere'ye ait Doğu Hindistan Kumpanyası (East India Company) adlı şirkete bağlı çok sayıda ticaret gemisinin Avrupa ile Çin arasında taşımacılık yapmasının yasaklanmasıydı. Daha önce bu şirketin gemileri tarafından taşınan afyon, Amerikan gemilerince Çin'e ulaştırılmaya başlandı (Turgay, 1982: 196). Aydın vilayetinde üretilmekte olan afyon, Yahudi ve Ermeni tacirler tarafından İzmir limanına taşınmakta, burada Amerikalılar'a satılmaktaydı. Amerikan tacirlerinin hemen hepsi afyon taşımacılığı yapsalar da, bu ticareti daha çok Salem ve Boston şehirlerinde kurulmuş olan aile şirketleri ellerinde bulundurmaktaydı (Finnie 1967: 30). Bu yıllarda Amerikan gemileri, İngiltere'de imal edilen pa-

mukluların Osmanlı Devleti'ne sokulmasında da kullanılmaktaydı (BOA, H.H., 4 S. 1223, No: 16169).

Ticaretteki bu gelişmeyi göz önünde bulunduran ABD İzmir'e konsolos tayin etmek için 1808'de bir kez daha girişimde bulundu. ABD'nin bu amaçla görevlendirdiği Sloane'in de Babiâli tarafından geri çevrilmesi üzerine, bu alandaki çalışmalara bir süre için ara verildi (Gordon, 1932: 42). Buna karşın, Amerikan tacirleri resmi Amerikan görevlilerin yokluğunda, Osmanlı bürokratları ve diğer yabancı ülkelerin tacirleriyle aralarında doğacak sorunların çözülmesi için çalışacak gayri resmi bir örgütü 1811'de İzmir'de kurdular. Woodmas&Offley adlı Amerikan şirketinin ortaklarından David Offley tarafından kurulan Amerikan Ticaretevi, kısa sürede İzmir limanına gelen Amerikalı tacirlerin ilk uğradığı yer haline geldi (İlgar, 1969b: 5). Amerikan Ticaretevi görüntüsü altındaki bu kurum aslında kapısına tabela asılmamış bir konsolosluk gibi çalışıyordu. Offley bir konsolosun yerine getirmesi gereken tüm görevleri ifa ediyordu.

Her ne kadar 1811-1812 döneminde ABD ile İngiltere arasında geçen savaş yüzünden, Amerikan ticaret gemilerinin Akdeniz'e girmeleri İngiltere Donanması tarafından engellenmiş ve bundan dolayı Osmanlı limanlarına Amerikan gemilerinin gelişi bir süre için kesilmişse de, 1814'te imzalanan Ghent Antlaşmasıyla iki ülke arasındaki savaş durumunun tamamen ortadan kalkmasıyla ABD'nin Levant ticareti yeniden canlandı. Bu ticari canlanmanın nedenlerinden biri de Berberi Savaşları'nda yenilgiye uğratılan Kuzey Afrika ülkelerinin, artık Amerikan ticaret gemilerine saldırmaktan kaçınmaya başlamalarıydı. ABD'nin, Akdeniz'deki Amerikan ticaret gemilerinin güvenliğini sağlayan bir filo kurmuş olması da, daha güvenilir hale gelen Osmanlı limanlarıyla ticareti çekici hale getiriyordu (DeConde, 1971: 111-113).

Savaş sonrasında Osmanlı limanlarını dolaşan Amerikalı denizci Henry D. S. Dearborn, 1819'da yayınlanan ve Osmanlı Devleti'nde ticaret imkânlarını anlattığı kitabında İzmir ve çevresinin anlatımına 36 sayfa ayırarak, bu limanın Amerikan kamuoyu ve ticaret çevreleri tarafından daha iyi tanınmasına katkıda bulundu. Dearborn kitabında, daha önce Akdeniz bölgesiyle sınırlı olan İzmir ticaretinin artık tüm dünyaya yayıldığını, Karadeniz ticaretinin bile İzmir üzerinden yönlendirildiğini vurguluyarak "dürüst ve çalışkan İzmirli tacirlerin, Amerikalılar için iyi ticari ortaklar olabilecekleri"ni ifade ediyordu. Dearborn'a göre Amerikan gemileri İzmir'e "kumaş, şapka, çivit, kahve, şeker, baharat, ince ve kalın yünlüler, kâğıt, ipek ürünleri, kadife, saat, cam, kristal, demir, porselen, keten, çelik, teneke, çivi, arsenik, cıva, kurşun, kükürt, rom, somon balığı, tereyağı, pirinç ve badem" getirebilirlerdi (Dearborn, 1819: 67-68).

Dearborn'un yazdıklarının Amerikalı tacirlerin İzmir'e ilgi duymalarında ne kadar etkili olduğu bilinemez. Fakat, 1823'e gelindiğinde İzmir'deki Amerikan şirketlerinin şubelerinin sayısı dörde yükselmişti. Daha önce açılan T. H. Perkins, Woodmas & Offley temsilciliklerine, 1821'de Langdon & Co. ve 1823'te Styth & Co. of Baltimore adlı şirketlerin temsilcilikleri eklenmişti. Bu gelişme, İzmir'deki Amerikan ticari faaliyetlerinin boyutlarını açık bir biçimde göstermekteydi. 1823'te 18, 1824'de 20, 1825'te 22 Amerikan ticaret gemisi İzmir limanını ziyaret etti (Turgay, 1982: 199). Bu yıllarda İzmir limanına sokulan Amerikan romunun miktarında da önemli bir artış gözlemlendi. Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaası tarafından tüketilmeyen rom, gayrimüslim tebaa tarafından da tercih edilmiyordu. Rom İzmir limanı üzerinden Rusya ve İran pazarına aktarılıyordu. 1830'un ilk altı ayında, 12,000,000 galon⁴ rom İzmir gümrüğüne boşaltıldı (NARA, T-238, Mar. 22, 1829).

4 1 galon, 3,7 litredir.

İzmir limanından yapılan ticaretin boyutları Amerikalılar'ın olduğu kadar, Osmanlı tacirlerinin de dikkatini çekmişti. İzmir'li bir Ermeni olan Joseph Yasagi ve Ceneviz kökenli Nicholas Reggio 1830'da Boston'a yerleşerek, ABD'ye kuru üzüm ve kuru incir ithal etmeye başladılar (Turgay 1982:203). İzmir limanı iki ülke arasındaki ticaretin merkezi olma özelliğini XIX. yüzyıl boyunca devam ettirecektir.

b. Boğazlar ve Karadeniz

Osmanlı-Amerikan ticaretinin en önemli limanı olan İzmir Amerikan ticaret gemilerinin ilk ziyaret ettiği Osmanlı limanı değildi. ABD bayrağı taşıyan bir gemi ilk kez 1786'da yani İzmir limanının ziyaret edilmesinden tam 11 yıl önce İstanbul'a gelmişti. Fakat İstanbul limanı, Amerikan gemilerinin temel ithal maddelerinden olan afyonun satın alınması için uygun bir liman olmadığından, Amerikalılar bu ilk ziyaretin arkasını uzun süre getirmediler (Field, 1991: 113).

Amerikan gemilerinin İstanbul limanına fazla rağbet göstermemelerinin bir diğer nedeni, Osmanlı Devleti ile ABD arasında bir ticaret antlaşması bulunmadığından, Amerikan gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesinin son derece zor şartlara bağlı olmasıydı. Babıâli, Amerikan bayrağı taşıyan gemilere Çanakkale Boğazı'ndan geçiş için gerekli izni her zaman vermiyordu. Karadeniz'e açılarak, Rusya limanlarını ziyaret etmek ve bu limanlarla ticaret yapmaksam Amerikalılar için hemen hemen imkânsızdı (De-arborn, 1819: xxiii).

Öte yandan, Karadeniz ticaretinden elde ettiği büyük kârı eski sömürgesi ABD ile paylaşmak istemeyen İngiltere İstanbul'daki büyükelçisi yoluyla, Amerikan gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e açılmalarının engellen-

mesi için Babiâli nezdinde girişimlerde bulunuyordu (Oscanyan, 1857 :11). Bununla ilgili iki örnek 1809'da yaşandı. Eylül ayında Crownshields şirketine ait *Telemachus*, Kasım'da ise Jonathan Harris'e ait *Calumet* adlı Amerikan ticaret gemileri, sisin de yardımıyla, kimse tarafından durdurulmadan Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a geldiler. Buradan Karadeniz'e çıkış izni için Babiâli'ye başvurdularsa da, İngiltere Büyükelçisi Sir Robert Adair'in aksi yönde başvurusu üzerine istedikleri izini alamadılar. Bunun üzerine iki gemi yüklerini İstanbul'da boşaltmak zorunda kaldı (Dearborn, 1819: xxiv).

Bir süre İstanbul'da demirleyen bu iki gemiden *Calumet*'in kaptanı, İsveç Maslahatgüzarı M. Palin'in arabuluculuğuyla Babiâli'den geçiş izni almayı başararak, Karadeniz'e açılan ilk Amerikalı oldu. İngiltere Büyükelçisi bu iznin alınmasını engellemeye çalışmıştı. Fakat, Osmanlı Devleti ile Rusya savaş halindeydi. Osmanlı Devleti'nde buğday sıkıntısı baş göstermişti. Ancak tarafsız bir ülkenin gemisi, Rusya'dan buğday satın alıp İstanbul'a getirebilirdi. Bu nedenle, tarafsız statüdeki ABD'nin ticaret gemisine bu izin verildi (Morison, 1928: 218). Bununla birlikte üç gün içinde Odessa'ya ulaşan *Calumet*'e, savaş hali ileri sürülerek buğday verilmedi. Bunun üzerine gemi İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı (Dearborn, 1819: xxiv).

Amerikalılar'a ait olmakla birlikte, İngiltere bayrağı çeken ve Levant Kumpanyası'nın korumasını kabul eden gemilerinse İstanbul'a gelişi ve oradan Karadeniz'e açılması kolay oluyordu. Bu gemiler Amerika ile doğrudan ticaret için değil, Hindistan, Malta ve Çin arasında İngiliz mallarını taşımak için kullanılıyorlardı (Morison, 1928: 216).

Aslında Karadeniz ticareti, Amerikalılar için İzmir'den yapılan ticaretten daha kârlı olabilirdi. Amerikalı denizci Dearborn 1819'da yayınlanan kitabında, Karadeniz ticaretinin özelliklerini şöyle saymaktaydı:

"Amerikalıların Baltık limanlarından satın aldıkları malların hepsi, daha ucuza, Karadeniz limanlarından elde edilebilir. ABD ile St.Petersburg arasındaki mesafe ABD ile Odessa arasındaki mesafeyle eşittir. Üstelik ikincisi daha güvenli bir yoldur. Baltık limanları kar ve buz nedeniyle ancak beş ay açıkken, Karadeniz'de her mevsim ticaret yapılabilir. Bugün için Karadeniz ticareti, Rum, Türk, Avusturyalı ve İngilizler'in elindedir. Hızlı ve yüksek kapasiteli Amerikan gemileri bu pazarda üstünlüğü ele geçirebilir." (Dearborn, 1819: xxvi-xxvii).

Amerikan tacirleri Karadeniz'e açılma ayrıcalığını elde etmedikleri sürece, tek başına büyük kâr getirmeyen İstanbul limanına pek sıcak bakmadılar. Karadeniz'e açılma konusu, iki ülke arasında yapılan ticaret antlaşması görüşmeleri sırasında Amerikalılar tarafından ısrarla gündemde tutulacak ve sonunda bu ayrıcalık elde edilecektir.

2. Amerikalıların Tabi Olduğu Ticaret Rejimi

Osmanlı Devleti, yabancı tacirlerden tebaası bulundukları devlete göre gümrük resmi almaktaydı. İngiltere ilk kez, William Harborne'un büyükelçiliği sırasında %3 gümrük resmi ödeme hakkını elde etmişti. Bu ayrıcalık, 1601 kapitülasyonunda da yer aldı. 1612'de Hollanda, 1616'da Avusturya ve 1673'te de Fransa için gümrük resmi, %5'ten %3'e düşürüldü (Kütükoğlu, 1996: 265).

Bağımsızlığa kadar İngiltere bayrağı altında ticaret yapan Amerikan gemileri, İngilizler'in ödediği %3 gümrük resmine tabiydiler. ABD'nin bağımsız olmasından sonra, Amerikan bayrağı çekerek Osmanlı limanlarına gelen ticaret gemilerinden %6 gümrük vergisi alınmaya başladı. Bu uygulamanın kârlılıklarını azalttığını gören Amerikan tacirlerinin büyük bölümü, Levant Kumpanyası'nın himayesi altına girdiler. Bu tacirler, getirdikleri malın değeri üzerin-

den yaklaşık olarak %1'lik bir ücreti Levant Kumpanyası'na konsolos ve dragoman ücreti olarak ödüyor, bu yolla İngilizler'in yararlandıkları %3 gümrük resmine tabi oluyorlardı. 1799-1810 yılları arasında Levant Kumpanyası'na ödenen himaye ücreti 65.000 doları bulmuştu (Köprülü 1987:930).

Öte yandan Levant Kumpanyası görevlileri, İngiltere ile savaşarak bağımsızlığını kazanmasına rağmen ABD'nin ticaret gemilerine himaye sağlamaya bir süre daha devam ettiler. İngilizler bunu yaparken Amerikan gemilerinin, Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşmaları bulunan Fransa, Avusturya, İsveç ve Danimarka gibi, İngiltere'nin ticari çıkarlarına rakip devletlerin himayesi altına girmesini engellemeyi amaçlıyorlardı. Ayrıca bu yolla, ABD'nin Osmanlı Devleti'yle bir ticaret antlaşması yapmasına duyulan ihtiyaç da azaltılmış olurdu. Zaten Amerikan gemilerinin bir kısmı, İzmir limanından yükledikleri malları Malta'ya ya da İngiltere'ye getirmekteydiler. Böylece Levant Kumpanyası adına, ücret almadan taşımacılık yapmış olmaktaydılar (Morison, 1928: 213).

Levant Kumpanyası'nın karşı çıkışlarına rağmen İngiltere, ABD ile gerginleşen siyasi ilişkilerini bahane ederek, Şubat 1811'den itibaren Amerikan ticaret gemilerine sağladığı himayeyi kaldırdı. Dahası, Babıâli nezdinde yaptığı girişimler sayesinde, Amerikan gemilerinin getirdiği mallara uygulanan gümrük resmi %6'ya yükseltildi. Bu farkı ödemeyen Amerikalıların mallarına, Osmanlı gümrük görevlileri tarafından İzmir limanında el konulmaya başlandı (NARA, M-46, Jan. 24, 1824).

Bu gelişme üzerine, Babıâli tarafından tanınmış resmi bir görevi olmamasına rağmen Offley, 1811 sonunda İzmir'den İstanbul'a gelerek, Babıâli'de üç ay süreyle görüşmelerde bulundu. Fakat, ülkesine haksızlık yapıldığını öne sürerek gümrük oranının tekrar eski düzeyine çekilmesini

isteyen Offley, İngiltere Büyükelçiliği'nin baskısı altındaki Babiâli bürokrasisi tarafından pek sıcak karşılanmadı. İstanbul'da hiç kimse, bölgeden çok uzak ve zayıf bir devletin İzmir'le ticaret yapan birkaç vatandaşını mutlu etmek için İngiltere gibi dev bir imparatorluğu gücendirme riskini almak istemiyordu. Ama ticaret dünyasında edindiği formasyon Offley'in böyle zor bir durumda bile istediğini elde etmesini sağladı. İstanbul'da bulunduğu dönem içinde Osmanlı bürokratlarıyla kişisel ilişkilerini ilerleten, özellikle Kaptan-ı Deryalığa yeni getirilmiş Hüsrev Mehmed Paşa ile samimi bir dostluk kuran Offley, bu temasları sayesinde gümrüğün tekrar eski düzeyine düşürülmesini sağlamayı başardı. Buna göre Amerikan gemileri, Avusturya'ya uygulanan %2 gümrük resmi ve buna ilaveten %0.15 navlun resmi ödeyeceklerdi (NARA, M-46, Jan. 24, 1824).

Babiâli Amerikan gemilerinden bu vergiyi almaya bir süre devam etti. 1816'da ise, Offley'in de rızası alınarak Amerikan gemilerine %3 olan Fransız gümrük oranı uygulanmaya başladı (BOA, H. H, 1232 (1817), No: 17797). Gümrük oranının artırılması sırasında, Babiâli'nin Offley'in rızasını alması, gayri resmi de olsa, bu kişinin Amerikan Konsolosu olarak tanınmasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.⁵

Levant'ta ticari faaliyet gösteren Amerikalılar'a göre, kişisel ilişkiler sonucunda elde edilen ve herhangi bir resmi belgeye dayanmayan bu gümrük oranının en kısa zamanda iki ülke arasında yapılacak bir ticaret antlaşmasıyla sağlam temellere oturtulması gerekmektedir (NARA, M-46, Jun. 1, 1817). Fakat bu kişilerin, böyle bir antlaşma için 1830'a kadar beklemleri gerekecektir.

5 David Offley İzmir'e konsüler görevli sıfatıyla, resmen 1823'te ABD Dışişleri Bakanı John Quincy Adanıs tarafından atandı. Offley'in ABD Başkanı tarafından, İzmir Konsolosu olarak atanması ve bu atanmanın Babiâli tarafından resmen kabul edilmesi ise, ancak iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra, 1832'de gerçekleşti (Turgay, 1982: 198).

B. AMERİKAN MİSYONERLERİNİN LEVANT'TAKİ İLK TEMASLARI

Amerikalılar'ın ticaret ve diplomasi alanlarında sergilediği girişken ve atılgan tutumun oluşmasında vahşi doğa şartlarının olumsuzluklarını gidermek için verdikleri amansız mücadelenin, Avrupa'dan çeşitli nedenlerle göç ettikleri yeni ve kendilerince ilkel bir kıtada öncelikle kendi güvenliklerini sağlamak ve ailelerinin geleceğini inşa etmek zorunda kalmalarının, Avrupa'nın monarşik ve aristokratik gücünün engelleyici etkisini hissetmemelerinin, Amerikan yerlileri, Fransızlar ve İngilizlerle sürekli çatışma halinde olmalarının ve Kuzey Amerika kolonilerinin dünyanın başka yerlerindeki benzerlerinden farklı olarak liberal bir temelde sömürgeleştirilmesinin etkili olduğu söylenebilir (Sander 1989:100-101). Fakat Amerikan karakterinin oluşumunda en az yukarıdakiler kadar etkili olan bir diğer faktör de Protestanlıktır.

Amerika kıtasına göç ederek, doğu kıyılarında koloniler kuran Avrupalıların büyük bir bölümü çeşitli Protestan mezheplerine mensuptu. Hatta bunların bir kısmı, sırf dini hoşgörüsüzlüğün doğurduğu zorlayıcı nedenlerle yurtlarını terk etmişler, yeni bir hayat kurmayı göze almışlardı.

Kendi içinde ayrıldığı Kalvinizm, Presbiteryanizm, Anglikanizm gibi grupların Hristiyanlığı yorumlayışlarında bazı nüanslar olsa da, Protestanlık insanın kurtuluşunda ruhban sınıfının ve kilisenin aracılığını reddeden, sorumluluğu bireysel temele oturtan bir inanç sistemiydi. Katoliklikten en farklı yanı, cennetten atılan ve günahları yüzünden lanetlenen insanoğlunun, tekrar cennet yolunu bulabilmesi için bu dünyanın gerçeklerine ve ihtiyaçlarına sırt çevirmesi gerektiğini kabul etmemesiydi. Bu anlayış Protestan ahlakı (Püriten ahlak) olarak isimlendirilen bir hayat tarzının daha çok Anglosakson ülkelerinde yeşerme-

sine yol açtı. Protestan ahlak anlayışı, insanın bu dünyada aklını kullanarak, iyi hesap yaparak var gücüyle çalışmasını, tasarruf etmesini, para kazanmasını ve Tanrı'ya yakışan bir kul olduğunu bu dünyada elde ettiği başarılarla ispatlamasını öngörüyordu. Bu anlayışa göre sermaye birikimi, paranın rasyonel ve kârlı alanlarda kullanılması, disiplinli ve sabırlı çalışmalarla büyük servetler elde edilmesi insan, toplum ve Hristiyanlığa zarar verici unsurlar değildi (Yalçın, 1991: 147).

Bütün bu yönleriyle Protestanlık, mensuplarını çalışmaya ve kârlı girişimler yapmaya teşvik ediyordu. Protestan ahlak anlayışının temel ilkeleri Amerikan karakterinin oluşumunu, toplumun yapılanmasını ve bunlarla bağlantılı olarak ABD'nin politikalarını derinden etkiledi.

Katolik kilisesinin baskıları yüzünden, Avrupa'da İngiltere dışında güçlü bir kurumlaşmaya gidemeyen Protestan cemaatleri göç ettikleri Amerika'da, bu fırsatı elde ettiler. Önce kasaba ve kent kiliselerinde bir araya gelen küçük topluluklar olarak dağınık biçimde yaşayan Amerikan Protestanları, XVIII. yüzyılın başından itibaren *Congregational*, *Presbiterien* ve *Reformed* adlı üç büyük ana kilise altında toplandılar. Bu kiliseler XIX. yüzyılın başından itibaren, bütün dünyanın Protestanlaştırılması için Katolik Cizvitlerinkilere benzeyen bir misyoner teşkilatı kurdular.

Amaçları ne kadar insani olursa olsun, Amerikan misyonerlerinin, aralarında Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu birçok bölgede yürüttükleri faaliyetler, kapsamaları ve sonuçları itibariyle Amerikalıların dünya ölçeğinde ticari çıkar sağlamaları için gerekli altyapının oluşmasına yardımcı oldu. Tıpkı Afrika'yı sömürgeleştiren Avrupa devletlerinin ele geçirdikleri topraklarda yaşayan halklardan bir bölüme kendi dillerini, kültürlerini ve hayat tarzlarını empoze ederek, geriye kalan çoğunluğu yönetmelerinde ve ülkeyi daha verimli biçimde sömürebilmelerinde kendilerine yar-

dımcı olacak bir işbirlikçi sınıf oluşturmaları gibi, Amerikan misyonerleri de farklı dinlerden Protestanlığa geçmelerini sağladıkları halklara, İngilizceyi, Amerikan yaşantısını ve Amerikan tipi demokrasinin faydalarını öğreterek, Amerikansever bir kitle yarattılar.

En azından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar doğrudan sömürgeleştirme yöntemini uygulamaya koymayan ABD yönetimleri için, ortaya çıkan bu Amerikansever kitlenin en etkin olarak kullanılabileceği alan ticaret oldu. Misyonerler bilerek ya da bilmeyerek ABD'nin ticari çıkarlarına bu şekilde hizmet etmiş oldular.

Eski ve yeni dünyanın birçok bölgesinde faaliyet göstermelerine rağmen, XIX. yüzyıldaki Amerikan misyoner çalışmalarının iki odağı Çin ve Osmanlı Devleti oldu. Buralarda yoğunlaşılmasının tesadüfi olmadığı, Çin ve Osmanlı Devleti arasındaki benzerliklerin ortaya konulmasıyla daha iyi anlaşılabilir.

Bir kere, her iki devletin nüfus yapısı içinde de Hristiyanlar çoğunlukta değildi. Gerçi Osmanlı Devleti'nde küçümsenemeyecek oranda Hristiyan cemaatleri vardı, ama bunlar da Protestanlaştırılarak kurtarılması gereken milletler arasında kabul ediliyorlardı.

İkinci olarak, her iki devlet de kökleri uzun yıllar öncesine dayanan imparatorluklar olmalarına rağmen, birkaç yüzyıldır sürekli kan kaybetmekte, içte ve dışta yaşanan sorunlar nedeniyle istikrarlı politikalar izleyememekteydiler.

Üçüncü olarak, her iki devlet de ticari açıdan kârlı imkânlar sunan büyük birer pazar ve hammadde kaynağıydı. Avrupalılar XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her iki devlette de ticari bazı ayrıcalıklar elde etmeyi başarmışlar ve en azından liman kentlerinde misyonerlerin rahat ve güvenlik içinde yaşayabilecekleri mahalleler kurmuşlardı.

Nihayet, her iki devlet üzerinde de tek bir Avrupa

devletinin tek başına tahakkümünden söz etmek mümkün değildi. Birbirleriyle rakip olan Avrupa devletlerinin çıkar çatışmaları, Amerikan misyonerlerinin kimsenin müdahalesi olmadan çalışabilmelerini kolaylaştırabilirdi.

Amerikan misyonerleriyle ABD yöneticileri arasındaki ilişkilerin gelişimine bakıldığında, her iki tarafın da diğerinden yararlanmaya çalıştığı açıkça görülür. ABD'nin uluslararası alanda güçlenmesine paralel olarak, Amerikan misyonerlerinin de gittikleri bölgelerdeki itibarları ve gerçekleştirdikleri çalışmaların boyutları artmıştır. Arkalarına gerektiğinde ABD'nin silahlı gücünü de alan misyonerler, faaliyet gösterdikleri yerlerin yöneticilerinin duyduğu tüm rahatsızlıklara rağmen, gittikleri yerlerden ayrılmamakta direnmişlerdir. Yukarıda, "kapıdan kovulsa bacadan giren" kişiler olarak tasvir edilen Amerikan tacirlerinin bu niteliği, almış Amerikan misyonerlerinin de önemli bir karakter özelliğidir.

Bu niteliği taşıyan misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinin başlangıcı ve gelişimi aşağıda anlatılacak, bu faaliyetlerin yol açtığı ve Osmanlı-ABD ilişkilerine de yansıyan gerginliklereyse Üçüncü Bölüm'de değinilecektir.

1. Hazırlık Çalışmaları

Amerikalı Protestanlar misyoner örgütü olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM)⁶

6 ABCFM 1810'da ABD'nin Massachussetts eyaletinin Boston kentinde, Congregational, Presbiterien ve Reformed adlı üç protestan kilisesinin bir araya gelmesiyle kuruldu. Başlangıçtaki amacı, Amerika kıtasındaki Kızılderilileri ve Katolikleri Protestanlaştırmak olan ABCFM, bir süre sonra "bütün dünyanın Protestanlaştırılması" sloganı altında çok geniş bir alanda örgütlenmeye başladı. 1840'lara gelindiğinde, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika, Çin, Hindistan, Pasifik adaları ve Osmanlı Devleti'nde çok sayıda misyon istasyonunu açılmıştı (Kocabaşoğlu, 1989: 16; Schneider, 1846: xxxix). Kuruluş yıllarında, ABCFM'in tek yetkili organı yıllık genel kurullardı. Bu kurulun emri

1818'deki yıllık toplantısında Osmanlı Devleti'nde misyon istasyonları kurulması için çalışmalar yapılmasını kararlaştırdı (Köprülü, 1987: 936; Kocabaşoğlu, 1989: 29). Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyoner bu istasyonların açılması için gerekli hazırlık çalışmalarını yapmakla görevlendirildi. ABCFM, Fisk ve Parsons'a verdiği talimatta şunlara dikkat etmelerini istiyordu:

"Gideceğiniz ülkede ve ona komşu olan yerlerde yaşayan çeşitli kabileleri ve sınıfları büyük bir dikkatle inceleyeceksiniz. Aklınızdan asla çıkarmamak zorunda olduğunuz iki soru 'ne yapılabilir?' ve 'nasıl yapılabilir?' olmalıdır. Yahudiler için ne yapılabilir? Putperestler, Müslümanlar ve Hristiyanlar için neler yapılabilir? Filistin, Mısır, Suriye ve Ermenistan'daki insanlar için neler yapılabilir?" (Strong, 1910: 84).

Bu talimattan da anlaşılabilceği gibi ABCFM, Osmanlı ülkesinde bütün dinlere mensup insanların Protestanlaştırılması amacıyla hareket etmekteydi. Ama, Protestanlaştırmanın nihai bir hedef mi, yoksa başka hedeflere ulaşmak için kullanılacak bir basamak mı olduğu yönünde bir bilgi verilmiyordu. Görevlilerine "insanlar için ne ve nasıl yapılabilir?" sorusunu yönelten ABCFM merkezinin, aslında "kimden, nasıl yararlanılabilir?" sorusuna da cevap aradığı, Amerikan misyonerlerinin ilk günden itibaren yaptıkları çalışmalardan anlaşıldı.

Gerekli hazırlıkları tamamlayan Fisk ve Parsons, 1820'de İzmir'e gelerek Rumca öğrenmeye başladılar. Ar-

altında, Boston'da Prudential Committee adını taşıyan daimi bir komisyon bulunmaktaydı. 1820'ler ve 1830'lar boyunca, ABCFM teşkilatı giderek genişledi. Merkezde, dünyanın çeşitli bölgelerindeki misyonlardan sorumlu sekreterler görev yapmaya başladı. Yıllık bütçe, bir şirket bütçesi gibi hassasiyetle oluşturuldu. Bütçenin temel gelirleri, bağışlar ve kitap satışlarıydı. 1820'ler boyunca ABCFM'in gelirleri 57.000 dolardan 85.000 dolara yükseldi. 1820-30 dönemindeyse üç katına çıkarak 250.000 dolar civarında sabitlendi (Field, 1991: 176).

dından Parsons 1821'de Kudüs'e gitti. Fakat burada hastalanarak öldü. Bu arada Fisk Beyrut, Trablusşam, Baalbek, Yafa, Kudüs, El Halil, Şam, Antakya ve Lazkiye'ye geziler yaparak, Türkler, Araplar, Dürziler, Maruniler, Rumlar ve Ermeniler hakkında bilgi topladı. Bu geziler sırasında Beyrut'ta, Karabed, Yakop Ağa ve Vartabet adlarında üç Ermeni rahip Protestanlığı kabul etti. Bu gelişme üzerine Boston'daki ABCFM merkezine bir mektup yazan Fisk, bölgede bir Ermeni misyonunun acilen kurulmasını önerdi (Dwight, 1850: 10-11; Kocabaşoğlu, 1989: 33).

1822 Nisanında Malta'ya giden Fisk, burada Daniel Temple adlı bir başka misyonerle buluşarak bölgede dağıtılacak her türlü dini ve öğretici yayını basmak amacıyla bir matbaa⁷ kurdu (Kocabaşoğlu, 1988: 269).

Fisk Ocak 1823'te, beraberinde misyoner Jonas King olduğu halde, Malta'dan yola çıkarak bu kez Mısır'a gitti. Mısır'da bulundukları süre içinde, Kopt ve Katolik rahiplerin ve Şii mollaların sert muhalefetiyle karşılaşan misyonerler buradan ayrılarak, Filistin ve Lübnan'a doğru hareket ettiler. Yol boyunca yerel dilleri öğrenmeye çaba gösteren iki misyoner, karşılaştıkları insanlara Malta matbaasında basılmış dini kitapları dağıttılar (Field, 1991: 94). Yafa, Sayda ve Beyrut'ta da temaslarda bulunan Fisk ve King, Beyrut'u bölgedeki misyoner faaliyetlerinin merkezi olarak seçmeye karar verdiler. Hristiyanlığın en kutsal kenti ve bölgedeki tüm Hristiyan mezheplerinin en önemli kiliselerinin bulunduğu Kudüs yerine Beyrut'un seçilmesinin üç temel nedeni vardı: Bir kere Kudüs'ün iklimi Amerika'dan

7 1822 Temmuzunda faaliyete geçen Malta matbaasında, 1826 Aralık ayına kadar geçen dört buçuk yıllık süre içinde, toplamı 7.852.000 sayfa tutan 211.850 adet kitap ve broşür basıldı. Bunlar arasında Rumca, İtalyanca ve Ermeni harfli Türkçe dini kitaplar ön sıralarda gelmekteydi. 1833 yılında, İngiltere'nin baskıları sonucunda İstanbul'a taşınana kadar Malta matbaasında, 21.000.000 sayfayı aşan, 350.000'in üzerinde kitabın yayın işlemleri tamamlandı (Kocabaşoğlu, 1988: 270-271).

gelecek misyonerlerin çalışmaları için uygun değildi. İkinci, Beyrut'un deniz kıyısında oluşu, hem misyonerlerin hem de Malta matbaasından yollanacak kitapların ulaşımının kolay ve ucuz olmasını sağlayacaktı. Üçüncüsü Beyrut, Cebel-i Lübnan'da yaşayan ve misyonerlerin hedef kitleleri arasında öncelikli yeri olan Dürzi ve Maruni'lere kolayca ulaşılmasını sağlayacak bir konumdaydı (Barton, 1908: 123).

Beyrut'un merkez olarak kabul edilmesinden sonra, kente aileleriyle birlikte yeni misyonerler gelmeye başladı. William Goodell ve Isaac Bird adlı misyonerlerin ve eşlerinin Beyrut ve çevresinde kurdukları okulların sayısı 1827'de 13'e yükseldi. Bu okullarda, 100'ü kız olan 600 civarında öğrenci öğrenim görmekteydi (Strong, 1910: 83). Misyonerler Beyrut'taki faaliyetlerinde en büyük yardımı İngiltere Konsolosu'ndan almaktaydılar. Goodell 1824'te ABCFM merkezine yolladığı bir mektupta, bu durumu şöyle anlatıyordu: "İngiliz konsolosları, her yerde ağırlıklarını bizden yana koyuyorlar ve burada bir İngiliz konsolosunun adı, başka yerlerde kimi devletlerin sahip oldukları ağırlıktan daha fazlasına sahip." (Kocabaşoğlu, 1989: 34).

1830'a kadar Beyrut misyonundan hareketle Teb'e kadar tüm Mısır ve Nil bölgesine, Filistin ve Suriye'ye, Mora'ya, önemli Ege adalarına, Trablusgarp ve Tunus'a araştırma gezileri yapıldı. Bu gezilerde titizlikle tutulan notlar Boston'daki ABCFM merkezine ulaştırıldı (Barton, 1908: 122). ABCFM Yönetim Kurulu, Beyrut misyonunun yaptığı sondaj çalışmalarının yeterli olduğuna karar vererek, 1830'da Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine araştırma gezileri yapılmasını kararlaştırdı. Bu amaçla görevlendirilen H.G.O. Dwight ve Eli Smith, 1830 Martında İzmir'e geldiler. Ardından İstanbul'a giderek, Osmanlı Devleti'yle bir antlaşma yapmak için ABD Hükümeti tarafından bu kente yollanmış olan Charles Rhind'in yardımlarıyla ülkede seya-

hat için gerekli tezkereleri ve Rusya'ya geçiş için izin belgelerini aldılar. Mayıs ayında buradan hareket ederek, Tokat, Erzurum, Kars, Tiflis, Suşa, Nahcivan, Eçmiyadzin, Hoy, Tebriz, Erzurum, Trabzon, İstanbul güzergâhında yaklaşık bir yıl süren ayrıntılı bir araştırma yaptılar (Edmond, 1986: 10; Strong, 1910: 89; Dwight, 1850: 19). Dwight ve Smith'in, 700 sayfalık bir kitap olarak ABCFM tarafından basılan, bölgede yaşayan Ermeniler, Kürtler ve Nasturiler hakkındaki gözlemleri ve misyon stratejilerine ilişkin önerileri, bundan böyle bölgeye gidecek olan Amerikan misyonierlerinin temel başvuru kitabı haline geldi (Barton, 1908: 126; Kocabaşoğlu, 1989: 38-39).

Başlangıçta, Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman ve Yahudileri Hristiyanlaştırmayı öncelikli hedef olarak belirleyen ABCFM, araştırma gezilerinde elde edilen bulgulara dayanarak bu hedefini değiştirmişti. Müslümanlar'ın dinini değiştirmek son derece güçtü. Bunun temel nedeni, İslam dininden çıkanların çoğu kez ölümle cezalandırılmalarıydı. Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerse, dini bir bütünlük ve güvence altında yaşamaktaydılar. Herhangi bir dini değişime yatkın değillerdi. Öte yandan güçlü bir Rum Ortodoks kilisesi altında birleştirilen ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri Rus Çarlığı'nın himayesi altında bulunan Rumlar ve kapalı bir toplum olan Nasturiler, Amerikalı misyonierlerin faaliyetlerine sıcak yaklaşmıyorlardı (Akgün, 1986: 2122; Allison, 1995: 36).

Misyonierlerin ilk temasları sırasında, onlara en sıcak yaklaşan iki grup Hristiyan Araplar ve Ermenilerdi. İlk Protestanlaştırılanlar da bu cemaatlere mensuplardı. Asıl olarak Hristiyan Araplara yönelik faaliyetler gösteren Beyrut misyonunun, Ermenilerin Protestanlaştırılması konusunda yeterli olamayacağı ön çalışmalar sırasında ortaya çıkmıştı. ABCFM 1820'li yılların sonundan itibaren, Osmanlı Devleti'nin taht merkezinde Ermeniler için bir mis-

yon kurulmasını öncelikli hedefleri arasında saymaya başladı (Dwight, 1850: 19).

2. İstanbul Misyonunun Kuruluşu

Ermenileri hedef alan ilk Protestan misyoner çalışmaları Amerikalılar tarafından başlatılmamıştı. 1813'te İngiliz ve Rus İncil dernekleri Ermeni toplumunun manevi ve ruhani durumuyla yakından ilgilenmeye başlamışlar, bazı dini metinleri bu topluma yaymaya çalışmışlardı. İncil'in eski Ermeniceye IV. yüzyılda tercüme edilmiş nüshaları, St. Petersburg ve Kalküta'da çoğaltılarak Anadolu'da dağıtılmıştı. İstanbul'da İngiliz İncil Derneği tarafından basılan 5000 Yeni Ahit, 1818'de İngiliz misyonerleri tarafından Osmanlı ülkesinin iç kesimlerine ulaştırılmıştı. Ermenilerin eski Ermenice dilini kullanmayı büyük ölçüde unuttuklarını gören İncil dernekleri, 1822'den itibaren yayınlarını Ermeni harfli Türkçe ile basmaya yönelmişlerdi. Fakat, İngiliz ve Rus misyonerlerinin çalışmaları istedikleri sonuca ulaşmamış ve 1820'li yılların sonuna doğru yavaşlamıştı (Dwight, 1850: 7-9).

ABCFM 1829'da bir Ermeni misyonu kurulmasına karar verdiğinde, Osmanlı Devleti'nde ilk misyoner faaliyetlerinin başlatıldığı kentler yerine İstanbul'u bu misyonun merkezi olarak seçti. İstanbul'un merkez seçilmesinin en önemli sebebi, ülkede yaşayan tüm Hristiyan mezheplerinin ve Yahudiler'in en üst düzeydeki dini örgütlerinin bu kentte bulunmalarıydı. Misyoner faaliyetlerine karşı bu cemaatlerden gelecek muhalefet en iyi biçimde İstanbul'da göğüslenebilirdi. Ayrıca kent, iklimi ve konumu itibarıyla yaşamaya ve etkin bir biçimde çalışmaya uygundu. Kentte, Asya ve Avrupa'daki önemli merkezlere hızla ulaşmayı sağlayan imkânlar da bulunuyordu (Barton, 1908: 137).

Daha önce Malta ve Beyrut'ta görev yapan Goodell,

1831'de İstanbul'a gelerek çalışmalarına başladı. 1832'de H.G.O. Dwight ve Gottlieb Schauffler adlı misyonerler de İstanbul'a geldiler. Misyonerlerin ilk işi Ermeni Patriği'ni ziyaret etmek oldu (Dwight 1854:32). Bu son derece akıllıca bir davranıştı. Çünkü Osmanlı topraklarında yaşayan en geniş Hristiyan gruplarından olan Ermenilerin dini liderlerinin ürkütülmesi, misyonun başarısını daha başlangıçta tehlikeye sokabilirdi. Ermeniler ABCFM'in Protestanlaştırılmasını istediği kitlelerin en ön sırasında yer alıyorlardı. Ama bunu açıkça ortaya koyarak tepki çekmek bu aşamada gereksizdi. Bunun bilincinde hareket eden misyonerler İstanbul'da bulunma sebeplerinin Ermeni Kilisesi'ni yok etmek olmadığı konusunda Patrik'i ikna ederek, Ermenilerin eğitilmelerine yardımcı olacak Amerikan tipi okulların açılması için arzuladıkları desteği aldılar (Grabill, 1971: 12). Fakat bu destek uzun sürmeyecek, Ermeni ruhbanının Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık 1840'lar boyunca artacaktır.

Dwight ABCFM merkezine gönderdiği bir raporda, İstanbul misyonunun faaliyetlerini dört başlık altında toplamaktaydı: dil çalışmaları, kitap hazırlıkları, öğretim çalışmaları ve halkla temas (Kocabaşoğlu, 1989: 50). İlk üç faaliyet dördüncü ve en önemli faaliyete hazırlık niteliğindedeydi. Önce misyonerlerin iyi ve akıcı Türkçe ve Ermenice öğrenmeleri sağlanacak, Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe kitaplar basılacak, bu arada kurulacak okullarda İngilizce de öğretilerek, Ermenilerin İngilizce yayınlanmış kitapları takip edebilmeleri imkânı oluşturulacaktı. Misyonerler bölgeye geldikleri ilk günden itibaren halkla temas halindedeydiler. Fakat halkın konuştuğu dili öğrenmiş misyonerlerin bu temaslarında daha başarılı sonuçlar alacakları, İngilizceyle birlikte Amerikan hayat tarzını da benimsemiş Ermenilerin de misyonerlere daha fazla yardımcı olacakları açıktı.

Kademeli faaliyet planlarını hayata geçiren Goodell ve Dwight, Malta matbaasında basılan Yeni Ahitleri Ermeni cemaati arasında dağıtmaya başladılar. Fakat Ermeniler'in okuma-yazma oranının yüksek olmaması işlerini güçleştirmekteydi. Öte yandan veba, kolera salgınları, yangınlar ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanının yarattığı sıkıntılı durum yüzünden, misyonerlerin çalışmaları zaman zaman aksamaktaydı (Dwight, 1850: 22).

1834 yılı misyoner çalışmaları için dönüm noktası oldu. O yıl İstanbul'daki Ermeniler için ilk Türkçe Protestan ayini yapıldı. Ardından, Pera'da ilk misyoner okulu açıldı. Okulun açılmasındaki temel amaç okuma-yazma oranını yükselterek Ermeni Kilisesi'nin reformasyonunu hızlandırmaktı (Dwight, 1850: 29-30).

Babıâli bu dönemde, misyonerlerin çalışmalarını çok yakından izlememekteydi. Kendiliğinden bir karşı adım atılmamakta, ancak Hristiyan cemaatlerin şikayetleri ölçüsünde misyonerlere müdahale edilmekteydi. 1830'lar boyunca genişleyen Ermeni misyonu genişleyip güçlendiği ölçüde şikayetlere yol açacak, bu da Babıâli'nin Amerikan misyonerleriyle, giderek daha yakından ilgilenmesi sonucunu doğuracaktır. Fakat, bir yandan 1830'da imzalanan Osmanlı-ABD Antlaşmasının tüm Amerikan vatandaşları gibi Amerikan misyonerlerini de ayrıcalıklı yabancılar arasına sokması, öte yandan da uluslararası alandaki etkinliğini artıran ABD'nin misyonerlerin çalışmaları sırasında karşılaştıkları güçlükleri aşmaları için diplomatik yolları sonuna kadar kullanması, zaten son derece önemli iç ve dış sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti'nin, misyonerlerin yol açtığı gerginliklerin çözümü için gündelik tedbirlerin ötesinde uzun vadeli ve etkili politikalar yürütmesini engelleyecektir.

C. OSMANLI DIŞ POLİTİKASINDA ABD UNSURU

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilk doğrudan temaslar, sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açacak bazı temel zayıflıkların etkisinin iç ve dış politikada artarak hissedildiğı bir dönemde başlamıştır. İlişkilerin başlayıp geliştiğı XIX. yüzyıl kimi tarihçiler için "imparatorluğun en uzun yüzyılı" (Ortaylı, 1983: passim) kimileri içinse "anka kuşunun inişe geçtiğı" safha olmuştur (Sander, 1987: passim). Bir yandan dışarıdan gelen sistemli saldırılara ve içerden yükselen ayrılıkçı akımlara karşı direnirken, bir yandan da Avrupalı çağdaşlarına göre geç kaldığı idari reformasyonu gerçekleştirmeye çalışan, geçmiş yıllardaki dinamizmine tekrar kavuşamasa bile, hiç olmazsa var olan sınırlarını korumak için çaba gösteren yaşlı Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıl gerçekten de çok uzun geçmiştir. Öte yandan aynı dönemde peş peşe gelen toprak kayıpları ve diplomatik başarısızlıklar, devletin Kuzey Afrika'dan Yemen'e, Sırbistan'dan İran'a uzanan büyük gövdesinde tedavisi imkânsız yaralar açmış, düşüşü ve kaçınılmaz sonu hazırlamıştır.

Bağımsızlığını ilan ettiğı 1776'dan, savaş alanında İspanya'yı yenilgiye uğratarak dünya çapında bir güç olduğunu kesinkes ispatladığı 1898'e kadar geçen dönem, ABD tarihi açısından da en uzun evre olarak değerlendirilebilir. Fakat Osmanlı Devleti'ninkinden farklı biçimde ABD'nin en uzun yüzyılı, birbirini izleyen ekonomik, siyasi ve askeri başarıları, Yeni Dünya'da, başka yerdekilere benzemeyen bir idari yapılanmanın cesaretle kuruluşunu ve bir sonraki yüzyıla damgasını vuracak küresel hâkimiyetin ipuçlarını içerir. Yaşlı anka kuşu Eski Dünya'da ölümünü beklerken, Atlas Okyanusu'nun batı kıyılarında, genç ve yırtıcı Amerikan kartalı yükselişe geçmiştir.

Başlangıcından sonuna kadar Osmanlı-ABD ilişkileri-

nin tüm evrelerinde göze çarpan temel özellik, anılan etkenlerin etkisi altındaki Osmanlı Devleti'nin çekingen ve ihtiyatlı, ABD'nin ise hevesli ve atak davranmasıdır. İlişkilerin, aşağıda ele alınacak ilk döneminin göze çarpan niteliğiye, henüz bir dünya gücü olmaya adaylığını koymamış ABD'nin, Avrupalı rakiplerinin çok önceden doldurduğu Osmanlı pazarında tutunabilmek için Osmanlı Devleti'ne karşı "yumuşak" ve "dostane" bir tavır takınmasıdır. Bununla birlikte bu dönemde bile, ileride somut örnekleri görülecek büyük güç olma ihtirasının ilişkilere yansımaları gözlemlemek mümkündür.

1. İlk Diplomatik Görüşmeler (1799-1828)

a. Diplomatik Görüşmeler Başlarken Tarafların Temel Yaklaşımları

i. Hevesli Washington

Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulması sürecinde, tüm adımlar ABD tarafından atıldı. Washington'un bu konudaki hevesinin başlıca üç nedeni vardı:

Birincisi ticari çıkarlarla ilgiliydi. Washington bir ân önce bir ticaret antlaşması yaparak, Osmanlı limanlarıyla ticaret yapan Amerikalı tacirlerin Avrupalı meslektaşlarıyla aynı haklardan yararlanmalarını sağlamak istiyordu. Her ne kadar Offley'in temaları sonucunda, Amerikan gemilerinin getirdiği mallara Avrupa devletlerinden gelenlerle aynı gümrük resmi uygulanmaya başlanmışsa da, bunun aynı şekilde devam edeceğinin garantisi yoktu. Hele başta İngiltere olmak üzere, bu bölgede ABD'nin ticari rekabetini istemeyen devletlerin karşı yöndeki çalışmaları gözönüne alındığında, söz konusu antlaşmanın aciliyeti daha da art-

maktaydı (Köprülü, 1987: 930).

Zaten, ABD Hükümeti adına bölgede görev yapan ve antlaşma konusunda zemin yoklayan George Bethune English ve Offley de, Washington'a gönderdikleri raporlarda acele edilmesini salık veriyorlardı. English'e göre, Babiâli tüm yabancı ticaret gemilerine eşit davranma eğilimindeydi. Amerikan gemileri de bu anlayışla değerlendirilmekteydi. Yoğun bir diplomatik girişim sonucunda istenen ayrıcalıkları kapsayan bir antlaşma yapılabilirdi. Bununla birlikte, İngiltere Büyükelçisi ve konsolosları Amerikalılar'a eşit haklar verilmemesi yönünde Babiâli üzerinde baskı kurmuşlardı. Washington'un yapması gereken bu konuya önem vermesi ve Babiâli ile kimsenin aracılığına başvurmadan, doğrudan görüşmeler yapmasıydı (NARA, M-46, Jun. 1, 1817; Jan. 14, 1828). English Washington'a ayrıca, Osmanlı Devleti'nin 1740'ta Fransa'ya verdiği kapitülasyonların bir metnini göndererek, Amerikalı müzakerecilerin üzerinde durması gereken yönlerde de dikkati çekiyordu (NARA, M-46; Aug. 27, 1823).

Offley ise raporlarında, ABD Dışişleri Bakanı Adams'ın isteği doğrultusunda, Osmanlı limanlarına giriş-çıkış yapan yabancı gemilerin ve ödedikleri gümrük vergilerinin dökümünü sunmaktaydı (NARA, M-46, Jan. 24, 1824). Adams bu rakamlardan hareketle Amerikan tacirlerinin Avrupalılara göre daha az kazanç elde ettiklerini görerek, bu farkın ortadan kaldırılması için bir antlaşma yapılması yönündeki çalışmalara hız verdi.

Öte yandan Amerikan tacirleri Boğazlar'dan geçiş ayrıcalığını sağlayan bir antlaşmanın yokluğunda, son derece kârlı imkânlar sunan Karadeniz ticaretinden yararlanamamaktaydı. Washington kadar St. Petersburg da Amerikan gemilerinin Karadeniz'e girebilmesini istiyordu. ABD'nin St. Petersburg Başkonsolosu daha 1805'te hükümetine Karadeniz ticaretinin kârlılığından bahsetmişti (Field, 1992:

117). Karadeniz'deki Rus limanlarını ziyaret edebilen tek Amerikan gemisi olan Calumet'in kaptanı Greene ise Odessa valisiyle yaptığı görüşmede, Ruslar'ın bu konuda ne kadar istekli olduklarına şahit olmuştu (Dearborn, 1819: xxiv).

Ayrıca, Osmanlı limanlarına gelen Amerikalı tacirlerin taraf oldukları anlaşmazlıklarda haklarının korunması için önemli Osmanlı şehirlerinde konsolosluklar açılması gerekmektedir. 1802'de Steaward, 1808'de Sloane ve 1811'de Offley örneklerinde görüldüğü gibi, iki devlet arasında bir antlaşma olmaması yüzünden, Babıâli Amerikalıların konsolosluk görevi yapmalarına izin vermemektedir (Finnie, 1967: 25-26).

ABD'nin diplomatik ilişkiler kurmak istemesindeki ikinci neden, Amerikan vatandaşlarının bölgede XIX. yüzyılın başından itibaren artan faaliyetleriyle ilgiliydi. Bunların başında misyonerlik çalışmaları gelmekteydi. Osmanlı ülkesindeki misyonerlerin sayısı arttıkça bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı nüfusu içinde yer alan değişik mezheplere mensup Hristiyanları Protestanlaştırmak için sistemli çalışmalar başlatan Amerikan misyonerleri, kısa sürede yerli Hristiyan ruhbanının muhalefetiyle karşılaşmışlardı.

Papalık Ocak 1824'te, Lübnan'daki Katolik ve Maruni din adamlarından artan misyoner etkisine karşı gerekli önlemlerin alınmasını istedi. Katolik ve Marunilerin Babıâli'ye yaptıkları başvuru üzerine, misyonerlerin dini yayınlar dağıtmaları bir fermanla yasaklandı. Bu yasağa uymayan misyonerler Fisk ve Bird, Şubat 1824'te Kudüs'te gözaltına alınarak kadı önüne çıkartıldılar. Fakat, Yafa'daki İngiltere Konsolosu'nun araya girmesiyle serbest bırakıldılar (Field, 1991: 98).

Artan hoşnutsuzluğa rağmen misyonerlerin, özellikle Cebel-i Lübnan'da Maruni ve Dürziler arasında çalışmala-

rına devam etmeleri, Maruni Patriği'nin Aralık 1826'da tüm Maruni cemaatine hitaben bir bildiri yayınlayarak, misyonerlerle işbirliği yapanları ve onlara ev kiralayanları tehdit etmesine yol açtı. Ocak 1827'de ise, bu kez Rum Ortodoks rahipler, misyonerlerle ilişki kuranların en ağır biçimde cezalandırılmalarının sağlanacağını kendi cemaatlerine duyurdular. Lübnan'daki misyonerler artan tehditler karşısında bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar (Goodell, 1883: 93-99).

Bu örnekler henüz ABD'nin gücünün bölgede etkili olabilecek düzeye erişmemiş olduğunun göstergeleridir. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yukarıdakilere benzer rahatsızlıklar, hem de daha yoğun bir biçimde dile getirilmeye başlanacak, ama sırtlarını güçlü ABD yönetimine dayandıran misyonerlerin faaliyet gösterdikleri alanlardan uzaklaştırılmaları mümkün olamayacaktır.

Bu yıllarda misyonerler dışındaki Amerikan vatandaşları da Osmanlı Devleti'ne ilgi göstermekteydiler. Osmanlı Devleti'ne ve İslam dinine ilişkin bilgileri genellikle Avrupalı gezginlerin kitaplarından öğrenen birçok Amerikalı Doğu'nun büyüüne kapılıp, XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştı. Bu kişiler arasında gezginler, tarihçiler, arkeologlar, maceracılar ve ticari girişimciler bulunmaktaydı (Finnje, 1967: 11-12)

Washington yönetimi Amerikan vatandaşlarının Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerinde olabildiğince serbest ve güven altında kalabilmelerini sağlamak istiyordu. Özellikle misyonerlerin faaliyetlerinden doğan mevcut ve ileride ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların ABD çıkarlarına uygun bir biçimde çözümlenmesi, Osmanlı ülkesinde bulunan tüm Amerikan vatandaşlarının Avrupa ülkelerinin vatandaşları gibi ayrıcalıklı bir yargısal statüye sokulmalarıyla sağlanabilirdi. Bunun yanında, kendi vatandaşlarının haklarının İngiltere konsolosları tarafından korunması ABD'yi

rahatsız etmekteydi. Son olarak, Amerikalıların ülkede rahatça seyahat edebilmeleri için gerekli tezkerelerin kolayca elde edilebilmesi de iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına bağlıydı.

ABD'nin diplomatik ilişkiler kurmak istemesindeki üçüncü neden, ABD Hükümeti'nin Yakındoğu, Balkanlar ve Karadeniz bölgesini kapsayan stratejik konumu dolayısıyla Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler geliştirmeyi amaçlamasıydı. Washington, yukarıda sayılan bölgelerdeki siyasi gelişmeleri, Osmanlı Devleti'nde kuracağı diplomatik ve konsüler temsilcilikler yoluyla takip etmek ve ortaya çıkabilecek ticari alternatifleri değerlendirmek istiyordu.

ABD, özellikle İran'la ilişkilerini İstanbul üzerinden yürütmek niyetindeydi. ABD için bir diğer önemli ticari pazar olma niteliği taşıyan İran'daki gelişmeler yakından takip edilmekteydi (NARA, M-46, Jan. 24, 1824). Nitekim İstanbul'daki Amerikan diplomatları, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra uzun bir süre İran işlerinden de sorumlu tutulacaklar, hatta ABD ile İran arasındaki ilk ticaret antlaşması da 1856 yılında İstanbul'da imzalanacaktır (Yeselson, 1956: 20).

Diğer taraftan diplomatik ilişkilerin kurulmasını güçleştiren ve bu yöndeki çabaları yavaşlatan bazı faktörler de söz konusuydu. Bu olumsuz faktörler temel olarak beş taneydi:

Bunlardan birincisi, iki ülke arasındaki coğrafi uzaklıktı. Buharlı gemilerin ve telgraf hatlarının yokluğunda, İstanbul ya da İzmir'den yollanan bir mektup ancak iki ayda Washington'a ulaşabiliyordu.⁸ Bu büyük mesafeye rağmen, Osmanlı Devleti ile ticaretlerini geliştiren Amerikalı tacirlerin ısrarlı tutumu, ABD yöneticilerini de cesaretlendiren

8 Bu veriye, ABD arşivlerinde incelenen ve Osmanlı kentlerinden Washington'a yollanan mektupların yollanma ve ABD Dışişleri kayıtlarına giriş tarihleri göz önünde bulundurularak ulaşılmıştır.

ve bu faktörün olumsuzluğunu azaltan bir etki doğurdu.

İkincisi, Amerikan dışişleri ve donanma mensupları arasında Türkçe bilenlerin bulunmamasıydı. ABD'nin etnik yapısı dolayısıyla Batı dillerini bilen çok sayıda elemanın diplomasi kadrolarında yer almasına karşılık, Doğu dillerini bilenlerin sayısı sınırlıydı. 1784'te ABD ile Cezayir arasında antlaşma görüşmeleri yapılması sırasında, Amerikalı müzakerecilerin Türkçe, Arapça veya İtalyanca bilmemeleri nedeniyle görüşmeler olabildiğince uzamış, Fransa ve İspanya konsolosları tercüme sorumluluğunu üzerlerine almadıkları için bir sonuca ulaşmakta zorlanılmıştı (Schuyler, 1895: 205)

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkçe, Kuzey Afrika'da ABD konsoloslugu yapan birkaç kişi dışında hiçbir diplomatın bilmediği bir dildi. Bu nedenle, iki devletin kurumları arasındaki görüşme ve yazışmalar uzun bir süre Amerikalı olmayan ve çoğunlukla da Osmanlı tebaası veya Levanten Hristiyan tercümanlar tarafından yürütüldü (Howard, 1964: 208). İlişkilerin üçüncü kişiler üzerinden yürütülmesi, ister istemez birtakım anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açmaktaydı. Özellikle ticaret antlaşması müzakereleri sırasında tercümanlık görevi yapan Nicholas Navoni adlı Levantenin, antlaşmanın bazı maddelerini hatalı tercüme etmesi uzun yıllar sürecek yorum farklılıklarının başlangıç noktasını oluşturdu.

Diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra, bir süre daha yerli tercümanlarla çalışılmasına rağmen, ortaya çıkan sakıncaların artması ve güven sorunları göz önünde bulundurularak, İstanbul'da görev alan genç Amerikalı diplomatların Türkçe öğrenmesine özel bir önem verildi. Önce William B. Hodgson, (NARA, M-46, Sep. 23, 1831) 1834'ten itibaren de John Porter Brown adlı Amerikalılar Türkçe öğrenip, elçilik tercümanı olarak çalışmaya başladılar (Ezgü, 1954: 5).

Yavaşlatıcı faktörlerden üçüncüsü, bağımsızlığını kısa süre önce kazanan ABD'nin, siyasi ve ekonomik bunalımlar yaşıyor olmasıydı. Siyasi kurumlar henüz tam anlamıyla oturmamıştı. İngiltere ve İspanya, Kızılderili kabilelerini ABD'ye karşı kışkırtmaktaydı. Ekonomik darboğaz yeni vergilerin konulmasıyla aşılmaya çalışılıyordu. Böyle bir durumda, Osmanlı Devleti gibi uzak bir ülkeyle diplomatik ilişkiler kurulmasının getirebileceği maliyet korkutucuydu (Allison, 1995: 19). Masrafların yüksek olması, diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra da uzun yıllar konsoloslara maaş ödenmemesine, İstanbul'daki diplomatların maaşlarının da çok alt düzeyde kalmasına ve diplomatik temsilciliğin elçilik düzeyinde tutulmasına yol açtı. Amerikan elçileri Washington'a yolladıkları raporlarda defalarca bu durumdan duydukları rahatsızlıkları dile getirdiler (NARA, M-46, Nov. 11, 1832; Jun. 13, 1833).

Dördüncü yavaşlatıcı faktör, Amerikan kamuoyunun Osmanlı Devleti'ni algılayış biçiminden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin, ABD'nin yakın diplomatik ilişkiler kurduğu Avrupa ülkelerinden çok farklı bir siyasi, toplumsal ve kültürel yapısı vardı. Türkler ve İslam diniyle ilgili bilgileri çoğunlukla Avrupalı gezginlerin kitaplarından, edebiyatçıların piyeslerinden, bir de Mağrib macerası sırasında Amerikan gazetelerinde yayınlanan karalayıcı makalelerden öğrenen Amerikalı aydınlar ve siyasetçiler, Osmanlı Devleti'ne eleştirel bir açıdan yaklaşıyorlar, asla örnek alınmaması gereken bir devlet gözüyle bakıyorlardı (Allison, 1995: 45).

Tüm siyasi gruplar İslam'ın dini ve siyasi baskıyı beraberinde getirdiğine inanmakta ve Osmanlı Devleti'nin yönetim biçiminin çağın gereklerini karşılamaktan uzak olduğunu düşünmekteydiler. Bu düşüncenin çarpıcı örneklerinden biri, Federalist liderlerden Alexander Hamilton'un, iltizam yöntemini eleştirdiği şu cümlelerinde gö-

rölmektedir:

"Osmanlı ya da Türk İmparatorluğu'nda hükümdar, tebaasının canı ve malı üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahip olmasına rağmen, yeni bir vergi koyamamaktadır. Bu durumda, çeşitli eyaletlerin vali ve paşalarına vergi toplama yetkisi verilmekte, bu kişiler de merhametsizce vergi toplamaktadırlar. Bu vergiler devletin değil kişilerin şahsi menfaatleri için kullanılmaktadır." (Hamilton, 28 Dec. 1787: 1).

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında New York, Boston, Philadelphia gibi büyük kentlerde uzun süre sergilenen ve İslamı ve Türkleri konu alan piyeslerde, Osmanlı yöneticileri hor görölmekte, Türklerin işbilmezliğine, cinselliğe düşkünlüklerine, bürokrasideki bozulmaya sık sık vurgu yapılmaktaydı (Allison, 1995: 46-48).

ABD'de çok sayıda baskısı yapılan, Abbé Constantin Francis de Chasseboeuf Volney'in "Mısır ve Suriye'ye Seyahatler" adlı kitabında savunduğu görüşler, Amerikalıların Türkler hakkındaki fikirlerini uzun süre şekillendirdi:

"... Türkler her şeyi yok ederler. Hiçbir şeyi tamir etmezler. Türk yönetiminin özü, geçmişin güzelliklerini harabeye çevirmek ve geleceğe ait ümitleri yok etmektir. Çünkü despotizmin barbarlığı asla yarını düşünmez. Türkler yönetim biçimlerini değiştirmeyi düşünmezler. Çünkü İslam onlara, her şeyin Tanrı'dan geldiği düşüncesini aşlamıştır. Despotizm varsa, Tanrı istediği içindir..."(Allison 1995:48).

Öte yandan, XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılın başında Cezayir, Tunus ve Trablusgarp korsanları tarafından kaçırılarak bu limanlarda fidye için hapsedilen Amerikalı gemicilerin ABD'deki yakınlarına ve devlet adamlarına gönderdikleri mektuplarda da, Türkler despot ve uzlaşmaz olarak yansıtılmaktaydı (Cathcart, 1955: 314). Özellikle 1790'dan itibaren, Mağrib sahillerinde tutsak olan bu

kişilerin durumlarının anlatıldığı ve Türklerin zalimlikle suçlandığı hikâye ve romanlar Amerikan edebiyatına girmeye başlamıştı (Allison, 1995: xvii).

Buna karşılık Osmanlı topraklarını ziyaret eden Amerikalılar, Türk tipinin kendilerine öğretilene hiç benzemediğini gördüler. Bu düşüncelerini de kaleme aldıkları eserler yoluyla Amerikan kamuoyuna aktardılar. Örneğin, 1831'de Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden James De Kay adlı gezgin, ABD'de yayınladığı *Sketches of Turkey* adını taşıyan kitabında, Avrupalı gezginlerin yazdığı kitapların Amerika'da abartılı bir imajın ortaya çıkmasına nasıl yol açtığını şu satırlarla ifade ediyordu:

"Amerika'da, Türklerin asla gülmedikleri yönünde bir kanıya kapılmıştık. Fakat burada gördüğümüz neşeli Türkler bizi şaşırttı. Çanakkale Boğazı'ndan geçiş iznini beklerken karşılaştığım, samimi, nazik ve neşeli Kale komutanı, 'sanırım birbirimiz hakkındaki yanlış düşüncelerimiz aynı kaynaklardan doğuyor. Umarım bu yanlış düşünceler yerini karşılıklı saygı ve güvene bırakacaktır' dedi." (De Kay, 1833: 63).

Yine De Kay, Avrupa gazetelerinde Türklerin İstanbul'da çıkan yangınlar sırasında, özellikle yabancıların mallarını vahşice yağmaladıklarını okuduğunu ama bunun kesinlikle gerçekdişi olduğunu yazmaktaydı (De Kay, 1833: 84).

Fakat bu tür yayınlar hem az sayıda hem de geç yapıldığından, ABD'de neredeyse kemikleşmiş olan olumsuz imajın değişmesine çok fazla yardımcı olamadılar. Amerikan kamuoyuna XIX. yüzyıl başında hâkim olan bu Türk ve Müslüman imajı, Washington'daki yöneticilerin İstanbul'la ilişkiye girme konusundaki istekleri üzerinde frenleyici bir etki yapmıştır.

Diplomatik ilişkilerin kurulmasını güçleştiren beşinci faktör, ABD'nin kuruluşundan itibaren izlemeye başladığı

izolasyonist dış politikaydı. ABD'nin ilk Başkanı Washington 19 Eylül 1796'da görevinden ayrılırken yaptığı Veda Konuşması'nda, "yabancı milletler bakımından ABD'nin esas davranış ilkesi, bu milletlerle ticari ilişkiler genişletilirken, kendileriyle mümkün olduğunca az siyasi bağlantılar kurmaktır" diyerek, bu politikanın mimarı olmuştur (Armaoğlu, 1997: 708).

Diğer bir ABD Başkanı Monroe ise, 2 Aralık 1823'te Kongre'ye yolladığı ve daha sonra Monroe Doktrini olarak anılacak mesajında, ABD'nin Avrupa devletlerinin sorunlarıyla hiçbir ilgisi bulunmadığını ve bu sorunlara karışmayacağını, buna karşılık Avrupa devletlerinin de Amerika kıtalarının sorunlarına karışmaması gerektiğini dile getirmiştir (Armaoğlu, 1997: 712).

ABD'nin iki başkanının bu ifadeleri Amerikan dış politikasını uzun bir süre etkileyecektir. Amerikan yönetimleri XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde, içine kapanık bir dış politika izleyeceklerdir. ABD'nin diğer ülkelerle ilişkilerini ticari alanla sınırlayan bu anlayış, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin kurulup gelişmesinde de olumsuz biçimde etkisini göstermiştir. Diğer yandan, ABD'nin içerde güçlenmesi ve hızlı kapitalistleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan pazar ve hammadde ihtiyacı XIX. yüzyıl boyunca bu politikadan çeşitli sapmaları da beraberinde getirecektir. Dış politikanın genel ilkelerine ters düşen bu aykırılıkların önemli örneklerini, ABD'nin 1865 sonrasında Osmanlı Devleti karşısındaki tutumunda bulmak mümkündür.

ii. Çekingen İstanbul

Amerikalıların aksine, Osmanlı devlet adamları iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması yönünde çok istekli değillerdi. Bu çekingenliğin beş temel nedeni vardı:

Birincisi, ABD için de geçerli olan, iki ülke arasındaki

coğrafi mesafenin büyük olmasıydı. Fakat, Amerikalı tacirlerden farklı olarak, Osmanlı Devleti'nde ticaretle uğraşanların da, Atlantik ötesi bir ülke olan ABD ile ilişki kurmamış olması, coğrafi uzaklığın ilişkilerin gelişimi üzerindeki yaşılatıcı etkisini artırdı.

Osmanlı tebaasından ilk kez ABD'yi ziyaret edenler 1808'de Kayserili Mehmet Dayı ile Giritli Mustafa Dayı oldu. Bu kişiler, yaklaşık bir yıl süren gezilerinin ardından Babiâli'ye bir rapor sunarak, ABD'nin İngiltere'den bağımsızlığını kazandıktan sonra, denizcilik alanında çok ilerlediğini, tophane, baruthane ve tersanelerinin son derece gelişmiş olduğunu ve Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişki kurmayı hedeflediğini ifade ettiler (Kurat, 1967: 308). Bu geziden sonra uzun süre Osmanlı ülkesinden kimse ABD'ye gitmedi.

İkincisi, ABD'nin ve Amerikalıların, Osmanlı Devleti'nde yakından tanınmamasıydı. ABD'de Osmanlı Devleti'ni, Türkleri ve İslamı konu alan azımsanmayacak sayıda kitap yayınlanmasına karşılık, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nde ABD ve Amerikalılar hakkında herhangi bir yayın yapılmamıştı. Bundan sonra yapılan yayınlar da çok sınırlı kaldı. *Takvim-i Vekayi*, *Tercüman-ı Ahval* gibi gazetelerde, Amerika kıtasında yaşayan Kızılderiilere, değişik bitki ve hayvanlara dair kısa bilgilerin verilmesiyle yetinildi. Osmanlı basınında, Amerikan İç Savaşıyla ilgili haberlere dahi çok az yer ayrıldı (Koloğlu, 1997: 19). Cevdet Paşa'nın 1855'te yayınlanan meşhur *Vekayi-i Devlet-i Aliyye* adlı eserinde bile ABD'nin kuruluş yıllarına ve İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasına dair bilgilere yer verilirken, Osmanlı-ABD ilişkilerinin başlangıcından söz edilmedi (Kuran, 1994: 41; Cevdet, 1271 (Hicri): 114-120).

Halbuki, Amerika kıtasının keşfinden hemen sonra, Osmanlı Devleti'nde yazılan kitaplardan, bu kıtadaki geliş-

melerin yakından takip edildiği görülmektedir. Piri Reis, 1513 ve 1526 tarihlerinde hazırladığı iki haritada Amerika kıtasıyla ilgili kartografik ve tarihi bilgilere değinmiş, *Kitab-ı Bahriye*'sinde Columbus'tan söz etmişti. Seydi Ali Reis'in, 1554'te yazdığı *Muhit* adlı coğrafya kitabında ve 1691'de Ebubekir bin Behram ed Dımışki'nin, *Nusretü'l-islam ve's-sürür fi tahrir-i Atlas-ı Macur* veya *Tercüme-i Coğrafyay-ı Kebir* adıyla tercüme ettiği, Blaeu'nun *Atlas Major*'ünde Amerika ve burada yaşayanlar hakkında bilgiler verilmişti (Yuraydın, 1985: 670-671). Bunlardan başka, Emir Mehmed bin Emir Hasan Mesudi'nin, 1583'te Latince'den tercüme ettiği *Kitab-ı İklim-i Cedid* adlı kitabı, tamamen Amerika kıtasının coğrafi yapısı, iklimi, bitki ve hayvan dokularıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. III. Murad'a sunulan ve büyük ilgiyle karşılanan bu eser, Mesudi ile aynı dönemde Heratlı Mehmed bin Yusuf tarafından da *Tarih-i Hind-i Garbi* adıyla tercüme edilmişti (Uzunçarşılı, 1982: III/506-507).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan büyük ekonomik ve siyasi darboğazların Osmanlı toplumsal hayatı üzerindeki yansımaları, başka birçok konuda olduğu gibi Amerika kıtasında meydana gelen gelişmeler hakkında da herhangi bir eser kaleme alınmasını engelledi. Sadece liman kentlerinde yaşayan ve ticaretle uğraşan küçük bir azınlık, muhatap oldukları gemicilerden ve konsoloslardan aldıkları kulaktan dolma bilgilerle Yeni Dünya hakkında bir fikir sahibi olabildiler. Ama söz konusu dar çerçevenin dışına taşmayan bu bilgiler Osmanlı yönetim kademelerine ulaşmadı.

Amerikalıların Osmanlı Devleti'nde yeterince tanınmadığını gösteren örneklerden biri 1800 yılında yaşandı. ABD'nin Cezayir'e ödediği yıllık vergiyi bu ülkeye getiren, Kaptan Bainbridge komutasındaki United States gemisi, Cezayir Dayısı tarafından, Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne

ödediği vergiyi ulaştırması için İstanbul'a yollanmıştı. United States Kasım 1800'de İstanbul limanına ulaştı. Osmanlı gümrük memurları, taşıdığı bayrağı tanımadıkları bu gemiyi görünce şaşırdılar. Gemiye giderek, Bainbridge'e geminin hangi ülkeye ait olduğunu sorup, "ABD" cevabını alınca, "böyle bir ülkeyi tanımadıklarını" söylediler. Daha sonra, "ABD'nin 'Yeni Dünya' adı verilen yer olup olmadığını" soran ve olumlu cevap alan memurlar, geminin limana demirlemesi için gerekli izni verdiler (Dearborn, 1819: xix; Lewis, 1933: 1442; Ilgar, 1969a: 5).

Osmanlı Devleti'nde, Atlas Major tercümesinden sonra, bir buçuk yüzyıl boyunca, Amerika kıtası ve Amerika'da yaşayanlar hakkında bir kitap yazılmamış veya Türkçeye tercüme edilmemiş olması, Amerikalılarla ilgili bilgilerin Osmanlı limanlarına gelen gemicilerin bulundukları sınırlı temaslar sırasında bildirdiklerinden ibaret kalması, dış ilişkilerde risk alabilecek durumda olmayan İstanbul'u, hakkında çok az şey bilinen bu yeni ülkeyle ilişkileri geliştirmek konusunda ister istemez ihtiyatlı davranmaya yöneltti.

Üçüncüsü, Osmanlı Devleti'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinden ticari veya siyasi bir çıkar ummamasıydı. Yukarıda yer verilen coğrafi uzaklık faktörünün etkisiyle, Osmanlı tacirleri ABD'ye mal götürmüyorlar, oradan ihtiyaç duyulan malları Osmanlı limanlarına taşıyorlardı. Bu durumda, ABD ile yakın ticari ve diplomatik ilişkilere girilmesi ve ticaretin bir antlaşmayla düzenlenmesi durumunda Amerikan tacirlerine ve diplomatlarına verilecek haklar, karşılıklılık ilkesi gereğince ABD'ye gidecek Osmanlı tebaasına da uygulanacak, ama bundan yararlanacak kimse olmadığı için, ancak Amerikalılar tarafından kullanılabilecekti.

Birçok Osmanlı devlet adamı, kapitülasyonların Osmanlı ekonomisine büyük zarar verdiği XIX. yüzyıl başında

bir devlete daha, üstelik "tek taraflı" ayrıcalıklar vermek istememekteydi. Washington tarafından İzmir'e atanan konsolosların birkaç kez reddedilmesinin arkasında yatan nedenlerden biri de bu endişeydi. Nitekim ABD'nin, 1830 antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra İzmir, Beyrut, Yafa, Selanik gibi Osmanlı limanlarında konsolosluklar açmasına karşılık, Osmanlı Devleti'nin Amerika'daki ilk konsoloslukları, Boston ve New York'ta 1850'li yıllarda açılacaktır (Turgay, 1982: 213).

Babiâli, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinden elde edilebilecek siyasi bir yarar da görmüyordu. XIX. yüzyılın başında ABD'nin, Avrupa devletleriyle yaşadığı sürtüşmelerde Osmanlı Devleti'ne destek vermesi söz konusu olamazdı. Washington Avrupa işlerinden ısrarla uzak durmayı tercih ediyordu. Bu durumda, en azından XIX. yüzyılın başında ABD'den sağlanacakların, ABD'nin Osmanlı Devleti'nden sağlayabileceklerinden çok daha az olacağı düşünülmekteydi.

Öte yandan, ABD savaş gemilerinin Akdeniz, Basra Körfezi ve Yemen civarındaki faaliyetleri Saray ve Babiâli'yi endişelendirmekte, Amerikalılarla sıcak ilişkiler kurulmasının yararsız olduğu yönündeki görüşleri güçlendirmekteydi. Sultan II. Mahmud, Sadrazam tarafından kendisine sunulan ve Amerikalıların antlaşma isteklerine verilecek cevabı içeren 13 Rebiülevvel 1236 (19 Aralık 1820) tarihli telhiste sadece bir kelimeyi değiştirerek, ABD ile bir antlaşma yapılmasının yararsızlığını ifade eden şu cümlelere tamamen katıldığını belirtmişti:

"... Cumhur-u mezkur [ABD] ile akd-i muahede-i ticaret olunmakta bir fayda olmadığına ve İngilterelü'nün muğber olacağına nazaran akd-i muahedeyi terk etmek evlâ ve ahsen olduğu gün gibi zâhir olmağla, terk olunsun. Lâkin bunlar [Amerikalılar] mukaddem küçük bir cumhur iken günbegün kesb-i kuvvet idüp, İngilterelü'ye muadil gibi ol-

duklarına ve İngilterelü dahi kuvvet-i bahriyesine itina ile ahde asla itibar etmeyerek, Cezayir Garp Ocaklarına ve geçende Basra Körfezi civarında bir kabileye ve çend rûz mukaddem Mısır valisinin tahriri üzere, teb'amızdan olan Yemen İmamı'na ettiği taaddiye ve bunlar emsal nice hilaf-ı usul-ü düvel harekâtına nazaran dostluğundan fiilen bir fayda görülüyor..."(Kurat, 1967: 292).

Babîâli'nin çekingenliğindeki dördüncü neden, İngiltere'nin Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi yönündeki adımlara soğuk yaklaşmasıydı. ABD'nin, İngiltere ile savaşarak bağımsızlığını kazanan bir devlet olması, ardından 1812-14 yılları arasında iki ülke arasında bir kez daha savaş durumu yaşanması, Babîâli'nin Washington'a yönelik tutumunu yakından etkiledi. Uzun yıllardır yakın ilişkiler içinde bulunduğu İngiltere söz konusuysen, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin gergin ilişkiler yaşadığı bir devletle yakınlaşması çok zordu.

Osmanlı devlet adamları, sonuçta ne kazanacaklarını tahmin edemedikleri bir ilişkiye girerek, İngiltere'den sağlanan bazı yararları kaybetmemek, en azından bu devletin düşmanlığını üzerlerine çekmemek istiyorlardı. Her şeyden önce İngiltere Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu bölgeyle yakından ilgilenmekteydi. Osmanlı Devleti'ne, diğer bir Avrupa gücü tarafından bir tehdit yöneltildiğinde, klâsik güç dengesi yaklaşımıyla hareket ederek, bu tehdidi ortadan kaldırma ya da vereceği zararı en alt düzeye indirme eğilimindeydi. Bunun örnekleri yakın geçmişte görülmüştü. 1791'de Rusya'ya bir ultimatom veren İngiltere Başbakanı William Pitt, ülkesinin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına verdiği önemi belgelemişti. Kısa bir süre sonra, Napoleon'un 1798-1802 yılları arasında gerçekleştirdiği Mısır seferi sırasında, Fransa'nın bölgedeki gücünü artırmasının kendi menfaatlerine de zarar verebileceği düşüncesiyle hareket eden İngiltere, Fransız askerleri-

nin Mısır'dan çıkartılmasında Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmuştu (Kürkçüoğlu, 1978: 17-18).

Özellikle, Amerikan tacirlerinin Levant Kumpanyası'nın himayesinden çıkma isteklerini belirginleştirdiği ve Babiâli ile ilişkilerini kendi gayri resmi konsolosları üzerinden yürütmeye çalıştıkları 1810'lu yıllarda, İngiltere'nin ABD'nin Levant'taki faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık iyice su yüzüne çıktı. Babiâli, aşağıda yer verilecek ABD ile antlaşma müzakereleri süreci sırasında da İngiltere'nin tutumunu çok yakından takip etti. II. Mahmud, Reisülküttab Muhammed Hamid Efendi'ye yolladığı, 1246 (1830) tarihli bir Hatt-ı Hümayun'da, ABD ile yürütülen görüşmeler sırasında, İngilizler'in buna tepkisinin de gözlemlenmesini "...şu günlerde İngilterelünün tavrı ve hareketlerine bakılmak ve etvar-ı melanetkârileri anlaşılınca, kadar bir müddet daha politikayla uzatılıp, badehu bilmüzakere icabına bakılmak münasip gibi görüldüğünden..." (Kurat 1967:293) cümleleriyle istedi. Nitekim bu istek, sabık Reisülküttab Pertev Efendi tarafından yerine getirildi. ABD ile antlaşma imzalanmasından iki ay önce, İngiltere Büyükelçisi Gordon ile bir görüşme yapan Pertev Efendi, söz konusu antlaşmanın İngiltere tarafından nasıl karşılanacağını sordu. Büyükelçi Gordon'un, İngiltere-ABD ilişkilerinin iyi seyretmekte olduğundan hareketle böyle bir antlaşmaya karşı çıkmayacaklarını ifade etmesi Osmanlı Devleti'ni rahatlatmıştı (FÖ, 195/85-22, Mar. 2, 1830).

Beşincisi, 1821'de Mora'da başlayan Yunan İsyanı sırasında ABD'nin ve Amerikalıların sergiledikleri tutumun Babiâli'de doğurduğu hoşnutsuzluktu. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, ABD'de de bazı gruplar, Yunanlıların Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmasını, "mazlum Hristiyanların baskıcı Müslümanlara karşı onurlu bağımsızlık mücadelesi" olarak değerlendirmekteydi. Bu kişiler, isyanın başladığı günlerden itibaren Yunanlılarla temas kurarak, ABD'de is-

yancılar için yardım toplamaya başladılar. Bu arada isyanın liderleriyle Amerikalı devlet adamları arasında da mektuplaşmalar oluyordu. ABD Dışişleri Bakanı Adams, Yunanistan Dışişleri Bakanı unvanını kullanan Alexander Mavrocordatos'un 1823 Haziranında yolladığı mektuba verdiği cevapta, Amerikan halkının özgürlük ve bağımsızlık yolunda mücadele veren Yunanlılara içten destek verdiğini ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması halinde, onu ilk tanıyacak devletlerden birinin ABD olacağını ifade etti (Booras, 1934: 164-165).

Yunan İsyanı ile kendilerinin kısa bir süre önce İngiltere'ye karşı yürüttükleri bağımsızlık mücadelesi arasında bağlantı kuran Amerikan yazar ve şairleri de kaleme aldıkları eserlerle, Amerikan kamuoyunu "Mora Kahramanlarına" yardım yollamaya çağırdılar (Curti, 1954: 26; Larrabee, 1957: 65-66). Bu çağrılar kısa sürede cevap buldu. Özellikle New York, Boston, New Orleans, Salem, Pittsburg gibi Yunanlıların bulunduğu şehirlerde, Protestan kiliseleri tarafından nakdi ve aynı yardımlar toplandı. Bu yardımlar, Amerikan ticaret gemileriyle isyancılara ulaştırıldı (Booras, 1934: 185). Yardımların yanı sıra, Türklere karşı Yunanlıların yanında savaşmayı isteyen gönüllüler de ABD'den Mora'ya ulaştılar. İngiliz ve Fransızlarla karşılaştırıldığında az sayıda olan Amerikalı gönüllülerden bazıları, Yunan ordusunda general rütbesiyle yer aldılar (Daniel, 1970: 6).

Her ne kadar, bütün bu yardımların toplanması ve dağıtımı ABD Hükümeti'nin dışında özel kuruluşlar tarafından yürütülmüşse de, Amerikalıların bir yandan Osmanlı Devleti ile sıcak ilişkiler kurmaya çalışırken, bir yandan da Yunanlılara destek olması Babıâli'de soğuk karşılandı.

Sayılan bütün bu olumsuzlukların yanında, Osmanlı Devleti'ni ABD ile diplomatik ilişkiler kurmaya yönelten üç olumlu faktör de mevcuttu:

Birincisi, Rusya'nın Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin

gelişmesine sıcak bakmasıydı. İngiltere'nin Karadeniz ticaretini tek başına elinde bulundurmasından hoşnut olmayan Rus devlet adamları, İngiltere tekelinin kırılmasının, ancak deniz taşımacılığında en az onun kadar güçlü bir diğer devletin bölgeye girmesiyle olabileceğini düşünmekteydiler. Bu devlet ABD'ydi. Fakat, Boğazlar'dan geçip Karadeniz pazarından yararlanabilmesi için, ABD'nin her şeyden önce Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapması ve diplomatik ilişkiler kurması gerekmektedir. Bu yaklaşım ışığında, İstanbul'daki Rus diplomatları, antlaşma konusunda tereddütlü davranan Babiâli nezdinde ABD lehine lobicilik faaliyetleri yürütmeye başladılar (Turgay, 1982: 207).

Yunan İsyanı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Rusya'nın bu konudaki tutumunda bir değişiklik gözlemlendi. Osmanlı Devleti'yle çatışma içinde bulunan Rusya Babiâli'nin yeni dostlar edinmesini istememekteydi. Bu sırada St.Petersburg'da ABD Elçisi olarak bulunan Henry Middleton, 1821-1828 döneminde Washington'a gönderdiği raporlarda, Rusya'nın olumsuz yaklaşımını dile getiriyordu. Middleton, Yunan İsyanının başlamasından hemen sonra kaleme aldığı bir raporunda, Washington'un Babiâli ile antlaşma görüşmeleri yaptığını bildiğini, ama bunun St.Petersburg'u son derece rahatsız ettiğini ve bir an önce sona erdirilmesinin ABD'nin yararına olacağını ifade etmekteydi (Bergquist, 1983: 357-358). Ocak 1822'de, Amerikalı Luther Bradish'in görüşmeler yapmak için İstanbul'da bulunduğunu haber alan Middleton, bir kez daha Osmanlı-Rus gerginliğinin arttığı bir ortamda görüşmelerin bir an önce durdurulması gerektiğini vurguladığı bir raporu Washington'a yolladı. Fakat bu raporlar ABD yönetiminin kararında bir değişikliğe yol açmadı (Bergquist, 1983: 358-359).

Rusya, Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesini takiben Osmanlı-Amerikan yakınlaşmasını tekrar desteklemeye

başladı. Antlaşma görüşmelerinde bulunmak üzere 1830 Şubat'ında ABD tarafından İstanbul'a gönderilen Charles Rhind'a en büyük destek Rusya Büyükelçisi Kont Orloff'dan geldi. Orloff bir yandan Rhind'a Babiâli'nin yapısı ve Türklerle müzakere teknikleri konusunda bazı ipuçları verirken, diğer yandan da Babiâli'de Amerikalıların sıcak bir ortamda karşılanması için gerekli gördüğü çalışmaları yaptı (De Kay, 1833: 293).

İkinci olumlu faktör, zaman içinde Babiâli'de, Amerikalı tacirlerin faaliyetlerinden kâr sağlanabileceği düşüncesinin taraftar bulmasıydı. Osmanlı tacirlerinin ABD'ye gidip gelmemesi Osmanlı yöneticilerinde, bir ticaret antlaşması yapılması konusunda isteksizlik yaratmıştı. Fakat, Osmanlı pazarına giren Amerikalıların İngiliz, Fransız ve Hollandalı tüccarlarla rekabet etmeleri, Türk ürünlerinin fiyatlarının artması sonucunu doğurmaktaydı. Daha çok gelir elde etmek anlamına gelen bu gelişme Babiâli'de memnuniyetle karşılandı. Ayrıca, Amerikan gemilerinin Osmanlı limanlarına başta kahve ve şeker olmak üzere bazı temel ihtiyaç maddelerini bol miktarda getirmesi, bir yandan gümrük kazançlarını artırmakta, bir yandan da olası bir savaş durumunda temel ihtiyaç maddelerinin ülkeye girişinin devam edeceği güvencesini vermekteydi.

Bu rekabet en çok Osmanlı Devleti'nin geleneksel ihraç ürünlerinden afyon üzerinde görüldü. XIX. yüzyılın başından itibaren Çin'de afyon kullanımının artması, bu ürünün ticaretini çok kârlı hale getirmişti. Özellikle 1824-30 döneminde, yoğun olarak Türk afyonunu taşıma işine girişen Amerikalılar, kısa sürede İngiliz tacirlerini bu alandan uzaklaştırdılar. Bu dönemde Çin'in Kanton limanına Amerikalı gemiciler tarafından getirilen Türk afyonunun miktarı o kadar çoktu ki, limanda görevli bir Çinli komiserin, Osmanlı Devleti'nin bir ABD sömürgesi olduğunu düşünmesine bile yol açmıştı (Erhan, 1995: 30).

Üçüncüsü, 1827 sonundan itibaren Babiâli'nin savaş gemisi yapımı konusunda ABD'ye ihtiyaç duymaya başlamasıydı. Osmanlı-Mısır ortak donanması, 20 Ekim 1827'de Navarin'de, İngiliz-Rus-Fransız ortak filoları tarafından tümüyle yok edilince, yeni bir donanma inşa etme ihtiyacı doğdu. Babiâli bu yeni donanmanın eskisinden daha yüksek bir savaş yeteneğine sahip olmasını istemekte, denizcilik alanında ilerlemiş devletlerden teknik yardım almayı amaçlamaktaydı. Fakat, güçlü donanmalara sahip İngiltere ve Fransa gibi devletlerden bu yardımın alınması imkânsızdı. Zaten donanmayı bu devletler yok etmişti.

Böyle bir ortamda, zamanın en ileri tekniklerini kullanarak savaş gemileri yapan ve bunları Mağrib'te başarıyla deneyen ABD'den yararlanılabileceği düşünüldü. Daha önce Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ve Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa da padişaha sundukları raporlarında, denizcilik alanında ABD'den yararlanılabileceğini ifade etmişlerdi (Kurat, 1967: 288).

Bunu göz önünde bulunduran Reisülküttap Muhammed Hamid Efendi, 1830 antlaşmasının görüşmeleri sırasında ABD'nin savaş gemisi yapımı konusunda Osmanlı Devleti'ne yardım etmesini öngören gizli bir maddeyi antlaşma metnine ekletecektir. Babiâli, dolaylı yollardan da olsa bu amacını, 1830'u takip eden yıllarda gerçekleştirecektir.

Bütün bu etkenler bir arada düşünüldüğünde, ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmek istediği dönemin iç ve dış dinamiklerinin bu yönde başarılı bir sonuç alınabilmesine yardımcı olabilecek uygun zemini oluşturmadığı görülür. ABD'nin söz konusu ortamın doğurduğu olumsuzlukları aşmak için yürüttüğü ısrarlı ve kararlı politikalar Babiâli'nin tavrını yumuşatacaktır.

b. Görüşmelerin Gelişimi

ABD'nin Londra Büyükelçisi Rufus King, aynı kentteki Osmanlı Elçisi İsmail Ferruh Efendi ile 1798'de yaptığı görüşmeler sonucunda, ABD'nin Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapmasının gerekli olduğu yönündeki görüşlerini ABD Dışişleri Bakanı Thomas Pickering'e bildirmişti. Bunun üzerine Pickering, 8 Şubat 1799'da Lizbon'daki ABD Maslahatgüzarı William Loughton Smith'i İstanbul'a göndererek, bu yönde çalışmalar yapması için görevlendirmişti (Paullin, 1912: 129; Field, 1995: 115). Fakat Smith'in, İstanbul'a doğru yolculuğu sırasında haydutlar tarafından rehin alınması yüzünden bu girişim sonuçsuz kalmıştı (De Kay, 1833: 292).

Ardından 1800'de Cezayir Dayısı'nın zorlamasıyla İstanbul'a gelen Kaptan Bainbridge, resmi bir görevi ve sıfatı olmamasına rağmen, Osmanlı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmasının gerekliliğini dile getirmişti. Bu görüşmeler sırasında Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ile de bir araya gelme fırsatı bulan Bainbridge, Paris'te Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın önderlerinden Franklin'le tanışmış ve ABD'ye karşı bir sempati duyan Paşa tarafından çok sıcak karşılanmıştı. Paşa, ABD'nin İstanbul'a antlaşma müzakereleri yapmaya yetkili bir büyükelçi göndermesini istediğini Bainbridge'e iletmış, bunun üzerine Bainbridge zaten Lizbon'daki Amerikan Maslahatgüzarı Smith'in İstanbul'la görüşmeler yapmakla görevlendirildiğini belirterek, bu kişinin ülkede seyahati için gerekli fermanın verilmesini talep etmişti. 27 Aralık 1800'de Paşa'yı bir kez daha ziyaret eden Bainbridge'e, Smith'e iletmesi için bir izin belgesi verilmişti (Dearborn, 1819: xxiii). Fakat ABD, 1799'daki girişimi yarıda kesilen Smith'in bu konudaki yetkisini iptal ettiğinden, Paşa'nın heyecanla beklediği konuk İstanbul'a ulaşmamıştı

(Field, 1995: 116).

Bu tarihten itibaren uzun bir süre, ABD yönetimi yeni bir adım atmadı. ABD Osmanlı Devleti ile ikili ilişkilerini bir düzene oturtacak görüşmeler yapmak yerine, çeşitli tarihlerde İzmir limanına konsoloslar atayarak, vatandaşlarının haklarını gerektiğinde koruyabilmenin yollarını araştırmakla yetindi. Osmanlı Devleti ise, diplomatik ilişkileri kuran bir antlaşmanın yokluğunda bu tür girişimleri her zaman soğuk karşılayarak, İzmir'e atanan Amerikan konsoloslarına çalışmalarını için gerekli beratları vermedi (Paulin, 1912: 124; Turgay, 1982: 194-195). Öte yandan bu dönemde ABD, İngiltere ve Fransa ile yaşadığı silahlı çatışmaya varan sorunlardan dolayı Osmanlı Devleti ile ilişkiler konusunu dış politika gündeminden kaldırmıştı (Field, 1995: 117).

İngiltere ve Fransa ile olan sorunlarının çözümünden sonra ABD'nin Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi tekrar eski düzeyine çıkmaya başladı. Bunda, diplomatik ilişkilerin kurulmasının, ticari kârlarını artıracığını düşünen Amerikalı tacirlerin girişimleri de etkili oldu. Ticaret çevrelerinden gelen istekleri değerlendiren ABD Başkanı Monroe, 1820 baharında Luther Bradish adlı bir tacir ile, 1800'de İstanbul'u ziyaret etmiş olan Akdeniz Filosu Komutanı Bainbridge'i, Babıâli ile görüşmeler yapmak üzere ayrı ayrı görevlendirdi. O sırada zaten Akdeniz'de bulunan Bainbridge, Haziran 1820'de, İstanbul'a doğru hareket etti. Fakat kendisini taşıyan savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişine izin verilmemesi üzerine, İstanbul'a gitmekten vazgeçerek, İzmir'e gönderdiği sekreteri yoluyla, ülkenin ekonomik ve siyasi durumunu araştırmakla yetindi (Paulin, 1912: 132-133).

Diğer taraftan, 1820 sonbaharında İstanbul'a ulaşan Bradish, Reisülküttap Halet Efendi tarafından sıcak karşılandı. Bu görüşmenin yapılmasından bir süre önce, Londra

Büyükelçiliği'nden Antonaki Efendi Babîâli'ye gönderdiği bir raporda, İngiltere ile ABD arasındaki ilişkilerin düzeldiğini ve Amerika'nın Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurma yönünde çalışmalar başlattığını ifade etmişti (Kurat 1967:292). Görüşmede Bradish'e, Babîâli'nin ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda istekli olduğunu, ama bunun için öncelikle ABD'nin Osmanlı Donanması'na katkıda bulunması gerektiğini söyleyen Halet Efendi, Sultan'a bir buharlı gemi satılmasını istedi. İngiltere'nin tepkisinden çekilen ABD bu isteği yerine getirmedi (Field, 1995: 120).

Halet Efendi görüşmelerde ayrıca, ABD'nin Babîâli üzerinde Rusya aracılığıyla kurmaya çalıştığı baskıdan duydukları rahatsızlığı dile getirerek, Amerikalıların kimsenin arabuluculuğu olmadan görüşme yapmasını arzu ettiklerini Bradish'e bildirdi (Paullin, 1912: 134).

Görüşmelerde Babîâli'nin isteklerine olumlu cevaplar vermeyen Bradish'e, Osmanlı Devleti'nin ABD ile yapılacak ticaretten çok fazla bir çıkarı bulunmadığı, zaten içinde bulunan günlerde içişleriyle çok yoğun olarak uğraşıldığından, kendisine daha fazla vakit ayrılmasının mümkün olmadığı söylenerek, görüşmeler sona erdirildi (BOA, HH., RA. 1236 (1820), No: 47482).

Bradish ise Washington'a gönderdiği raporunda, Osmanlı Devleti'nin bir antlaşma için hazır görüldüğünü, antlaşmanın ABD'ye 350.000 kuruşa (50.000 dolar) mal olacağını bildirdi. Bu rakamın 200.000 kuruşu, antlaşmanın imza ve onay sürecinde Babîâli memurlarına verilecek hediyelere, 150.000 kuruşu ise Halet Efendi'nin "olumlu görüşlerini değiştirmemesi" için harcanacaktı (Paullin, 1912: 134).

Bradish, diplomatik ilişkilerin en kısa zamanda kurulacağı inancıyla 1821 Şubatında İstanbul'dan ayrıldı. Fakat Yunan İsyanının patlak vermesinden dolayı, bu kez Babîâli ABD ile ilişkiler konusunu gündeminin alt sıralarına itti

(Gordon, 1928: 711). Bir süre bölgedeki gerginliğin durumunu takip eden ABD yönetimi, 1823'ten itibaren yeni girişimler başlattı. ABD Dışişleri Bakanı Adams, Nisan 1823'te George Bethune English'i antlaşma imkânlarını araştırma göreviyle İstanbul'a gönderdi (Bergquist, 1983: 361).

English, bir süre Mısır'da kalıp Türkçe ve Arapça öğrenmiş bir Amerikalıydı. İslam dinini seçmiş, Osmanlılar gibi giyinip yaşamaya başlamıştı (NARA M-46, Jan. 24, 1824). Bu özellikleri dolayısıyla, Osmanlı makamlarıyla yakın diyalog kurabileceği düşünülüyordu (Bergquist, 1983: 361).

1823 yazında İstanbul'a gelen English, önce Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelere vermiş olduğu kapitülasyonlar konusunda bir araştırma yaparak, ABD'ye örnek olabileceğini düşündüğü Fransa'ya 1740'ta verilen ayrıcalıkların bir metnini Washington'a yolladı (NARA, M-46, Aug. 27, 1823). Ardından da Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa ile bir araya gelerek, antlaşma konusunu görüştü. Hüsrev Paşa iki ülkenin resmi görevlileri arasında görüşmeler yapılması fikrine olumlu yaklaşıyordu. Fakat bir yandan da, Avrupa devletlerinin görüşme sürecine müdahale edebileceklerinden endişe ediyordu. Görüşmelerin İstanbul'da yapılması halinde, taraflar İngiltere ve Rusya büyükelçilerinin baskılarına maruz kalabilirlerdi. Paşa bu yüzden English'e, ABD'nin Akdeniz Filosu Komutanı Komodor John Rodgers ile Ege Denizi'nde buluşmayı önerdi. ABD Hükümeti bu öneriyi benimseyerek, Rodgers'a bölgeye hareket etmesi talimatını verdi. Aynı talimatta Rodgers'ın, Osmanlı Devleti ile bir antlaşma yapmak konusunda tam yetkili olduğu, "en ziyade müsadeye mazhar millet" statüsü, ABD ticaret gemilerinin Karadeniz'e serbestçe açılabilmesi hakkı ve istenilen her yere konsolos tayin edilebilmesi gibi ayrıcalıkları içermesi şartıyla, istediği biçimde bir antlaşma yapabileceği bildirildi (Paullin, 1912: 137).

Osmanlı Donanması'nın isyancı Yunanlılara karşı yoğun bir faaliyet içinde bulunmasından dolayı, Hüsrev Paşa-Komodor Rodgers görüşmesi ancak 6 Temmuz 1825'te, Bozcaada ve Midilli adaları arasındaki bölgede gerçekleşebildi. Görüşme bir tören havası içerisinde cereyan etti. İki tarafın sancak gemileri birbirlerini 21 pare top atışıyla selamladılar. Taraflar birbirlerine çeşitli hediyeler sundular (Larrabee, 1951: 83). Rodgers, Hüsrev Paşa'nın ABD ile ilişkilerin ilerletilmesi konusunda son derece olumlu görüşleri olduğu izlenimini edindi. Bir ticaret antlaşması yapılması konusunda görüş birliğine varılmasına rağmen, gümrük tarifeleri ve Karadeniz'e çıkış konusunda anlaşma sağlanamadı. Görüşme, Hüsrev Paşa'nın, ilişkilerin tüm ayrıntılarıyla ele alınabilmesi için ABD'nin İstanbul'a, büyükelçi sıfatını taşıyan bir görevliyi gizlice göndermesini istemesinden sonra, somut bir sonuca ulaşamadan sona erdi (NARA, M-46, Aug. 31, 1825; Dec. 14, 1825). Paşa'nın, ABD temsilcisinin gizlice gönderilmesini istemesinin ardında, yukarıda ifade edilen yabancı güçlerin olası müdahalesini ortadan kaldırılabilmek dileği vardı. Tek başına bu tavır bile, bağımsız bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nin başka bağımsız devletlerle rahatça temas kuramamaya başladığını, İstanbul'daki Avrupalı büyükelçilerin, XIX. yüzyılın ileriki yıllarında daha da yoğunlaştıracakları, Babiâli üzerinde tek başlarına ya da ortaklaşa baskı kurma politikalarını başarılı bir şekilde uygulamaya koyduklarını ve bundan etkilenen Osmanlı devlet adamlarının özellikle dış politika alanında attıkları her adımda ihtiyatı ön planda tutmayı ilke olarak benimsediklerini gösterir.

1825 görüşmesinden sonra, 1828 kışına kadar resmi görevliler arasında yeni bir müzakere olmadı. Bunun en önemli nedeni, ateşlenen Yunan İsyanı dolayısıyla ABD kamuoyunda filhelen (Yunansever) görüşlerin ağırlık kazanmasıydı. ABD Başkanı Adams Mart 1828'de Komodor Rod-

gers'a gönderdiği mektupta, "Ülkede Yunanlılar lehine öyle bir yargı oluştu ki, Türklerle antlaşma müzakereleri yapılmasını bile büyük bir tepkiyle karşılıyorlar" cümlesiyle, bu durumu en güzel biçimde ortaya koymaktaydı (Bergquist, 1983: 365).

Halbuki bu dönemde Babiâli, Offley üzerinden sürekli olarak, Washington'dan İstanbul'a bir büyükelçinin müzakereci olarak gönderilmesini istiyordu (NARA, M-46, Nov. 28, 1825; Nov. 30, 1825; Jan 14, 1828). Washington bu isteği yerine getirmemesine rağmen, Offley'in Babiâli ile sürekli temas halinde bulunmasını sağlayarak, sürecin soğumasını engellemeye çalıştı. Offley, tercümanı ve sekreteri Navoni'yi 1827 sonunda İstanbul'a gönderdi. Amerikalılarla yakın ilişkileri olan Galatalı tüccar Galvani'yle birlikte Babiâli'ye giden Navoni, Reis Efendi ile yaptığı görüşmelerde, ABD ile, İngiltere ve Fransa ile yapılmış olanlara benzeyen bir ticaret antlaşması yapılması halinde, Osmanlı Devleti'ne birkaç savaş gemisi ya da 40.000 kese altın verileceği vaadinde bulundu. Bu vaat üzerine Reis Efendi, antlaşmanın en kısa sürede imzalanması için gerekenin yapılacağını ifade ettiği, ama altına tarih ve imza atmadığı bir müzekkereyi Navoni'ye verdi (BOA, H. H., 1246 (1830), NO: 47487).

7 Şubat 1828'de, ABD Dışişleri Bakanı'na bir rapor yollayan Offley, Osmanlı Devleti'nin bir ticaret antlaşması yapmaya kesinlikle hazır olduğunu, hatta Reisülküttap'ın bu konudaki kararlılığını kendisine verdiği Fransızca bir müzekkere ile pekiştirdiğini ifade etti. Offley'in raporunda yer alan şekliyle Reisülküttap, Osmanlı-Amerikan ilişkileri konusunda şu görüşleri dile getiriyordu:

"Amerika Birleşik Devletleri'nin iki ülke arasında bir antlaşma imzalanması yönünde, Babiâli'ye karşı sergilemiş olduğu dostluk ve arzunun gayet samimi olduğu gözlemlenmektedir. Bu işin, bu kadar gecikmesi ancak kaderle

açıklanabilir. Fakat içinde bulunduğumuz günler böyle bir antlaşmanın tamamlanması için uygundur. ABD, Babîâli'nin onuruna uygun bir sözleşme yapmak hususunda gerekli önlemleri alır ve adımlar atarsa, Babîâli'nin de aynı yönde hareket edeceğini görecektir."(NARA, M-46, Feb.7, 1828).

2. Osmanlı-Amerikan Ticaret Antlaşması

a. Taraflar Arasında Nihai Görüşmeler

Yukarıda sözü edilen raporu değerlendiren ABD hükümeti Akdeniz Filosunun yeni komutanı Komodor William Crane ve Offley'i resmi müzakereciler olarak 21 Temmuz 1828'de görevlendirdi. Bu kişilerin müzakereler sırasında yapacakları olası harcamalar için kendilerine 20.000 dolar ödenek verildi. Zaman kaybetmeden başlatılan ve 1828-1829 kışı boyunca devam eden temaslarda beklenenin aksine bir ilerleme kaydedilemedi (Paullin, 1912: 141).

Komodor Crane, görüşmelerin tıkanmasını kendilerine verilen tahsisatın yetersizliğine bağlamaktaydı. Doğrudan ABD Başkanı'na yolladığı bir mektupta, kısa bir süre önce Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşmaları imzalayan Sardinyalı ve Danimarkalı müzakerecilerin, ancak Babîâli memurlarına çok büyük meblağlar tutarında hediyeler verdikten sonra bu sonuca ulaşabildiklerini ifade eden Crane, Sardinya'nın 45.000, Danimarka'nın ise 50.000 dolar harcadığına dikkati çekti. Crane, Sardinya adına antlaşma görüşmelerini yürüten Lord Strangford'un kimlere, hangi tutarda hediye verdiğini gösteren bir çizelgeyi de eklediği mektubunda, görüşmelerin bir ân önce sonuçlanması isteniyorsa, ödeneklerinin en az 30.000 dolara çıkartılması gerektiğini vurguladı (NARA, M-46, Dec. 7, 1828).

Diğer müzakereci Offley ise, Washington'a tahsisatın azlığının yanı sıra, çok önemli üç konunun çözüme kavuş-

turulamamasının da antlaşmanın imzalanmasının önünde engel oluşturduğunu bildirdi. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti'nin Amerikan ticaret gemilerine Karadeniz'e çıkış izni vermek istememesiydi. Kendilerine verilen talimatta, bu ayrıcalığı mutlaka elde etmeleri istendiği için, bu konuda geri adım atmaları beklenemezdi (NARA, M-46, Jan. 1, 1829).

Offley'e göre ikinci anlaşmazlık, Babîâli'nin ABD'ye "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü tanımak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Antlaşmanın bu statüye yer verilmeden imzalanması halinde, Amerikan tacirlerinin hiçbir yeni kazanç elde edemeyeceklerini savunan Offley, bunun "olmazsa olmaz" bir şart olduğunu ileri sürmekteydi (NARA, M-46, Feb. 17, 1828).

Üçüncü anlaşmazlık ise, Babîâli adına görüşmelere katılan Reisülküttap Muhammed Hamid Efendi'nin, ABD'nin istediği ayrıcalıkları, karşılığında bir şey elde etmeden vermeye yanaşmamasıydı. Muhammed Hamid Efendi, ayrıcalıkların verilmesi karşılığında, denizcilik konusunda büyük ilerleme kaydeden ABD'nin, Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi satmasını istemekteydi. Offley bu isteği temkinle karşılamıştı (NARA, M-46, Jan. 27, 1829).

Görüşmeler sırasında, Reisülküttap'ın kendisine kısa bir süre önce İstanbul'a yolladığı sekreteri Navoni'nin, Babîâli'ye antlaşma karşılığında savaş gemileri verileceğini taahhüd ettiğini hatırlatması üzerine Offley, ABD'nin sadece bir ticaret antlaşması yapmak istediği, bu antlaşmaya karşılık savaş gemisi vermek gibi bir niyeti bulunmadığı, Osmanlı tarafının bu konudaki ısrarına bir anlam veremediği cevabını verdi. Bunun üzerine Muhammed Hamid Efendi, Offley'in adamlarının "kendisini aldatmasından" duyduğu memnuniyetsizliği dile getirerek, "Washington'dan gelen talimatın hilafına hareket ederek, Babîâli'ye vaadlerde bulunanların cezalandırılmalarını" istedi. (Kurat, 1967: 318;

BOA, HH, 1246 (1830), No:47487).

Görüşmelerin tıkandığı noktada İstanbul'dan ayrılmak isteyen Offley'e bir süre izin verilmedi (NARA, M-46, Feb. 27, 1829). Babiâli bu izni vermeyerek bir yandan verdikleri sözlerden cayan Amerikalılar'ın bu tutumundan duyduğu rahatsızlığı iyice göstermeyi, diğer yandan da onları İstanbul'da kaldıkları süre içinde, Karadeniz'e serbestçe çıkma ayrıcalığını istemekten vazgeçmeye ikna etmeyi amaçlıyordu (Kurat 1967:318; BOA, HH, 1246 (1830), No:47487). Fakat Offley istenilen tavrı takınmayınca, bu kez Ramazan ayının yaklaştığı, bu ay içinde tekrar görüşmenin mümkün olamayacağı, isterse İzmir'e gitmesi, bayramdan sonra tekrar gelmesi söylenerek gitmesine izin verildi (Kurat, 1967: 325; BOA, HH, 1246 (1830), No: 47490). Bunun üzerine Offley İstanbul'dan ayrıldı (Paullin, 1912: 141).

Babiâli'nin ABD temsilcisine davranışı, Osmanlı Devleti'nin eninde sonunda ABD ile bir antlaşma imzalamayı kabul edeceğinin işareti olarak yorumlanabilir. Yine bu davranıştan Babiâli'nin, Osmanlı Donanması'nın Nava-rin'de yok edildiği, Yunan İsyanı dolayısıyla Rusya ile girilen savaşın kaybedilmek üzere olduğu bir ortamda, ABD'ye tek taraflı ayrıcalıklar vermek istemediği açıkça görülmektedir. Offley'in Washington'a bildirdiği anlaşmazlık noktalarından ilk ikisi, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi vermesi konusundan kaynaklanan üçüncü anlaşmazlığın çözülmesi için Babiâli tarafından kasıtlı olarak gündemde tutulmuştur.

Babiâli'nin pazarlığa açık yaklaşımının işaretini alan Washington, bu kez görüşmelerin tekrar başlatılması için uzun süre beklemedi. Başkan Andrew Jackson, 12 Eylül 1829'da Offley, Komodor James Biddle ve New Yorklu bir armatör olan Charles Rhind'ı görüşmeleri tekrar başlatmaları için görevlendirdi (Paullin, 1912: 144).

Rhind ve Biddle 1829 Kasımında beraberce İzmir'e ge-

lip Offley ile buluştular. Buradaki görüşmelerinde, Rhind'ın İstanbul'a tercüman Navoni ile birlikte gitmesi kararlaştırıldı. Rhind'ın 8 Şubat 1830'da İstanbul'a gelmesiyle başlayan resmi görüşmelerde, daha önceki görüşmelerin tıkanmasına neden olan konulardan, "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü ve "Amerikan gemilerinin Karadeniz'e serbest çıkışı" önündeki Osmanlı itirazı geri çekildi (NARA, M-46, Apr. 23, 1830). Bu ilerlemenin kaydedilmesinde, Rhind'ın ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş gemileri ve bu gemilerin yapımında kullanılan malzeme satmasını öngören bir gizli maddenin de antlaşma metninde yer almasına itiraz etmemesinin önemli payı oldu. Rhind ve Muhammed Hamid Efendi, üzerinde görüş birliğine varılan metni 7 Mayıs 1830'da (14 Zilkade 1245) imzaladılar (Miller, 1931: 558-561).

Orijinali Türkçe olan antlaşma metni Navoni tarafından Fransızca'ya tercüme edildi. Muhammed Hamid Efendi Babıâli baştercümanına kontrol ettirdikten sonra, bu metnin altını da imzaladı. Antlaşma Amerikalılar ile yapılmasına rağmen, Rhind metni İngilizce'ye tercüme edip, Reis Efendi'nin bu resmi tercümeyi imzalamasını istemedi. Antlaşma ancak ABD Senatosu'nun onayına sunulurken İngilizce'ye tercüme edildi (Miller, 1931: 561). Metnin tercümesine gerekli özenin gösterilmemiş olması ileride bazı yorum farklılıklarının ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açacaktır.

b. Antlaşmanın İçeriği

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması, dibace, dokuz madde ve hatime bölümlerinden oluşuyordu. Müzakereciler ayrı olarak düzenlenmiş bir gizli maddenin altını da imzalamışlardı.

Dibace bölümünde, iki ülke arasında o zamana kadar

bir ticaret antlaşması imzalanmamış olduğundan hareket eden tarafların, bu boşluğu doldurmak amacıyla bir araya gelerek bu antlaşmayı yaptıkları ifade edilmekteydi (Kurat, 1967: 331).

Birinci maddeyle, ABD'ye "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü verildi. Buna göre, Osmanlı limanlarını ziyaret eden Amerikan tacirlerinden, daha önce bu statü tanınan diğer devletlerin tacirlerinden alınandan daha fazla gümrük ve resim talep edilmeyecekti. Ayrıca, diğer ülke vatandaşlarının sahip olduğu her türlü ayrıcalık ve muafiyetten de yararlanacaklardı.

İkinci maddeyle, taraflar arasında konsüler ilişkiler kurulmaktaydı. İki taraf birbirlerinin ülkelerinde ihtiyaç duyacakları yerlere, konsolos ve konsolos vekilleri tayin edebilecekler, bu kişilere görevlerini yürütebilmeleri için resmi belgeler verilecekti.

Üçüncü madde, Amerikan tacirlerinin Osmanlı Devleti'nde rahat hareket edebilmelerini güvence altına alan, tek taraflı bir imtiyazdı. Buna göre, ülkede ticaret yapmak amacıyla bulunan Amerikalılara ve onların simsarlarına, hangi millet ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, müdahale edilmeyecek, limanlara gelen gemilerin, diğer yabancı gemilerden farklı bir muameleye tabi tutulması önlenecekti (Armaoğlu, 1991: 5).

İleriki yıllarda antlaşmanın Türkçe orijinali ile İngilizce tercümesinde farklı biçimlerde yer aldığı ortaya çıkmasıyla birçok soruna yol açacak dördüncü madde, iki ülke vatandaşları arasındaki davaların işleyiş biçimini düzenlemekteydi. Türkçe metine göre, Osmanlı tebaa ve reayasıyla Amerikan tebaası arasında ortaya çıkabilecek davalar, ancak mahkemede bir tercümanın bulunmasıyla görülebilecek; yükümlülüğü 500 kuruşu aşan davalar İstanbul'da görülecek; herhangi bir suçlamaya maruz kalmayan Amerikalılar keyfi olarak tutuklanmayacak; bir suç işlemeleri halindeyse

Osmanlı hâkimleri ve zabıtası tarafından tutuklanmayacaklar, diğer yabancıların durumunda olduğu gibi cezaları kendi elçi ve konsolosları yoluyla verilecekti. Bu maddenin İngilizce tercümesinde ise, Amerikalılar'ın ancak kendi elçi ve konsolosları tarafından yargılanabilecekleri hükmü yer alıyordu (Miller, 1931: 543). Halbuki, Türkçe metinde yargılamanın değil, ancak verilen cezaların infazının ABD elçi ve konsoloslarının yetkisi altında olacağı ifade edilmekteydi.

Beşinci madde, ticaret amacıyla gelip-giden Amerikan ticaret gemilerinin kendi bayraklarını çekebilecekleri, diğer devletlerin gemilerine ve reaya gemilerine Amerikan bayrağı vermeyecekleri, ABD elçileri, konsolosları ve konsolos vekillerinin Osmanlı reayasını himayeleri altına almayacakları konularını hükme bağlamaktaydı (Armaoğlu, 1991: 6).

Altıncı maddede, tarafların savaş gemilerinin karşılaşmalarında birbirlerine dostluk işaretleri göstermeleri kabul edilmekteydi.

ABD'nin en çok üzerinde durduğu konulardan Karadeniz'e açılabilme ayrıcalığı, yedinci maddeyle düzenlenmekteydi. Buna göre, Amerikan ticaret gemileri dolu veya boş olarak Karadeniz'e giriş ve buradan çıkış yapabileceklerdi.

Sekizinci madde, tarafların gemilerine, bunların sahipleri ve kaptanlarının rızası haricinde, asker, cephane ve diğer savaş gereçlerini taşımak amacıyla el konulamayacağı düzenlemesini getirmekteydi.

Dokuzuncu ve son maddeyle ise, tarafların ticaret gemilerinden birinin kazaya uğraması halinde, mürettebata yardım edileceği, kurtarılabilen malların konsoloslara teslim edileceği kabul edilmekteydi (Armaoğlu, 1991: 6).

Hatime bölümünde, antlaşmanın, imzalandığı günden itibaren on ay içerisinde tarafların gerekli mercilerince

onaylanması ve onaylanmış metinlerin teati edilmesiyle yürürlük kazanacağı kararlaştırılmaktaydı (Kurat, 1991: 333).

Ayrı ve gizli maddedeysse, Amerikan kerestesinin bol ve sağlam olmasını ve inşaat masraflarının ucuzluğunu göz önünde bulunduran Osmanlı Devleti'nin, ABD'de savaş gemileri inşa ettirmek istemesi halinde, İstanbul'daki Amerikan temsilcisinin, istenilen cins ve boyuttaki geminin fiyat ve inşa süresini Babıâli'ye bildirmesi, bunun uygun bulunması halinde tarafların görevlendirdikleri kişiler arasında sözleşme yapılarak gemilerin zamanında teslim edilmesi üzerinde anlaşmaya varılmaktaydı (Kurat, 1967: 334-335).

c. Onay Süreci ve Gizli Madde Sorunu

i. Washington'dan Yükselen İtirazlar

Antlaşma metninin onaylanmak üzere ABD'ye gönderilmesinden önce, ABD Hükümeti tarafından Rhind ile birlikte görevlendirilen Offley ve Biddle tarafından da imzalanması gerekiyordu. Bu iki görevli 24 Mayıs'ta İzmir'den İstanbul'a geldiklerinde, Rhind'in kendi görüşlerini almadan antlaşmaya bir gizli madde eklediğinden haberdar oldular. Bu durum, Rhind ile aralarında tartışma çıkmasına yol açtı. Offley ve Biddle, kendilerinin böyle bir gizli maddeyi kabul etmelerinin Washington'dan yollanan talimatlara kesinlikle aykırı olduğunu savundular. Offley 29 Mayıs'ta, tercüman Navoni'yi Muhammed Hamid Efendi'ye göndererek, gizli bir madde içeren antlaşma metnini imzalamalarının mümkün olmadığını bildirdi. Reis Efendi çetin pazarlıklar sonunda elde ettiği bu hakkı kaybetmek istemiyordu. Gizli maddenin çıkarılması antlaşmayı Babıâli için anlamsız kılacaktı. Bu çerçevede Reis Efendi uzun süren müzakereler sonunda ulaşılan bu metnin imzalanmaması halinde, iki

ülke arasında yeni bir antlaşma yapılmasının çok zor olacağını ifade ederek, Offley ve Biddle'ın en kısa zamanda metni imzalamalarını istedi (NARA, M-46, May 29, 1830).

Babiâli'nin imza konusundaki ısrarı üzerine diğer iki Amerikalı görevli de 30 Mayıs 1830'da antlaşmayı imzalandılar. İmza işlemlerinin tamamlanmasından sonra Rhind, Reis Efendi ve Babiâli'de çalışanlara toplam 143.500 kuruş (9.000 dolar) tutarında çeşitli hediyeler sundu. Reis Efendi de Rhind'a dört safkan Arap atı hediye etti. Amerikalılar'ın o güne kadar antlaşma için harcadıkları paranın toplam miktarı 21.980 dolara ulaşmıştı (NARA, M-46, Jun. 2, 1830)

Antlaşmanın imzalı ve mühürlü Türkçe orijinal metni, 8 Haziran 1830'da Rhind tarafından ABD'ye doğru yola çıkartılarak Kasım sonunda Başkan Jackson'a ulaştırıldı. ABD Anayasası'na göre yabancı ülkelerle imzalanan antlaşmalar ancak Senato'nun olumlu görüşü alındıktan sonra Başkan tarafından onaylanabiliyordu. Bundan dolayı Jackson, 9 Aralık 1830'da Türkçe orijinal antlaşma metnini ve bu metnin Fransızca ve İngilizce tercümelerini Senato'ya sundu. (Miller, 1931: 563, 570).

Antlaşmanın Senato Dış İlişkiler Komitesi'nde görüşülmesi sırasında, antlaşma metni ve gizli madde ayrı ayrı ele alındı. Antlaşmanın onaylanması üzerinde genel bir uzlaşma sağlanmakla birlikte, senatörlerin büyük çoğunluğu, üç farklı nedenden yola çıkarak gizli maddenin onaylanmasına itiraz ettiler.

Birincisi, doğrudan doğruya, maddenin gizli biçimde düzenlenmiş olmasıyla ilişkiliydi. ABD Başkanı, kuruluştan beri ilk kez ABD Senatosu'nun gizli bir maddeyi onaylamasını istiyordu. Bu alışılmadık durum senatörlerde ister istemez bir tereddüde neden oldu (Trask, 1974: 6).

İkincisi, bazı senatörlerin Yunan İsyanı sırasında ABD'de yaygınlaşan filhelen düşüncelerin etkisiyle, Os-

manlı Devleti'ne savaş gemileri satılmasına karşı çıkmalarıydı (Bryson, 1980: 24).

Üçüncüsü, senatörlerin büyük çoğunlunun, Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi satılmasının, ABD'nin dış politikada geleneksel olarak izlediği, "Avrupa işlerine karışmama" politikasını ihlal etmek anlamı taşıyacağını savunmalarıydı (Ülman, 1961: 3-5).

Senato Dış İlişkiler Komitesi, ortaya çıkan bu görüşler çerçevesinde, antlaşmanın onaylanması, fakat gizli maddenin reddedilmesini öneren bir karar 28 Aralık 1830'da Senato Genel Kuruluna sundu. Genel Kurul, 1 Şubat 1831'de yaptığı oylamada, 18 lehte oya karşılık 27 aleyhte oy ile gizli maddenin reddedilmesini kararlaştırırken, 1 aleyhte oya karşılık 42 lehte oy ile antlaşmanın diğer maddelerinin onaylanmasını kabul etti (Miller, 1931: 574-575). Bunun üzerine Başkan Jackson 2 Şubat 1831'de antlaşmayı onayladı (Miller, 1931: 581).

ii. İstanbul'un İkna Edilmesi

ABD Başkanı tarafından onaylandıktan sonra antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için Osmanlı Padişahı tarafından da onaylanması gerekiyordu. Fakat, gizli maddenin Senato tarafından reddedilmiş olması Padişah'ın antlaşmayı onaylamasını güçleştirebilirdi. Bunu göz önüne alan ABD Başkanı Jackson, 21 Mart 1831'de, ABD'nin Akdeniz Filosu'nda görev yapmakta olan Komodor David Porter'i İstanbul'a maslahatgüzar olarak atadı. Jackson, onayladığı antlaşma metninin, Osmanlı Devleti nezdinde resmî görevlendirilen ilk Amerikalı diplomatik temsilci tarafından Babîâli'ye ulaştırılmasının antlaşmanın Türkler tarafından onaylanmasını kolaylaştıracağı inancındaydı. Başkan ayrıca, Padişah II. Mahmud'a hitaben yazdığı ve gizli maddenin neden reddedildiğini izaha çalıştığı bir mektubu da Porter'la İstanbul'a

yolladı (NARA, M-46, May 20, 1831; Miller, 1931: 582). Jackson Padişaha yolladığı mektupta, ABD Anayasası'na göre, Senato'nun izni olmaksızın, kendisinin bu maddenin onaylanmasından tamamıyla men edilmiş olduğunu belirterek, Padişah'ın bu durumu anlayışla karşılayacağını ümit ettiğini ifade etmekteydi (Kurat, 1967: 337-338).

Babiâli gizli maddenin reddedildiğini ve bir diplomatik temsilcinin İstanbul'a atanmış olduğunu tercüman Navoni aracılığıyla, Porter'ın İstanbul'a gelmesinden önce öğrenmiş, bu haber büyük bir hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Bu durum karşısında takınılması gereken tavır konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştı. Bir grup bu haliyle antlaşmanın kabul edilmesinin mümkün olmadığını savunarak, ABD Elçisi'nin İstanbul'a kabul edilmeyip, geri gönderilmesini savunurken, Reis Efendi'nin de aralarında bulunduğu bir başka grup, antlaşma onaylanmayacak olsa bile Elçi'nin kabul edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Sadrazam bu konuda son kararı vermesi beklenen Sultan'a sunduğu bir telhiste, gizli maddenin kabul edilmemesi halinde, diğer maddelerin de kabul edilmeyeceği gibi bir yaklaşım içine girilerek, ABD Elçisi'nin İstanbul'dan geri gönderilmesinin ağır bir davranış olacağını belirtti. II. Mahmud bu telhise eklediği cevapta, "Frenklerin âdetleri kendülerinin mukaddema söyledikleri sözden nükul etmeğe asla utanmazlar" diyerek, gizli maddenin onaylanmamasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdikten sonra, Sadrazam'ın belirttiği gibi ABD Elçisi'nin kabul edilmesini ve gelişmelerin takip edilmesini istedi (Kurat, 1967: 327-329.)

ABD'den gönderilen diplomatik temsilcinin beklenildiği gibi elçi rütbesini taşınamaması, antlaşmanın bu haliyle onaylanmasından yana olanlarda da hayal kırıklığına yol açtı. Porter 11 Ağustos 1831'de İstanbul'a gelerek, Reis Efendi ile bir görüşme yapmak için girişimlerde bulunmaya başladı. Hem gizli maddenin onaylanmamış olmasından,

hem de ABD'nin bir elçi yerine, diplomatik sıralamada daha alt düzeyde bulunan bir maslahatgüzar tayin etmesinden dolayı Reis Efendi, Porter'ın görüşme isteklerini bir süre cevapsız bıraktı. Porter, Beylikçi Efendi ile görüşerek, Reis Efendi'yle görüşmek konusunda ısrar etti (NARA, M-46, Aug. 17, 25). Bu ısrar üzerine, 13 Eylül'de Reisülküttap Muhammed Hamid Efendi Porter'ı kabul etti.

Görüşmede önce kendisine verilen talimatlar çerçevesinde gizli maddenin niçin reddedildiğini anlatan Porter, daha sonra Başkan'ın Padişah'a hitaben yazdığı mektubu Muhammed Hamid Efendi'ye sundu. Reis Efendi, antlaşma görüşmelerinin başlangıcında Babiâli'nin ABD'den savaş gemisi satın almak gibi bir fikri olmadığını, fakat Osmanlı tacirlerinin ABD ile ticaret yapmaması nedeniyle, antlaşma hükümlerinin Amerikalılara tek taraflı ayrıcalıklar sağlayacağını gördüklerinden, bu ayrıcalıklara karşılık olarak gizli maddeyi antlaşmaya sokma konusunda ısrar ettiklerini bildirdi. Reis Efendi Porter'ın ileri sürdüğü mazeretleri anlayışla karşıladıklarını, ama ortaya çıkan bu yeni durumun Padişah tarafından tüm ayrıntılarıyla değerlendirilmesinden önce, onaylama işleminin yapılamayacağını söyledi (NARA, M-46, Sep. 13, 1831).

Porter'ın antlaşmanın Sultan tarafından onaylanması konusunda karamsarlık içine düştüğü günlerde meydana gelen bir gelişme Babiâli'nin tutumunun yumuşamasına sebep oldu. Antlaşmanın müzakerecilerinden Rhind'in, Nisan 1831'de New York'ta bulunduğu temaslar sonucunda, ABD'nin en ünlü gemi mimarlarından Henry Eckford, kendi inşa ettiği bir savaş gemisini, Osmanlı Devleti'ne satmak üzere, İstanbul'a götürmeyi kabul etmişti. 22 Nisan 1831'de Eckford'a bir mektup yollayan ABD Dışişleri Bakanı Martin Van Burren, Başkan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi satışını desteklediğini, fakat bunun kesinlikle ABD Hükümeti'nin bir girişimi değil, Eckford'un kişisel faaliyeti olduğunu

nu ifade etmişti. Başkan'dan aldığı olur üzerine 5 Haziran'da satmayı düşündüğü United States korvetiyle New York'tan ayrılan Eckford, 10 Ağustos'ta İstanbul'a gelmiş, burada Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa tarafından sıcak bir biçimde karşılanmıştı. Önceleri İstanbul'da bu geminin ABD Başkanı'nın bir hediyesi olduğu zannedilmişse de, satılık olduğu öğrenilince, Eckford ve Halil Rıfat Paşa arasında pazarlığa başlanmıştı (Weelock, 1947: 189-191).

United States gemisinin, İstanbul'a satılmak üzere getirilmesini antlaşmanın onay sürecinin hızlandırılmasında kullanabileceğini düşünen ABD Maslahatgüzarı Porter Reis Efendi'ye bir mesaj gönderdi. Bu satış işleminin gerçekleşmesine ve ileride de buna benzer satışların yapılmasına yardımcı olabileceğini bildirerek, taahhüdünü resmi bir senetle teyid etti. Porter, imzalayarak 27 Eylül'de Reis Efendi'ye gönderdiği senette şöyle demektedir:

"...ABD ile Babiâli arasında aktedilen dostluk ve ticaret antlaşmasına, ABD murahhası tarafından yetkisi olmadığı halde, Babiâli'nin lehine olarak, Amerikan Hükümeti'nin yerine getiremeyeceği bir madde eklenmek suretiyle; bu murahhas Babiâli'yi aldatmış ve ABD Hükümetini güç bir durumda bırakmıştır."

"Bundan dolayı, ben, ABD Hükümeti'nin Babiâli nezdindeki diplomatik görevlisi David Porter, ABD Başkanının talimatlarına uygun olarak ve onun adına hareketle, mezkur ayrı [gizli] maddenin yerine geçmek üzere, ABD'den savaş gemilerinin ve gemi inşaatında gerekli kereste ve denizcilik malzemelerinin sağlanması için Babiâli'ye tavsiye ve dostça temennilerde bulunmayı ve mezkur ayrı [gizli] maddede tespit edilen menfaatlerin yerine getirilmesine, ABD kanunları ve ABD'nin diğer devletlerde yaptığı antlaşmalara halel getirmemek şartıyla, gayret sarf etmeye daima hazır olacağım."

"Bu senede uyulması haleflerim için de mecburi ola-

caktır." (NARA M-46, Oct. 23, 1831; Kurat, 1967: 340-341; Miller, 1931: 586-587).

Porter'ın bu hamlesi, gerçekten de Babîâli'nin tutumunda yumuşamaya yol açtı. II. Mahmud, Ekim ayının başında antlaşmayı onayladı. Onaylanmış metinlerin teatisi, 5 Ekim 1831'de Porter ile Reis Efendi arasında gerçekleşti⁹ (NARA, M-46, Oct. 5, 1831).

iii. Gizli Maddenin Reddinden Doğan Soğukluğun Giderilmesi

1830 antlaşmasının onaylanmış metinlerinin teati edilmesiyle, antlaşma resmen yürürlüğe girmiş bulunuyordu. Böylece, iki devlet arasında kırk yıla yakın bir süredir *de facto* devam eden ilişkiler, hukuki bir temele oturtulmuş oluyordu. ABD Maslahatgüzarı Porter'ın, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra, Reis Efendi'ye 27 Eylül'de sunduğu senede uygun bir biçimde hareket etmesiyle, Osmanlı-ABD ilişkilerine hâkim olan soğukluk, yerini hızla gelişen olumlu ve sıcak bir havaya bıraktı.

Porter Eckford'la bir görüşme yaparak, önce Osmanlı tersanesinde çalışmaya başlamasını, ardından da United States gemisinin Osmanlı Devleti'ne 150.000 dolar karşılığında satılmasını sağladı (NARA, M-46, Apr. 12, 1832). Babîâli, Eckford'un geçici bir süre için başladığı çalışmalarından memnun kalınca, devamlı olarak Tersane-i Amire'de çalışması için kendisiyle bir sözleşme yapmak istedi. Bunun üzerine, Kaptan Paşa'ya bir mektup yollayan Eckford, 25

9 ABD Maslahatgüzarı Porter'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 5 Ekim 1831 tarihli rapora göre, onaylama sürecinde Osmanlı makamlarına toplam 533.745 kuruş (29.652 dolar) tutarında hediyeler verilmişti. Bu hediyeler arasında II. Mahmud'a sunulan 243.000 kuruş değerinde bir enfiye kutusu ve yelpaze dikkati çekmekteydi. Sultanın yanı sıra, Kaymakam Paşa, Serser, Reis Efendi, Beylikçi, Amedci, Mektubcu, Teşrifatçı Efendiler ve diğer Babîâli görevlilerine çeşitli tutarlarda hediyeler sunulmuştu.

yıldır ABD'de gemi inşasıyla uğraştığını, yaptığı gemilerin bazılarının Brezilya ve Kolombiya tarafından satın alındığını, Osmanlı Devleti için de 100 top taşıyabilen gemiler yapabileceğini ama, Tersane'de eski yöntemlerle çalışan işçilere yeni teknikleri öğretmesinin uzun zaman alacağını, bu nedenle ABD'den 70-80 işçi ve ustabaşı getirmesinin gerekli olduğunu ve bu işçilerle kendisine verilecek özel bir alanda, kimsenin müdahalesi olmadan çalışmak istediğini bildirdi (Kurat, 1967: 349-350).

Bu istekler kabul edilerek Eckford'a Aynalıkavak'ta bir çalışma alanı tahsis edildi. Bunun üzerine ABD'ye dönen Eckford, 1832 yazının sonuna doğru beraberinde çok sayıda Amerikalı gemi işçisi ve malzemeyle birlikte bir kez daha İstanbul'a gelerek, kendisine tahsis edilen sahada çalışmaya başladı. Amerikalı mühendis önce II. Mahmud için süratli bir kotra inşa etti (BOA, H.H., 7 N. 1248 (28 Ocak 1833), No:20045/C). Ardından 70 top taşıma kapasiteli bir fırkateynin inşasına başlayan Eckford, bu gemiyi suya indiremeden 12 Kasım 1832'de tifodan öldü (NARA, M-46, Nov. 18, 1832).

Eckford'un ölümü, Amerikalıların sürdürdüğü gemi inşa faaliyetinin sona ermesine yol açmadı. Maslahatgüzar Porter'ın girişimiyle, Eckford'un ustabaşısı Foster Rhodes, Kaptan Paşa ile bir sözleşme imzalayarak, çalışmaların kesintisiz devamını sağladı. Rhodes 1840'a kadar kaldığı İstanbul'da, aralarında Nev Eser, Nusretiye, Mesir-i Ferah gibi Osmanlı Donanması'nın en etkili fırkateynlerinin de bulunduğu 10'un üzerinde savaş gemisinin yapılmasına katkıda bulundu (BOA, C.B., 18 L. 1250 (17 Şubat 1835), No: 3834).

Amerikalı mühendislerin başarılı çalışmaları bir yandan Babiâli'nin ABD'ye duyduğu güvensizliği ortadan kaldırırken bir yandan da ABD'nin İstanbul'daki diplomatik görevlilerinin itibarlarının yükselmesini ve Babiâli ile daha

rahat ilişki kurmalarını sağladı. Porter'ın kişisel girişimlerinin bir sonucu olarak iki ülke arasında ortaya çıkan bu olumlu hava Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gelişmesine de ilk ivmeyi kazandırdı.

Artan ve Çeşitlenen Osmanlı-Amerikan İlişkileri (1830 - 1867)

I. DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASI VE GELİŞMESİ

Teknik anlamda "diplomasi", devletler arasındaki ilişkileri resmi temsilciler aracılığıyla, belli ilkelere dayanarak ve belli kurallara göre yürütme işi ya da sanatı anlamında kullanılmaktadır. Geniş anlamda ele alındığında bir devletin diplomasisi ile dış politikası aynı şeydir. Dar anlamda ise dış politika, devletin uluslararası sistemden beklentileri, yani amaçlarıdır. Diplomasi bu amaçlara varmak için kullanılan araç ve mekanizmalardır. Bu teknik bilgilerden hareketle, XVIII. yüzyılın sonuna kadar sürekli bir "Osmanlı diplomasisi"nden veya "Osmanlı dış politikası"ndan söz etmek pek mümkün görülmemektedir. Osmanlı Devleti'nin

XVIII. yüzyılın sonuna kadar uluslararası alanda yürüttüğü faaliyetleri ifade etmek için "Osmanlı dış ilişkileri" kavramının kullanılması daha doğru bir seçim olacaktır (Sander, 1987: 3-4; Findley, 1994: 109).

Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin "diplomasi" kavramından tamamen uzak bir devlet olduğu iddia edilemez. Diplomasi ve diplomatik uygulamalar, Osmanlı Devleti'nde sürekli değil, geçici (*ad hoc*) bir nitelik göstermiştir. Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti başka devletlere, barış görüşmeleri yürütmek, barış antlaşmaları ve ticari sözleşmeler imzalamak, arabuluculuk yapmak, devletin alacaklarını toplamak, vergi istemek, padişahların cüluslarını haber vermek ve kralların taç giyme törenlerine katılmak gibi nedenlerle çok sık elçiler göndermiştir. Fakat herhangi bir Avrupa başkentinde daimi statüde bir ikamet elçiliği açılmamıştır. Buna karşılık yabancı devletler XV. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'a daimi elçilikler açmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti güçlü kaldığı ve toprak bütünlüğü ve egemenliği yabancı devletler tarafından tehdit edilmediği sürece bu tek yanlı, geçici diplomasiyi sürdürmeye devam etmiştir. Bu tutumun, devletin üstünlüğünün ve gücünün göstergelerinden biri olduğu inancı Osmanlı devlet adamları arasında rağbet görmüştür (Tuncer, 1991: 42-48).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine nispetle güç kaybetmeye başlaması ve bölgedeki siyasi ve askeri üstünlüğünü yitirmesi, dış ilişkilerin geçici diplomasi yoluyla yürütülmesini imkânsız kılmıştır. III. Selim'in XVIII. yüzyılın son on yılında başlattığı idari ve askeri reformlar, kısa sürede dış ilişkilerin yürütülmesi alanında da etkilerini göstermiş, 1793'te Yusuf Ağâh Efendi'nin mukim elçi statüsüyle Londra'ya gönderilmesiyle, Osmanlı Devleti'nde sürekli diplomasiye geçişin ilk adımı atılmıştır. Bunu Paris, Viyana ve Berlin gibi Avrupa'daki diğer merkezlerinde ika-

met elçiliklerinin açılması izlemiştir. Bunlara ek olarak, daha önce yarı resmi niteliğe sahip olan Osmanlı konsoloslukları resmileştirilmiştir.

Bu ileri adımlara rağmen, daimi karşılıklı diplomasinin işlemesi için gerekli iyi gelişmiş bir örgütsel altyapının eksikliği, Babiâli dairelerinin devletin dış ilişkilerinin tertibi ve idaresinde uzman kadrolardan büyük ölçüde yoksun oluşu, devletin çok net ve yeterince olgunlaşmış bir dış politikaya gerçekten sahip olmayışı, nitelikli ve güvenilir tercümanların yokluğu, elçiliklerle Babiâli arasındaki iletişimin yetersizliği ve belki de en önemlisi devletin yaşadığı ciddi mali sorunların yol açtığı olumsuzluklar, bu geçişin ilk andaki başarısının sınırlı kalmasına yol açan etkenler olmuştur (Findley, 1994: 110-111). İlk denemenin istenen başarıyı vermemesi üzerine 1802'de Paris Elçiliği dışında tüm Osmanlı elçilikleri maslahatgüzarlık düzeyine indirilmiştir (Kuran, 1988: 64).

III. Selim'in tahttan indirilmesiyle, diğer birçok konuda olduğu gibi, diplomasi alanında başlatılan yenilik girişimlerinde de bir duraklama dönemine girilmiş, 1821'de başlayan Yunan İsyanı sırasında ise tüm dış temsilcilikler geçici olarak kapatılmıştır. Bununla birlikte, Yunan İsyanı sırasında Fenerli Rum tercümanlara karşı uyanan güvensizlik havası Osmanlı diplomasisi açısından olumlu bir girişime de vesile olmuş, 1821 ilkbaharında Babiâli'de, Tercüme Odası adlı bir birim kurularak, Müslümanlardan oluşmuş dil bilen bir kadronun kurulmasına çalışılmıştır (Findley, 1994: 114; Girgin, 1994: 44-45).

Yunan İsyanının sona ermesinden sonra yenileştirme çalışmalarına tekrar ağırlık veren II. Mahmud, 1832'den itibaren yabancı devletlerde ikamet elçilikleri açılması uygulamasını tekrar başlatmış, Mart 1836'da reisülküttablık makamını hariciye nazırlığına dönüştürerek, hariciye nezaretinin kurulması yönünde en önemli adımlardan birini

atmıştır. Aynı yıl bir müsteşarlık dairesi kurulmuş, 1839'a gelindiğindeyse Mektubi, Amedi, Divanühümayun ve Mühimme kalemlerinde yapılan değişikliklerle nezaretin temel örgütsel yapısı oluşturulmuştur. Fakat bu yapı XIX. yüzyıl boyunca önemli bazı değişikliklere uğrayacak, geleneksel bürokratik sistemle modernleşen bürokratik kurumlar uzun süre iç içe yaşayacak, diğer Osmanlı kurumları gibi hariciye nezaretinin dönüşümü de ancak devletin son yıllarında tamamlanabilecektir (Findley, 1994: 119; Ortaylı, 1983: 41).

Bu bilgilerin ışığında Osmanlı-ABD ilişkilerinin başlangıcının, Osmanlı Devleti'nin bir yandan, dış ilişkilerin yüzyıllardır yürütüldüğü geleneksel tarzı yenileyerek modern diplomatik usullere geçmeye çalıştığı, diğer yandan da bu geçişi yavaşlatan sorunlarla mücadele ettiği bir döneme rastladığı söylenebilir. Dolayısıyla, ABD'nin 1831'de İstanbul'da bir diplomatik temsilcilik açması ve Washington'da bir Osmanlı temsilciliği açılmasını arzuladığını defalarca Babîali'ye bildirmesine rağmen, 1867'ye kadar böyle bir adım atılmamasının arkasında, Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti olmayan ABD'ye fazla önem vermemesi, iki ülke arasındaki coğrafi uzaklık ve devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar kadar, doğrudan doğruya hariciye nezaretinin ve Osmanlı diplomasi aygıtının henüz oluşturulmakta olmasından kaynaklanan zorlukların da çok büyük bir payı olduğu unutulmamalıdır.

1839'da sadece Paris, Viyana, Berlin ve Londra'da Osmanlı diplomatik temsilciliklerin bulunduğu, 1856'ya gelindiğinde bunlara Atina, Tahran, St. Petersburg ve Napoli temsilciliklerinin eklendiği (Girgin, 1994: 46) göz önüne alındığında, yüzyıllardır ilişki içinde olduğu devletlerde bile yaygın ve etkili bir diplomatik ağ kuramamış olan Osmanlı Devleti için ABD'de bir temsilcilik açmak gereksiz bir masraf kapısı ve hatta lüks olarak yorumlanmıştır. Bunu bir

lüks olmaktan çıkararak bir ihtiyaç haline getiren gelişmeler aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın ilk yılları Osmanlı Devleti gibi ABD'nin de bir dışişleri mekanizması kurmaya çalıştığı dönem olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'ninkinden farklı olarak ABD'nin bu yöndeki çalışmaları, "Kurucu Babalar" (*Founding Fathers*) olarak isimlendirilen devlet adamlarının 1783'te ABD Anayasası'na yerleştirdikleri temel dış politika ilkeleri çerçevesinde istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Kendine has özellikleri olmakla birlikte, İngiltere'nin diplomatik yapılanmasından da izler taşıyan ABD dışişleri örgütü zaman içinde gelişmekle birlikte, bu gelişme hiçbir zaman evrim niteliği taşımamış, başlangıçta belirlenen ilkeler, hedefler ve çekirdek yapının özüne dokunulmamıştır.

ABD'nin kuruluş döneminde, ABD başkanları dış politikanın oluşturulmasında ve yürütülmesinde, "devlet sekreteri" (*secretary of state*) olarak isimlendirilen dışişleri bakanlarının tavsiyelerinden yararlanmışlardır. Kongre 1789'da ABD'yi oluşturan eyaletlerle yazışmaların yapılması, yabancı devletlerle iletişimin sağlanması ve devletin dış ilişkilerinin yürütülmesi için "devlet bakanlığı"nı (*department of state*) kurduğunda, "devlet sekreteri" bu kurumun başına getirilmiştir. 1849'da içişleri bakanlığının kurulmasıyla, "devlet bakanlığı" tamamen dış politika konularıyla ilgilenmeye başlamış, "devlet bakanlığı" gerçek anlamda bir dışişleri bakanlığı, "devlet sekreteri" de dışişleri bakanı olmuştur.

Osmanlı Devleti'ninkinden farklı olarak ABD Dışişleri Bakanlığı, kurulduğu günden başlayarak içeride ve dışarıda eşzamanlı teşkilatlanmalara gitmiştir. Kurulduğunda beşi içeride, ikisi yurtdışında çalışan yedi personele sahip olan bakanlık, XIX. yüzyıl sonunda dünyanın hemen her yerinde diplomatik ya da konsüler memurları olan büyük bir ku-

rum haline gelmiştir (Rappaport, 1975: 10-11).

A. OSMANLI DEVLETİ'NDE AMERİKAN DİPLOMATİK VE KONSÜLER YAPILANMASI

1. İstanbul'daki Amerikan Temsilciliği

Osmanlı Devleti ile ABD arasında 1830'da imzalanan antlaşmanın birinci ve ikinci maddeleri ile tarafların birbirlerinin ülkelerinde diplomatik ve konsüler temsilcilikler açabilmeleri kabul edilmişti. Bu düzenlemelerle, Osmanlı topraklarında fiilen bulunan Amerikan konsoloslukları hukuki bir statü kazanmış oldular. Fakat Babıâli iki ülke arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı yürütülebilmesi için, İstanbul'da bir Amerikan diplomatik misyonunun bulunmasını ve bu misyona bir büyükelçinin başkanlık etmesini istemekteydi. Bu istek antlaşma görüşmeleri sırasında ve sonrasında Amerikalı müzakerecilere iletilmişti.

ABD Başkanı Jackson da İstanbul'da bir diplomatik temsilcilik açmayı istemekteydi. Fakat, ABD Anayasası'nın ikinci maddesi gereğince, bunun için önce Senato'nun rızasını alması gerekmektedir. Senato'da, 17-26 Şubat 1831 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sırasında senatörlerin bir kısmının böyle bir isteğe karşı çıktıkları görüldü. Senato görüşmelerinde, İstanbul'da diplomatik temsilcilik açılmasına karşı çıkanlar başlıca dört görüşü savunmaktaydılar.

Birincisi, 1823'te ilan edilen Monroe Doktrini'nden sonra, ABD'nin Avrupa işlerinden uzak durmayı temel dış politika ilkelerinden biri olarak belirlemiş olmasıydı. Eğer ABD, Osmanlı Devleti'nde bir diplomatik misyon kuracak olursa, Avrupa'nın henüz bir ABD temsilciliği açılmamış devletlerinde de aynı yönde adımlar atması gerekebilirdi. Bunun bir sonucu olarak Avrupa'daki anlaşmazlıklara, çatışmalara hatta savaşımlara taraf olma tehlikesi doğabilirdi.

ABD dış politikasının, bu sorunlara karışmadan yürütülebilmesi, ancak sorunlu bölgelerden uzak durmakla mümkün olabilirdi (C. R., 1831: 219).

İkincisi, ABD'nin mali imkânlarının yeni diplomatik temsilcilikler açılmasının getireceği yükü kaldıracak durumda olmamasıydı. Temsilcilik binalarına ödenecek kiralar, personel maaşları ve öngörülme-yen birçok gider, bütçeye ağır bir yük getirebilirdi. İstanbul'dan sonra olasılıkla diğer bazı başkentlerde de temsilciliklerin açılacak olması bu yükü daha da artıracaktı (C. R., 1831: 250).

Üçüncüsü, Osmanlı Devleti ile kurulacak diplomatik ilişkinin tek taraflı olmasının ileride bazı sorunlara yol açabileceğiydi. ABD bundan önce, Mağrib ülkelerinde konsolosluklar açmış, fakat bunun karşılığında ABD'de Ceza-yir, Tunus, Fas ve Trablusgarb konsoloslukları açılmamıştı. Büyük bir ihtimalle, Osmanlı Devleti de benzer bir biçimde davranacaktı. Halbuki, diplomatik ilişkiler mütekabiliyet temeline oturtulmalıydı (C. R., 1831: 283).

Dördüncüsü, Osmanlı Devleti'nde uygulanmakta olan bazı yasaların, bu ülkeye gönderilecek diplomatların güvenliğini tehdit etmesiydi. Osmanlı Sultanı, bir devlete savaş ilan edeceği zaman o devletin İstanbul'daki elçisini zindana atabiliyordu. Diplomatik temsilcilerin dokunulmazlıklarının olmadığı bir devlete temsilci yollamak ABD açısından tehlikeli olabilirdi (C. R., 1831: 283-284).

Dile getirilen bu aleyhte görüşlere rağmen, ABD vatandaşlarının ticari çıkarlarının daha iyi korunması için İstanbul'da bir elçilik açılması gerektiğine inanan Başkan'ın kararlı tutumu karşısında, Senato İstanbul'a bir diplomatik temsilci atanmasını kabul etmek zorunda kaldı. Fakat bu karar alınırken, gönderilecek kişinin, diplomatik temsilciler sıralamasında en alt düzeyde bulunan maslahatgüzar rütbesiyle atanması kararlaştırılarak, bir anlamda yukarıda öne sürülen görüşlerin etkisi karara yansıtıldı (C. R., 1831:

311).

ABD Dışişleri Bakanı Van Buren, 21 Mart 1831'de David Porter'a bir mektup yollayarak, İstanbul'a ABD Maslahatgüzarı olarak tayin edildiğini bildirdi. Porter, 1830 Antlaşması'nın, Ekim 1831'de Sultan tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesinden sonra İstanbul'da resmen çalışmaya başladı. Fakat geleneksel olarak Babiâli, maslahatgüzarlığı diplomatik bir rütbe olarak tanıımıyordu. Bu nedenle, gerek Reis Efendi, gerek diğer Babiâli görevlileri, ABD Maslahatgüzarıyla, diğer yabancı devlet temsilcileriyle kurduklarından daha soğuk bir ilişki kurdular. Porter'a uygulanan farklı muamelenin en çarpıcı göstergesi, bir kaç kez Sultan'ın huzuruna çıkarak Başkan'ın mektubunu sunmak istemesine rağmen buna izin verilmemesiydi (Brown 1842:497). Yine de Porter, İstanbul'a gelmesinden yaklaşık bir yıl sonra, bir av partisi sırasında padişah II. Mahmud ile karşılaşmış, aralarında sıcak bir sohbet cereyan etmiş ve Padişah, Porter'ın İstanbul'daki cami ve sarayları dolaşmasına izin vermişti (NARA, M-46, Sep. 17, 1832). Ama bu görüşme Porter'ın Sultan'ın huzuruna resmen kabul edilmesiyle aynı değeri taşııymıyordu.

İstanbul'daki görevinin ilk yıllarında Porter bir yandan, Amerikalı gemi mühendisleri Eckford ve Rhodes'un Osmanlı tersanesindeki başarılı çalışmaları sayesinde Sultan ile sıcak ilişkiler kurmaya çalışırken, bir yandan da defalarca mektup yolladığı ABD Dışişleri Bakanı'ndan, rütbesinin mukim elçi düzeyine yükseltilmesini istemekteydi. Porter'a göre, ülkesinin Babiâli nezdinde daha iyi temsil edilebilmesinin ve Amerikan çıkarlarının korunabilmesinin yolu bu düzenlemeden geçmekteydi. (NARA, M-46, Jul. 13, 1833).

ABD yönetimi 1830'ların sonundan itibaren, diplomatik temsilciliklerini yeniden yapılandırma faaliyetleri içine girdi. Bunun en önemli nedeni, Amerika kıtasındaki varlı-

ğını sağlamlaştıran ABD'nin dünyanın diğer bölgeleriyle kurduğu ilişkileri geliştirmek arzusuydu. Bu anlayış çerçevesinde gereksiz görülen bazı temsilciliklerin kapatılması, önemli bazı temsilciliklerin ise düzeyinin yükseltilmesine başlandı (Barnes and Morgan, 1961: 70). Bu eğilimin ortaya çıkışını bir fırsat bilen Maslahatgüzar Porter, 1838 başında ABD'ye giderek, İstanbul temsilciliğinin düzeyinin yükseltilmesi için girişimlerde bulundu. Bu temaslar sonucunda ABD Başkanı Van Buren, Porter'ı 3 Mart 1839'da İstanbul'a mukim elçi (*minister resident*) olarak atadı (NARA, M-46, Aug. 6, 1839).

Porter, itimat mektubunu 23 Mayıs 1840'ta Sultan Abdülmecid'e sunarak İstanbul'daki mukim elçilik görevine resmen başlamış oldu (NARA, M-46, May 24, 1840). Bu tarihte İstanbul'da, Fransa'nın büyükelçiliği, İngiltere, Avusturya, Rusya ve İspanya'nın orta elçilikleri, Danimarka, Sardinya ve Hollanda'nın mukim elçilikleri, İsveç, Norveç, İran, Sicilyateyn, Yunanistan ve Portekiz'in ise maslahatgüzarlıkları bulunmaktaydı (Girgin, 1994: 64). ABD temsilcisinin düzeyinin yükseltilmesiyle, Babıâli nezdindeki itibarı ve kordiplomatik içindeki yeri de yükselmiş oldu.

1840-1881 yılları arasında İstanbul'a atanan 11 ABD diplomatik temsilcisi mukim elçi sıfatını taşıdılar.¹ Bu dönemde, İstanbul Elçiliği'nde, elçi'nin yanında, bir kâtip, bir veya iki tercüman ve Babıâli tarafından elçilik hizmetine verilen, yasakçı adını taşıyan muhafızlar görev almaktaydılar. Bunların yanı sıra, 1860'ların ortalarından itibaren, Osmanlı topraklarında suç işleyen Amerikalıların sayısındaki artışa paralel olarak, zaman zaman bir elçilik hapishanesi açılarak, buradan sorumlu görevliler atandığı da oldu (NARA, M-46, 12 Mart 1872).

1 İstanbul'a atanan ABD diplomatik temsilcilerinin bir listesi için Bkz. Ek 2.

Temsilciliğin düzeyinin yükseltilmesiyle, Amerikan diplomatları bir dönem için İstanbul'da tatminkâr bir çalışma ortamı bulsalar da, özellikle 1850'lerin sonundan itibaren Washington'a yolladıkları raporlarında, temsilciliğin bu kez ortaelçilik ya da büyükelçilik düzeyine çıkarılmasını istemeye başladılar. Bunun temel nedeni, Porter'ın başlangıçta öne sürdüğü gerekçeden farklı değildi. ABD Mukim Elçisi James Williams 1858'de ABD Dışişleri Bakanı Lewis Cass'e yolladığı mektupta, "Dünyanın hiçbir başkentinde rütbe ve unvanlara bu kadar çok önem verilmemektedir. Her zaman bir büyükelçi, bir elçiden daha çok itibar görmekte ve talep ettiği randevuları daha çabuk almaktadır" diyerek, temsilciliğin düzeyinin büyükelçiliğe yükseltilmesini istiyordu (NARA, M-46, Aug. 9, 1858). 1867'de Osmanlı Devleti'nin Washington'a ortaelçi rütbesini taşıyan bir temsilci atamasından sonra, İstanbul'daki Amerikan temsilcilerinin, mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde kendi rütbelerinin de en az ortaelçi düzeyine çıkarılmasına yönelik taleplerinde bir artış gözlemlendi. Her ne kadar bu istekle bağlantılı olarak, 1868'de İstanbul'daki ABD Elçisi Edward Joy Morris'in rütbesi bir ara ortaelçiliğe yükseltildiyse de, daha sonra bu uygulamadan vazgeçildi (NARA, M-46, Sep. 3, 1868).

ABD temsilciliğinin ortaelçilik düzeyine yükseltilmesi ancak 1882'de gerçekleşebildi. Bu kararın alınmasının arkasında, İstanbul'daki ABD elçilerinin kendilerine yapılan muameleyle ilgili şikâyetlerinden çok, Osmanlı Devleti'nin yer aldığı bölgede yaşanan ve ABD'yi de yakından ilgilendiren siyasi gelişmeler yatmaktaydı. İtalyan ve Alman birliklerinin sağlanmasından sonra Avrupa güç dengesinde temel değişiklikler yaşanmıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı yarım yüzyıldır sürdürdüğü toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmiş, Doğu Sorunu'nun bir şekilde çözülmesi

için geriye sayım başlamıştı. 40 yıl öncekinden farklı olarak, İstanbul'daki yabancı temsilcilerin yedi tanesi büyükelçilik (Almanya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya, İran, Rusya, Fransa), yedi tanesi de ortaelçilik (İspanya, Belçika, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Yunanistan, Hollanda) düzeyine yükseltilmişti (Girgin 1994:66). İstanbul'da tek mukim elçilik olarak kalan ABD temsilciliğinin, böyle bir ortamda düzeyinin yükseltilmesi bir gereklilik halini almıştı. Bu çerçevede 13 Temmuz 1882'de ABD hükümeti temsilciliğin düzeyini ortaelçiliğe yükseltti. Lewis Wallace, İstanbul'a atanan ilk ABD Ortaelçisi oldu (NARA, M-77, Jul. 21, 1882).

1882-1906 döneminde dokuz ABD temsilcisi ortaelçi sıfatıyla İstanbul'da görev yaptı. Bu görevi yerine getirenlerin hepsi, ABD Dışişleri Bakanlığı'na ortaelçiliğin, büyükelçiliğe yükseltilmesi için gerekçeler içeren raporlar yolladılar. 1890'ların sonunda ve 1900'lerin başında Osmanlı Devleti ile ABD arasında Ermeni olayları dolayısıyla yaşanan gerginlikler sırasında, bu istek yoğun olarak dile getirildi. Bu istek sadece ABD elçilerinden kaynaklanmıyordu. Ermeni olayları sırasında, Osmanlı Devleti'nin ABD'ye karşı takındığı tavrı, diplomatik temsilcilerin rütbesinin düşük olmasına bağlayan bazı Amerikalı devlet adamları da Amerikan basınına verdikleri demeçlerde bu konuyu gündeme getiriyorlardı (NARA, M-46, Jan. 30, 1897). Nihayet, 18 Haziran 1906'da, John G.A. Leishman'ın ortaelçiliği döneminde, Amerikan temsilciliği büyükelçiliğe yükseltildi. I. Dünya Savaşı sırasında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesine kadar beş büyükelçi, İstanbul'da görev yaptı (Stuart, 1936: 450-451).

2. ABD Konsoloslukları

Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin

kurulmasından önce, Amerikan tacirleri için çok önemli bir liman olan İzmir'de bir ABD Konsolosluğu kurulmuş, ama Babıâli iki ülke arasında bir antlaşmanın yokluğunda bu kentte konsolos olarak çalışmak isteyen Amerikalılara bu iş için gerekli beratları vermemişti. 1830 Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra Offley ABD'nin İzmir Konsolosu olarak resmen görev yapmaya başladı.

İstanbul'a atanan ilk ABD Maslahatgüzarı Porter, İzmir'in yanı sıra, Amerikalı tacirler ve misyonerler için önem taşıyan diğer Osmanlı kentlerinde de konsolosluklar açmak istemekteydi. Bu doğrultuda hareket eden Porter, göreve geldikten kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarında geniş bir Amerikan konsüler ağı kurmak için çalışmalarını yoğunlaştırdı. İlk olarak Eylül 1831'de Frederick E. Bunker adlı bir Amerikan vatandaşını İstanbul'a konsolos olarak atayan Porter, bir yıl içinde Selanik, İstanköy, Bozcaada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa ve Çanakkale'de ABD Konsoloslukları açtı (NARA, M-46, Oct. 11, 1832).

Porter yukarıda sayılan kentlere, önemlerine göre iki tür atama yapmaktaydı. Amerikan vatandaşlarının yoğun olarak ziyaret ettikleri yerlere konsoloslar tayin eden Porter, daha az ziyaret edilen fakat ABD çıkarları için önemli yerlere konsüler görevliler veya konsolos vekilleri tayin etmekteydi (Kark, 1994: 79).

Amerikan konsolosları, vatandaşlarının sorunlarına çözüm bulmak gibi klasik konsolosluk görevlerinin yanı sıra, İstanbul'daki Amerikan elçilerinin talimatları doğrultusunda, bulundukları bölgelerdeki Hristiyan azınlıkların faaliyetleriyle ekonomik ve siyasi gelişmeleri de raporlar halinde amirlerine iletmekteydiler. Özellikle Mısır gelişmelerini aktaran İskenderiye, Suriye ve Filistin'deki olayları izleyen Beyrut ve Yunanistan ile Makedonya'da olup bitenleri yakından takip eden Selanik konsoloslarının gönderdikleri raporlar, İstanbul'daki elçiler tarafından ciddiye

değerlendiriliyor, önemli bulunanlar Washington'a iletiliyordu (Kark, 1994: 79-80).

Porter tarafından kurulan bu etkin konsolosluk ağı, ABD'nin kısa süre içinde, bölgeye uzun yıllar önce gelmiş olan Avrupalı devletler arasında tutunabilmesini sağlamakla birlikte, ABD Hükümeti'ne pahalıya mal olmaktaydı. Başlangıçta, hükümetten maaş talep etmeden konsolosluk görevini yapmaya başlayan kişiler, zaman içinde artan masraflar karşısında, diplomatlar gibi maaşlı memur olmak istediklerini İstanbul'daki elçiliğe ve Washington'a bildirdiler. Aslında bu isteklerinde de haklıydılar. Çünkü bir konsolosluğun faaliyete geçirilebilmesi için, berat ücreti, bina kirası, kavas maaşı, Babiâli'ye sunulan hediyelerin tutarı gibi harcamaların maliyeti yılda yaklaşık 400 dolar tutmaktaydı. Konsolosun çalışabilmesi için gerekli olan ve Babiâli tarafından, göreve atanan her konsolos için ayrı ayrı düzenlenen beratların maliyeti 360 kuruş (30 dolar) civarındaydı (NARA, M-46, Apr. 12, 1840).

ABD Hükümeti, 1830'ların sonundan itibaren başlattığı diplomatik temsilcilikleri yeniden yapılandırma çalışmalarına uygun olarak, İstanbul'daki maslahatgüzarlığını elçilik düzeyine çıkarırken, Osmanlı topraklarındaki konsoloslukların sayısının ve masraflarının azaltılmasını da kararlaştırdı. ABD Dışişleri Bakanlığı 1840'da, İstanbul'daki ABD Elçisi'nden, İstanbul, İzmir ve Selanik dışındaki tüm konsoloslukları kapatmasını istedi. Bu karar Amerikan konsolosları ve vatandaşları tarafından tepkiyle karşılandı. Konsoloslar, konsoloslukların kapatılması halinde bu bölgelerdeki Amerikan çıkarlarının zarar göreceğini ifade ederken, Amerikan vatandaşları da, koruması altına girecekleri bir konsolosun yokluğunda, Osmanlı topraklarında çalışmalarının mümkün olmadığını bildirdiler (NARA, M-46, Jul. 29, 1840). Bu tepkiler karşısında ABD Başkanı Van Buren, konsoloslukların kapatılması kararından vazgeçti (NARA,

M-46, May 5, 1841).

Amerikan konsolosluklarının sayısı, ihtiyaçlar çerçevesinde zaman içinde değişim gösterdi. 1853'te ABD'nin İstanbul, İzmir, Beyrut ve Iskenderiye'de konsoloslukları, Boğazhisarları, Selanik, Halep, Şam, Yafa ve Bursa'da konsolos vekillikleri bulunmaktaydı (Girgin, 1994:66). 1888'de ise İstanbul ve Iskenderiye'de başkonsolosluklar, İzmir, Kandiye, Beyrut, Kudüs, Sakız, Yafa, Trabzon, Samsun, Adana, Ayıntab, Rodos, İstanköy, Midilli, Sivas, Sayda, Kale-i Sultaniye, Süveyş, Port Said, Lazkiye, Filibe, Selanik, Kandiye, Ozra, Hanya, Iskenderun, Bursa, Şam ve Resmo'da konsolosluklar vardı (Girgin, 1994:69). Konsoloslukların sayısındaki bu büyük artış muhakkak ki, bu çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılarıyla anlatılacak olan, Amerikan İç Savaşı'ndan sonra ABD'nin yayılmacılığa başlaması ve Doğu Sorunu ile ilgilenmesi konularıyla yakından ilgilirdi.

Babîali, genel bir politika olarak ABD'nin çeşitli Osmanlı kentlerine atadığı konsoloslara, çalışmalarını için gerekli beratları zorluk çıkarmadan vermekteydi. Fakat, 1840'tan itibaren iki ülke arasında yaşanmaya başlayan bazı sorunlar, Babîali'nin ABD konsoloslarına daha dikkatli yaklaşmasına yol açtı. Bu sorunlardan ilki, Amerikan konsoloslarının Osmanlı tebaasından kişileri himayeleri altına almasıyla ortaya çıktı. Amerikan konsoloslarının, başta Ermeniler olmak üzere Osmanlı tabiiyetindeki bazı gayrimüslimlere *protégé* adı verilen himaye belgeleri dağıtmaya başlamaları, Babîali tarafından tepkiyle karşılandı. Defalarca ABD Elçiliği'ni uyaran Babîali, bu duruma bir son verilmesini istedi. Fakat, himaye sorunu XIX. yüzyıl boyunca devam etti.

Konsolosluklarla ilgili bir diğer sorun, ABD'ye giderek Amerikan vatandaşlığına geçmiş, ancak Osmanlı kanunları gereğince Osmanlı tabiiyetinden çıkarılmamış gayrimüs-

limlerin, bazı Osmanlı kentlerine ABD konsolosları olarak atanmalarıyla ortaya çıktı. İlk kez 1867'de Nazaryan isimli bir Ermeni'nin Ayıntab Konsolos Vekili olarak atanmasıyla yaşanan bu durum (NARA, M-46, Oct. 1, 1867) ileriki yıllarda da devam etti. Babiâli'nin hiçbir zaman, tabiiyeti tartışmalı kişilere berat vermemesi, zaman zaman iki ülke arasında siyasi gerginliklerin yaşanmasına sebep oldu.

Son olarak, bazı ABD konsoloslarının Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale eden faaliyetlerde bulunması da Babiâli'yi rahatsız etti. Özellikle 1860'ların sonunda, Girit'te meydana gelen isyan hareketini destekleyen Kandiye Konsolosu Stillman ve 1870'lerin başında Trablusgarp Paşası'yla kişisel ihtilafa düşen ve ABD Donanması'nın bölgeye gelmesini isteyen Trablus Konsolosu Vidal'in bu tür tutumları Babiâli tarafından protesto edildi. Osmanlı Hükümeti, gerek duyduğunda bu tür konsolosları istenmeyen kişi (*persona non grata*) ilan etmekten çekinmedi.

3. Amerikan Diplomatlarının Nitelikleri

Osmanlı ülkesini, dış politikalarının temel faaliyet alanlarından birisi olarak gören Avrupa devletleri ile karşılaştırıldığında ABD, geleneksel "karışmama" (*non-involvement*) politikasının da etkisiyle bu bölgede ancak sınırlı çıkarlar peşinde koşmaktaydı. Böyle olunca, Osmanlı Devleti'nde görev yapan diğer yabancı diplomatların yanında, Amerikalı diplomatların faaliyetleri daha sıradan hale gelmekteydi (De Novo, 1963: 19).

Aslında bu özellik Amerikalı diplomatlar için bir fırsat da yaratmaktaydı. Osmanlı Devleti üzerinde başlangıçta çok fazla emeli olmayan bir devletin diplomatları olarak algılandıklarından, Sultan ve Babiâli tarafından daha sıcak karşılanıyorlardı. Bunun bilinciyle hareket eden ABD elçileri Osmanlı makamlarıyla yakın ilişkiler kurdular. Por-

ter'in II. Mahmud ve Abdülmecid, Morris'in Âli Paşa ve Fuad Paşa, Wallace'ın da II. Abdülhamid ile kurdukları yakın diyalog, bu fırsatın iyi değerlendirilmesiyle ortaya çıktı.

Fakat tüm ABD elçileri aynı bilinçle hareket etmediler. Wayne MacVeagh (1870-1871) ve David Thompson (1892-1893) gibi İstanbul'u bir sürgün yeri olarak görüp, atanmalarından kısa bir süre sonra ülkelerine geri dönmek isteyenler olduğu gibi, Oscar S. Straus (1887-1889, 1898-1900, 1909-1911) gibi Filistin'e Yahudi göçünü örgütleyebilmek için üç kez kendi isteğiyle İstanbul'a atananlar da oldu.

İstanbul'da çok uzun yıllar kalanlar da dahil olmak üzere hiçbir ABD elçisi Türkçe öğrenmedi. Sultan ve Babıâli yetkilileriyle bir araya geldiklerinde genellikle tercüman kullanıyorlar, bazen de Fransızca konuşuyorlardı. Lisan farklılığı, diplomatik ilişkilerin kuruluşundan itibaren öncelikle giderilmeye çalışılan bir sorun olmuştur. Bunun için de, İstanbul Elçiliği'ne atanan genç Amerikalı diplomatların Türkçe öğrenmesine önem verildi. Türkçe öğrenerek Osmanlı makamlarıyla doğrudan ilişkiye geçebilen bu kişiler, zaman zaman elçilerden daha çok itibar sahibi oldular. Bunlar arasında en dikkat çekici örnek, 1834-1872 yılları arasında, İstanbul Elçiliği'nde tercümanlık, geçici maslahatgüzarlık (*Charge d'Affaires Ad Interim*) ve İstanbul Başkonsolosluğu gibi görevlerde bulunan John Porter Brown'dur. Brown 38 yıllık görevi boyunca Osmanlı bürokrasisi, İstanbul'un ileri gelenleri ve Amerikan misyonerleriyle samimi ilişkiler kurmuş, Macar İhtilali ve Kırım Savaşı sırasında Amerikan gazetelerinde Osmanlı Devleti'ni öven makaleler yayınlamıştı. Brown iki ülke ilişkilerinin gelişmesine katkılarından dolayı üç kez Mecidi nişanlarıyla ödüllendirilmişti (Ezgü, 1954: 5).

Amerikan diplomatlarının, Osmanlı topraklarında ya-

şayan Amerikan vatandaşlarına ve Amerikan misyonerlerine yaklaşımları da yıllar içinde farklılık gösterdi. Başlangıçta misyonerlerle yakın ilişkiler kuran ABD diplomatları, 1890'lardan itibaren, misyonerlerin bazı faaliyetlerinin iki devlet arasında sorunlara yol açtığını görüp daha temkinli olmaya başladılar. Özellikle 1894-1895 Ermeni olayları sırasında, ABD Elçisi Alexander W. Terrell ile olayları kışkırtan Robert Kolej Rektörü ve önde gelen bir misyoner olan Cyrus Hamlin arasında sert tartışmalar yaşandı (NARA, M-46, Dec. 24, 1896 v.d.). Misyonerler ise Amerikan diplomatlarını, kendilerine hiç yardımcı olmamakla suçluyor, doğrudan ABD Başkanı'na şikâyet mektupları yolluyorlar, zaman zaman da İngiltere Büyükelçisi'nin yardımını talep ediyorlardı (De Novo, 1963: 20).

İstanbul'da görev yapan yabancı elçilerin birçoğu, Osmanlı Devleti'nde yaşadıklarına hatıratlarında yer vermişlerken, Amerikan elçilerinden sadece ikisi, 1885-1887 yılları arasında görev yapan Samuel S. Cox ile üç kez İstanbul'a atanan Oscar S. Straus bu tür bir çalışmada bulundular. Fakat, John Porter Brown, Eugene Schuyler, William J. Stillman gibi daha alt rütbeli diplomatlar, görevleri sırasında ve daha sonra yayınladıkları makale ve kitaplarla Amerikan kamuoyunu Osmanlı Devleti ve toplumu hakkında bilgilendirdiler. Amerikan misyonerleriyle karşılaştırıldığında diplomatların Osmanlı Devleti ile ilgili çok az yayın yapmalarını, görev sürelerinin kısıtlı olmasına, Türkçe bilmedikleri için Osmanlı kültürünü yakından tanıyamamalarına ve bazı konularda propaganda ihtiyacı duymamalarına bağlamak doğru olacaktır.

B. ABD'DE OSMANLI DİPLOMATİK VE KONSÜLER YAPILANMASI

1. Konsolosluklar (Şehbenderlikler)

İki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından hemen sonra ABD'nin Osmanlı topraklarında geniş bir diplomatik ve konsüler ağ kurması Babiâli tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Porter'ın elçiliği sırasında, Osmanlı Devleti'nin ABD'de konsolosluklar (şehbenderlikler) açması konusu gündeme gelmişse de, mali güçlükler yüzünden bu konuda bir adım atılamamıştı. Babiâli Dabney S. Carr'ın elçiliği sırasında, 1845'te, ABD'nin Boston kentinde yaşayan Tibgeoğlu Abraham'ı, Osmanlı gemilerinin bu limanla ticaretini düzenlemek ve ABD'de bulunan Osmanlı tebaasının korumasını ve ayrıcalıklarını sağlamak üzere görevlendirdi (BOA, I.S., 9 S. 1261 (5 Şubat 1845)).

Bu atama ABD Elçisini, Amerika'da hızla çok sayıda Osmanlı konsolosluğu açılacağı yönünde ümitlendirdiyse de (NARA, M-46, Jun. 16, 1845), Babiâli'nin başka kentlerde konsolosluklar açması uzun zaman aldı. 1856'da Haskor Dasmit'in New York'a (BOA, I.S., 10 B. 1272 (17 Mart 1856)) ve 1858'de George A. Porter'ın Baltimore'a (BOA, I.S., 27 Ş. 1274 (12 Nisan 1858)) konsolos olarak atanmasıyla, ABD'de açılan konsoloslukların sayısı üçe çıktı.

ABD'deki Osmanlı konsolosluklarının sayısı, özellikle 1867'de Washington'da bir Osmanlı Elçiliği'nin açılmasından sonra arttı. 1881'de New York, Baltimore, Chicago, Boston, Philadelphia ve New Orleans şehirlerinde Osmanlı konsoloslukları bulunmaktaydı (Girgin 1994:48). Bunların yanı sıra, Washington, San Fransisco, Norfolk şehirlerine zaman zaman fahri konsoloslar atandı (NARA, T-815, Jul. 16, 1891, Dec. 8 1893).

Osmanlı konsoloslarının atanma biçimi de yıllar içinde farklılık gösterdi. Babiâli XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar, ABD şehirlerine merkezden konsolos atamak yerine, buralarda ikamet etmekte olan kişileri görevlendirme yolunu seçti. Bu da iki biçimde, ya istekli kişinin İstanbul'daki Amerikan Elçisi üzerinden Babiâli'ye başvurması, ya da Washington'daki Osmanlı Elçisi'nin talebiyle oluyordu. İlk Osmanlı konsolosları arasında, evvelce Osmanlı tebaasından olup, ABD'ye göç etmiş kişiler ağırlıktaydı. Bunların hepsi gayrimüslimlerden oluşuyordu. Bazen, ABD vatandaşlarının da Osmanlı konsolosluğuna atanması söz konusu oluyordu (NARA, M-46, May 14, 1858, Jan. 7, 1881). Babiâli'nin Osmanlı tabiiyetindeki Ermeniler'in Amerikan konsolosları olarak görevlendirilmesine izin vermezken, Amerikan vatandaşlarını Osmanlı konsolosları olarak ataması çelişkili bir durum olarak ortaya çıkmaktaydı.

II. Abdülhamid tarafından uygulanan Panislamizm politikası doğrultusunda XIX. yüzyılın sonundan itibaren, ABD'deki Osmanlı konsolosluklarına ABD Müslümanlarının lideri konumundaki kişiler ağırlıklı olarak atanmaya başladı (BOA, I.S., 4 N. 1310 (22 Mart 1893); 28 C. 1319 (12 Ekim 1901)). Fakat, Müslüman sayısının az olduğu kentlerde, yine eski uygulamalara devam edildi.

En geniş haliyle dokuza ulaşan ABD'deki Osmanlı konsolosluklarının sayısı, II. Meşrutiyet'ten sonra azaldı (Girgin, 1994: 47). Bunun temel nedenleri, ülkenin yaşadığı mali sorunlar ve diplomatik ilginin hızlı gelişmelerin yaşandığı Avrupa üzerinde yoğunlaşmasıydı.

2. ABD'ye Gönderilen Osmanlı Özel Temsilcileri

1845'ten itibaren ABD'deki Osmanlı konsolosluklarının sayılarının artmasına rağmen uzunca bir süre başkent Washington'da bir elçilik açmaya yanaşmayan Babiâli, iki devlet

arasındaki ilişkilerin giderek çeşitlenmesine paralel olarak, ABD'ye gönderilen özel temsilciler yoluyla ilişkileri sıcak tutmaya çalıştı. Bu uygulama aslında bir yönüyle, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın sonlarına kadarki dönemde sıklıkla uyguladığı geçici (*ad hoc*) diplomasiyi hatırlatmaktaydı. Yenilenmeye çalışılan diplomasi mekanizması içinde, geleneksel yöntemlerin hâlâ varlığını sürdürdüğünü göstermekteydi. 1850 ve 1858'de iki Osmanlı subayı Sultan'ın özel temsilcisi sıfatıyla ABD'yi ziyaret ederek, çeşitli temaslarda bulundular. Aşağıda bu ziyaretlerin ayrıntılarına değinilecektir.

a. Binbaşı Emin Bey'in Ziyareti

Boston'da ilk Osmanlı Konsolosluğu'nun açılmasını izleyen günlerde ABD'nin İstanbul Elçisi Carr, Hariciye Nazırı Rıza Paşa ile yaptığı bir görüşmede, Babıâli'nin ABD'ye bir mukim elçi atamasının Osmanlı Devleti'nin çıkarına uygun olacağını söylemişti. Fakat Rıza Paşa, bunun için henüz hazır olmadıkları görüşünü yansıttınca Carr, mukim elçiliğin hemen açılmaması durumunda, iki ülke ilişkilerini daha da geliştirmek için, Sultan'ın özel temsilcisi sıfatını taşıyan kişilerin ABD'ye gönderilmesini önermişti (NARA, M-46, Jun.16, 1845). 1850'de İstanbul'a atanan ABD Elçisi George P. Marsh da, göreve başlar başlamaz, Sadrazam ve Hariciye Nazırı ile yaptığı görüşmelerde, aynı isteği dile getirmişti. Bu isteğin Sultan Abdülmecid tarafından kabul görmesi üzerine, Bahriye Nazırı Süleyman Paşa başkanlığında toplanan Meclis-i Bahriye, Mekteb-i Bahriye muallimlerinden Binbaşı Emin Bey ile Hariciye Nezareti'nden bir baştercümanın ABD'ye gönderilmesini padişaha önerdi. Abdülmecid'in bu öneriyi 23 Mayıs 1850'de (11 Receb 1266) kabul etmesiyle, ABD nezdindeki ilk Osmanlı özel temsilcisinin görevlendirilme işlemleri tamamlanmış oldu. (NARA, M-

46, May 8, 1850; Atamer, 1967: 22-23).

Emin Bey ve baştercüman Fişan Efendi, ABD Elçiliği baştercümanı Brown ile birlikte, 12 Eylül 1850'de New York'a ulaştı. İstanbul'daki ABD Elçisi'nin isteği üzerine hem "özel temsilci" hem de "geçici diplomatik görevli" sıfatlarıyla ABD Dışişleri Bakanlığı'na akredite edilen ve şerefine yapılacak harcamalar için Kongre tarafından 10.000 dolar tahsisat ayrılan Emin Bey, New York'ta gayet sıcak bir biçimde karşılandı. New York'un en ciddi gazetesi New York Herald, kendisinden "Osmanlı Büyükelçisi" olarak bahsettiği için Emin Bey'e olan ilgi olağanüstü boyutlara ulaştı (New York Herald, Sept. 13, 1850:1). Kaldığı otelde New York Belediye Başkanı tarafından ziyaret edildi. Çeşitli konserlere şeref konuğu olarak katıldı (Field 1991:251-252). New York'tan sonra, Boston, Cincinnati, Detroit, Chicago, New Orleans, Penscola, Charleston, Norfolk ve Annapolis kentlerine giden Emin Bey, buralardaki donanma üslerini, tersaneleri, fabrikaları ve askeri tesisleri ziyaret ederek bilgi topladı. Edindiği izlenimleri düzenli raporlarla Bahriye Nazırına iletti (BOA, I.S., 13 Ş. 1267 (14 Haziran 1851), 7 N.1267 (6 Temmuz 1851); BOA, S.E.A.O., 26 M. 1267 (1 Aralık 1850); Ezgü, 1947: 2).

Seyahat sırasındaki en önemli görüşmeler Washington'da gerçekleşti. Burada Başkan, Bakanlar ve Kongre üyeleriyle bir araya gelen Emin Bey, Sultan'ın iki ülke ilişkilerinin daha da geliştirilmesine ilişkin dileklerini iletti. ABD Başkanı Millard Fillmore, Emin Bey'i kabulü sırasında yaptığı konuşmada, ABD'de kaldığı süre boyunca ülkenin her türlü savunma, eğitim ve ticaret kurumlarının kendisine açık olacağını, iki ülke arasındaki ilişkileri daha üst düzeye çıkarmak için yardıma hazır olduğunu ifade etti (Kurat, 1967: 357).

Altı ayı aşan bir süre ABD'de kalan Emin Bey, Temmuz 1851'de İstanbul'a döndü. Ziyaret sırasında Emin Bey'e

gösterilen yakınlık Babiâli'yi ziyadesiyle memnun etmişti. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ve Bahriye Nazırı Süleyman Paşa, ABD Elçisi Marsh'a yolladıkları mektuplarda bu memnuniyetlerini dile getirdiler (NARA, M-46, Jan. 4 ve Jan. 6 1851). Dahası, Sultan Abdülmecid, Marsh'ı Saraya davet ederek, ABD Başkanı'na teşekkürlerini ilettiler (NARA, M-46, Aug. 4, 1851).

Emin Bey'in ziyareti, Osmanlı-ABD diplomatik ilişkilerine yeni bir heyecan getirdiyse de, ABD tarafının amaçladığı, Washington'a bir Osmanlı Elçiliği açılması hedefinin gerçekleşmesini sağlayamadı. Babiâli bu ziyareti, siyasi amaçlardan çok, ABD Donanması'nın ve silah sanayiinin yakından tanınması için kullanmak istiyordu. Bu amaç büyük ölçüde gerçekleşti. Bu yönüyle Emin Bey'in misyonu, Mehmet Paşa'nın 1858'deki ziyaretine bir hazırlık oluşturdu.

b. Mehmed Paşa'nın Ziyareti

Babiâli'nin 1857'de, ABD'de bir savaş gemisi inşa ettirmeye karar vermesinden sonra, bu iş için gerekli görüşmeleri yapmak üzere Mehmed Paşa ve Binbaşı Süleyman Efendi adında iki deniz subayının ABD'ye gönderilmesi kararlaştırıldı. Kasım 1857'de ABD Elçisi Carroll Spence'a bir mektup yollayan Bahriye Nazırı Mehmed Ali Paşa, bu ziyaret planından bahsettikten sonra, bir süre önce ABD'yi ziyaret eden Emin Bey'e gösterilen ilginin bu kişilere de gösterilmesini, zira bu ziyaretin de önceki gibi diplomatik ilişkilerin gelişmesi hedefine yönelik olduğunu bildirdi. Elçi Spence bu mektubu, kendi görüşleriyle birlikte ABD Dışişleri Bakanı Cass'a yolladı. Spence'a göre, Babiâli'nin özel temsilcilerine gösterilecek muamele Sultan tarafından yakından takip edilmekteydi. Emin Bey'in ziyareti için 10.000 dolar tahsis eden Kongre, daha üst düzeydeki bu ziyarete de

gerekli ödeneği ayırmalıydı. Bu ziyaret, Washington'da bir Osmanlı temsilciliği açılması için yeni bir adım olarak değerlendirilmeliydi (NARA, M-46, Nov.8, 1857).

Mehmed Paşa ve Süleyman Bey, 6 Mart 1858'de New York'a vardılar. Her ne kadar bir tarih hatasından dolayı, Osmanlı heyetini karşılamaya kimse gelmediyse de, bir gün sonra başlayan yoğun ilgiyle bu hatanın yol açtığı soğukluk telafi edildi. Eyalet Valisi ve Belediye Başkanı Mehmed Paşa ile görüşmeler yaptılar (New York Times, Mar. 8, 1858). ABD Dışışleri Bakanı'nın isteği üzerine kurulan, kentin ileri gelenlerinden müteşekkil bir heyet, Mehmed Paşa'nın New York'ta kaldığı süre boyunca yararlı çalışma ziyaretleri yapmasına yardımcı oldu. Bu çerçeve de tersaneyi dolaşan Osmanlı heyeti, Babıâli'nin inşa ettirmek istediği gemi hakkında bilgi alışverişinde bulundu (New York Times, Mar. 9, Mar.12 1858).

Başlangıcından itibaren, ziyarette yapılan görüşmelerde daha ziyade savaş gemisi alışverişi üzerinde durulduysa da, ABD basını bu ziyaretin siyasi anlamının büyük olduğunu vurguluyordu. New York Herald gazetesinde 7 Mart 1858'de yer alan bir yorumda, "Avrupa'nın bazı önemsiz başkentlerinde bile temsilcilikler açan Babıâli, bu ziyaretten sonra Washington'da bir elçilik açmayı planlamaktadır. İki lke ilişkileri ancak bu yolla istenilen düzeye çıkartılabilir" deniliyordu (New York Herald, Mar. 7, 1858:1).

Osmanlı heyeti, New York'tan sonra Boston ve Washington'da da çeşitli görüşmelerde bulundu. Mehmet Paşa'nın yaptığı tüm görüşmelerde, Washington Elçiliği konusu gündeme getirildi. O da bu istekleri İstanbul'a bildirdi (Field, 1994: 253-254).

Ziyaretin asıl amacı savaş gemisi satın alınmasıydı. Bu konuya, iki ülke arasında silah ticaretinin ele alınacağı bölümde ayrıntılarıyla değinilecektir. Diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi konusundaysa, ziyaret iki tarafın da bu konu-

da istekli olduklarının teyid edilmesine vesile oldu. Özellikle Babiâli, ABD'nin Washington'da bir Osmanlı diplomatik temsilciliği açılmasını ne kadar istediğini bir kez daha gördü.

3. Washington'daki Osmanlı Temsilciliği

Emin Bey'in ABD ziyaretinden hemen sonra, ABD yönetimi Washington'a bir Osmanlı Elçisi'nin atanması beklentisi içine girmişti. Hatta, ABD'nin İstanbul Elçiliği'nden Dışişleri Bakanlığına yollanan bir raporda, bu iş için dört aday bulunduğu, ama büyük bir ihtimalle Amerikalı Doktor Matt'ın damadı Bulak Bey'in (Edward Blacque) Washington Elçisi olarak görevlendirileceği bildirilmişti (NARA, M-46, Jun. 14, 1851). Fakat, elçinin görevlendirilmesi ancak bu raporun yollanmasından 16 yıl sonra 1867'de gerçekleşecektir.

Amerikan İç Savaşı sırasında, ABD ile Osmanlı Devleti arasında sıcak ilişkiler kurulmuştu. Bu çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılarına değinileceği gibi, birçok Avrupa devletinin aksine Osmanlı Devleti, savaş sırasında tarafsız kalmamış, yönetimin meşru sahibi olarak gördüğü Kuzey güçlerine destek vermişti. Savaşın Kuzey tarafından kazanılmasından da büyük memnuniyet duyulmuştu. Böyle bir ortamda, İstanbul'daki Amerikan Elçisi Morris'in Babiâli'de yürüttüğü girişimlerin de etkisiyle, Washington'a bir Osmanlı Elçisi atanmasına karar verildi. Fakat, 30 Mart 1867'de ABD ile Rusya arasında bir antlaşma imzalanması Babiâli tarafından endişeyle karşılandı. Alaska'nın Rusya tarafından ABD'ye satılması için yapılan bu antlaşma, İstanbul'daki İngiltere Elçisi'nin de yanlış bilgilendirmesi sonucu, Babiâli tarafından bir ittifak antlaşması olarak yorumlandı. Morris'e göre Osmanlı Devleti, "eğer gerçekten böyle bir ittifak varsa, ABD ile ilişkilerini gözden geçirmeye

tarafıydı" (NARA, M-46, Sep. 7, 1866; Apr. 5, 1867). Ama ABD Elçisi'nin tahmininin aksine, ABD-Rusya antlaşması, Babîâli'yi Washington'a bir elçi atamaktan alıkoymadı. Tam tersine, gelişmeleri daha yakından takip edebilmek için hızlı hareket etmesini sağladı. Nitekim, 2 Nisan 1867'de Bulak Bey Washington'a Ortaelçi rütbesiyle tayin edildi (BOA, İ.S.K.D., 27 ZA. 1283 (2 Nisan 1867)).

Bulak Bey'in bu göreve getirilmesinin başlıca üç nedeni vardı: Öncelikle, Fransızca bilenlerin çoğunlukta olduğu Hariciye bürokrasisi içinde, İngilizce bilen nadir kişilerdendi. İkincisi, eşi Amerikalı bir doktorun kızıydı. Dolayısıyla, gideceği ülkede yakın ilişkiler kurabileceği bir çevresi olacaktı. Üçüncüsü, Sadrazam Âli Paşa bu görevi daha önce Rüstem Bey gibi bazı Müslüman diplomatlara önermiş, ama bunların hiçbiri ABD gibi uzak bir ülkeye gitmek istememişti. Bulak Bey ise bu iş için gönüllü olmuştu (NARA, M-46, Apr. 9, 1867).

Hariciye Nazırı Fuad Paşa, 11 Nisan 1867'de ABD Elçisi Morris'e bir nota vererek, Babîâli'nin iki ülke arasındaki mevcut ilişkileri daha da geliştirmek amacıyla Washington'da bir daimi elçilik kurmaya karar verdiğini ve bu göreve Bulak Bey'i ortaelçi rütbesiyle atadığını bildirdi (NARA, M-46, Apr. 12, 1867).

Bulak Bey Ağustos 1867 başında Washington'a ulaştı (NARA, T-815, Aug. 18, 1867). 28 Ağustos 1867'de ABD Başkanı Andrew Johnson'a itimatnamesini sunan Osmanlı Elçisi, resmen görevine başlamış oldu (Kurat, 1967: 361).

Osmanlı Devleti'nin Washington Elçiliği'nin, 1917'de kapatılmasına kadar geçen süre içinde, Elçilik görevine 11 Osmanlı diplomatı getirildi.² Washington temsilciliği, Osmanlı Hariciye Nezareti'nin diplomatik hiyerarşisi içinde hiçbir zaman çok önemli bir mevki olmadı. Bunun nedeni,

2 Ekim 1914'de Elçiliğin düzeyi maslahatgüzarlığa düşürülmüştür. Washington'a atanan Osmanlı diplomatik temsilcilerinin bir listesi için, Bkz. Ek 3.

Osmanlı-ABD ilişkilerinin düzeyinin, zaman zaman yaşanan yoğunlaşmalara rağmen genellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ilişkilerinin düzeyinin çok altında seyretmesiydi. Nitekim, Washington temsilciliğinin düzeyi Ortaelçiliğin üzerine çıkartılmadı (Girgin, 1994: 47).

Bu kente atanan Osmanlı diplomatlarının aldığı maaşlar, Avrupa'da bulunanlarınkıyla karşılaştırıldığında, Washington Ortaelçiliği'nin Hariciye teşkilatı içindeki yeri daha iyi anlaşılabilir: 1883'te Washington Ortaelçiliğine getirilen Tevfik Paşa 240.000 lira yıllık maaş almaktaydı. Bu miktar Brüksel Ortaelçisi Karatodori Paşa ve Bükreş Ortaelçisi Süleyman Bey'in aldığıyla aynıydı. Fakat Berlin, Londra ve Paris Büyükelçileri bu miktarın neredeyse iki katını almaktaydılar (NARA, M-46, Sep. 18, 1883). Rütbe ve maaşın düşük oluşu, Washington'un rutubetli iklimi ve Osmanlı Devleti'ne çok uzak bir yerde bulunuşu, Washington Ortaelçiliği'nin Hariciye memurları arasında çok fazla rağbet görmemesi sonucunu doğuruyordu.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında, devlet harcamalarının kısılması için alınan önlemlerden biri de dış temsilciliklerin yeniden düzenlenmesiydi. Bu çerçevede gereksiz görülen bazı temsilciliklerin kapatılması ya da düzeylerinin düşürülmesi düşünülmekteydi. Washington Ortaelçiliği de bu düzenlemenin içine alınmıştı. Nisan 1880'de Osmanlı kabinesi Washington, Stockholm ve Brüksel'deki temsilciliklerini kapatma kararı aldı. Fakat bu karar resmen açıklanmadı. Karardan haberdar olan ABD Elçisi Wallace, Sultan tarafından onaylanarak yürürlüğe sokulmasından önce; Washington temsilciliğinin bu karar kapsamından çıkartılması için Babiâli'de girişimlerde bulundu. Bu çabalar sonucunda, Babiâli Washington Ortaelçiliğini kapatmaktan vazgeçti (NARA, M-46, Apr. 15, 1880).

II. TİCARİ İLİŞKİLER

A. İKİ ÜLKENİN TİCARET ÖNCELİKLERİ

1. Ticareti Etkileyen Faktörler

1830 Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle, Osmanlı Devleti'yle ticaret yapan Amerikalı tacirler, "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsünün verdiği ayrıcalıklardan yararlanarak, İngiltere ve Fransa tacirleriyle aynı gümrük rejimine tabi olmuşlardı. Ayrıca, Karadeniz'e serbestçe çıkabilme ayrıcalığını da elde etmişlerdi. Yine Antlaşmanın hükümleri uyarınca, ABD'nin, istediği Osmanlı limanlarında konsolosluklar açabilmesi, tacirlerin karşılaşabilecekleri her türlü sorunun çözümlenebilmesi kolaylığı sağlanmıştı. Her ne kadar, bu ayrıcalıklar Amerikalılar için son derece elverişli bir ticari ortam oluşturduysa da, Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra iki ülke arasındaki ticarete çok büyük bir patlama yaşanmadı. Ticaret hacmi her yıl, bir öncekine göre artsa da, bu artış iki tarafın da beklentilerinin gerisinde gerçekleşti. Bunun başlıca beş nedeni vardı:

Birincisi, 1830 Antlaşmasıyla Amerikalılar'a tanınanlarla aynı ayrıcalıkların ABD'ye mal taşıyan Osmanlı tacirlerine de tanınmış olmasına rağmen, mesafenin çok uzak oluşundan dolayı Osmanlı tacirlerinin bu ülkeye mal taşıyamamalarıydı. Bu durumda ticaret XIX. yüzyılın sonlarına kadar tek taraflı olmaya devam etti.

İkincisi, Karadeniz'e çıkış ayrıcalığını elde etmiş olmalarına rağmen, ticaret gemilerinin İstanbul Boğazı'ndaki ters akıntılar ve Karadeniz'de kuzeyden esen rüzgârlar nedeniyle yavaş seyretmeleri yüzünden Amerikan tacirlerinin Karadeniz limanlarından tam anlamıyla yararlanamamalarıydı (Turgay, 1982: 214). Örnek vermek gerekirse 1843-1844 döneminde Karadeniz'e 945 Avusturya, 832 İngiltere,

2478 Yunanistan, 928 Sardinya ve 963 Rusya ticaret gemisi giriş-çıkış yaparken, sadece iki ABD gemisi aynı güzergâhı takip etti (NARA, M-46, Feb. 16, 1844).

Üçüncüsü, Osmanlı limanlarına mal getiren Amerikan gemilerinin bu limanlardan yükledikleri yapağı, afyon gibi mallara ABD tarafından yüksek gümrük tarifeleri uygulanması yüzünden, başka ülkelerin limanlarından daha az gümrüğe tabi mallar almaya yönelmeleri idi. Bu da Amerikan tacirlerinin Osmanlı limanlarına mal getirmesi ama genellikle gemilerini tam doldurmadan geri dönmeleri sonucunu doğurdu (Gordon, 1932: 44). Öte yandan bazı Amerikan tacirleri, uzun mesafeli ticaret yerine, Osmanlı limanları arasında ticari taşımacılığa yöneldiler. Bu, deniz aşırı mal taşıyan gemilerin sayısında bir azalmaya yol açtı (BOA, I.S., 12 ZA. 1258 (15 Aralık 1842)).

Dördüncüsü, Osmanlı Devleti'nin Amerikan tacirleri tarafından satın alınan başlıca ihraç malı olan afyonu kısa bir süre için de olsa, tek el idaresi altına almış olmasının iki ülke ticaretini olumsuz etkilemesi idi (Erhan, 1996: 30-31).

Beşincisi, 1880'lerin sonunda Romanya ve Rusya'da petrol kuyularının açılmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin limanları arasında ticari taşımacılık yapma ayrıcalığının bir İngiliz şirketine verilmesi idi. Bu şirketin oluşturduğu tek el, başka ülke tacirlerini olduğu gibi Amerikalıları da bölgeden uzaklaştırdı (Gordon, 1932: 48).

Osmanlı Devleti'nin 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir ticaret sözleşmesi imzalamasından sonra, Osmanlı-Amerikan ticaretinde yeniden bir canlanma görüldü. Çünkü bu sözleşmeye taraf olmasa da, 1830 Antlaşmasından doğan "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü gereğince, İngiltere'ye uygulanmakta olan ticari rejim, ABD için de geçerli olmaktaydı (Turgay, 1982: 216). 1838 Sözleşmesiyle, Osmanlı ihraç ürünlerine uygulanan vergi %3'ten %12'ye

çıkartılırken, ithalat vergileri % 5 olarak tespit edilmekteydi. Öte yandan, yabancı tacirlerin ülke içinde yaptıkları ticarete % 8 gümrük vergisi ödemeleri usulünden vazgeçilmekteydi. Yine bu sözleşmeyle Osmanlı Devleti'nin her türlü tekeli kaldırması kabul edilmişti. Afyon tekelinin kaldırılmasıyla bir yıl içinde, ABD'nin Osmanlı Devleti'nden yaptığı ithalat içinde afyonun payı % 21,9'dan % 30,5'e çıktı. 1838 Sözleşmesiyle Osmanlı Devleti, dış ticaret üzerindeki devlet müdahalelerinin tümünden vazgeçmiş oluyordu. Böylece hem Osmanlı pazarları hem de hammadde-leri, son derece uygun şartlarda yabancı ülkelere açılmış oldu (Pamuk, 1985: 654-655).

1838 Sözleşmesi'nin ABD'ye sağladığı elverişli ticaret ortamının yanı sıra, 1840'lardan itibaren, iki ülke arasındaki ticarete yeni ürünlerin katılması ve yeni buluşlarla ticaret gemilerinin hızlarının artmasının denizaşırı ticaretin kârlılığını artırması da iki ülke arasındaki ticaret hacminin genişlemesini sağladı.

2. Ticaret Malları ve Ticaret Hacmi

XIX. yüzyıl boyunca afyon, ABD tacirlerinin Osmanlı Devleti'nden başlıca ihraç maddesi olmaya devam etti. Afyonun yanı sıra, kuru üzüm, kuru incir, tütün, meyankökü, halı, kilim, yapağı ve deri ürünleri gibi maddeler Osmanlı Devleti'nin ihraç ürünlerinin baş sıralarında yer alıyordu. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne sattığı temel ihraç ürünleri arasındaysa pamuklular, madeni yağlar, işlenmiş deri, rafine şeker, demir-çelik ürünleri, alkollü içkiler, ateşli silahlar ve cephane bulunmaktaydı. (Gordon, 1932: 49,51).

Yukarıda sayılan klasik ticari ürünlerin yanı sıra, zaman zaman bazı ilginç mallar da iki ülke arasında alışverişe konu olmaktaydı. Bunlardan biri deveydi. ABD Hükümeti'nin ülkenin Batı bölgelerine açılma politikasına bağlı

olarak, büyük çöllerle kaplı bu topraklarda taşımacılık için kullanılabilecek develere ihtiyaç duyulmaya başlamıştı. Bu ihtiyaca dayanarak 1855'te Osmanlı Devleti'nden, üretilmek üzere deve talebinde bulunuldu. Sultan bu talebi geri çevirmedi ve parası hazineden verilerek satın alınan damızlık develeri ABD Başkanı'na hediye etti (BOA, I.S., Gurre-i Ramazan 1272 (Mayıs 1856); Ilgar, 1959: 223).

İki devlet arasında 1862'de yeni bir ticaret antlaşması imzalanana kadar 1830 Antlaşmasının ticarete dair hükümleri çerçevesinde yürütülen ticaretin hacmi, birkaç istisna hariç sürekli artış gösterdi.³ 1831'de 560.101 dolar düzeyindeki ticaret hacmi, 1841'de 815.806, 1851'de 1.005.420 dolara ulaştı. 1861-1865 yılları arasında devam eden Amerikan İç Savaşı sırasında daralan ticaret hacmi, 1862 Ticaret Antlaşması'nın da verdiği hızla 1868'de ilk kez 2.000.000 doların üzerine çıkarak 2.153.661 seviyesinde gerçekleşti. Bu tarihten sonra da zaman zaman 5.000.000 doların üzerine çıkarak devam etti (Gordon, 1932: 47).

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi Avrupa devletleriyle olan ticaret hacimlerinin aksine, ABD ile ticaret hacminde Osmanlı Devleti lehine bir fazla söz konusuydu. 1831-1899 döneminde ticaret dengesi, ikisi Kırım Savaşı'nın son iki yılı (1855 ve 1856) olmak üzere, sadece altı kez ABD lehine oluşmuştu (Turgay, 1982: 219). Bu rakamlar çerçevesinde ABD 1876'da, Osmanlı Devleti'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında üçüncü sırada yer alırken, en fazla ithalat yapılan ülkeler sıralamasında altıncı sıradaydı. Yüzyılın sonuna doğruysa ABD Osmanlı mallarını ithal eden ülkeler içinde onuncu, Osmanlı Devleti'ne ihracat yapan ülkeler içinde ise on üçüncü sıraya düştü (Gordon, 1932: 55).

Ticaret hacminin genellikle Osmanlı Devleti lehine gerçekleşmesine rağmen, Babiâli Osmanlı ürünlerinin

3 Osmanlı-ABD ticaretine ilişkin rakamlar için Bkz. Ek 1.

ABD'ye istenilenden az miktarlarda ihraç edildiğinden şikâyetçiydi. Osmanlı ihraç ürünlerinin ABD pazarlarına daha iyi tanıtılabilmesi için 1853'te New York'ta düzenlenecek Dünya Fuarı'na katılma kararı alındı. Fuarda İzmir'den götürülecek ürünlerin yanı sıra, Sultan ve yakın çevresine ait bazı değerli eşyalar da sergilenecekti. Fakat devletin mali durumunun kötüleşmesi ve yol masraflarının çok tutması nedeniyle bundan vazgeçildi (NARA, M-46, Dec. 11, 1852; Jan. 24, 1853). Babiâli böyle bir imkânı ancak, 1892'de Chicago Dünya Fuarı dolayısıyla değerlendirecektir.

B. 1862 TİCARET ANTLAŞMASI

1. Antlaşmaya Duyulan İhtiyaç

1830 Antlaşmasıyla ABD'nin Osmanlı limanlarından yaptığı ticaretten "en ziyade müsaadeye mazhar millet"lerden alındığı gibi %3 gümrük vergisi alınmasının kabul edilmesine rağmen, bu hükmün uygulama alanına yansımaları kolay olmadı. İzmir, İstanbul, Iskenderiye ve Beyrut limanlarına gelen Amerikan gemilerinden Antlaşmaya rağmen fazla gümrük vergisi istenmesi, zaman zaman İstanbul'daki ABD diplomatlarıyla Babiâli arasında tartışma konusu oldu. Özellikle İzmir'den mal yükleyen gemilerden %3'ün yanında %15 ek bir vergi talep edilmekteydi. Başka limanlardaysa keyfi uygulamalara bağlı olarak bu oran yükselebilmekteydi (NARA, M-46, Dec.31, 1831; Aug. 15, 1832).

ABD Maslahatgüzarı Porter, bu "keyfi" uygulamaları, 1830 Antlaşması görüşmelerini yürüten Rhind'in, Antlaşmanın onaylanması halinde Babiâli memurlarına dağıtmaya söz verdiği 50.000 doların (900.000 kuruş), verilmemiş olmasına bağlıyordu. Bu tahmininde de haklıydı. Porter'ın Reis Efendi'ye gerekli ödemeyi yapmasından sonra, Ameri-

kan tacirlerinden ek gümrük vergisi istenmesinden vazgeçildi. (NARA, M-46, Aug. 12, 15, 18, 1832).

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838'de imzalanan ticaret sözleşmesiyle Osmanlı ticaretinin İngiltere açısından kârlılığı artmıştı. ABD, 1830 Antlaşmasının kendisine "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü tanımış olmasından hareketle, 1838 Sözleşmesinin hükümlerinin kendi tacirleri için de geçerli olduğunu iddia ediyordu (NARA, M-46, Nov.25, 1838). Fakat Babiâli, Sözleşmenin getirdiği yeni rejimi otomatik olarak Amerikalılar'a uygulamaktan yana değildi. Nitekim, ABD Maslahatgüzarı Porter'ın Babiâli nezdindeki girişimleriyle, bazı limanlarda Amerikan tacirlerinden alınan gümrük vergisi İngilizlerden alınana eşit düzeye indirildiyse de, bu tüm Osmanlı topraklarında aynı biçimde uygulanmadı (NARA, M-46, Sep.6, 1839).

Öte yandan, 1830 Antlaşması 25 yıllık bir süre için yapıldığından, 1855'te yürürlükten kalkacaktı. Babiâli, bu antlaşmanın yerine yenisinin yapılması gerektiğini, 13 Mart 1855'de ABD Elçisi Spence'e ilettili. 1830 Antlaşması ABD'ye tek taraflı bazı ayrıcalıklar sağladığından, Babiâli bu antlaşmanın süresinin dolmasından sonra, kendisi için daha uygun hükümler içeren bir antlaşmanın yapılmasını istiyordu. Amerikan tarafı ise, 1830'da elde ettiği ayrıcalıkları kaybetmemek niyetindeydi (Kerner, 1948: 36).

Bu arada, Avrupa devletlerinin 1855'ten itibaren, Osmanlı Devleti'nden yeni ticari ayrıcalıklar elde etmek için yaptıkları girişimler ABD tarafından yakından izlenmekteydi. Amerikalı temsilciler, Babiâli ile Avrupa devletlerinin temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde başlangıcından itibaren yer alarak, kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir antlaşma imzalama hedeflerine ulaşmaya çalıştılar.

2. Antlaşmanın Hazırlık Dönemi

Babiâli, yabancı devletlerin baskılarıyla, 1855 başında, tarafların temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun yeni ticaret rejimini belirlemek üzere çalışmaya başlamasını kararlaştırdı. ABD Başkanı'nın verdiği yetkiye dayanan ABD Elçisi Spence, bu komisyonun çalışmalarına katılması için üç kişilik bir heyet görevlendirdi. Fakat Kırım Savaşı'nın devam etmesi sebebiyle, bu komisyon ancak 1857 sonbaharında çalışmaya başlayabildi. Görüşmelere ABD adına İzmir konsolosu Offley ile Azarian ve Peters adlarındaki Amerikalı tacirler katıldılar (NARA, M-77, Mar. 17, 1855; M-46, Oct. (?) 1857).

Komisyon toplantıları Galata gümrük binasında, haftada bir kez olmak üzere yapılıyordu. Toplantılara ABD'nin yanı sıra, İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Avusturya, İsveç, Norveç, Prusya, Rusya ve Sardinya adına iki veya daha çok tacir, Babiâli adına da gümrük emini ve yardımcıları katılmaktaydı. Uzun süren görüşmelerden sonra taraflar, 1859 sonunda, yeni bir gümrük tarifesi üzerinde anlaşmaya vardılar (NARA, M-46, Dec. 22, 1859). Fakat yeni tarifenin geçerli olabilmesi için Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında yeni antlaşmalar yapılması gerekmektedir. Osmanlı Devleti 1861 ve 1862'de İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, İsveç, Norveç, Danimarka, İspanya, Avusturya ve Prusya ile yeni ticaret antlaşmaları imzaladı. ABD benzer bir antlaşmanın kendisiyle de imzalanmasını istiyordu (Erol, (t.y.): 19).

1860 sonunda İstanbul'a atanan Edward J. Morris, yeni bir Osmanlı-Amerikan ticaret antlaşması için, 1861'den itibaren çabalarını yoğunlaştırdı. ABD Dışişleri Bakanlığı Morris'e gönderdiği talimatlarda yeni antlaşmaya, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yaptığı antlaşmanın temel alınmasını istiyordu (NARA, M-77, Sep. 23, 1861). İkili görüşme-

ler sonucunda 13 Şubat 1862'de Osmanlı Devleti ile ABD arasında yeni bir Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalandı (Armaoğlu, 1991: 7).

3. Antlaşmanın İçeriği

23 maddeden oluşan 1862 Antlaşması, ticaret konusunda son derece ayrıntılı düzenlemeler getirmekteydi. Antlaşmanın birinci maddesinde, 1830 Antlaşmasıyla Amerikalılara verilmiş ve 1862 Antlaşmasıyla yeni bir düzenlemeye tabi tutulmamış konularda, 1830 Antlaşmasının hükümlerinin geçerliliğini koruduğu ifade ediliyordu (Erol, (t.y.): 20). Özellikle tabiiyet ve yargılamaya ilişkin konular, 1830 Antlaşmasına göre yürütülecekti.

1862 Antlaşmasıyla getirilen en önemli yenilikler ikinci maddeyle düzenlenmişti. Bu maddeyle, ABD vatandaşlarının, Osmanlı Devleti'nin her yerinde alım-satım yapabileceği kabul edilirken, tek el (*yed-i vahid*) usulünün kaldırıldığı ve ABD vatandaşlarına zorla mürur tezkeresi satmaya kalkan valilerin cezalandırılacağı da düzenlenmişti. Üçüncü maddedeysen, ABD tacirlerinin veya onların vekillerinin, Osmanlı topraklarında kullanmak üzere ticaret ve sanayi malı satın almaları halinde, "en ziyade müsaadeye mazhar millet"lerin vatandaşlarından daha fazla vergi ödememeleri kabul edilmekteydi (Erol, (t.y.): 20; Armaoğlu, 1991: 7).

İhracat rejiminin düzenlendiği dördüncü ve beşinci maddelerle, tarafların ihraç edecekleri mallar için sadece bir kez vergi ödeyecekleri, yasaklanmış ürünlerden sayılmayan ihraç mallarının keyfi biçimde yasaklanmayacağı, %8 olarak tespit olunan gümrük vergisinin her yıl %1 oranında indirileceği, Osmanlı Devleti'ne ihraç veya ithal edilen mallar için, diğer devletlerden talep edilenden yüksek bir vergi istenmeyeceği gibi konular hükme bağlanmaktaydı (Erol, (t.y.): 21; Armaoğlu, 1991: 8).

Dokuz, on ve on birinci maddelerle, tarafların birbirlerinden talep edecekleri, tonilato, liman, kılavuz, fener, karantina ve benzeri vergilerin, yerli gemilerden talep edilen den fazla olmayacağı, iki ülke kanunlarına göre o ülkenin bandırasını taşıyan gemilere farklı bir bandıra atfedilmeyeceği ve Amerikan gemilerinin Boğazlar'dan geçişinde, transit vergisinin talep edilmeyeceği kararlaştırılmaktaydı (Erol, (t.y.): 22-23; Armaoğlu, 1991: 10).

İthalat rejimiye on üçüncü maddeyle düzenlenmekteydi. Buna göre, Osmanlı limanlarına getirilen Amerikan mallarından alınan %3 ithalat vergisi %2 oranına indirilmekteydi (Erol, (t.y.): 24; Armaoğlu, 1991: 11).

Antlaşma bazı malların ticaretine sınırlamalar da getirmektedir. On dördüncü madde, Amerikan tuz ve tütününün Osmanlı topraklarına sokulmasını yasaklarken, onbeşinci madde aksi ilân edilmedikçe top, barut, silah ve benzeri mühimmatın ülkeye sokulamayacağını düzenlemektedir (Erol, (t.y.): 25; Armaoğlu, 1991: 11).

Babiâli, bu antlaşmayla ABD'ye verilen ayrıcalıkların tek taraflı olmasını engellemek için, karşılıklılık ilkesini antlaşma maddeleri arasına aldırmişti. Bu konunun düzenlendiği on dokuzuncu maddeye göre, Osmanlı Devleti'nin ya da Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda bulunan ülkelerin vatandaşları, ABD'ye satmak üzere mal götürdüklerinde, ABD'nin "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü tanıdığı devletlerin vatandaşlarının haklarından yararlanacaklardı (Erol, (t.y.): 26; Armaoğlu, 1991: 12).

Yirminci maddede Antlaşmanın yürürlüğe giriş biçimi düzenlenmekteydi. Buna göre, Antlaşma, onay belgelerinin teati edilmesinden itibaren 28 yıl için geçerli olacak, fakat taraflardan birisi 14. ve 21. yılın sonunda tek taraflı olarak Antlaşmayı feshettiğini bildirebilecekti (Erol, (t.y.): 27; Armaoğlu, 1991: 12).

Yirmi ikinci maddeyle, tarafların görevlilerinin bir ara-

ya gelerek, ticareti yapılan malların gümrük vergilerini tespit edecekleri bir cetvel hazırlamaları öngörülüyordu (Erol, (t.y.): 27). Nitekim bu hüküm çerçevesinde, yedi yıl için geçerli olacak bir tarife cetveli hazırlandı. Yedi yıllık sürenin bitmesinden altı ay önce, taraflardan birisinin tarife cetvelinin değiştirilmesi için başvurmaması halinde bu süre yedi yıl daha uzatılacaktı (Erol, (t.y.): 31; Armaoğlu, 1991: 13).

4. Antlaşmanın Yürürlüğe Girişi

ABD'nin İstanbul Elçisi Morris Dostluk ve Ticaret Antlaşmasının metnini, 22 Şubat 1862'de, İstanbul Başkonsolosu G. W. Goddard ile Washington'a gönderdi. Morris, ABD Dışişleri Bakanı William H. Seward'a yolladığı bir raporda, Antlaşmayla ilgili şunları ifade etmekteydi:

"... Antlaşma, 1830 Antlaşmasının tüm önemli maddelerini korumakla birlikte, daha geniş bir alanı kapsamakta ve çağdaş Hıristiyan devletlerinin birbirleriyle yaptıkları ticaret antlaşmalarının biçimini taşımaktadır. Bu Antlaşmanın en büyük özelliği, Babiâli'nin bugüne kadar imzaladığı en liberal antlaşma olmasıdır. Bu özelliğiyle, iki ülke arasındaki ticaret hacminin artmasına katkıda bulunacaktır... Antlaşmayla iki ülke arasında yeni bir dönemin başladığı aşikârdır. Antlaşmanın bir ân önce Senato tarafından onaylanmasını tavsiye ediyorum. Böylece, benzer antlaşmalar yaparak yürürlüğe sokan Avrupa devletlerinin gerisine düşmemiş oluruz." (NARA, M-46, Feb. 25, 1862).

Morris'in ifadelerini dikkatle değerlendiren Seward, Antlaşma metninin hiç vakit kaybedilmeden Senato'da görüşülmesini ve 9 Nisan 1862'de onaylanmasını sağladı. Metin, 18 Nisan'da Başkan Abraham Lincoln tarafından imzalandı.

Onaylanmış metin süratle İstanbul'a ulaştırıldı. Bu

arada, Antlaşma metninin Osmanlı Devleti'nde kalan nüshası, 14 Mayıs 1862'de Sultan Abdülaziz tarafından onaylanmıştı. Onaylanmış iki belgenin 5 Haziran 1862'de teati edilmesiyle, Antlaşma yürürlüğe girmiş oldu (NARA, M-46, Jun. 5, 1862).

Antlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından, 1830 Antlaşması'nın imzalanmasından sonra olduğu gibi, ABD Elçisi tarafından Osmanlı bürokratlarına çeşitli hediyeler sunuldu. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya verilen 50 kilogram ağırlığında bir gümüş vazo ile Âli Paşa'nın yardımcısı Said Bey ve Gümrük Emni Kani Paşa'ya sunulan, her biri 5.000 frank değerindeki saatlerdi (NARA, M-46, Jul. 3, 1862).

Antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle, iki ülke arasındaki ticaret yeni esaslara göre yürütölmeye başladı. Her ne kadar Amerikan İç Savaşı'nın devam ettiğı bir dönemde yeni Antlaşmanın getirdiğı elverişli ticaret ortamı yeterince değerlendirilemediyse de, savaşın sona ermesinden sonra, iki ülke arasındaki ticaret hacminin hızla genişlemesi, 1862 Antlaşması'nın ilişkilere getirdiğı yeni boyut sayesinde oldu.

C. SİLAH TİCARETİ

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticaretin en önemli kalemlerinden birisi de silah ve mühimmat oldu. Babiâli'nin 1830 Antlaşmasının imzalandığı dönemde ortaya çıkan Amerikan savaş gemilerine ve silahlarına olan ilgisi, XIX. yüzyıl boyunca gelişerek, özellikle 1865'den sonra en üst düzeyine ulaştı.

Osmanlı Devleti'nin yabancı ölkelerden silah ithal etmesi, doğrudan doğruya ordunun yenileştirilmesi çabalarıyla bağlantılıydı. III. Selim ve II. Mahmud'un saltanatları sırasında temelleri atılan yenileşme hareketi, XIX. yüzyıl

boyunca devam etti. Bu çerçevede¹ Osmanlı Ordusunun, ateş gücü yüksek ve çağın savaşlarına uygun yeni silahlarla donatılmasına büyük önem verildi. Önceleri İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinden sağlanan yeni silahlar, ABD ile ilişkilerin gelişmesine paralel olarak bu ülkeden de alınmaya başladı (Sander ve Fişek, 1977: 14-15).

Osmanlı-ABD silah ticaretini, deniz silahları ve kara silahları olarak iki alt başlık altında incelemek mümkündür.

1. Deniz Silahları Ticareti

Babıâli'nin 1830'larda Amerikan savaş gemilerine duyduğu ilgiden, 1830 Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Amerikalı gemi mühendislerinin Tersane'de görevlendirilmelerinden ve United States isimli bir Amerikan savaş gemisinin 150.000 dolara satın alınmasından² Birinci Bölüm'de söz edilmişti. Bu ilgi daha sonraki yıllarda da artarak devam etti.

1830'lardan itibaren, çeşitli Avrupa devletlerinden gelen deniz subayları Osmanlı Donanması'nda görevlendirilmekteydi. Babıâli Amerikalı denizcilerin de benzer biçimde görevlendirilmeleriyle, ABD'den daha kolay gemi satın alabileceğini düşünüyordu. Bu fikirle hareket eden Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa, 1836 sonunda ABD Maslahatgüzarı Porter'a başvurarak, Osmanlı Donanması'nda, konularında uzmanlaşmış dört Amerikalı deniz subayını görevlendirmek istediklerini bildirdi (NARA, M-46, Nov. 26, 1836). Bu istek çeşitli vesilelerle tekrar edildi. Bu ısrar üzerine ABD Hükümeti, Yüzbaşı T.B. Tylden isimli bir denizcinin Osmanlı Donanması'na katılmasına izin verdi. Mart 1838'de Kaptan Paşa ile bir sözleşme imzalayan Tylden, Amerikalı mühendis Rhodes'un Aynalıkavak tersanesinde inşa ettiği bir fırkateynin komutanı olarak görevlendirildi (NARA,

M-46, Mar. 1, 1838).

Babîâli'nin Amerikan denizciliğine duyduğu ilgi 1850'lerin başından itibaren tekrar yükselmeye başladı. Emin Bey'in 1851'de ABD'nin önemli tersane ve deniz üslerini gezdikten sonra Kaptan Paşa'ya sunduğu rapor bu yükselişte etkili oldu. Babîâli, 1857'de ABD'de üç ambarlı bir savaş gemisi inşa ettirmeye karar verdi. Bu iş için gerekli görüşmeleri yapmak üzere ABD'ye giden Mehmet Paşa ve Süleyman Bey'in ziyaretinin ayrıntılarından yukarıda bahsedilmişti. Bu ziyaret sırasında Amerika'da bir gemi yaptırılması için gerekli anlaşma sağlandı. Fakat, İngiltere Büyükelçisi'nin yoğun girişimleri sonucunda Babîâli, geminin ABD yerine İngiltere'de yaptırılmasına karar verdi (NARA, M-46, Mar. 22, 1858; BOA, İ.S., 3 N. 1274 (17 Nisan 1858)).

ABD'den savaş gemisi satın alınması konusu 1864'te tekrar Babîâli'nin gündemine girdi. ABD Elçiliği Maslahatgüzarı Brown'un kendisine sunduğu çeşitli silah kataloglarını okuyan Sultan Abdülaziz, Kaptan Paşa yoluyla, bazı Amerikan gemilerini satın almak istediklerini Brown'a bildirdi (NARA, M-46, Jun. 14, 1864). Bunun üzerine ABD Donanma Bakanlığı, Padişah'a savaş gemisi plânları ve modelleri yolladı (NARA, M-46, Nov. 29, 1864). Her ne kadar bu çabalar sonucunda Babîâli, 1867'de ABD'ye bir kez daha başvurarak savaş gemisi satın almak istediğini bildirdiyse de, daha sonra bu alımdan tekrar vazgeçildi (NARA, M-46, Sep. 9, 1867; Sander ve Fişek, 1977: 51).

1882'de konu tekrar gündeme geldi. II. Abdülhamid ile yakın bir dostluk kuran ABD Elçisi Wallace, Sultan'ı ABD'den üç nakliye gemisi satın alması konusunda ikna etti. Hariciye Nezareti, ABD Elçiliği'ne bir nota vererek, satın alınmak istenen gemilerin vasıflarını bildirdi. Fakat, fiyat konusunda Amerikan şirketleriyle bir anlaşma sağlanmadığından bu alım da gerçekleşmedi (NARA, M-46, Jun.

24, 1882; Sander ve Fişek 1977: 79-84).

Bu alımın iptal edilmesiyle aynı günlerde, Washington Ortaelçisi Aristaki (Aristarchi) Bey vasıtasıyla ABD Dışişleri Bakanlığı'na başvuran Babiâli, yeni icat edilen torpidolar hakkında bilgi edinmek istediğini bildirdi (NARA, T-815, Apr. 21, 1882).

Osmanlı Devleti'nin torpido satın almak istemesinin duyulması üzerine, iki Amerikalı torpido mucidi General Berdan ve Albay Lay 1882'de İstanbul'a gelerek kendi ürünlerini pazarlamaya çalıştılar. Amerikalı mucitlerin ürünlerinin değerlendirilmesi için Bahriye Nezareti'nde bir komisyon kuruldu (NARA, M-46, Dec. 23, 1882). Komisyon çalışmaları sonucunda Berdan'ın üreteceği torpidonun İstanbul'da denenmesine ve denemenin başarılı olması halinde bu ürünün satın alınmasına karar verildi. (New York Times, Apr. 9, 1882:1; Apr. 18, 1882: 1; May 2, 1882:1). Fakat ürün tamamlandığında denemeler için Kasım 1885'te tekrar İstanbul'a gelen Berdan'a bu kez, torpidonun ancak başka ülkelerde denenmesinden sonra İstanbul'da denenmesine izin verileceği bildirildi. Bunun üzerine Berdan ülkesine geri döndü (Sander ve Fişek, 1977: 88-110).

Osmanlı Devleti'nin ABD'den deniz silahları satın alması konusu taraflar arasında en son 1900'lerin başında görüşüldü. Philadelphia'da bulunan Cramps şirketiyle temasa geçen Babiâli, 1900 sonunda bir savaş gemisi alma konusunda anlaşma sağladı. Söz konusu gemi 1904'te Osmanlı Devleti'ne teslim edildi (NARA, M-46, Dec.1, 1900; May 2, 1904). Mecidiye adı verilen bu geminin niteliklerinden memnun olan II. Abdülhamid gönderdiği bir telgrafla ABD Başkanına teşekkür etti (NARA, T-815, Apr. 21, 1904).

Deniz silahlarının satın alınması konusunda, Babiâli'nin ABD ile sürekli temas halinde bulunmasına rağmen, sadece bir kaç gemi satın almasının, diğer teşebbüsle-

rinse yarım kalmasının en önemli nedeni, Osmanlı Devleti'ni büyük bir pazar olarak gören İngiltere'nin tutumudur. Son aşamasına gelmiş pazarlıkların çoğu, İngiltere büyükelçilerinin girişimleri sonucu tamamlanamamıştır. Öte yandan, 1890'dan sonra artan bir biçimde Osmanlı silah pazarına yönelen Almanya da, tercihlerin değişmesinde etkili olmuştur. Deniz silahlarında olanın aksine, Babıâli kara silahları konusunda 1860'ların ortalarından itibaren kararlı bir biçimde ABD'ye yönelmiştir.

2. Kara Silahları Ticareti

Babıâli'nin Amerikan kara silahlarına ilgişi, deniz silahlarına olduğu gibi, 1830'larda başladı. Bu ilgiyi farkedenden Amerikalı mucidler sık sık İstanbul'u ziyaret ettiler. Bunlardan birisi olan Cochran'ın icad ettiği top, Serasker Paşa tarafından çok beğenilince, mucidin Mart 1835'te Tophane'de görevlendirilmesine karar verildi (NARA, M-46, Mar. 11, 1835). Amerikalı askeri mucitlerin, bu biçimde görevlendirilmesine bir süre devam edildi. Fakat 1860'ların ortalarından itibaren Osmanlı topraklarında Amerikalılar tarafından yapılan silahlar yerine, doğrudan doğruya Amerika'dan kara silahları satın alınması yoluna gidildi. Bu eğilim değişikliğinin üç nedeni vardı:

Birincisi, Amerikan İç Savaşı'nın 1865'te sona ermesiyle, ABD'nin dünya piyasalarına silah arzında bir artış gözlenmesiydi. Savaşta görev yapan 4.000.000 askerin terhis olmasıyla, onlar tarafından kullanılan silahlar gereksiz hale gelmişti. Savaş sırasında büyük boyutlarda üretim yapan silah fabrikaları, savaşın sona ermesiyle çalışamaz duruma gelmişler, bu da ABD ekonomisini olumsuz etkilemeye başlamıştı. Savaş sanayiinin üretime devam etmesini ve stoklarda kalan silahların eritilmesini sağlamak amacıyla, Amerikan yönetimi tüm dış temsilciliklerine gerekli çaba-

ları göstermeleri talimatını vermişti. Bu doğrultuda çalışan İstanbul'daki ABD Elçiliğinin girişimleriyle, Babiâli uygun şartlarla satışa sunulan Amerikan silahlarından haberdar oldu (Sander ve Fişek, 1977: 12-14).

İkincisi, 1860'ların sonunda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden bazı Amerikalı askeri uzmanların Babiâli ve Saray yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerin, Osmanlı Devleti'nin ABD'den silah alımını hızlandırmasıydı.

Üçüncüsü, Avrupa dışındaki devletlerle yakın ilişkiler kurmaya büyük özen gösteren II. Abdülhamid'in, 1880-1890 döneminde ABD yönetimleriyle yakın temas içine girmesinin Babiâli'nin ABD'den silah almasında etkili olmasıydı (Sander ve Fişek, 1977: 16-17).

Babiâli'nin Amerikan kara silahlarını büyük miktarlarda ithal etmesi ilk kez 1865'te gerçekleşti. Amerikan İç Savaşı'nda kullanılan 40.000 Enfield marka piyade tüfeği bu tarihte Osmanlı Devleti tarafından satın alındı (NARA, M-46, Feb. 15, 1865). Fakat asıl büyük ithalat, Washington'da bir Osmanlı Elçiliği'nin açılmasından sonra başladı. Bulak Bey'in ABD Savaş Bakanlığı nezdinde yürüttüğü girişimler sonucunda 1869 sonunda, 239.000 adet Enfield ve Springfield marka piyade tüfeği, bunlara ait süngü ve fişekler Babiâli tarafından satın alındı. Bunlar için toplam 1.331.000 dolar ödeme yapıldı (Sander ve Fişek, 1977: 26; BOA, I.S., 25 L. 1286 (28 Ocak 1870)).

1870'ler boyunca devam eden silah ithalatının artış göstermesinin nedenlerinden birisi de, Babiâli'nin 1862 Osmanlı-ABD Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın on beşinci maddesiyle getirilmiş silah ve barut ithalini yasaklayan düzenlemeyi kaldırmasıydı (Köprülü, 1987: 935).

Silah ithalatı, Osmanlı-Amerikan ticari ilişkilerine yeni bir canlılık getirdi. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracat ilk kez 1870'te 2.000.000 doların üzerinde gerçekleşti. Silah ticaretinin etkisiyle, 1870, 1872, 1875, 1876 ve 1879

yıllarında Osmanlı Devleti'nin ABD'den yaptığı ithalat, bu ülkeye yapılan ihracatın üzerinde gerçekleşti (Gordon, 1932: 47).

Başlangıçta, savaş artığı silahların alınması şeklinde oluşan silah ticareti, 1872'den itibaren kullanılmamış ve modern silahların Osmanlı Devleti için ABD fabrikalarında üretilmesine dönüştü. Bu çerçevedeki gelişmeleri takip etmek için 1872'de bir Osmanlı askeri heyeti ABD'yi ziyaret etti. Bu heyetin başkanı Albay Tevfik Bey görevine başladıktan kısa bir süre sonra paşa rütbesine yükseltilerek, Washington Elçiliği'nde askeri ataşe olarak çalışmaya başladı. Heyetteki Osmanlı subaylarının sayısı da üçten altıya çıkartıldı (Sander ve Fişek, 1977: 29). Bu heyetin çalışmaları sonucunda 1873'te Babıâli ABD'den 400.000 adet piyade tüfeği satın aldı (New York Times, May 3, 1873: 3).

Osmanlı Devleti'nin ABD'den silah alımları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde en yüksek boyutlarına ulaştı. 1876-1878 döneminde satın alınan Martini-Henry, Peabody-Martini ve Winchester tüfekleriyle bu tüfeklerin mermi, kovan, süngü ve diğer mühimmatı için ABD şirketlerine 5.335.308 dolar ödeme yapıldı (New York Times, Jan 8, 1876 :5; Jan 23, 1877: 3; Feb. 8, 1877: 2; Feb. 16, 1877: 5; Jul. 18, 1878: 8).

Amerikalı silah şirketleri bu dönemde Babıâli ile ticaret yapmaktan son derece memnunnardı. Çünkü, birçok alıcının aksine, yurtiçindeki kötü ekonomik duruma rağmen Osmanlı Devleti alışverişlerini peşin parayla yapmaktaydı (New York Times, Feb. 8, 1877: 2). Fakat, 1880'lerden itibaren silah ithalatının senetle yapılması ve Babıâli'nin borçlarını zamanında ödeyememesinden dolayı, Osmanlı Devleti ile çeşitli Amerikan silah şirketleri arasında ticari anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunlardan en çarpıcı olanı ABD'nin New Haven kentinde bulunan Winchester ve Union Metallic şirketleriyle 1882'de yaşanan anlaşmazlık-

tır. Babıâli bu şirketlere ısmarladığı 30.000.000 fişekten, 5.000.000 adedini teslim almasına rağmen, ülkedeki ekonomik bunalım nedeniyle ödemelerini zamanında yapmamıştı. İstanbul'daki ABD Elçisi aracılığıyla Maliye Nezareti nezdinde girişimlerde bulunan Amerikan şirketleri, borcun ödenmesini sağlayamayınca, bu kez II. Abdülhamid'le temasa geçtiler. Sultan'ın talimatları sonucunda, 25 Ocak 1883'te yeni bir sözleşme imzalanması ve Temmuz 1883'te bu şirketlerin parasının tamamının ödenmesiyle sorun çözüme kavuşturuldu (NARA, M-46, Dec 2. 1882; Mar. 20, 1883; Jul. 20, 1883; Sander ve Fişek, 1977: 34).

1880'lerin ortalarından itibaren, Almanya'nın Osmanlı silah piyasasına yoğun olarak girmeye başlamasıyla, Babıâli'nin dikkati ABD'den bu devlete çevrildi. Özellikle, 1882'den itibaren Osmanlı ordusunda görev yapmaya başlayan Alman askeri uzmanlarının, aynı zamanda Almanya'da üretilen silahların ülkeye ithal edilmesi için de çalışmaları sonucunda, Osmanlı Devleti, Ruhr bölgesindeki Alman silah fabrikalarının en önde gelen müşterilerinden biri oldu. Osmanlı ordusunda paşa rütbesiyle görev yapan Colmar von der Goltz, 1885'te Krupp fabrikalarının Osmanlı Devleti'ne 500 ağır top satmasına aracılık etti. Bu miktar 1880'ler ve 90'lar boyunca artarak devam etti. Amerikan tüfeklerinin yerini Alman Mauser'leri aldı. Osmanlı silah pazarı, bu yıllarda İngiltere, Fransa ve ABD firmalarından büyük ölçüde arındırıldı. Amerikalılar ortaya çıkan bu durumdan rahatsız olsalar da, ABD Elçisi Terrell'in 1894'te ABD Dışişlerine yolladığı bir raporda ifade ettiği gibi "Krupp ve Mauser firmalarının egemenliklerini pahalı ve bazen kalitesiz mal satımıyla istismar ettiklerini" iddia etmekten öteye bir adım atamadılar (Ortaylı, 1998: 119-120).

Almanların Osmanlı pazarını hedef alan büyük taarruzu karşısında gerileyen Amerikalılar, 1914'e kadar geçen

dönemde Osmanlı Devleti'ne bir miktar silah daha ihraç etmeyi başardılarsa da, bu alanda hiçbir zaman 1870-1880 dönemindeki ticaret düzeyine ulaşamadı (Sander ve Fişek, 1977: 38-40).

III. İLİŞKİLERDEKİ TEMEL SORUNLAR

Devletler arası sorunlar, bunların yol açtığı savaşa varan gerginlikler ve sorunların çözümü için yürütülen girişimler siyasi tarihin ana konularındandır. Çatışan çıkarlar söz konusu olduğunda, uluslararası ilişkilerin başlıca aktörleri olan devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde bir soğuma dönemine girilmesi ve karşılıklı cepheleşmelerin oluşması kaçınılmazdır. Henüz savaşın diplomasinin uzantısı olduğu inancına kökten eleştirilerin yöneltilmediği, devletler arası ihtilafların giderilmesinde kullanılabilecek yöntem ve ilkelere kurumsallık kazanmadığı ve uluslararası ilişkilerde hâkim anlayışın "güç politikası" olduğu XIX. yüzyılda, ikili ve çok taraflı anlaşmazlıkların tehdit veya silah kullanımıyla giderilmesi bir gelenek haline gelmiştir.

Güç politikası ABD tarafından da benimsenmiş, ABD Hükümeti kuruluş yıllarından itibaren ülkenin hayati çıkarlarının korunması için silaha başvurmaktan kaçınmamıştır. Bu politika Amerika kıtasında olduğu kadar, Mağrib'deki gibi, sınırların ötesinde de yürütülmüştür. Fakat ABD, bu türden güç gösterilerini Avrupa kıtasında gerçekleştirmekten uzak durmuştur. Özellikle 1823'te Monroe Doktrini'nin ilân edilmesinden sonra ABD Hükümetleri, Avrupa'nın iç işi sayılabilecek konulara karışmaktan çekinmişlerdir. Bu anlayışın istisnaları zaman zaman ortaya çıksa da, ABD'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği 1917'ye kadar izlediği dış politika, Avrupa'da bir çatışmaya girmeme eksenine oturtulmuştur.

Bu çerçevede düşünüldüğünde, Osmanlı-ABD ilişkileri

Avrupa'nın gölgesinde yürütülen, iki tarafın da adımlarını Avrupa başkentlerinden gelebilecek tepkileri hesaplayarak attıkları bir nitelik göstermektedir. Dolayısıyla, bu durum bir yandan, önceki bölümde görüldüğü gibi, ikili temasların hızla diplomatik ilişkiler düzeyine çıkabilmesini ve çeşitlenerek gelişmesini yavaşlatırken, diğer yandan da ABD'nin, Osmanlı Devleti ile yaşadığı sorunları, dünyanın başka yerlerinde olduğundan farklı bir biçimde, silahların yardımına başvurmadan çözmeye çalışmasına yol açmıştır. Her ne kadar, ABD'nin Doğu Sorunu'na ilgisini artırdığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti ile yaşanan ihtilafların çözümüne yardımcı olması için Osmanlı karasularına sıkça ABD savaş gemileri gönderildiyse de, gerginlikler hiçbir zaman silahlı çatışma boyutuna ulaşmamıştır.

Osmanlı-ABD ilişkilerinde ortaya çıkan sorunları, niteliklerine göre ikiye ayırmak mümkündür: İlk grupta, sadece Osmanlı Devleti'ni ve ABD'yi ilgilendiren sorunlar yer almaktadır. Bunlar aşağıda, "Misyonerlerin Faaliyetlerinden Doğan Sorunlar", "Hukuki Sorunlar" ve "Amerikan Kolonicilerinin Yol Açtığı Sorunlar" başlıklarında incelenecektir. İkinci grupta ise, ABD için olduğu kadar Avrupa devletleri için de sorun niteliği taşıyan durumlar vardır. Bunlar, "ABD Donanması ve Boğazlar" ve "Macar Mültecileri Sorunu" başlıkları altında ele alınacaktır. İki grubun, Osmanlı-ABD ilişkilerinin seyrine yansıyan farklılığı, ABD'nin birinci grupta yer alan durumlar karşısında, ikincilere nazaran daha uzlaşmacı bir tutum sergileme ihtiyacı duymasıdır. Bu tutum, ABD'nin Avrupa'nın büyük devletleriyle karşı karşıya gelmek istememesinden kaynaklanmıştır.

A. ABD DONANMASI VE BOĞAZLAR

ABD ile Cezayir arasındaki savaşın 1815 tarihinde yapılan

bir antlaşmayla sona ermesinden sonra, savaşa katılan donanma gemilerinden beşi Akdeniz'de bırakılmıştı. İspanya Kralı ile yapılan görüşmeler sonucunda bu ülkenin Minorca adasındaki Port Mahon limanının, ABD'nin Akdeniz Filosu için bir üs haline getirilmesi sağlandı. Bu üssü Akdeniz'deki ticari çıkarlarını korumak amacıyla kullanmak isteyen ABD Hükümeti, ilerleyen yıllarda Akdeniz Filosu'nda görev alan savaş gemilerinin sayısını artırdı (Field, 1991: 104-109).

Fakat Port Mahon'da demirleyen filo, Akdeniz'in her bölgesine ulaşabilecek güçte değildi. Özellikle Yunan İsyanı sırasında, Selanik Körfezi ve Ege denizindeki Amerikan ticaret gemilerine yönelik Yunanlı korsanların saldırılarının artması üzerine, İstanbul'daki Amerikan Maslahatgüzarı Porter, ABD Hükümetine, savaş gemilerinin kış aylarında Port Mahon yerine İzmir'de demirlemesini ve Suriye ve Mısır'daki limanları sık sık ziyaret etmelerini önerdi (NARA, M-46, Dec. 26, 1831).

Porter'ın filoyu İzmir'e davet etmesi sırf yukarıdaki nedenden kaynaklanmıyordu. Maslahatgüzar, ABD Dışişleri Bakanı Livingstone'a yolladığı mektuplarda, Amerikan savaş gemilerinin Türk karasularına gelmesi sayesinde ülkesinin Babıâli nezdindeki itibarının artacağını ve en önemlisi, 1830 antlaşmasının uygulanmasından doğan bir sorun ortaya çıktığında, Akdeniz Filosu'nun bir gözdağı verme vasıtası olarak kullanılabileceğini ifade ediyordu (NARA, M-46, Jan. 11, 1832; Jun. 13, 1832).

ABD Hükümeti'nin İzmir limanına savaş gemileri gönderme konusunu incelediği bir dönemde, Porter'ın Sadrazam Rauf Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra, Temmuz 1833'te, Amerikan Elçiliği'nin de, tıpkı diğer elçilikler gibi, ilerlemekte olan Mehmet Ali Paşa ordularına karşı kendi tebaasının haklarını korumak için İstanbul limanında bir küçük savaş gemisi bulundurmasına izin verildi. Böylece ilk kez, İstanbul'a elçi taşımak gibi özel bir görevi bulunmayan

bir Amerikan savaş gemisi Çanakkale Boğazı'ndan geçiş hakkını elde etmiş oldu. Bu çerçevede, Komodor Pettersson yönetimindeki United States fırkateyni Ekim 1833'te İstanbul'a geldi (Finnie, 1967: 260).

Amerikan savaş gemilerinin Osmanlı karasularını daha sık kullanmaya başladıkları bu dönemde, Akdeniz'e ve Boğazlar'a daha yakın bir bölgede üs edinme yönündeki Amerikan çabaları da hızlandı. ABD'nin Selanik Konsolosu Llewellyn ile Porter arasında 1836 baharında gerçekleşen yazışmalarda, ABD tarafından teklif gelmesi halinde Babıâli'nin Kıbrıs'ı veya Ege denizindeki bir adayı, ABD'ye satılabileceği ihtimali üzerinde duruldu (Long 1970:294). Hatta Selanik eski Valisi Ömer Paşa, Karaburun (Negropont) açıklarında kendisine ait bir adayı ABD'ye satmak istediğini adamları yoluyla, Llewellyn'e bildirdi (NARA, M-46, Apr. 30, 1836). Fakat, Monroe Doktrini'nin 1823'te ilanı ile birlikte Avrupa işlerine karışmama politikası gütmeye başlamış olan ABD Hükümeti bu tekliflere sıcak bakmadı (Long, 1970: 294).

Akdeniz Filosu'na bağlı Amerikan savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmeye yönelik girişimleri, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra da devam etti. Babıâli'nin sözleşmeye rağmen Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı farklı değerlendirdiğini gösteren çarpıcı bir gelişme 1844'te yaşandı. ABD Donanma Bakanlığı Komodor Henry Henry'ye, komutasındaki Plymouth fırkateynini Karadeniz'e çıkartarak bazı coğrafi araştırmalar yapması talimatını vermişti. Bunun üzerine Babıâli'ye başvuran, ABD Elçisi Carr, geminin Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçişi için gerekli fermanın verilmesini talep etti. Babıâli, ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk ilişkileri nedeniyle fırkateynin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a kadar gelebilmesi için gerekli fermanı verirken, Londra Sözleşmesi hükümlerini öne sürerek Karadeniz'e açılması-

na izin vermedi (Field, 1991: 197). Halbuki Londra Sözleşmesi'nin hükümlerine göre, bu büyüklükte bir yabancı savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi de yasaklanmıştı.

Osmanlı Devleti 1856'da Paris Antlaşması'nın imzalanmasına kadar, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı, ABD savaş gemileri için farklı değerlendirmeye devam etti. Çanakkale Boğazı'nı geçmek isteyen gemilere gerekli fermanlar verildi. Özellikle, Osmanlı topraklarına sığınmış Macar mültecilerinin ABD'ye taşınması sırasında Amerikan savaş gemileri Çanakkale Boğazı'nı kullandılar (BOA, I.S., 7 N. 1269 (14 Haz 1853); 9 C. 1270 (9 Mart 1854))

1856 tarihli Paris Antlaşmasıyla, Boğazlar'dan geçebilecek gemilerin boyutlarının sınırlandırılması, bu tarihten sonra her Amerikan gemisinin Çanakkale Boğazı geçişi için gerekli izni alamaması sonucunu doğurdu. Nitekim, 1857'de Congress ve Constitution gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gelmeleri bir sorun çıkmadan sağlanırken, 1858 Sonbaharında Babiâli'nin izniyle İstanbul'a gelen 50 topçeker Wabash fırkateyninin ziyareti, İngiltere ve Rusya büyükelçileri tarafından protesto edildi. Rusya Büyükelçisi Prens Gorçakov, ülkesinin ABD'ye karşı hasmane bir tutum içinde olmadığını, fakat söz konusu geminin boyutlarının Paris Antlaşması'yla belirlenenin dışında olduğunu vurguladı (BOA, S.E.A.K., 1273/4218; 1273/4384). Bu olayla, ABD ile Avrupa devletleri arasında Boğazlar'dan geçiş konusunda var olan görüş ayrılığı somutlaşmış oldu.

ABD Hükümeti Rusya ile aynı görüşü paylaşmadığını ifade etmek için zaman kaybetmedi. ABD Dışişleri Bakanı Cass Ocak 1859'da, St.Petersburg'daki ABD Elçisi'ne yolladığı bir talimatta, ABD'nin Paris Antlaşması'nın bir tarafı olmadığını, dolayısıyla antlaşmanın hükümleriyle bağlanamayacağını, Amerikan savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş

konusunda, sadece Osmanlı Devleti'nin iznine tabi olmayı kabul edebileceğini bildirdi (Howard, 1974: 6-7).

Cass'ın talimatında ifadesini bulan ABD'nin Boğazlar'dan geçiş konusunda benimsediği tavır, ileriki tarihlerde sık sık sergilenmeye çalışıldıysa da, ABD ile Avrupa devletleri arasında tam anlamıyla bir denge diplomasisi izleyen Babiâli'nin tutumu sonucunda, ancak kısmen başarıya ulaşabildi. Şöyle ki, Babiâli Amerikan savaş gemilerinin İstanbul'a kadar gelmelerine izin verirken, Karadeniz'e açılmalarını engelliyordu. Böylece ABD'nin ve Avrupa devletlerinin isteklerinin bir kısmı yerine getiriliyor, iki tarafın da kısmen tatmin olması sağlanıyordu. Nitekim, Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Eylül 1866'da, Paris Antlaşması'nda belirlenen ölçülerin dışındaki Ticonderoga savaş gemisi, Rusya ve İngiltere elçiliklerinin muhalefetine rağmen, Babiâli'nin izniyle İstanbul'a geldi. Fakat, geminin Karadeniz'e açılmasına izin verilmedi (NARA, M-46, Aug. 27, 1866; Sep. 20, 1866; Howard 1974: 8). Benzer bir ziyaret 1867'de gerçekleşti. Boyutları sınırlamaları aşmasına rağmen, Babiâli Sevatarı fırkateyninin İstanbul'u ziyaret etmesine izin verdi. ABD Elçisi'nin gayretleri, Babiâli'nin gemiye İstanbul Boğazı'ndan geçiş izni vermesine yetmedi (NARA, M-46, Sep. 20, 1867).

Bu dönemde ABD Kongresi'nde, Boğazlar'ın ve Karadeniz'in tüm Amerikan savaş gemilerine açık olması için ABD Hükümeti'nin gerekli adımları atması yönünde yoğun bir kampanya başlatıldı. Bu çerçevede 6 Temmuz 1868'de Temsilciler Meclisi'nde aşağıdaki karar alındı:

"Başkanın, Babiâli nezdindeki ABD Elçisi'ne, Çanak-kale ve İstanbul Boğazlar'ından geçiş üzerindeki sınırlamaların kaldırılması ve Boğazlarda her sınıftan geminin serbestçe seyrüseferine izin verilmesi için Sultan'ın Hükümetine baskı yapması, talimatını vermesi kararlaştırılmıştır."

Söz konusu karara rağmen, Başkan Johnson bu yönde

bir adım atmadı. Yine de ABD Hükümeti'nin temsilcileri çeşitli konuşmalarında, "ABD'nin uluslararası hukuk sınırları içinde, Boğazlardan geçişe dair tüm sınırlamaların kaldırılmasından" yana olduklarını ifade etmeye devam ettiler (Howard, 1974: 9-10).

1860'larda Amerikan savaş gemilerinin İstanbul'a yaptığı son tartışmalı ziyaret, 1868 yazında gerçekleşti. Avrupa Filosu Komutanı Amiral David Farragut, *Frolic* adlı küçük bir savaş gemisiyle İstanbul'a geldi. *Frolic* sınırlamalara uygun olduğundan, Çanakkale Boğazı'ndan geçişine Avrupa devletlerinin bir itirazı olmadı. Fakat *Frolic* gemisinin ardından Amiral'in sancak gemisi *Franklin*'in Boğaz'dan geçmek istemesi bazı sorunlara yol açtı. *Franklin* boyutları itibarıyla sınırlamaların çok dışındaydı. Rusya ve İngiltere büyükelçileri bu geçişin engellenmesini istediler (New York Times, Sep. 6, 1868; Howard, 1974: 11).

Bu arada Sadrazam Âli Paşa ile görüşen ABD Elçisi Morris, *Franklin*'e geçiş izni verilmesini istedi. Sadrazam, her ne kadar bu tür istisnalar sadece Sultan'ın özel davetlisi olan yabancı hükümdarlar ve prensler için geçerliyse de, Sultan Abdülaziz'in ABD'ye duyduğu dostluk hislerinin bir nişanesi olarak, bu iznin verileceğini söyledi. Ardından, İstanbul'daki yabancı elçiliklere bir sirküler yayınlayan Babıâli, Paris antlaşmasının ilgili hükümlerinin *Franklin*'in ziyareti için Sultan tarafından askıya alınmış olduğunu bildirdi (NARA, M-46, Aug. 24, 1868; New York Times, Sep. 11, 1868).

İngiltere ve Rusya büyükelçilerinin büyük tepki gösterdiği bu ziyaret, yıllardır başarıyla uygulanan denge politikasının da sonunu getirdi. Tepkiler karşısında, Avrupa devletleri lehine bir adım atma gerekliliğini düşünen Hariciye Nazırı Safvet Paşa, *Franklin*'in ziyaretinin tamamlanmasından hemen sonra, 28 Eylül 1868'de tüm elçiliklere bir sirküler yollayarak, bundan böyle bir hükümdar ya da dev-

let başkanı taşımayan, limit dışı hiçbir savaş gemisine Çanakkale Boğazı'ndan geçme izni verilmeyeceğini vurguladı (Howard, 1974: 13).

Amiralin ziyareti sırasındaki iznin istisnai bir durum olduğunun farkında olan ABD Elçisi Morris, ileride benzer zorluklarla karşılaşmamak için ülkesinin somut adımlar atması gerektiği düşüncesindeydi. Morris, ABD Dışişleri Bakanı Seward'a yolladığı gizli bir mesajda şunları salık veriyordu:

"... Paris düzenlemesi 800 tondan ağır ve 45 metreden uzun savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermiyor... Her ne kadar 1856 düzenlemelerine taraf olarak katılmadıysak ve Boğazlar'a ilişkin söz söylememiz Avrupa'nın büyük devletleri tarafından, hakkımız olarak görülüyorsa da, ABD dünyanın bu önemli bölgesinde, kendisini söz sahibi yapacak adımları tek başına atmalıdır. 1815'te Cezayir'e vergi verirken, savaşarak adil bir antlaşmaya ulaştık. Diğer Avrupa devletleri bizi izledi.... Bunun gibi Boğazlar'dan serbest geçiş ve Karadeniz'e çıkış konusunda ABD'nin başlatacağı bir hareketin de, daha sonra diğer devletler tarafından takip edilmesi ve desteklenmesi ümit edilebilir. Boğazlardan geçiş için izin alınması Osmanlı İmparatorluğu'nun çok eskiye dayanan bir uygulamasıdır. Artık değiştirilmesi zamanı gelmiştir." (NARA, M-46, Aug. 1868).

ABD Elçisi, hukuken elde edilemeyen Boğazlar'dan geçiş hakkının fiilen sağlanmasını tavsiye ediyordu. Geniş bir yorumla ele alındığında, bu tavsiyenin ardında, Akdeniz Filosu'ndan birkaç savaş gemisinin Sultan'ın iznini almadan Karadeniz'e geçirilmesinin, Boğazların serbestliğinin tesis edildiği bir düzene geçilmesine yardımcı olacağı inancı yatıyordu. Boğazlardan geçişin Osmanlı Sultanı'nın iradesiyle sınırlandırıldığını düşünen ve XIX. yüzyılın başından itibaren yapılan birçok uluslararası düzenlemeyle bu iradenin, an-

cak Avrupa devletlerinin birbirlerine karşı izlediği güç dengesi politikası sayesinde hâlâ geçerliliğini koruyabildiğini göremeyen Elçi Morris, büyük bir yanılgı içindeydi. Morris, birbirlerinden çekinen İngiltere ve Rusya'nın, Boğazların kapallılığını bir güvenlik unsuru olarak değerlendirdiklerini ve kendi savaş gemilerine kapalı bir su yolunun, başka devletlerin savaş gemilerine açık olmasını kesinlikle istemediklerini de anlayamamıştı.

Boğazlar'ın tüm ülkelerin tüm gemilerine açık olması gerektiği yönündeki Amerikan görüşü, 1871'de Boğazlar hakkında Londra düzenlemelerinin yapıldığı sırada da devam etti. Fakat, ABD bu düzenlemelere taraf olarak katılamıyordu. Öte yandan, Osmanlı Devleti ve Boğazlarla ilgili düzenlemelere taraf olan devletlere de resmi bir görüş bildirilmemiş ve ABD Hükümeti'nin şikâyetleri resmen iletilmemişti (Howard, 1974: 14). 1871 düzenlemeleriyle, barış zamanı Boğazlar'dan geçişin Sultan'ın iznine bağlı kılınması, ABD'nin beklentisi olan serbest geçiş ilkesiyle çelişmekteydi (NARA, M-46, Mar. 27, 1871).

Londra düzenlemesinin yapılmasından sonra, İstanbul'daki ABD Elçisi Macleagh'a bir talimat yollayan Dışişleri Bakanı Hamilton Fish, 1923 Lozan Konferansı'na kadar geçecek dönemde ABD'nin temel Boğazlar politikasını belirleyen ilkeleri şu şekilde ifade etti:

"Hükümetimiz Karadeniz'e çıkışı sağlayan boğazlar üzerindeki mevcut Türk denetimini rahatsız edecek herhangi bir soruna yol açmak niyetinde değildir... Fakat, Hükümetimiz bir yandan mevcut uygulamanın varlığını inkâr etmezken... Başkan bu uygulamanın devletler hukukundan doğan bir hak olarak tanınmasından kaçınılmasını önemli görmektedir. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e ilişkin durumu ile Danimarka'nın Baltık Denizine ilişkin durumu arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Tek fark Osmanlı Devleti'nin Boğazlar'ın iki tarafındaki topraklara egemen olması,

Baltık'a açılan boğazın doğu kıyılarının ise İsveç egemenliğinde bulunmasıdır... Bugüne kadar Danimarka'nın Baltık'a giriş çıkış yapan gemileri, sırf kıyılarına bir top atımı mesafeden geçtikleri için engellediğine ilişkin bir bilgiye sahip değiliz. Eğer böyle bir hak Karadeniz için Osmanlı Devleti tarafından iddia ediliyorsa, bunun söz konusu devletin bugünkünden daha güçlü olduğu bir dönemde ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Karadeniz de Baltık gibi büyük bir su kütlesidir. Sadece Osmanlı Devleti'nin değil, aynı zamanda, barış zamanı dost ülkelerin savaş gemilerinin kendisini ziyaret etmesini isteyebilecek başka büyük bir devletin de kıyılarını yıkamaktadır. Osmanlı Devleti'nin böyle bir ilişkiyi engelleyebilecek haklara ve ayrıcalığa sahip olması adil gözükmemektedir... Bu ayrımı aklınızda tutarak, durumu sadece bir uygulama olarak tanımaktan öteye adım atmayın." (Howard, 1974: 19).

Dışişleri Bakanı Fish'in bu talimatında iki nokta göze çarpmaktaydı. İlki ve önemsiz olanı, ABD Dışişleri Bakanının üç yıl önce Morris'in düştüğü yanılgıyı tekrarlaması, Avrupa devletlerinin muhalefeti kaldırılmadan, sadece Osmanlı Devleti'nin ikna edilmesiyle Boğazlardan geçişin serbest kalacağını, geçişin Osmanlı Devleti tarafından engellendiğini düşünmesiydi. Uzun cümlelerin arasına gizli ama ABD'nin Osmanlı Devleti'ne bakışını açıkça ortaya koyması bakımından önemli olan ikinci nokta ise, eski gücünü yitiren Babıâli'nin, geçmiş yıllarda elde etmiş olduğu bazı hak ve ayrıcalıklardan artık vazgeçmesi gerektiğine olan vurguydu. Bu bakış açısı, bundan sonra pek çok Amerikalı tarafından benimsenecek, ABD yönetimi Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bu anlayışla yürütmeye çalışacaktır.

ABD, Osmanlı Devleti'ne resmen başvurarak, kendi savaş gemilerine Karadeniz'e çıkış ayrıcalığının tanınmasını hiçbir zaman istemediyse de, sık sık Çanakkale Boğazı'ndan savaş gemileri geçirmeye çalışarak, fiilen bu ayrıcalığı al-

maya çalıştı. Babiâli'nin 1870'ler boyunca Amerikan savaş gemilerine karşı izlediği tutum, daha önceki yıllardakinden pek farklı gelişmedi. Özellikle Londra düzenlemesinden sonra, büyük boyutlu gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi son derece zorlaştırılmıştı. Babiâli *Franklin* gemisinin ziyaretinden sonra istisnalara izin vermeyeceğini açıklamış olsa da, uygulamada birçok istisnalar görüldü. Örneğin, 1872'de *Congress* savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişine boyutları dolayısıyla izin vermeyen Babiâli, 1877'de *Congress*'le aynı boyuttaki *Alliance* ve *Marion* gemilerinin geçişi için gerekli izinleri verdi (NARA, M-46, Nov. 30, 1872; Sep. 12, 1877).

Babiâli 1879 yazında, bir adım daha ileri giderek, ilk kez bir Amerikan savaş gemisinin Karadeniz'e açılmasına izin verdi. ABD Elçisi Maynard ve Robert Kolej öğretmenlerini taşıyan *Wyoming* korveti Trabzon'a kadar tüm Osmanlı limanlarını ziyaret ettikten sonra Odessa'ya uğrayarak İstanbul'a döndü (NARA, M-46, Aug. 27, 1879).

Bütün bu farklı tutum ve uygulamalar Osmanlı Devleti'nin, içinde bulunulan uluslararası konjonktüre göre hareket ettiğini göstermektedir. Zaman zaman Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini gerginleştirmemek için ABD gemilerinin Boğazlardan geçişini engelleyen Babiâli, bazen de ABD ile ilişkilerini geliştirmek hedefine yönelik olarak bu ülkeye son derece ılımlı yaklaşmış ve sınırlamaların çok üzerindeki savaş gemilerinin bile Boğazlar'dan geçişine göz yummuştur. Buna karşılık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu iyi değerlendiremeyen ve her zaman daha fazlasını isteyen ABD'nin tutumu düşündürücüdür.

B. MİSYONERLERİN FAALİYETLERİNDEN DOĞAN SORUNLAR

1. Misyonerlerin Ülkeye Yayılması

Başlangıçta ne Babiâli'yi, ne de Müslüman ve gayrimüslim tebaayı rahatsız etmeyen misyoner faaliyetleri, 1830'ların ortalarından itibaren ikili ilişkileri etkileyen ciddi bir sorun haline geldi. Bunun temel nedeni, Amerikan misyonerlerinin belli kentlerle yetinmeyip ülkenin her yanında sistemli bir şekilde Protestanlığı yaymaya çalışmalarıydı.

ABCFM'in kuruluşundan 1836'ya kadar geçen dönem içinde, Osmanlı topraklarına 41 misyoner ve misyoner yardımcısı yollanmıştı. Misyon çalışmalarının genişlemesine paralel olarak bu sayıda hızlı bir artış yaşandı. 1836-1844 döneminde, 54 yeni misyoner ve misyoner yardımcısı çeşitli yerlerde görev aldılar. 1861'de ülkedeki misyonerlerin sayısı 125'ti. (Dwight, 1916: 227; Kocabaşoğlu, 1989: 44-45). Bu rakam 1875'de 137'ye, 1890'da 177'ye ve 1913'te 209'a ulaştı (Daniel, 1970: 94).

Misyonerlerin sayısındaki artış, ülkede açılan misyon merkezleri, okulları ve diğer müesseselerinin sayısındaki artışa paralel olarak devam etti. ABCFM misyon merkezlerini kurarken rastgele bir seçim yapmıyor, bu merkezlerin çevredeki yerleşim birimlerine rahatça ulaşılabilir konumda olmalarına dikkat ediyordu. Bu çerçevede Beyrut ve İstanbul'dan sonra 1835'te Trabzon, 1839'da Erzurum, 1849'da Ayıntab, 1855'te Maraş, Adana, Halep, Tarsus, Antakya, Kilis ve 1850'de Selanik misyonları kuruldu (Barton, 1908: 138).

Bu hızlı yayılmanın, ABD'deki ABCFM merkezine yüklediği idari zorluklar, Osmanlı misyonunun 1860'tan itibaren yeniden örgütlenmesiyle aşılmaya çalışıldı. Bu çerçevede ABCFM, Osmanlı Devleti'ni, Doğu, Merkezi, Batı,

Avrupa ve Suriye olmak üzere beş idari bölgeye ayırdı. Bu coğrafi ayırım temelinde, bu bölgelerde yoğun olarak yaşayan gayrimüslim milletlerin niteliği göz önüne alınarak yapılmıştı. Buna göre, Erzurum, Harput, Bitlis, Diyarbakır ve Mardin Doğu; Maraş, Urfa, Antep, Halep, Adana, Tarsus ve Mersin Merkezi; Trabzon, Ordu, Merzifon, Sivas, Kayseri, Talas, Adapazarı, İzmir ve İstanbul Batı; Selanik, Samokov, Sofya, Manastır, Elbasan ve Korçe Avrupa; Beyrut, Trab-luşşam, Sayda ve Zahla da Suriye misyonu içerisinde yer aldılar (Grabill, 1971: 17).

Misyonerlerin yayılmasının iki temel direği kilise ve okulların açılmasıydı. 1850'de Osmanlı Devleti'nde, Ame-rikalı misyonierlerin yönetiminde yedi kilise ve yedi okul varken, bu sayı 1860'da 49 kilise ve 114 okula, 1880'de 97 kilise ve 331 okula, 1913'te ise 163 kilise ve 450 okula ulaştı. Amerikan okullarına devam eden Osmanlı vatan-daşlarının sayısı ise 1850'de 112 iken, 1860'da 2.742'ye, 1880'de 13.095'e, 1913'te de 25.922'ye erişti (Daniel, 1970: 94).

Amerikan eğitim kurumlarının çoğu Protestan kilise-lerinin müştemilatı içinde kurulmuş köy ve kasaba okulla-rıydı. Başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerdeyse daha gelişmiş okullar açılmıştı. Bu okulların ortak özelliği Lan-caster modeli denilen bir sisteme göre eğitim vermeleriydi. Buna göre okuldaki üst sınıf öğrencileri, alt sınıfların ders-lerine öğretmen olarak girebiliyorlardı. Böylece az öğret-menle çok öğrenciye hitap etmek mümkün olabiliyordu (Kocabaşoğlu, 1989: 68). 1860'lardan itibaren bu okulların yanı sıra, daha üst düzeyde eğitim verecek, ABD'deki üni-versitelerin benzerleri olan kolejlerin (*College*) kurulması-na ağırlık verildi.

Kolejler konusunda ilk adım Suriye misyonu tarafın-dan atıldı. 1862-1866 döneminde, İngiltere ve ABD'de, okulun kurulabilmesi için gerekli parayı toplayan Daniel

Bliss, 1866'da Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji'nin açılmasını sağladı. Eğitim dili Arapça olan okulda tıp ve eczacılık fakülteleri açıldı. Bu okul ileride Beyrut Amerikan Üniversitesi adını alacaktır (Grabill, 1971: 24).

Bliss ile hemen hemen aynı tarihlerde İstanbul'da da Cyrus Hamlin, bir Amerikan koleji kurmak için Babiâli ile temaslarda bulunmaya başladı. Ama Babiâli'nin, İmparatorluğun başkentinde bir Protestan koleji açılması isteği karşısındaki ilk tepkisi olumlu olmadı. Amerikan Hükümeti'nin talimatları doğrultusunda Âli Paşa ile görüşen Amerikan Elçisi Morris, okulun yapımı konusundaki itirazın kaldırılmasını sağladı. Fakat bu kez de binanın yapılacağı yer konusunda bir anlaşmazlık yaşandı. Hamlin kolej için Rumelihisarı'nda bir arazi satın almıştı. Babiâli ise, Müslüman mahallelerinde Hristiyan okullarının kurulamayacağını öne sürmekteydi (Kerner, 1948: 160-171).

İnşaat izninin verilmesi için Morris İstanbul'da yoğun temaslarda bulunurken, ABD Dışişleri Bakanı Seward da Washington'daki Osmanlı Elçisi Bulak Bey'e bir nota vererek, kolej inşaatına bir an önce başlanmasının sağlanmasını istedi (NARA, M-46, Jul. 12, 1867; M-99/96, Feb. 7, 1868). Hatta Seward, inşaatın gecikmesinin okula bağışta bulunan varlıklı Amerikalıları kızdırdığını, bunların Kongre üzerinde etkili olarak, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olabilecekleri uyarısını da yaptı (NARA, M-99/96, Jul. 1, 1868). ABD Dışişleri Bakanı'nın bu tutumu, bir yandan misyonerlerin ABD kamuoyu, zengin işadamları ve dolayısıyla Kongre üzerinde ne kadar etkili olduklarını gösterirken, diğer yandan da ABD Hükümeti'nin, siyasi alanda etkili olabilecek Amerikan vatandaşlarının taleplerini karşılamak için dış politika manevraları yapmaktan çekinmediğini ortaya koyuyordu.

ABD Hükümeti koleje izin verilmesini gerçekten istediğini kısa süre sonra somut olarak gösterdi. Ağustos

1868'de Akdeniz'deki Amerikan filosuna bağlı savaş gemilerinin komutanı Amiral Farragut'a, İstanbul'a bir ziyarette bulunarak, Osmanlı makamlarıyla yapacağı görüşmelerde kolej sorununun çözülmesi için tüm gücünü kullanması talimatı verildi. Farragut'un baskıya varan kararlı tutumu karşısında gerileyen Babîâli, kolejin yapılması için gerekli izni vermek zorunda kaldı (Kerner 1948:181). Yapımına en fazla katkıda bulunan Amerikalı zengine atfen Robert Kolej adı verilen okul, 1870 başından itibaren yeni yapılan binasında eğitim faaliyetine başladı. Başlangıçta, okulda Türk, Rum, Bulgar, Ermeni, Yahudi, Alman, Suriyeli, İranlı öğrenciler bulunmaktaydı (NARA- M-46, Oct. 8, 1870). Fakat ilerleyen yıllarda okulun daha çok Bulgar, Ermeni ve Rum çocuklarını kabul etmeye başladığı görülecektir.

Bu iki okulu, 1871'de açılan İstanbul Amerikan Kız Koleji izledi. 1878-1903 dönemindeyse Harput'ta Fırat Koleji (*Euphrates College*), Van'da Amerikan Koleji, Antep ve Maraş'da Merkezi Türkiye Koleji (*Central Turkey College*), Tarsus'ta St. Paul Koleji, Merzifon'da Anadolu Koleji (*Anatolian College*) ve İzmir'de Uluslararası Kolej (*International College*) açıldı (Grabill, 1971: 26).

Amerikan misyonerleri bu hızlı yapılanmaları sayesinde, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren diğer yabancı misyonerlerin önüne geçmiş oldular. Bölgeye kendilerinden önce gelmiş olmalarına rağmen, İngiliz, Rus ve Fransız misyonerlerin çalışmaları hiçbir zaman Amerikalılarınkinin düzeyine ulaşamadı. Amerikalıların bu hızlı büyüme ve yayılması ister istemez Osmanlı yönetimi ve Osmanlı ülkesindeki milletlerle bazı sorunlar yaşamalarına yol açtı.

2. Osmanlı Tebaası ve Misyonerler

Ülkeye geldikleri günden itibaren, daha çok farklı mezhepten Hristiyanı Protestanlığa geçirmek için çalışan misyo-

nerler, bir süre herhangi bir ciddi muhalefetle karşılaşmadan faaliyetlerine devam ettiler. Ancak, 1841'in başından itibaren yoğunlaşan misyoner faaliyetleri, ülkenin birçok bölgesinde sıkıntıları da beraberinde getirdi. Misyonerlerin çalışmalarından rahatsız olan yerli Hristiyanlar bu rahatsızlıklarını Babiâli'ye bildirerek önlem alınmasını sağlamaya çalıştılar.

Misyonerlere karşı ilk büyük tepki Cebel-i Lübnan'da ortaya çıktı. Bölgede yaşayan Marunilerin dini lideri Patrik, 1841 baharında Suriye Valisi Zekeriya Paşa'ya müracaat edip, Amerikalı misyonerlerin yerel halkın aklını karıştırmak suretiyle dinlerini ve inançlarını değiştirdiklerini bildirerek, bölgeden çıkartılmalarını istedi. Bunun üzerine Mayıs 1841'de ABD Elçisi Porter'a bir nota veren Babiâli, durumun endişe verici olduğunu ve Amerikalıların saldırıya uğrayabileceklerini ifade ederek, bunların bir ân önce Cebel-i Lübnan'ı terk etmelerini talep etti. Fakat Porter, Amerikan misyonerlerinin yapmakta oldukları işlerden Amerikan Hükümeti'nin sorumlu olmadığını ileri sürerek, bu kişileri bölgeden çıkmaya zorlayamayacağını ifade etti. (NARA, M-46, May. 16, 1841).

Misyonerler Cebel-i Lübnan'daki faaliyetlerini sürdürdüler. Bu arada, Ağustos 1841'de Porter'a bir rapor yollayan ABD'nin Beyrut Konsolosu Chapseaud, misyonerlerin bölgede hiçbir yasa dışı işe girişmediklerini, sadece okul açtıklarını, zaten özellikle Maruni bölgesinin dışında kalmaya çalışarak Dürzilerle ilgilendiklerini, bölgede Maruni Patriği dışında hiç kimsenin misyonerlerden rahatsızlık duymadığını bildirdi (NARA, M-46, Aug. 1, 1841).

Chapseaud'un çizdiği bu pembe tablo gerçeği yansıtmamaktaydı. Bölgede Dürzilerle Maruniler arasında uzun yıllardır devam eden gerginlik Amerikalı misyonerlerin gelmesinden sonra tırmanmaya başlamıştı. Çünkü, Dürzilerle çok yakın ilişkiler içine giren misyonerler, onları Ma-

runilere karşı kalkan olarak kullanıyorlardı. Ortaya çıkan bu gerginlik kısa bir süre içinde çatışmaya dönüştü. 1841 Sonbaharında Dürzi ve Maruniler arasında yaşanan kanlı olaylarda çok sayıda insan öldü, köyler ve kasabalar yakıldı. Aralarında Amerikalı misyonerlerin kilise ve okullarının da bulunduğu birçok dini bina tahrip edildi. Misyonerler bu ortamda Cebel-i Lübnan'ı terk ederek Beyrut'a sığındılar (NARA, M-46, Oct.1,1841).

1844'ten itibaren bu kez Ermeni Patrikhanesi, misyoner faaliyetlerinden şikâyetçi olmaya başladı. Ermeni ruhbanı, misyonerlerin 1830'lardaki faaliyetlerini temkinle karşılamış ama olumsuz tepki göstermemiştir. Özellikle Patrik Bogos devrindeki ilişkiler, zaman zaman eğitim alanında işbirliği düzeyine bile yükselmişti. Fakat 1840'larla birlikte önce bu işbirliği tamamen sona erdi, ardından da Ermeni Patrikhanesi'nin yoğun muhalefeti yükselmeye başladı. Bunun temel nedeni, Ermeni cemaatinden Protestanlığa geçenlerin sayısında görülen artıydı. Sadece İstanbul'da 1839 itibarıyla 800 Ermeni-Gregoryen dönmesi Protestan bulunmaktaydı (Goodell, 1883: 132).

Ermeni Patrikhanesi, Ermenilerin kandırılarak din değiştirmeye zorlandıklarını iddia etmekteydi. 1844'te Gregoryen Ermeni Kilisesi Patriği seçilen Matteos, misyonerlerin Ermeniler üzerindeki etkilerini azaltmak için sert önlemler aldı. Ermenilerin Amerikan misyonerleriyle tüm ilişkilerini kesmelerini isteyen Patrik, bunu yapmayanların tecrit edileceği tehdidinde bulundu. Gerçekten de Protestanlığa geçmiş ya da Amerikalılarla yakın ilişki içinde olan birçok Ermeni oturdukları mahalleleri terk etmek zorunda bırakıldılar (Grabill, 1971: 13; Dwight, 1901: 269; Strong, 1910: 105).

1844 Haziranında Erzurum, Bursa ve Trabzon'da yaşayan Ermeniler Bâbü'lî'ye başvurarak, Amerikalı papazların halkı Protestanlığa teşvik etmelerinden duydukları rahat-

sızlığı dile getirdiler. Bunun üzerine Amerikan Elçiliği'ne bir nota veren Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, söz konusu kentlerdeki Amerikan misyonerlerinin rahatsızlık verici faaliyetlerinin durdurulmasını ve bölgeden uzaklaştırılmalarını istedi. ABD Maslahatgüzarı Brown, Rıfat Paşa'ya cevabında, misyonerlerin şikâyetle yol açacak faaliyetlerde bulunmadıklarını belirterek, bulundukları yerleri terk etmelerini isteyemeyeceğini ifade etti. Babîâli de bu olayın çok fazla üzerine gitmedi. (BOA, C.H., 2 C. 1260 (19 Haziran 1844); 8 C. 1260 (25 Haziran 1844)).

1844 sonundan itibaren Babîâli'ye gelen şikâyetlerin artması üzerine, konu bir kez daha Amerikan Elçiliği'ne bildirildi. Porter'ın ölümünden sonra göreve getirilen Carr, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda, Türklerin Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerinden doğrudan bir şikâyetleri olmadığını, ama gayrimüslim tebaanın dini liderlerinin rahatsızlıklarının artmasıyla, Babîâli'nin de bu meseleye önem vermeye başladığını yazdı (NARA, M-46, Dec. 9, 1844).

Carr'ın da gerekli önlemleri almaması üzerine, Babîâli'nin ABD Elçiliği'ne yolladığı notaların sayısında artış gözlemlendi. Bu notalarda, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların mezhep değiştirmesinin Osmanlı Devleti'nin kanunlarına aykırı olduğu belirtilmekte, Protestanlık gibi daha önce ülkede bilinmeyen bazı mezheplerin yaygınlaşmasının yerel yönetimlerde karışıklığa yol açabileceğine dikkat çekilmekte, ABD konsoloslarının Protestanlığa geçen Osmanlı tebaasını korumaları altına almalarının endişe verici bir gelişme olduğu vurgulanmaktaydı. Carr ise Babîâli'ye yolladığı cevaplarda, kimsenin dininin zorla değiştirilmediğini ifade ederek, Amerikan misyonerlerinin bir tehdit olarak görülmemesini istiyordu (NARA, M-46, Mar. 27, 1845).

Ermeni Patriği Matteos, Protestan tarzında ibadet eden

Ermenileri, 1846'da Gregoryen Kilisesi'nden çıkarttı. Henüz ayrı bir Protestan kilisesi kurulmamış olduğundan, bu kişiler Ermeni milletinin dışında kalarak, reayaya mahsus bazı haklarını kaybetmiş oldular. Matteos ayrıca, İstanbul'daki misyonerleri Babiâli'ye şikâyet eden ayrıntılı bir mektup yazdı. Amerikalı misyonerler de bu mektuba yazdıkları cevapta kimseyi zorlamadıklarını vurgulayarak, herkesin din seçmede özgür bırakılması gerektiğini savunular (NARA, M-46, Mar. 1, 1846).

Protestan tebaanın, diğer Hristiyanlarla eşit haklara sahip olabilmeleri için, ayrı bir millet olarak tanınmaları gerekiyordu. Amerikalı misyonerler bunu sağlayabilmek için ABD ve İngiltere elçiliklerinin harekete geçmesi konusunda çaba harcadılar. İngiltere Elçiliği zaten bir süredir ülkedeki Protestanların hamiliği görevini fiilen üstlenmişti. Özellikle 1843 kışında, daha önce Müslümanlığa geçmiş bir Ermeninin Hristiyanlığa geri dönmesi üzerine idam edilmesinden sonra Babiâli üzerindeki baskılarını artırmıştı. İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning'in Mustafa Reşid Paşa nezdinde yürüttüğü girişimler sonucunda, 15 Kasım 1847'de bir irade yayınlayan Sultan Abdülmecid, Protestanları ayrı bir millet olarak tanıdı. Bunun üzerine İstanbul'daki Protestan cemaati hemen bir temsilci seçti. Bu kişi Babiâli tarafından Protestan milletinin vekili olarak resmen tanındı (Dwight, 1850: 252-285; Goodell, 1854: 83).

Her ne kadar, Protestan Milleti'nin kurulmasıyla misyonerlerin faaliyetlerinde bir rahatlama olduysa da, Amerikalıların özellikle Doğu Anadolu ve Suriye'deki çalışmaları zaman zaman rahatsızlığa neden olmaya devam etti.

Daha 1843'te bu bölgede faaliyet göstermelerini sağlayacak fermanları almak için Babiâli'ye başvuran Smith ve Bliss isimli misyonerler, dağlarda okul görünümünde bazı binalar yapmamaları konusunda uyarılmışlardı. Babiâli bu konuyla ilgili olarak ABD Elçiliği'ne gönderdiği cevapta,

bölgeye gitmek isteyen misyonerlerle ilgili hiçbir sorumluluk yüklenmeyeceğinin altını çizmişti (NARA, M-46, Aug. 7, 1843). Misyonerlerin tutumlarında bir değişiklik olmaması üzerine, Babıâli ABD Elçiliği'ne periyodik olarak gönderdiği notalarla, Doğu Anadolu'daki misyonerlerin geri çağrılmalarını istemişti. Fakat, misyonerler ABD Hükümeti'nden bağımsız olarak çalıştıkları gibi, büyük bir baskı grubu olarak ABD yönetimi üzerinde son derece etkili de olduklarından, ABD Elçiliği'nin bu kişilerin bölgeden çıkarmaları konusunda ısrar etmesi imkânsızdı (Kocabaşoğlu 1989:21). ABD Elçisi Carr, 1848'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı bir raporda, bu durumu şöyle açıklamaktaydı:

"... Misyonerler dışındaki tüm konularda Babıâli'yle iyi ilişkilerimiz var. Misyonerlerin faaliyetleriyle ilgili olarak Babıâli'den sürekli eleştiri dolu notalar alıyorum. Geçenlerde, bu kez, Erzurum'daki bir misyonerin halkı rahatsız edici davranışlarından söz eden ve bu kişinin geri çağrılmasını isteyen bir nota aldım. Ama ben bu konuda hiçbir şey yapamam. Sizin de bu kişinin ya da diğer misyonerlerin geri çekilmesi konusunda bir şey yapamayacağınızı bildiğimden, bu son notayı Washington'a hiç yollamadım..." (NARA, M-46, Aug. 2, 1848).

Babıâli'nin tüm uyarılarına rağmen Amerikalılar bölgedeki faaliyetlerini sürdürdüler. 1852 ve 1853'te Diyarbakır çevresindeki Nasturilerin Protestanlaştırılması için bölgeye giden misyonerler halkın büyük tepkisiyle karşılaştılar. Bazıları saldırıya uğradı ve bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. Diyarbakır ve Gabar'daki olaylarda, Nesturilerin yanı sıra Müslümanlar da misyonerlere karşı yürütülen eylemlere destek verdiler. Gabar'ın Memekyan köyünde, Amerikalı misyonerlere yardımcı olan Dea Tamo isimli bir Osmanlı, Nasturiler tarafından öldürüldü. Bunun üzerine ABD Maslahatgüzarı Brown, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya

23 Mart 1853'de bir nota vererek, Amerikan vatandaşlarının güvenliğinin sağlanmasını istedi. Harekete geçen Babiâli, bir yandan Diyarbakır Valisi'ne, olayların durdurulması için bir talimat yollarken, diğer yandan da Brown'dan, misyonerlerin geri çağrılmalarını istedi. Fakat misyonerler bölgeden çıkmayı reddettiler (BOA, D.E.K., 1268.8.12 (1 Haziran 1852); H.N.M.K., 28 B. 1269 (7 Mayıs 1853); NARA, M-46, Mar. 25, 1853).

Amerikalı misyonerlerin Doğu Anadolu'daki Ermenilere yönelik faaliyetlerinden doğan sorunlar 1880'lerden itibaren tırmanışa geçti. 1890'ların ortalarında en üst düzeye çıkarak, ABD ve Osmanlı Devleti arasında siyasi bir gerginliğe dönüştü. Bu konu Üçüncü Bölüm'de, "Ermeni Sorunu" başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3. Misyonerlerin Yayın Faaliyetleri ve Babiâli

Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra, misyonerler faaliyetlerinde daha serbest hareket etmeye başladılar. Osmanlı topraklarındaki misyon merkezlerinin sayıları arttı. Misyonerler bu rahat ortamda, daha önce denedikleri ama çeşitli nedenlerle vazgeçtikleri, Müslümanların Hristiyanlaştırılması işine tekrar ağırlık verdiler. Aynı bir Protestan milletin kurulmasına izin verilmesi ve İngiltere, Prusya ve ABD elçiliklerinin girişimleriyle Sultan'ın, Müslümanların din değiştirmesine karışmayacağını açıklamasından sonra, Amerikalı misyonerler Anadolu'daki Müslüman halkın Protestanlaştırılması için daha da cesaretlendiler (New York Times, Mar. 27, 1857: 8).

Önde gelen misyonerlerden Tillman C. Trowbridge'nin 1858'de Anadolu'ya yaptığı bir geziden sonra kaleme aldığı *Notes of a Tour in Armenia* (Ermenistan'da bir Geziden Notlar) başlığını taşıyan raporunda özetle şu bilgilere yer vermektedir: "Türklerin gerek insan olarak kendileri, ge-

rekşe tüm toplumsal kurumları ilkindir. Bunun bir nedeni ırksal, bir nedeni de dinidir. Türkler Hristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur." (Kocabaşoğlu, 1989: 74).

Trowbridge'nin bu düşünceleri sadece kendisinin değil misyonerlerin büyük çoğunluğunun görüşlerini yansıtmaktaydı. Bu görüşten yola çıkan Amerikalı misyonerler Müslüman halka yönelik çabalarına ağırlık verdiler. 1858'de Doğu Anadolu'da ilk kez Türk ve Kürtlere yönelik dini toplantılar düzenlendi. 1859'da Sivas, Diyarbakır ve Kayseri valilerinin, din değiştirenlerin cezalandırılmayacağını resmen açıklaması bu bölgedeki tenassur vakalarının sayısını artırdı. Bölgedeki misyonerler 1860'tan itibaren düzenli olarak İstanbul'daki misyon merkezine, Protestanlığa geçen Müslümanlarla ilgili bilgiler yollamaya başladılar (Barton, 1908: 254).

Tanassur vakaları misyonerleri o kadar heyecanlandırdı ki, Osmanlı topraklarına geldikleri günden itibaren ağırlık verdikleri Ermenice ve Rumca yayın faaliyetlerinin yanına Türkçe yayınları da eklediler. Bu çerçevede ilk kez Türkçe çocuk kitapları ve dini yayınlar basıldı (Dwight, 1901: 261).

Babîli bu gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Gayrimüslim Osmanlı tebaasının dini temsilcilerinin Amerikalı misyonerlerden şikâyetleri devam ederken, bu kez ülke nüfusunun asli unsuru olan Müslüman milletinden de muhalefet sesleri yükselmeye başlamıştı. Her iki grup da temelde misyonerlerin yayın yoluyla halkı kandırdıklarını ve dinlerinden çıkardıklarını savunmaktaydı.

Gerçekten de, 1850'lerin ortalarından itibaren misyoner yayınlarında sayı ve çeşit bakımından büyük artış olmuştu. Önce İzmir'de bulunması birtakım eşgüdüm zorluklarına yol açan misyon matbaası 1852'de İstanbul'a taşındı. (Bir süre Pera'da faaliyet gösterecek olan bu matbaa

1872'de Rıza Paşa Yokuşu'ndaki bugün de var olan binasına taşınacaktır) (Kocabaşoğlu, 1989: 89). Ardından, bölgeden gelen taleple bağlantılı olarak Ayıntab'da da bir matbaa kuruldu (Kocabaşoğlu, 1989: 144).

1866-1897 döneminde Ermeni harfli Türkçe, Ermenice, Bulgarca, Yunan harfli Türkçe, Rumca ve Arap harfli Türkçe olmak üzere toplam 249 kitap, 785.000 adet basıldı. (Kocabaşoğlu 1989:145). Bunlar arasında 1880 ve 1885'te toplam 30.000 adet basılan beş Arap harfli Türkçe kitap dikkat çekiciydi. Çünkü bunlar doğrudan doğruya Müslümanların okuması için hazırlanmışlardı.

Babıâli 1860'ların başından itibaren, misyoner yayınlarıyla ilgili şikâyetleri ciddi biçimde değerlendirmeye ve bunların içeriğine ilişkin incelemeler yapmaya başladı. Yayınların, Osmanlı halkını Protestanlaştırmayı amaçlayan, sadece gayrimüslimleri değil Müslümanları da hedef alan bir nitelik taşıdığı açıktı. Fakat o güne kadar basım ve dağıtımına izin verilen yayınların birdenbire yasaklanması düşünülemezdi. Hariciye Nazırı Âli Paşa 27 Kasım 1862'de tüm elçiliklere bir sirküler göndererek, bundan böyle politika ve dini propaganda amaçlı her türlü yayının sansüre tabi tutulacağını bildirdi. Bu bildirim, ABD Elçisi Morris tarafından son derece doğal karşılandı. Morris'e göre, Babıâli bu tutumuyla, Amerikan misyonerlerinin yayınlarını değil, anti-Türk ve anti-İslam propaganda içeren Rus ve Yunan yayınlarını hedef almaktaydı. Dolayısıyla, Amerikalıların yayınlarında daha dikkatli olmalarını gerektirecek bir durum yoktu (NARA, M-46, Nov. 27, Dec. 11 1862).

1863 başından itibaren, Amerikalıların yayınladığı veya dağıttığı bazı kitapların, Babıâli tarafından toplatılmaya başlamasıyla ABD Elçisi, Âli Paşa'nın sirkülerini yanlış yorumladığının farkına vardı. Yine de, yayınların toplatılması için Babıâli nezdinde herhangi bir girişimde bulunmaktan bir süre kaçındı. Fakat Temmuz 1864'te, İstanbul'

da Amerikalı misyonierlerin işlettiği bir kitabevinin Zaptiye Nezareti'nden gelen görevliler tarafından basılması, bazı kitaplara el konulması ve dükkanın mühürlenmesi üzerine harekete geçen Morris, Âli Paşa ile görüşerek bir açıklama istedi. Âli Paşa, İstanbul'daki Amerikalı misyonierlerin son günlerde çok sayıda kitabı Müslüman halkın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde dağıtmaya başladıklarının gözlemlendiğini, üstelik bu kitapların arasında İslam aleyhtarı olanların bulunduğunu, bu durumun Babiâli'yi rahatsız ettiğini belirterek, bundan böyle bu tür eylemlere izin verilmeyeceğini kesin bir dille ifade etti (NARA, M-46, Jul. 23, 1864).

Babiâli yabancı yayınları sınırlandırmakta kararlı olduğunu 1864 sonunda yürürlüğe sokulan Neşriyat Kanunu'yla bir kez daha gösterdi. Her türlü yayının basılmasına, ülkeye sokulmasına ve dağıtılmasına katı kurallar getiren bu kanunun Fransızca tercümeleri İstanbul'daki yabancı temsilciliklere gönderilerek, yabancıların yeni kurallara uyması istendi (NARA, M-46, Jan. 15, 1865).

Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, birkaç kez Âli Paşa'yı ziyaret ederek, Amerikalı misyonierlerin yayınlarının ülkede dağıtılması için izin isteyen Morris, her seferinde olumsuz cevap aldı. Âli Paşa, Osmanlı Devleti'nin İslam dininden olmayanlara her zaman müsamahalı yaklaştığını, Incil'in basılmasını ve dağıtılmasını hiçbir zaman engellemediğini, fakat din değiştirmeyi teşvik eden ve Osmanlı tebaasını Protestanlaştırma amacı güden kitapların dağıtılmasına izin verilemeyeceğini belirterek, Morris'in isteklerini geri çevirdi (NARA, M-46, Oct. 18, 1865; May 17, 1866).

1870'lerin başında, misyonier yayınlarına ilişkin sınırlandırmalar bir ölçüde hafifletildiyse de, özellikle Rume-
li'deki ayaklanma girişimlerine paralel olarak, 1875'ten itibaren tüm yayınlara yeni sınırlamalar getirildi. Haziran 1875'te uygulamaya koyulan yeni bir düzenlemeyle, yurt-

dışında basılan yayınların daha sıkı denetlenmesi, Osmanlı topraklarında basılacak kitapların yayınlanmadan önce Maarif Nezareti tarafından değerlendirilip onaylanması, ülkede basılan tüm kitapların ilk sayfalarına, kitabın niteliğiyle ilgili (dini, ilmi v.s.) ibareler konulması kararlaştırıldı. Bu düzenlemeye en büyük itiraz Amerikalı misyonerlerden geldi. Amerikalılar, bu düzenleme yürürlüğe girmeden önce alınan yayın siparişlerinin ve basımda olan eserlerin düzenlemenin dışında tutulmasını istediler. Fakat Babiâli bu isteği kabul etmedi (NARA, M-46, Jun. 30, 1875).

Sıkı tedbirlere rağmen Amerikalı misyonerler yayın faaliyetlerini sürdürdüler. Misyonerlerin yurtdışından ülkeye sokmak istediği yayınlara gümrüklerde el konulması, zaman zaman ABD Elçiliği ile Babiâli arasında gerginliklere yola açtı. Bu yayınlardan sırf dini nitelikte olanlar, ABD Elçiliği'nin girişimleriyle sahiplerine iade edilirken, Osmanlı tebaasına zararlı fikirler vermeyi amaçladığı düşünülenler imha edildi (NARA, M-46, Apr. 29, 1881; Dec. 18, 1881; Apr. 25, 1882).

Babiâli'nin misyoner yayınlarını sınırlandırma çabalarının çarpıcı örneklerinden biri 1883'te yaşandı. ABD Elçisi Wallace, mevcudu tükenen Türkçe İncil'in tekrar basılmasına izin verilmesi için Mayıs ayında Maarif Nezareti'ne başvurdu (NARA, M-46, May 15, 1883). Bir cevap alamayan Elçi bu kez Haziran'da Babiâli'ye bir nota vererek isteğini tekrarladı. Babiâli'den gelen cevabi notada, İncil'in Türkçe basılmasına izin verileceği, ama, her nüshanın ilk sayfasına "Protestanlar'ın Kullanımı İçindir" ibaresinin konulmasının gerekli olduğu bildirildi. Wallace ise, evvelce 250 dile çevrilen İncil'in hiçbir nüshasında böyle bir ibare bulunmadığını belirterek, bu isteği yerine getiremeyeceklerini Babiâli'ye iletti (NARA, M-46, Jun. 13, 1883). Babiâli'nin, Amerikalıların İncil basmalarını bile bazı önkoşullara bağlaması, Hristiyanlığa ilişkin kitapların Müslümanlar tara-

findan okunmasının engellenmeye çalışıldığının açık bir göstergesiydi.

1893'te Amerikan Elçisi Thompson, Hariciye Nazırı Said Paşa ile görüşerek, Amerikalı misyonerlerin hazırladıkları dini metinlerdeki bazı cümlelerin Maarif Nezareti tarafından sansür edilmesinden şikâyetçi oldu. Fakat, misyoner yayınlarının Osmanlı Devleti'nin genel yayın politikası dışında bırakılamayacağı gerekçesiyle bu şikâyeti yersiz bulundu (NARA, M-46, Feb. 14, 1893).

Amerikalıların kısıtlı yayın faaliyetleriyle Babiâli'nin karşı faaliyetleri II. Meşrutiyet'in ilân edilmesine kadar devam etti. Kitaplarına el konuları misyonerler zaman zaman Babiâli'den tazminat taleplerinde bulundular. Fakat Babiâli tazminat ödeyerek kusurlu duruma düşmek yerine, sorunu sürüncemede bırakmayı tercih etti (NARA, M-46, Mar. 1, 1883; Apr. 11, 1894 v.d.). Sansür uygulamasının büyük ölçüde hafifletildiği II. Meşrutiyet dönemindeyse, Amerikalı misyonerler son derece rahat bir faaliyet ortamına tekrar kavuşacaklar, Meşrutiyet yönetimini gönülden destekleyeceklerdir.

C. HUKUKİ SORUNLAR

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişmeye başladığı bu dönemde, ilişkilerin temel dayanağı olan 1830 Antlaşmasının taraflarca farklı yorumlanması sonucunda iki temel sorun ortaya çıktı: Osmanlı ülkesinde suç işleyen Amerikan vatandaşları ile Amerikan vatandaşlarına karşı suç işleyen Osmanlı vatandaşlarının nasıl yargılanacağı sorunu ve daha önce Osmanlı vatandaşıyken tabiiyet değiştirerek Amerikan vatandaşlığına geçmiş kişilerin hangi ülkenin hukuk düzenine tabi olacakları sorunu.

Bu iki sorun birbirlerine paralel olarak, uzun yıllar bir çözüme kavuşturulamadan devam etti. Aşağıda bu iki so-

runun ortaya çıkışı, gelişimi ve sorunların çözümüne ilişkin çabalar ele alınacaktır. Bu çerçevede, sorunların boyutlarını daha iyi ortaya koymak amacıyla bazı örnek olaylara ayrıntılarıyla değinilecektir.

1. Yargı Sorunu

a. Sorunun Kaynakları

1830 Antlaşmasının dördüncü maddesi, Osmanlı ve ABD vatandaşları arasındaki davaların işleyiş biçimini düzenlemekteydi. Fakat, antlaşma metninin Türkçe orijinali ile ABD Kongresi tarafından onaylanan İngilizce tercümesi arasında derin anlam farklılıkları bulunmaktaydı. Türkçe metinde dördüncü madde şöyle düzenlenmişti:

"Devlet-i Aliyye tebaa ve re'ayasile Amerika Devleti tebaası beyninde nizâ ve da'va vukuunda tercümanı hazır olmadığı halde istimâ ve fasl olunmayub beşyüz kuruştan ziyade reside olan da'vaları Asitane'ye havale ile hak ve adl üzre rü'yet oluna ve Amerikalı tebaası kendu halinde ticaretlerle meşgul olub bir gûne töhmet ve kabahatları olmadıkça bilâ-muceb dahl ve ta'arruz olunmayub töhmetleri vuku'unda dahi hükkâm ve zabitan taraflarından habso-lunmayarak sa'ir müste'minan haklarında mu'amele olunduğu veçhile elçi ve konsolosları ma'rifetile iktiza-i te'dibleri icra oluna." (Armaoğlu, 1991: 5).

Dördüncü maddenin İngilizce tercümesiye şöyleydi:

"If litigations and disputes should arise, between subjects of the Sublime Porte and citizens of the United States, the parties shall not be heard, nor shall judgement be pronounced, unless the American Dragoman be present. Causes, in which, the sum may exceed five hundred piastres, shall be submitted to the Sublime Porte, to be decided according to the laws of equity and justice. Citizens of the

United States of America, quietly pursuing their commerce, and not being charged or convicted, of any crime or offense, shall not be molested; and even when they may have committed some offense, they shall not be arrested and put in prison, by the local authorities, but they shall be tried by their Minister of Consul, and punished according to their offense, following in this respect, the usage observed towards other Franks."⁴ (Miller, 1931: 542-543).

Her iki metinden ortaya çıkan sonuç, dördüncü maddenin temelde ticari anlaşmazlıklarla ilgili bir hüküm içerdiği'dir. Zaten ticari davaların işleyiş biçiminde, yorum farklılığına yol açabilecek bir belirsizlik yoktur. Dördüncü maddeye ilişkin sorun, suç işleyen Amerikalıların nasıl yargılanıp, cezalandırılacağına ilişkindir. Türkçe metinde yargılamayla ilgili tek hüküm, yargılamanın dragomanın varlığıyla yapılabileceği hakkındadır. Metinde yargılamanın Amerikan konsolosluk mahkemelerinde görüleceğine dair bir hüküm yoktur. Buna karşılık, kararlaştırılan cezaların Amerikan elçi ve konsolosları yoluyla infaz edileceği belirtilmektedir. İleriki yıllarda meydana gelen olaylarla ilgili olarak Babiâli'nin ortaya koyduğu temel ilke, Osmanlı vatandaşlarına karşı bir suç işleyen Amerikalıların Osmanlı mahkemeleri tarafından yargılanması, ama bu mahkemelelerin vereceği cezaların Amerikan elçi ve konsolosları tarafından infaz edilmesi şeklinde olacaktır.

4 Babiâli tebaası ile ABD vatandaşları arasında bir dava ya da anlaşmazlık meydana geldiğinde, taraflar, Amerikan Dragomanı (resmi elçilik tercümanı) hazır bulunmadan dinlenilmeyecek ve herhangi bir hüküm verilmeyecektir. Tutarı beşyüz kuruşu aşan davalar, hakkaniyet ve adalete göre karar verilmek üzere Babiâli'ye sunulacaktır. İtital içinde ticaretleriyle meşgul olan ve herhangi bir suç ya da tecavüzden dolayı itham edilmeyen ABD vatandaşları taciz edilmeyecek; bir tecavüze kalkışmış olsalar bile, yerel makamlar tarafından tutuklanıp, hapsedilmeyecekler, ancak kendi Elçileri veya Konsolosları tarafından yargılanacaklar ve diğer Frenklere (yabancılar) uygulanan biçimde, tecavüzlerine göre cezalandırılacaklardır.

İngilizce metindeyse ABD vatandaşlarının yargılamasının da Amerikan elçi ve konsolosları tarafından yapılacağı yer almaktadır. Aslında bu noktada bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Dördüncü maddenin İngilizce tercümesinin ikinci cümlesinde, "Tutarı beşyüz kuruşu aşan davalar, hakkaniyet ve adalete göre karar verilmek üzere Babîâlî'ye sunulacaktır" ifadesi yer almaktadır. Belli bir miktarın üzerindeki ticari anlaşmazlıklardan doğan davaların bile Babîâlî nezdinde görülmesi hükme bağlanırken, üçüncü cümlede "... ABD vatandaşları... bir tecavüze kalkışmış olsalar bile, yerel makamlar tarafından tutuklanıp, hapsedilmeyecekler, ancak kendi elçileri veya konsolosları tarafından yargılanacaklar..." ifadesine yer verilmesi anlamsız kalmaktadır. Kaldı ki, Türkçe metinde bu ifade görülmektedir. Büyük ticari davaları münhasıran yürütmek isteyen Babîâlî'nin, Osmanlı tebaasının hayat ve emniyetlerinin söz konusu olabileceği ceza davalarının görülmesini ABD temsilciliklerine devretmesi düşünülemez.

Bunun yanında, dördüncü maddenin üçüncü cümlesinin sonunda "...diğer Frenklere (yabancılar) uygulanan biçimde, tecavüzlerine göre cezalandırılacaklardır." ifadesi yer almaktadır ki, Osmanlı topraklarında diplomatik temsilcilikleri bulunan diğer yabancı devletlerin tümü, kendi vatandaşlarının Osmanlı tebaasına karşı işledikleri suçlarda, yargılama yetkisinin Osmanlı mahkemelerinde olduğunu kabul etmişler ve uygulama bu şekilde süregitmiştir.

1830 Antlaşmasının dördüncü maddesi üzerindeki bu görüş ayrılığı uzun yıllar sürecek bir anlaşmazlığa temel oldu. Taraflar zaman zaman tezlerini ve karşı tezlerini birbirlerine sunarken, bazen de bir orta yol üzerinde anlaşmaya çalıştılar. Fakat, iki taraf için de son derece hassas olan bu sorunun çözülmesi mümkün olmadı.

Yargı sorunu esasen, Amerikalıların Osmanlı topraklarında suç işlemeye başladıkları 1850'lerin ortalarından iti-

baren gündeme geldi. 1840'ların sonlarında ABD Kongresi'nin kabul ettiği bir yasa bu sorunun yakında ortaya çıkabileceğinin ipuçlarını veriyordu. 1848'de çıkartılan yasayla, Amerikan diplomatik temsilcilerinin yargı yetkileri düzenlenmekteydi. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından İstanbul'daki ABD Elçisi Carr'a yollanan talimatta, 1830 Antlaşmasının Amerikan elçi ve konsoloslarına yargı yetkisi verdiğini göz önünde bulundurarak, yeni yasanın gereklerini yerine getirmesi istendi. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Buchanan'a bir mektup yollayan Carr şu konuların açıklığa kavuşturulmasını talep etti:

"1-Bir suçu işlemekle itham edilen Amerikan vatandaşı, yargılanana kadar nerede tutulacaktır? Eğer suçlu bulunursa cezasını nerede çekecektir?

2-Eğer bu kişi Türk hapisanelerinde tutulacaksa, masrafları hangi fondan karşılanacaktır?

3-Hukuk davalarında taraflardan alınması kanunen gerekli harç vs. masraflar, ceza davalarında da alınacak mıdır?

4-Bu yasa Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki topraklarındaki yargı yetkisini de düzenlemekte midir?" (NARA, M-46, Oct. 14, 1848).

Carr, Washington'dan beklediği cevapları alamadı. Fakat, bu yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ve ABD Elçisi'nin, ceza davalarında tek yetkili makamın ABD elçi ve konsolosları olduğu yönünde en ufak şüpheleri yoktu.

Öte yandan, ABD diplomatlarının hukuk davalarında nasıl davranacakları konusunda karmaşık bir durum söz konusuydu. Amerikan yasaları, Osmanlı ülkesinde Amerikalılar ile diğer yabancılar arasında çıkan hukuki anlaşmazlıklardan doğan davaların ABD elçi ve konsoloslukları tarafından yürütülmesini düzenlememişti. 1852'de ABD Senatosu Adalet Komisyonu'na bir mektup yollayan ABD

Elçisi Marsh, Osmanlı Devleti'nde görev yapan ABD elçi ve konsoloslarına, Amerikalılar ile diğer yabancılar arasındaki anlaşmazlıklar konusunda hüküm verme ve Türk mahkemelerinde, Amerikan vatandaşları aleyhine açılmış hukuk davalarına müdahale etme hakkı tanınmasını istedi. Bu isteğine, Fransız vatandaşlarının arasındaki tüm davaların Fransız Konsolosluk Mahkemesi tarafından yürütülmesini dayanak gösteren Marsh, böyle bir hakkın kendilerine tanınmaması halinde, Osmanlı mahkemelerinin verdiği kararları uygulamak zorunda kalacaklarını, Osmanlı kanunlarının ise, "borcunu ödemeyenin hapsedilmesi" gibi ABD kanunlarında olmayan hükümler içerdiğini belirtti (NARA, M-46, Jun. 19, 1852).

Bu istek 1854'te, Elçi Spence tarafından da tekrarlandı (NARA, M-46, Nov. 25, 1854). Fakat ABD Hükümeti bu konuda gerekli düzenlemeyi yapmadı.

ABD'nin bu tutumu dolayısıyla ilginç bir durum ortaya çıkıyordu: Osmanlı Devleti hem 1830 Antlaşması, hem de Fransa ve İngiltere'ye daha önce verilen kapitülasyonlarla, sadece yabancıların taraf olduğu medeni hukuk ve ceza davalarının yabancı konsolosluklarda kurulacak mahkemelerde görülmesine izin vermişti. Bu sistem Fransa ve İngiltere tarafından uzun yıllardır çalıştırılmaktaydı. Buna rağmen ABD Hükümeti, kendisine tanınan bu hakkı kullanmak istemiyordu. Buna karşılık, Osmanlı vatandaşlarına karşı işlenen suçlardan dolayı açılan ceza davalarında yargılama yetkisinin münhasıran Osmanlı mahkemelerine ait olmasına ve 1830 Antlaşmasının dördüncü maddesinde bu konudaki yetkinin ABD elçi ve konsoloslarına devredildiğine ilişkin bir hüküm bulunmamasına rağmen, ABD Hükümeti bu yetki üzerinde ısrar ediyordu. 1859'da ABD Dışişleri Bakanı Cass'a yolladığı bir raporda ABD Elçisi Williams, Osmanlı kanunlarının kendilerine sağladığı bu avantajı kullanmamalarının gerekçesini anlamakta güçlük çek-

tiğini belirterek, bundan böyle Osmanlı topraklarında ticaret yapmakta olan Amerikalıların büyük zorluklarla karşılaşacaklarını ve diğer yabancı ülkelerin konsolosluk mahkemelerinin kararlarını kabul etmek zorunda kalacaklarını ifade etti (NARA, M-46, Apr. 11, 1859).

Bu çelişkili tutumun gerekçelerini anlamak zor görünse de, ABD yönetiminin iki temel mantıksal nedenle hareket ettiği söylenebilir:

Birincisi, ABD'nin, ekonomik sıkıntılar yaşamakta olduğu, hatta bazı dış temsilciliklerini masrafların azaltılması için kapattığı bu dönemde, bütçeye yeni yükler getirebilecek konsolosluk mahkemelerinin kurulması türünden düzenlemelere gidilmesinden kaçınmasıydı. Konsolosluk mahkemelerinin kurulması, ister istemez konsoloslara yeni ödenekler verilmesi, konsolosluk binalarında nezarethaneler kurulması, bazı yeni görevlilerin işe alınması sonuçlarına yol açacaktı. Nitekim, bir ara İstanbul konsolosluğu bünyesinde ABD Elçisi'nin kişisel girişimiyle kurulan nezarethane, ödenek yokluğunu gerekçe gösteren Washington'un talimatıyla kapatılmıştı.

İkincisi, ABD'nin medeni hukuk alanındaki kanunlarının, İngiltere'nin ve Fransa'nın kanunlarından çok büyük bir farklılık göstermemesi ve bu durumun medeni alanda yaşanan ihtilaflara taraf olan Amerikalıların davalarının, İngiltere ve Fransa konsolosluk mahkemelerinde, herhangi bir soruna yol açmadan görülebilmesi imkânını vermesiydi. ABD Hükümeti bu sayede, herhangi bir masraf yapmadan, vatandaşlarının adil yargılanmalarını sağlamış olacaktı. Fakat, ceza hukuku konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Amerikan vatandaşlarının Osmanlı kanunlarına göre, Osmanlı mahkemelerinde yargılanmaları, ABD'nin istemediği sonuçlara yol açabilir, Anglosakson hukukuna göre hapisle cezalandırılacak bir Amerikan vatandaşı, Osmanlı mahkemesinin kararıyla ölüme mahkûm edilebi-

lirdi. Bunun önüne geçilebilmesi için Amerikalıların yargılandıkları ceza davalarının ABD diplomatlarının kuracağı *ad hoc* mahkemelerde yürütülmesi gerekliydi.

Medeni hukuk davalarını yürütmek için bir hak talep etmeyen ABD'nin ceza davalarıyla ilgili farklı tutumu ve bunun yol açtığı sorunlar, çeşitli örnek olaylar çerçevesinde aşağıda değerlendirilecektir.

b. Osmanlı Topraklarında Suç İşleyen Amerikalıların Durumu

Amerikan vatandaşlarının Osmanlı topraklarında işledikleri suçların sayısı, ülkeye gelen Amerikalıların sayısındaki artışa bağlı olarak, 1850'lerden itibaren yükselmeye başladı. Amerikalılar ile diğer yabancılar arasında vuku bulan olaylardan doğan davalar, Babıâli ile ABD Elçiliği arasındaki yazışmalarla veya yabancı ülkelerin konsolosluk mahkemelerinde çözülürken,⁵ önemli nitelikte olanlar mahkemeye intikal ettirildiler. Bu tür davaların yürütülmesi sürecinde Osmanlı Devleti ile ABD'nin 1830 Antlaşmasını yorumlayışlarındaki farklılıklar su yüzüne çıktı.

Bu tür önemli olaylardan ilki 1858'de yaşandı. Harput'ta bir Osmanlı vatandaşının evini zorla elinden almakla itham edilen Everett ve Allen isimli ABD vatandaşları, Os-

5 Örneğin 1855'te, Musul'da bulunan Amerikalı misyonerlerin, gerekliruhsanı almadan inşa ettikleri mezarlığın yıkılınası sırasında, bu kentteki İngiltere konsolosu ve konsolosluk tercümanına hakaret etmeleri üzerine ortaya çıkan anlaşmazlık, Babıâli'nin İstanbul'daki ABD Elçiliğine bu kişileri şikâyet etmesi ve misyonerlerin de Elçilik tarafından uyarılmaları üzerine İngilizlerden özür dilemeleriyle çözümlendi (BOA, H.N.M.K., 12 C.A. 1271(2 Mart 1855, No: 2956).

Yine 1855'te yaşanan başka bir olayda, Pera'da bir Yunanlı gemiciyi öldüren David Mullin adındaki Amerikalı gemici, ABD Başkonsolosu John P. Brown tarafından yargılanarak, hapse mahkûm edildi. Bu kişi, cezasını çekmesinin sağlanması için Osmanlı makamlarına teslim edildi (NARA, M-46, Apr. 22, 1855).

manlı mahkemesi tarafından yargılandılar. Mahkeme, Amerikalılar'ın bu eylemi yüzünden zarar gören Osmanlı vatandaşının zararının ödenmesine hükmederek, gereğinin yapılmasını Babiâli'nin aracılığıyla ABD Elçiliği'nden talep etti.

ABD Elçisi Williams, Babiâli'ye bir nota göndererek, 1830 Antlaşmasına göre Amerikan vatandaşlarının Osmanlı mahkemelerinde yargılanamayacağını, dolayısıyla mahkemenin tüm işlemlerinin ve vardığı hükmün geçersiz olduğunu ifade etti. Babiâli ise, Williams'a, söz konusu anlaşmanın Türkçe metninde bu konuda bir düzenleme olmadığını belirterek, 1830'da antlaşmayı imzalayan Porter'ın Babiâli'ye sunduğu bir senetle, ihtilaf halinde Türkçe metnin geçerli olacağını, kendisi ve kendisinden sonra gelecek ABD elçileri adına kabul ettiğini hatırlattı. Williams'ın bu senedin varlığından haberi yoktu. ABD Dışişleri Bakanı Cass'a yazdığı mektupta, eğer böyle bir sened varsa ve anlaşmanın onaylanmasından önce Senato'ya sunulmuşsa, Türkçe metnin uygulanması gerektiğini, fakat eğer Senato'nun bundan haberi yoksa, 1830 Antlaşmasının tamamen tartışma konusu olacağını bildirdi (NARA, M-46, Nov. 13, 1858).

ABD Hükümeti'nin bu senedin verildiğinden haberi vardı. Ancak bu belge, Antlaşma Senato'da onaylandıktan sonra, gizli maddenin reddinin Babiâli'de yarattığı hoşnutsuzluğu gidermesi için Porter tarafından, yetkisiz biçimde sunulmuştu. Bu noktada ABD Hükümeti, anlaşmanın iptal edilip yeniden müzakere edilmesinin kazanılmış haklarını tehlikeye düşürebileceğini düşünmüş ve sessiz kalmıştı. Dolayısıyla, aslında bu belgenin geçerliliği kabul edilmekteydi. Nitekim, ABD Elçiliği Babiâli'nin ısrarına rağmen, mahkeme kararını tanımadı. Bu konu bir çözüme kavuşturulamadı.

Bundan çok daha ciddi bir sorun 1868'de ortaya çıktı.

ABD'nin eski Pire Konsolosu Henry M. Canfield⁶ ve Osmanlı ordusunda görevli İngiliz asıllı Albay Eugene O'Reilly, 1868 başında Suriye'de bir isyan hareketine kalkıştılar. Amaçları Mustafa Fazıl Paşa'yı Suriye hidivliğine getirerek, Mısır Hidivliği'nin mirasçısı yapmak, bunun karşılığında da bölgede bir koloni arazisi elde etmektir (Kerner, 1948: 70).

Canfield ve O'Reilly, daha önce Osmanlı ordusunda çalışmış ve Ömer Bey adıyla tanınan, Macar asıllı bir ABD vatandaşı olan Albay Alexander Romer'i de saflarına katarak, bölgede taraftar toplamaya başladılar. 1868 yazında satın aldıkları ABD bandıralı bir gemiyle, Suriye kıyılarına silah ve cephane taşıdılar. Eylül 1868'de, 100 kişilik bir birlikle Hama yakınlarındaki iki Arap köyüne saldırdılar. İlk eylemleri başarıya ulaşmıştı ama Mustafa Fazıl Paşa bu noktada isyandan vazgeçti. Ardından, Suriye Valisi Reşit Paşa'nın gönderdiği ordu isyancıları hezimete uğrattı. Reşit Paşa, aralarında Amerikalıların da bulunduğu sağ kalan isyancıları teslim alarak Şam'a götürdü ve hapsedti (Kerner, 1948: 71).

Olayı haber alan ABD'nin Beyrut Başkonsolosu J. Augustus Johnson, 1830 Antlaşmasının ilgili hükümlerinin ihlal edildiği gerekçesiyle Suriye Valisi'nin tutumunu protesto etti. Reşit Paşa ise Johnson'un iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirterek, isterse tutuklu Amerikalıların sorgulama sürecini izlemek üzere bir Amerikalı görevli gönderebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Şam'a gönderilen Beyrut Başkonsolosluğu kâtabi sorgulamaya katıldı. Ama tüm çabalarına rağmen Amerikalıların salıverilmelerini sağlayamadı. Bu arada Johnson, hapisane şartlarının kötü olduğu gerekçesiyle, birkaç kez daha Reşit Paşa'yı protesto etti. Bir yandan da ABD Dışişleri Bakanı Seward'a yolladığı raporlarda, Amerikan vatandaşlarının çok kötü şartlar al-

6 Bu kişi Charles Lamar takma adını kullanmaktaydı.

tında tutulduğunu ve bu durumun ancak Babıâli'ye baskı yapılarak düzeltilebileceğini bildirdi (Kerner, 1948: 72-73).

Tutuklu Amerikalılarla ilgili haberler Kasım ayı sonunda ABD'nin New York Times gazetesinde yer almaya başladı. Osmanlı yöneticilerinin bu tutumunun, iki ülke arasındaki anlaşmaya aykırı olduğunun belirtildiği bir haber-yorumda, ABD Elçisi Morris'in Babıâli'yi şiddetle protesto ettiği bildirildi (New York Times, Nov. 24, 1868, No: 5357, s.1). Aslında New York Times'ın bu haberi gerçekleri yansıtmayan, sadece Kongre'yi ve ABD yönetimini harekete geçirmeye yönelik bir haberdir. Çünkü ABD Elçisi Morris, Suriye'de başgösteren ayaklanmaya katılanların arasında iki Amerikalı'nın bulunduğunu, gazete haberinin yayınlanmasından ancak üç gün sonra 27 Kasım'da Sadrazam Âli Paşa'dan öğrenmişti. Üstelik, Washington'a yolladığı raporunda, ABD Elçiliği'nin böyle bir eyleme kalkışan kişileri kurtarmak için Babıâli'ye baskı yapmasına kesinlikle karşı olduğunu ifade eden Elçi, bu konuda Sadrazam ile görüş birliği içinde olduklarını da sözlerine ekliyordu (NARA, M-46, Nov. 27, 1868).

Fakat Morris'in Babıâli ile uzlaşma içindeki tutumu, kamuoyu baskısı altındaki Dışişleri Bakanı Seward'dan gelen talimatlar doğrultusunda değişti. 12 Aralık 1868'de Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya bir nota veren Morris, iki Amerikan vatandaşının tutuklanıp hapse atılmalarını, 1830 Antlaşmasının ihlali olarak değerlendirerek, Babıâli'yi protesto etti (NARA, M-46, Dec. 12, 1868). Safvet Paşa ise cevabında, 1830 Antlaşmasının hiçbir yerinde, yapılan eylemi hukuk dışı kılan bir hüküm bulunmadığını belirterek, iki devletin elindeki antlaşma metnlerinin birbirini tutmadığının açıkça görüldüğünü, ama Porter'in daha önce kabul ettiği gibi, çatışma halinde Türkçe metnin geçerli olacağını vurguladı (Kerner, 1948: 74).

Bu arada Canfield ve Romer, yargılanmak üzere Osmanlı makamları tarafından, 20 Ocak 1869'da İstanbul'a getirildiler. Bu noktada konunun ilginç bir boyutu daha ortaya çıktı. İki Amerikalıyla birlikte İstanbul'a getirilen tutuklular arasında, İngiltere ve Avusturya vatandaşı olanlar da vardı. Fakat bu iki ülkenin elçileri, bu durumdan dolayı Babiâli'yi protesto etmiyorlardı. Morris ise, 21 Ocak'ta Safvet Paşa'ya bir protesto notası daha verdi (NARA, M-46, Jan. 27, 1869). İngiltere ve Avusturya elçilerinin bu tutumu, Osmanlı Devleti ile ülkeleri arasındaki anlaşmaların, böyle bir durumda yargılama yetkisini Osmanlı makamlarına vermesinden kaynaklanıyordu.

Morris'in 15 Mart'ta Âli Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra 17 Mart'ta Canfield serbest bırakıldı. Bir hafta sonra da Romer ve diğer yabancılar salıverildi. Babiâli bu kişileri, ülkeyi derhal terk etmeleri şartıyla serbest bırakmıştı. Bu istek yerine getirildi (NARA, M-46, Mar. 17, 1869; Mar. 24, 1869). Aynı davada yargılanan Osmanlı vatandaşı 150 kişi ise çeşitli cezalara mahkûm edildiler (NARA, T-815, Mar. 23, 1869).

Canfield-Romer olayı, bir yandan Babiâli'nin ceza davaları konusundaki yargılama yetkisinden vazgeçmeyeceğini gösterirken, diğer yandan da, yabancıların şiddetli cezalar almasının söz konusu olduğu durumlarda -ki devlete karşı isyan etmenin cezası Osmanlı kanunlarına göre ölümdü- gerekli adımları atmaktan kararlı bir biçimde kaçındığını gözler önüne serdi. Bu olayda Babiâli, ele geçirilen yabancıların suçlu oldukları ve Osmanlı mahkemelerinde yargılanmaları gerektiği yönündeki görüşünden hiç taviz vermezken, bağışlayıcı bir tavır takınarak, suçluları ülkeden çıkartmakla yetindi.

Yargılama alanında yetki çatışmasıyla ilgili olarak inceleyecek bir diğer örnek olay, 1880'de yaşanan Martesyan vakasıdır.

Meltov Martesyan isimli, daha önce Osmanlı tebaasından olup Amerikan tabiiyetine geçmiş bir kişi, Nisan 1880'de bir Osmanlı vatandaşını öldürdüğü iddiasıyla Osmanlı makamları tarafından tutuklandı. Babiâli, 1830 Antlaşmasının ilgili hükmünden hareketle Osmanlı mahkemesinin önüne çıkartılana kadar hapsedilmesi için sanığı İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu'na teslim etti. Fakat, Antlaşmayı farklı yorumlayan Amerikalılar, Osmanlı mahkemesine çıkarılmasını beklemeden, Martesyan'ı yargılayıp, yanlışlıkla ölüme neden olmaktan iki ay hapis cezasına çarptırdılar (NARA, M-46, Apr. 12, 1880).

Amerikalıların bu tutumu Babiâli'yi rahatsız etti. Hariye Nazırı Sava Paşa 8 Mayıs 1880'de ABD Elçiliği'ne verdiği bir notada, cinayetten sanık Martesyan'ın 1830 Antlaşmasının dördüncü maddesine dayanılarak, ABD Başkonsolosu tarafından yargılanmasının, tamamen antlaşmanın yanlış yorumundan kaynaklanan hatalı bir davranış olduğunu belirtti. Sava Paşa, Osmanlı ülkesinde bir Osmanlı vatandaşının öldürülmesi konusunda, konsolosluk mahkemesinin yetkisini kabul etmelerinin mümkün olmadığını vurgulayarak, Babiâli'nin bu konudaki uygulamalarında bir şüphe varsa, Osmanlı Devleti ile diğer yabancı devletler arasında yapılan antlaşmaların hükümlerinin incelenmesini istedi.

ABD Elçisi Maynard'ın Sava Paşa'ya 14 Mayıs'ta yolladığı cevabi notada yer alan ifadeler, Amerikalıların uzun süredir gerçek düşüncelerini doğrudan ifade etmek yerine, 1830 Antlaşmasının yorumundaki farklılıkların arkasına saklandığını göstermekteydi. Maynard notasında, 1830'a hiç atıf yapmadan şu cümlelere yer verdi:

"... Babiâli'nin başka ülkelerle yaptığı antlaşmaları, yorumlamamıza temel kabul etmemizi istiyorsunuz. Ancak şunu size hatırlatmam gerekir ki, ABD kendi hukuk düzende olandan çok ağır cezalar bulunan Hristiyan olmayan

ülkelerde yaşayan ve suç işleyen vatandaşlarını, kendi diplomatik ve konsüler mahkemelerinde yargılayıp, kendi kanunlarına göre cezalandırmayı teamül haline getirmiştir. ABD Hükümeti bu politikasından vazgeçme niyetinde değildir." (NARA, M-46, May 15, 1880).

Babîâli'nin bu cevabı kabullenmesi beklenemezdi. ABD Elçiliği'ne gönderilen notalarla sanığın iadesi tekrar tekrar istendi. Fakat Maynard, sanığın çarptırıldığı hapis cezasını çekmek üzere İzmir'deki konsolosluk hapisanesine nakledildiğini söyleyerek, Martesyan'ı iadeye yanaşmadı. Sanığın tutuklanmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, Aralık 1881'de bu kez Hariciye Nazırı Asım Paşa, yeni ABD Elçisi Wallace'dan, Martesyan'ın iadesini istedi. Aynı günlerde Aydın Valisi tarafından, İzmir'deki ABD Konsolosu W.B.O. Duncan'a bir mektup gönderilerek, bundan böyle tüm ceza davalarında, davacı ya da davalının milliyetine bakılmaksızın, Osmanlı mahkemelerinin tek yetkili olacağı ve kendisinin de buna göre davranması gerektiği bildirildi (NARA, M-46, Dec. 3, 1881). Osmanlı Hükümeti'nin yeni girişimine rağmen, ABD Elçiliği sanığı iade etmedi. Çünkü, iki aylık cezasını İzmir'de tamamlayan Martesyan, bir süre önce Osmanlı topraklarından ayrılmıştı. Amerikalılar bir kez daha kendi vatandaşlarını Osmanlı adaletinden kaçırmayı başaramışlardı (NARA, M-46, Dec. 10, 1881).

Amerikan vatandaşlarının, Osmanlı topraklarında işledikleri suçlar dolayısıyla ortaya çıkan sorunların örneklerini çoğaltmak mümkündür.⁷ Bu tür olayların hiçbirinde

7 Bu olayların bazıları şunlardır:

-Aralık 1876'da İzmir limanında bir gümrük muhafızını öldürmekle suçlanan Patrick Keeley isimli Amerikalı denizci, Osmanlı makamları tarafından tutuklanarak hapsedildi. Sanığın Osmanlı mahkemesindeki duruşmasının başlayacağı sırada ABD Elçisi tarafından yürütülen girişimler sonucunda, Babîâli, bir defa olması ve ileriye emsal teşkil etmemesi şartlarıyla, Keeley'in, Aydın Valisi ve İzmir'deki ABD Konsolosundan müteşekkil karma bir mahkemede yargılanmasını kabul etti. Keeley bu mahkemede, iki ay hapis ceza-

ABD vatandaşlarının, Osmanlı mahkemelerinde yargılanması ve cezalandırılması söz konusu olmamıştır. Fakat Babıâli, özellikle 1890'lardan itibaren, Osmanlı tabiiyetinden ABD vatandaşlığına geçmiş Ermenilerin yargılanması konusundaki yetkisini kullanmaktan çekinmemiştir. Bu ise, ileride incelenecek olan tabiiyet sorunlarına yol açmıştır.

c. Osmanlı Topraklarında Amerikan Vatandaşlarına Karşı İşlenen Suçlar

1840'ların ortalarından itibaren, Osmanlı topraklarında bulunan Amerikalılara karşı işlenen suçlar da, iki ülke arasında yeni bir sorun olarak ortaya çıktı. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, bu tür vakalar genellikle, Babıâli'nin ABD tarafını tatmin ettiği bir biçimde sonuçlanmıştır. Bir karşılaştırma yapılırsa, Osmanlı Devleti'nin Amerikalılara karşı suç işleyen vatandaşlarına karşı tutumu, ABD'nin Osmanlı topraklarında suç işleyen ABD vatandaşlarına karşı tutumundan çok daha ciddi ve hukukidir. Öte yandan Babıâli'nin bu tutumu, bir sonraki başlık altında incelenecek olan, ABD topraklarında, Osmanlı vatandaşlarına karşı suç işleyen Amerikalılar karşısında ABD Hükümeti'nin takın-

sına çarptırıldı (NARA, M-46, Feb. 3, 1877; Feb. 26, 1877). Aradan üç yıl geçtikten sonra, ABD Hükümeti Kelly'nin öldürdüğü Tahir adlı Türk'ün ailesine 1200 dolar vererek, Babıâli'nin sonuçtan duyduğu memnuniyetsizliği bir ölçüde gidermeye çalıştı (NARA, T-815, May 15, 1880).

-Daha önce 1868'de Suriye'de bir isyan hareketine karışan Alexander Romer, bu kez 1878'de, evinde Alman İmparatoru ve İtalya Kralına karşı hazırlanmış suikast planlarıyla yakalandı. Tutuklanarak hapisaneye gönderilen Romer'in yargılanması kararlaştırılmışken, ABD Elçisi Maynard'ın girişimleriyle, ülkeden çıkarılmak şartıyla serbest bırakıldı. Yeterli parası olmayan bu kişinin 30.000 kuruş tutarındaki seyahat giderleri Babıâli tarafından karşılandı (NARA, Dec. 3, 1878; Jan. 3, 1879).

-1882'de Tarsus'ta görevli ABD Konsolos Vekili Debbos bir zaptiye mülazımına saldırarak hakaret etti. Babıâli, diplomatik dokunulmazlığı olduğu için bu kişiyi yargılayamadı, ancak, ABD Elçisi'nden geri çekilmesini istedi. Debbos Haziran sonunda görevinden alındı (NARA, M-46, Jun. 23, 1882).

dığı tavırla karşılaştırıldığında, zaman zaman ilişkilerde ortaya çıkan gerginliklerin, ABD tarafının uzlaşmazlığından kaynaklandığı görülecektir.

Bu konu çerçevesinde ele alınabilecek olaylardan ilki 1846'da İstanbul'da meydana geldi. Darphane-i Amire'de çalışan Amerikalı işçilerin Galata'da zaptiye neferleri tarafından dövülmesi üzerine, ABD Maslahatgüzarı, Babıâli'den saldırganların cezalandırılmalarını istedi. Bunun üzerine konu Zaptiye Meclisi'nde görüşülerek suçlu bulunanlar çeşitli cezalara çarptırıldılar (BOA, B.E.O.S.E., D.H.K., D.E.D., 4 R. 1262 (1 Nisan 1846)).

1849'da bu kez Diyarbakır eyaletinde bulunan Wilson ve Gott adlı misyonerlerin yerel halk tarafından saldırıya uğraması üzerine, Babıâli söz konusu kişilerin zararlarını tazmin ederek, bölge valisinden, bu tür davranışların devam etmemesi için gerekli önlemlerin alınmasını istedi (BOA, H.N.M.K., 21 M. 1266 (7 Aralık 1849)).

Bu iki olay da, mahkemeye intikal etmeden, ABD diplomatik temsilciliği ile Babıâli arasındaki yazışmalar sonucunda, idari tedbirlerle çözülmüşlerdi. Fakat, 1850'lerin ortalarından itibaren yaşanan pek çok vaka, daha uzun bir süreç sonunda çözüme kavuşturulabildi. Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde soruna neden olan bu türden ciddi olayların tümüne değinilmesi yerine, en çarpıcı iki örnek olay üzerinde yoğunlaşılmasının, konunun öneminin anlaşılması için yeterli olacağı düşünülmektedir.

Bu çerçevede ele alınacak ilk olay 1858'de meydana geldi. Dickson adlı bir Amerikalı misyonerin Kudüs'teki evine giren beş saldırganın, bu kişinin damadını öldürüp, kızı ve karısına çirkin davranışlarda bulunmaları üzerine, konuyu bir tahrir ile Sadrazam Âli Paşa'ya intikal ettiren ABD Maslahatgüzarı Brown, Babıâli'nin Kudüs Mutasarrıfı'na, saldırganların derhal yakalanmalarını isteyen bir talimat yollamasını sağladı. Mutasarrıfın, saldırganlardan dör-

dünün yakalandığını bildirmesi üzerine Babiâli, bu kişilerin derhal yargılanarak, hak ettikleri cezalara çarptırılmasını istedi (NARA, M-46, Feb. 17, 1858).

Ele geçirilen saldırganların Yafa'nın ileri gelen ailelerine mensup olmaları nedeniyle, Kudüs Mutasarrıfı yargılama sürecinin başlatılmasını geciktirdi. Bunun üzerine, Haziran 1858'de Hariciye Nazırı Mahmud Paşa'ya bir nota veren Elçi Williams, yargılamanın bir ân önce başlatılmasını istedi. Gerekli işlemlerin yapılmasını hızlandırmak amacıyla da Konsolos Yardımcısı Peters'i Yafa'ya gönderdi. Bu arada, saldırganların Yafa'da yargılanarak cezalandırılmalarının karışıklığa yol açabileceği endişesini taşıyan Babiâli, sanık dört kişiyi Beyrut'a nakletti (NARA, M-46, Jun. 16, 1858, Jul. 23, 1858).

Yargılamanın bir türlü başlamaması üzerine, Beyrut'a giden ABD Elçisi Williams, burada ve Şam'da Osmanlı makamlarıyla temaslarda bulunarak, suçluların cezalandırılmasını istedi. İstanbul'a geri döndüğünde de Hariciye Nazırı Fuad Paşa ile bu konuyu yüz yüze görüştü (NARA, M-46, Dec. 28, 1858; Mar. 2, 1859). Bunun üzerine Babiâli, ilkinde oranla daha sert bir talimat vererek, sanıkların yargılanmasını sağladı (BOA, I.S., 26 B. 1275 (1 Mart 1859). Yargılanan dört saldırgan da ölüm cezasına çarptırıldılar. Fakat bu cezalar daha sonra ömür boyu hapse çevrildi ve mahkûmlar 1860'ta İstanbul'da küreğe konuldular (BOA, I.S., 5 M. 1277 (28 Temmuz 1860).

İncelenecek ikinci olay, Amerikan misyoneri Jackson Coffing'in, Mart 1862'de İskenderun'un dağlık bölgelerinde öldürülmesidir. Cinayet haberini alan ABD Konsolosu Johnson ve Akdeniz'deki Fransız filosunun komutanı Kaptan Simon bölgeye giderek, yerel makamlardan katillerin derhal yakalanıp yargılanmalarını istediler. Bu arada, ABD Elçisi Morris tarafından ziyaret edilen Âli Paşa, Halep ve Adana valilerine birer talimat göndererek suçluların yaka-

lanmasını istedi (Kerner, 1948: 47-50).

Coffing'in katilleri olan Ahmed ve Halil adlarında iki Türkmen, Mayıs 1862'de yakalandılar. Fakat katillerden Halil, mahkeme başlamadan gardiyayı öldürerek, hapishaneden firar etti. Haziran'da görülen mahkemede Ahmed ölüm cezasına çarptırıldı. Ancak, diğer sanık yakalanıncaya kadar cezasının infaz edilmemesi kararlaştırıldı. Bu noktada Babiâli'ye başvuran ABD Elçisi Morris, infazın bir ân önce gerçekleştirilmesini istedi (Kerner, 1948: 51; NARA, M-46, Jul. 16, 1862). Bunun üzerine Ahmed 25 Eylül'de Amerikalı ve Avrupalı gözlemcilerin önünde idam edildi (Kerner, 1948: 52).

Katillerden birinin idam edilmesine rağmen Morris, diğer katilin de cezalandırılması için girişimlerini devam ettirdi. Fakat Halil'in kısa sürede yakalanması mümkün olmadı. Bu arada, diğer katilin yakalanmasında yavaş ve tarafgir davrandığı gerekçesiyle Morris tarafından Babiâli'ye şikâyet edilen Iskenderun Mutasarrıfı Müstuk Paşa tutuklandı (NARA, M-46, Jan. 10, 1866). Yine Morris'in çabalarıyla, Babiâli 1866'da, Coffing'in eşi ve çocuklarına 5.000 kuruş yardımda bulundu (BOA, I.S., 11 N. 1282 (28 Ocak 1866)). Diğer katil Halil ise, 1867'de yakalanarak yargılandı ve ömür boyu kürek cezasına çarptırıldı (NARA, M-46, Apr. 1, 1868).

Bu olaylardan üç sonuç çıkarmak mümkündür:

Birincisi, Osmanlı Devleti'nde merkezi otorite ile ülkenin merkezden uzak bölgelerindeki yerel yönetimler arasındaki ilişkinin önceki dönemlere göre zayıflamasına rağmen, Babiâli'nin direndiği durumlarda, istediği sonucu elde etmesiydi. Bir suçlunun cezalandırılmasının söz konusu olduğu durumlarda, zarar görenin yabancı olması, Babiâli'nin tavrında bir değişikliğe neden olmuyordu.

İkincisi, ABD elçileri ve konsoloslarının, Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenlikleri söz konusu olduğun-

da, bunu gündemlerinin en öncelikli konusu haline getirmeleri ve gerektiğinde olay mahalline giderek yerel makamlarla temasa geçebiliyor olmalarıydı.

Üçüncüsü, ABD diplomatlarının kendi vatandaşlarına karşı işlenen suçların faillerinin yakalanması konusunu, aradan uzun zaman geçse de gündemlerinden çıkarmamaları, Babiâli'yi sürekli olarak gerekli işlemleri yapması konusunda uyarmalarıydı.

Babiâli'nin ve ABD elçilerinin hassas tutumu, bir yandan ABD vatandaşlarına karşı işlenen suçların sayısında, zaman içinde bir azalmaya yol açmış, bir yandan da Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikalıların kendilerini güvencede hissetmelerini sağlamıştır.

ç. ABD Topraklarında Osmanlı Vatandaşlarına Karşı İşlenen Suçlar

XIX. yüzyılda bazı Osmanlı vatandaşları, ticaret, göç ve diğer nedenlerle ABD'ye gitmeye başlamışlardı. Sayıları Osmanlı topraklarına gelen Amerikalılarla karşılaştırıldığında az olan bu kişiler, ABD'nin çeşitli bölgelerine yayıldılar. Bunların bazıları saldırı, soygun, dövülme ve hatta cinayet gibi suçlara maruz kaldılar. ABD Hükümeti, kendi topraklarında Osmanlı vatandaşlarına karşı işlenen suçlarla ilgili olarak, Babiâli'nin suça maruz kalan Amerikalılar için gösterdiği hassasiyeti hiçbir zaman göstermedi. ABD Hükümeti'nin bu tutumunu iki örnek olay etrafında ele almak yararlı olacaktır:

Galip isimli bir Osmanlı vatandaşı, 1891 Temmuzunda Sussanville'de soyuldu ve öldürüldü. Olayın ardından, New York'taki Osmanlı Başkonsolosluğu'na müracaat eden maktulün kardeşi Abdullah, suçluların cezalandırılmasını ve uğradıkları zararın tazmin edilmesini istedi. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota veren Osmanlı El-

çisi Mavroyeni Bey, gerekenin yapılmasını talep etti (NARA, T-815, Oct. 13, 1891)

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen cevabi notada, suçluların cezalandırılması için elden gelen çabanın gösterileceği ancak, suçun işlendiği California eyaletinin valisinin, suçlular hakkında herhangi bir delile ulaşamadığı için ümitsiz olduğunu söylediği bildirildi. Bu ifadeler Mavroyeni Bey'i tatmin etmedi. Bir nota daha vererek, Dışişleri Bakanı'nın, "ABD topraklarında öldürülen bir Türk'ün katillerinin cezasız kalmasını mı istediğini" sordu. Ardından da katillerin yakalanacağı ve çalınan paranın tazmin edileceği konusunda kendisine garanti verilmesini istedi (NARA, T-815, Oct. 30, 1891).

Dışişleri Bakanlığı, Mavroyeni Bey'e bu konuda bir garanti vermelerinin mümkün olmadığını, Galip'in katillerinin yakalanması için, en az bir ABD vatandaşının katillerinin yakalanması için gösterilen kadar çaba sarf edildiğini bildirdi. Bunun üzerine son bir nota gönderen Osmanlı Elçisi, eğer söz konusu kişinin cesedi öldürüldükten birkaç ay sonra bulunsaydı, katilleri yakalamaktaki güçlüğü anlayabileceğini, fakat cinayet işlendikten hemen sonra yetkililer tarafından haber alınmasına rağmen, katillerin yakalanamamış olmasını ancak suçluların üzerine gidilmemesiyle izah edebileceğini belirtti (NARA, T-815, Nov. 12, 1891). Mavroyeni Bey'in çabalarına rağmen Galip'i öldürenler yakalanmadı.

1896'da, bu kez Maine eyaletinin Portland kentinde, Halil Mehemed adlı Osmanlı vatandaşı, kaybolduktan iki gün sonra bir mağarada ölü bulundu. Soyulmuş ve dişlerinden bazıları sökülmüştü. Maine Valisi, bu konuya ilişkin bilgileri, ABD Dışişleri Bakanlığı üzerinden Osmanlı Elçisi Mavroyeni Bey'e ulaştırdı. Mavroyeni Bey Dışişleri'ne verdiği notada, bu kişinin cinayete kurban gittiğinin eldeki deliller çerçevesinde açık olduğunu, gazete haberlerine ba-

kılırsa bu kişinin öldürülmeden birkaç gün önce bölgede yaşayan Ermeniler tarafından tehdit edildiğini, soruşturmanın bu yönde yoğunlaştırılması gerektiğini ifade etti (NARA, T-815, Jun. 24, 1896).

Bir gelişme olmaması üzerine, Mavroyeni Bey yerine Washington'a atanan Mustafa Tahsin Bey ilk iş olarak bu konuyla ilgilendi. Osmanlı Elçisi, ABD Dışişleri Bakanı Olney'e verdiği notada, son beş yıl içinde üç Osmanlı vatandaşının ABD'de öldürüldüğünü ve hiçbirinin katillerinin bulunamadığını hatırlattıktan sonra, Babıâli'nin kendi vatandaşlarının katillerinin henüz yakalanıp cezalandırılmamış olmasına kayıtsız kalamayacağını söyledi (NARA, T-815, Dec. 30, 1896). Buna rağmen öncekilerde olduğu gibi cinayet aydınlatılamadı.

Osmanlı Devleti'nin ABD ile diplomatik ilişkilerini kestiği 1917'ye kadar, çok sayıda Osmanlı vatandaşı ABD'de öldürüldü, soyuldu veya dövüldü.⁸ Fakat bu olayların çoğunda failer yakalanamadığı gibi, yakalandıkları zaman da delil yetersizliği gibi gerekçelerle serbest bırakıldılar. Hiçbir Amerikan vatandaşı, bir Osmanlı vatandaşına karşı suç işlediği için ceza almadı. Bunda, ABD yönetiminin ilgisizliğinin önemli bir etken olduğu açıktır. Fakat en az bunun kadar önemli bir başka etken, Washington'da görevli Osmanlı elçilerinin bu konuların üzerine yeteri kadar gitmemeleri-

8 Bu olayların bazıları şunlardır:

-1893'te öldürülen Joseph Nadir'in katilleri bulunamadı (NARA, T-815, Dec. 14, 1893).

-1896'da Rhode Island eyaletinin Providence kentinde yaşayan Osmanlı vatandaşlarına sürekli hakaret eden, onları döven ve tartaklayan Ermeniler hakkında herhangi bir işlem yapılmadı (NARA, T-815, Mar. 31, 1896).

-Mayıs 1897'de, Batı Virginia eyaletinin Mannington kentinde Yunus Mansur'un tabancayla vurulması ve soyulması olayının faileri bulunamadı (NARA, T-815, May 4, 1897).

-Portland'ta bir pamuk fabrikasında çalışırken 1896'da dört Ermeni tarafından öldürülen ve cesedi denize atılan Mehemmed bin Hacı Halil'in katil zanlıları delil yetersizliğinden serbest bırakıldı. (NARA, T-815, Mar. 21, 1899).

dir. İstanbul'daki ABD elçileri, bir olayın faillerinin yakanmasını sağlayabilmek için Beyrut ve Şam'a kadar giderken, Osmanlı elçileri, ABD Dışişleri Bakanlarıyla yüz yüze konuşma ihtiyacı bile duymamışlar, konunun takibini notalar yoluyla yapmaya çalışmışlardır.

Öte yandan bu durumun ortaya çıkmasının bir başka nedeni de, ABD'nin kuruluşundan itibaren, her nerede olurlarsa olsunlar vatandaşlarının haklarını korumayı ilke edinmiş olmasıdır. Bireysel hakları, içinde bulunulan döneme göre en kapsamlı biçimde Anayasasına koymuş olan ABD için, toplumu oluşturan bireylerin uğrayacakları hak-sızlıkların üzerine gidilmezse, bu durum daha sonra toplum yapısında ve dolayısıyla ülke idaresinde sıkıntılara yol açacak, kamuoyunun Kongre ve Hükümet üzerinde kuracağı baskı siyasi çalkantılara sebep olacaktır. XIX. yüzyılın başında, esir alınan Amerikalı gemicileri kurtarmak için, Amerika kıtasından çok uzakta savaşmayı göze alan ABD'nin, ileriki yıllarda Osmanlı topraklarında suça maruz kalan vatandaşlarının zararlarını tazmin etmeye çalışması, söz konusu anlayışın doğal bir uzantısıdır.

Benzeri bir uygulamayı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görmek mümkün değildir. Bireysel haklara saygılı demokratik bir yönetim, güçlü toplumsal örgütler ve yöneticiler üzerinde baskı kurabilecek etkili bir kamuoyundan mahrum olan Osmanlı Devleti'nin, ülke dışındaki tebaasının haklarının gasp edilmesi karşısında, ısrarlı ve sonuca götürücü adımlar atması beklenmemelidir. Kaldı ki, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ABD'de, ABD'nin Osmanlı topraklarında yürüttüğü gibi aktif bir politika yürütmeye gücü de yoktur. Amerikan savaş gemilerinin Osmanlı karasularında dolaşarak, gerektiğinde derhal ABD elçi veya konsololarının emrine girmelerine karşılık, Cebelitarık'ın ötesinde tek bir Osmanlı savaş gemisi bile seyretmemektedir. Devletlerin güçleri arasındaki bu dengesizlik, hukuki so-

runların çözülmesi alanına da yansımakta, "güçlü olan haklıdır" anlayışı, Osmanlı-ABD ilişkilerinin bu boyutunda açıkça doğrulanmaktadır.

2. Tabiiyet Sorunu

a. Sorunun Kaynakları

Osmanlı-ABD diplomatik ilişkilerinin kurulmasından sonra ABD'ye giderek, Amerikan vatandaşlığına geçenlerin sayısında bir artış oldu. 1830-1869 döneminde 294 Osmanlı vatandaşı Amerikan vatandaşlığına geçti. Bunlar arasında, misyonerlerin çabaları sonucu Protestanlığı seçmiş Ermeniler çoğunluğu oluşturuyorlardı. ABD vatandaşlığına geçen Osmanlı vatandaşlarının durumu, diğer ülkelerden göç ederek ABD vatandaşı olanlardan önemli bir farklılık gösteriyordu. Avrupa ülkelerinden ABD'ye göç edenler, Amerikan vatandaşlığını kazandıktan sonra bu ülkede yaşamaya devam ederlerken, Osmanlı Devleti'nden göç edenler, vatandaşlık hakkını kazandıktan bir süre sonra Osmanlı topraklarına geri dönüyorlardı. Osmanlı makamları karşısında Amerikan vatandaşı olduklarını iddia eden bu kişiler, Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanmış antlaşmalarla Amerikan vatandaşlarına tanınmış haklardan yararlanmak istiyorlardı. Böylece, daha önce Osmanlı vatandaşı olup, ticari faaliyetlerinde daha ağır bir takım vergilere tabiiyken, şimdi "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsündeki bir devletin vatandaşı olarak birçok ayrıcalıklar kazanıyorlardı (Kerner, 1948: 220).

Bu durumdaki kişiler, ABD vatandaşı olduklarına dair, ABD tarafından verilmiş evrakla yetinmiyorlar, ticari faaliyetleri ve ülkede ikametleri sırasında Osmanlı makamlarıyla bir sorun yaşamamak için ABD Elçiliği ve konsolosluklarından "himaye edilen kişi belgesi" (*protégé* belgesi) de

alıyorlardı. Zamanla *protégé* belgesini alanlar arasına, ABD vatandaşlığını hiç kazanmamış gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da katıldı. Belgenin kimlere verileceğini ABD konsolosları kendi inisiyatifleriyle tayin ediyorlardı. Bir süre sonra, özellikle İstanbul, İzmir, Yafa ve Kudüs'teki ABD konsoloslarından *protégé* belgesi alan Ermeni, Rum ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarının sayılarında artış gözlemlendi (Kark, 1994: 231-232).

Babîâli bu durumu ve bundan doğabilecek sakıncaları kısa sürede fark ederek, Osmanlı vatandaşlarına *protégé* belgeleri dağıtılmaması yönünde 1842'de ABD Elçiliği'ni uyardı. Hariciye Nazırı İbrahim Sarım Paşa'nın ABD Elçisi Porter'a yolladığı notada, ABD vatandaşlığına geçmiş olsalar da, kimseye bu tür belgeler verilmemesi istenerek, Osmanlı vatandaşlığından çıkmamış kişilerin ABD vatandaşlığının kabul edilmeyeceği ifade edildi (NARA, M-46, Jun. 14, 1842).

ABD Hükümeti, Babîâli'nin bu tepkisini yerinde buldu. Dışişleri Bakanı Daniel Webster, Elçi Porter'a yolladığı bir talimatta, tabiiyet değiştirme ve *protégé* konularının henüz tam anlamıyla kurallara oturtulamadığı ifade edilerek, bu konuda Babîâli'yi rahatsız etmeyecek bir tutum içinde bulunmasını istedi (NARA, M-46, Oct. 25, 1842). ABD Hükümeti'nin bu isteği üzerine, İstanbul'da görev yapan ABD elçileri, tabiiyet konusunu bir dönem için iki ülke arasında sorun olmaktan çıkaracak şu ilkeyi geliştirdiler: Eğer bir Osmanlı vatandaşı ABD vatandaşlığına geçmiş ve yeni ülkesinde yaşamaya devam etmekteyse, yeni pasaportuyla, sadece kısa süreli ziyaretler için Osmanlı Devleti'ne gelebilirdi. Bu kişilere kaldıkları süre zarfında ABD konsoloslukları tarafından *protégé* statüsü tanınırdı. Fakat bu kişi, yeni vatandaşlığını ticari çıkarları için kullanmak niyetindeyse ve ABD yerine Osmanlı topraklarında ikamet etmeye devam edecekse, kesinlikle ABD Elçiliği'nin ve konsolosluklarının

himayesi altına alınmazdı (NARA, M-46, Mar. 27, 1845).

Bu ilke bir süre için istisnasız uygulandı. Fakat, Amerikan vatandaşlığını kazandıktan sonra geri dönenlerin sayısı 1850'lerin ortalarından itibaren artınca, bazı konsoloslar yeniden *protégé* belgesi dağıtmaya başladılar. Bu arada 1857'de Osmanlı Devleti tarafından yürürlüğe sokulan yeni belediye kanunuyla, ülkede bulunan herkesin ya Babıâli'nin ya da bir elçiliğin himayesi altında bulunması zorunluluğu getirildi. Babıâli bu kanunla, hiçbir ülkenin vatandaşı olmayan kişilerin ülkeden çıkartılabilmesini amaçlıyordu. Ama Babıâli'nin istediğinin tam tersi bir sonuç ortaya çıktı. Aralarında ABD Elçiliği'nin de bulunduğu birçok diplomatik temsilcilik, kendilerine yakın gördükleri kişilere *protégé* belgesi verdiler. Böylece, Osmanlı Devleti'nin başından beri *protégé* belgesi almalarına karşı çıktığı, sonradan ABD tabiiyetine geçmiş eski Osmanlı vatandaşları, ABD Elçiliği'nin himayesi altına girmiş oldular (NARA, M-46, Oct. 15, 1857). Bu çerçevede sadece İstanbul'da, yedi eski Osmanlı vatandaşı ve 49 Osmanlı veya başka ülke vatandaşı *protégé* belgesi verildi (NARA, M-46, May 26, 1858).

b. Osmanlı-ABD Tabiiyet Anlaşması

Amerikan vatandaşlığına geçtiği halde Osmanlı topraklarında oturmaya devam eden kişilerin durumu, 1868'den itibaren ABD Hükümetini de rahatsız etmeye başladı. Bu kişiler, ABD'ye vergi vermiyor, 1861-1865 İç Savaşı sırasında açıkça görüldüğü gibi, orduya katılmıyor, üstelik Osmanlı topraklarında bulunan doğuştan Amerikan vatandaşlarınınkinden daha fazla avantajdan yararlanmaya çalışıyorlardı (NARA, M-46, Jun. 31, 1868).

Bu noktalardan hareket eden ABD, mevcut durumu hukuki bir temel üzerinde yapılandıracak bir tabiiyet anlaşması imzalamak için, Osmanlı Devleti ile görüşmeler

yapmaya karar verdi. Bu iş için bir yandan ABD Elçisi Morris görevlendirilirken, diğer yandan da ABD Dışişleri Bakanı Seward, Osmanlı Elçisi Bulak Bey ile temasa geçti. Sadrazam Âli Paşa ile Eylül 1868'de görüşen Morris, tabiiyet anlaşmasının, iki ülke arasında bu yüzden doğan sorunları ortadan kaldıracığını belirterek, ABD'nin yakın geçmişte Bavyera ile yaptığı anlaşmanın, yeni düzenleme için örnek alınabileceğini ifade etti ve bunun bir kopyasını verdi. Fakat Âli Paşa, Babiâli'nin bir süredir yeni bir vatandaşlık kanunu (*Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*) üzerinde çalıştığını, bu kanun son şeklini almadan, ABD'yle tabiiyet anlaşması imzalamanın doğru olmayacağını ileri sürerek, Morris'in bir süre beklemesini istedi (Kerner, 1948: 221-222).

Osmanlı Vatandaşlık Kanunu'nun 19 Ocak 1869'da yürürlüğe girmesiyle, Osmanlı-ABD görüşmelerinin başlaması beklenirken, kanunun bazı maddelerinin ABD Hükümeti'nin vatandaşlık politikalarıyla çelişmesi dolayısıyla, Washington harekete geçmek için bir süre daha beklemeyi tercih etti. Kanun, Avrupa devletlerinin vatandaşlık kanunlarından, özellikle 1851 tarihli Fransız kanunundan esinlenerek hazırlanmıştı. Kanunla, Müslüman olup olmanın vatandaşlık bakımından önem taşımasına son verilmekteydi (Aybay, 1991: 25). ABD, kanunun özellikle beşinci maddesine ihtiyatla yaklaşılmaktaydı. Bu maddeye göre, hiçbir Osmanlı vatandaşı, vatandaşlıktan çıkarıldığına dair Padişah'tan bir irade almadan, başka bir devletin vatandaşlığına geçemeyecekti. Bu hüküm, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yapmayı önerdiği anlaşmanın içeriğine zıt bir düzenlemeydi (Kernel, 1948: 225).

Kanunun çıkmasından sonra, Morris'in bir süre önce iki ülke arasında yapılacak anlaşmaya temel alınmasını önerdiği, ABD-Bavyera Antlaşmasını inceleyen Sadrazam Âli Paşa, Haziran 1869'da Morris'e bir nota yollayarak, antlaşmanın bu halinin Osmanlı Vatandaşlık Kanunu'na aykırı

olduğunu, bu nedenle değiştirilmesi gerektiğini ifade etti. Âli Paşa, bu notada Morris'e aşağıdaki anlaşma taslağını sundu:

"Madde 1: Majesteleri Sultan'ın iznini alarak ABD vatandaşlığına geçen ve ABD'de daimi olarak beş yıl ikamet eden her Osmanlı vatandaşı, Osmanlı Hükümeti tarafından ABD vatandaşı olarak tanınacak ve ona göre muamele görecektir. Aynı şekilde, Osmanlı vatandaşlığına geçen ve daimi olarak beş yıl Osmanlı topraklarında ikamet eden her ABD vatandaşı da, ABD Hükümeti tarafından, Osmanlı vatandaşı olarak tanınacak ve ona göre muamele görecektir."

"Osmanlı veya ABD vatandaşlığına geçmek için sadece bu yöndeki niyetin belirtilmesi ve ilan edilmesi, hiçbir şekilde yeterli kabul edilmeyecektir."

"Madde 2: Osmanlı vatandaşlığına geçmiş bir ABD vatandaşı veya ABD vatandaşlığına geçmiş bir Osmanlı vatandaşı, anavatanlarına döndüklerinde, tabiiyet değiştirmeden önce işledikleri suç ve kabahatlerden dolayı, hiç tabiiyet değiştirmemiş gibi yargılanıp cezalandırılacaklardır." (NARA, M-46, Jun. 10 1869; Aug. 13, 1869).

Kendisine sunulan metni inceleyen Morris, Âli Paşa ile bir görüşme yaparak, bu hükümlerin Washington tarafından kabul edilemeyeceğini bildirdi. Bu arada ABD Dışişleri Bakanı Fish, Morris'e, bu şartlar altında görüşmelere son vermesi talimatını yolladı (NARA, M-99, Jul. 13, 1869). Bu talimattan kısa bir süre sonra ise yeni ABD Başkanı Grant'ın istekleri doğrultusunda, ABD Dışişleri Bakanlığı, tüm ABD elçiliklerine bir sirküler yollayarak, tabiiyet konusunun çok önemli bir sorun haline gelmesi dolayısıyla, bu konuda gerekli anlaşmaların yabancı ülkelerle bir ân önce imzalanabilmesi için çalışmaların sürdürülmesini istedi (Kerner, 1948: 228). Fakat, Babiâli'nin Vatandaşlık Kanunu'na uygun bir düzenleme yapılması isteğinde ısrar etmesi, görüşmelerin yeniden başlamasını bir süre daha engelledi.

Öte yandan ABD Hükümeti, özellikle ABD tabiiyetine geçmiş Osmanlı vatandaşlarının vergi ödemelerini sağlayabilmek için 1870'ten itibaren yeni adımlar attı. Bu çerçevede, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm ABD vatandaşlarına soru anketleri dağıtıldı. Burada, kişinin ne zaman ABD vatandaşlığına geçtiği, ne zaman Osmanlı ülkesine geri döndüğü, ikametgâh adresi, Osmanlı topraklarında ticaretle uğraşıp uğraşmadığı ve ABD Hükümeti'ne hiç vergi ödeyip ödemediği soruluyordu (NARA, M-46, Jan. 13, 1870). Anketler doldurulduğunda ilginç bir sonuçla karşılaşıldı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan ABD vatandaşlarının çok büyük bir kısmı, tabiiyet değiştirdikten hemen sonra ABD'den ayrılmışlar, eski ülkelerine ve eski işlerine geri dönmüşlerdi. Aralarında 20 yıl önce tabiiyet değiştirip, o tarihten beri ABD'ye hiç gitmemiş olanlar dahi vardı (NARA, M-46, Mar. 9, 1870).

Anlaşmanın imzalanması için 1873'te tekrar harekete geçen Washington, Babiâli'ye yeni bir taslak sundu. Buna göre, Osmanlı Hükümdarı, ABD'nin kanunlarına uygun olarak tabiiyet değiştirmek isteyen Osmanlı vatandaşlarının isteklerini kabul edecek, ABD vatandaşlığına geçen Osmanlılar, ABD'de en az iki yıl kesintisiz ikamet edeceklerdi. Böylece, anlaşma metnine, hükümetlerin izninin alınması gerektiğine dair bir ifade konulmayacaktı. Bu taslağı inceleyen Babiâli, yanlış anlaşılmalara ortadan kaldıracak bazı eklemeler yaptı. En önemli eklemeler, ABD vatandaşlığının kazanılmasından önce işlenen suçlarla ilgili olarak, Osmanlı kanunlarının geçerli olacağı ve Osmanlı vatandaşlığından çıktıktan sonra, iki yıldan uzun bir süre Osmanlı topraklarında ikamet edenlerin, Amerikan vatandaşlığını kaybedecekleri şeklindeki hükümlerdi (NARA, M-46, Jan. 22, 1874; Kernel, 1948: 233).

Babiâli'nin bu önerisi, ABD tabiiyetine geçmiş fakat Osmanlı topraklarında oturmaya devam eden kişileri fazla-

sıyla rahatsız etti. ABD Elçisi Boker'e, Şubat 1874'de 14 imzalı bir dilekçe veren bu kişiler, ABD dışında oturuyor olmalarının, kendilerinin Amerikalıların ayrıcalıklarından yararlanmalarını engellememesi gerektiğini belirterek, her şartta ABD Elçiliği'nin kendilerini himayesi altına almasını istediler (NARA, M-46, Feb. 23, 1874). Fakat ABD Elçisi George H. Boker, hükümetinden aldığı yetkiye dayanarak, bu eleştirileri cevapsız bıraktı ve 11 Ağustos 1874'te Osmanlı Devleti ile ABD arasında yapılan Tabiiyet Anlaşması'na imza koydu. Aynı gün ayrıca, iki ülke arasında, Suçluların İadesi Anlaşması ve yabancıların Osmanlı topraklarında, belli şartlar altında gayrimenkul edinebilmelerini öngören Gayrimenkul Sözleşmesi de imzalandı (NARA, M-46, Aug. 18, 1874).

Beş maddeden oluşan Tabiiyet Anlaşmasının birinci maddesinde, iki ülkenin kanunlarına uyarak tabiiyet değiştirenlerin yeni tabiiyetlerinin iki devlet tarafından tanınacağı ifade ediliyordu (Armaoğlu, 1991: 17).

İkinci maddede, tabiiyet değiştirmiş kişilerin, yeni ülkelerine gitmeyerek, eski ülkelerinde oturmaya ve iş yapmaya devam etmeleri halinde, yeni tabiiyetlerini kaybedecekleri düzenlenmişti. Maddeye göre, bir kişinin iki yıl boyunca eski ülkesinde ikamet etmesi, onun yeni ülkesine gitmemek niyetinde olduğu biçiminde yorumlanacak ve tabiiyetini kaybetmesine yol açacaktı (Armaoğlu, 1991: 17).

Üçüncü maddeyle, eski tabiiyete geri dönüş kuralı düzenlenmişti. Buna göre, tabiiyet değiştiren bir kişi bundan böyle, evvelce tabiiyetini taşıdığı devlet tarafından yabancı addedilecek ve eğer tekrar bu tabiiyete geçmek isterse, diğer yabancılara uygulanan kaideler, bu kişi için de geçerli olacaktı (Armaoğlu, 1991: 17-18).

Dördüncü madde, anlaşmanın 10 yıl süreyle geçerli olacağını, bitiş tarihinden altı ay önce taraflardan biri tarafından feshi istenmedikçe, birer yıl süreyle geçerli olmaya

devam edeceğini düzenlemektedir. Beşinci madde ise anlaşmanın yürürlüğe girişine ilişkin hükümler içeriyordu (Armaoğlu, 1991: 17).

Tabiiyet Anlaşması, Suçluların İadesi Anlaşması ve Gayrimenkul Sözleşmesi ABD Senatosu tarafından 1875 yılı başında onaylandı. Fakat Senato, Tabiiyet Anlaşmasını onaylarken ikinci ve üçüncü maddelerde küçük oynamalar yaptı. Buna göre, eski ülkelerinde oturmaya devam edenlerin vatandaşlıklarını "kaybedecekleri" yerine "kaybedebilecekleri" ve eski tabiiyetine geçmek isteyenlerin yabancı gibi "addedilecekleri" yerine "addedilebilecekleri" ibareleri konuldu. Yani, bir kişinin iki yıl eski ülkesinde oturmaya devam etmesinin, onun yeni tabiiyetinden vazgeçtiğine dair kesin bir delil olarak yorumlanmasına karşı çıkıldı (Kerner, 1948: 240 ve 249).

Bu değişiklikleri tepkiyle karşılayan Hariciye Nazırı Safvet Paşa, söz konusunu metin üzerinde yeni değişiklikler yaptı ve bu şekilde padişahın onayına sundu. Bir kez daha değiştirilen metin ABD'ye gönderildiğinde, Senato, ABD'nin genel uygulamalarına ters düşeceği gerekçesiyle anlaşmayı yürürlüğe sokmaktan vazgeçti (Armaoğlu, 1991: 17).

Ortaya çıkan bu anlaşmazlık 1889'a kadar devam etti. 16 Ocak 1889'da Sultan II. Abdülhamid bu anlaşmayı, ABD Senatosu'nun kabul ettiği biçimiyle, aynen kabul ederek onayladı. Bu kez de ABD Hükümeti, aradan 15 yıl geçmesini bahane ederek, anlaşmayı bir kez daha Senato'ya sundu. Fakat Senato, anlaşmanın ikinci maddesinin geriye yürütülemeyeceği şeklinde bir değişiklik yaptı. Bunun üzerine tekrar Sultan'a sunulan anlaşma metni bu kez onaylanmadı ve yürürlüğe sokulmadı (NARA, M-46, Jan. 16, 1889; Apr. 4, 1890; Oct. 29, 1890).

On yıl sonra 1899'da, ABD Başkanı William McKinley'in talimatıyla hareket eden Elçi Strauss, II. Abdülhamid ile yaptığı bir görüşmede, Tabiiyet Anlaşmasının onaylan-

ması konusunu tekrar gündeme getirdi. Fakat Sultan bu konuda konuşmak istemediğini belirterek, Anlaşmayı yürürlüğe sokmayacağını ima etti. Böylece, Tabiiyet Anlaşmasının uzun yıllar süren macerasına son nokta konulmuş oldu (Dodge, 1904: 22-23).

İki ülke arasında tabiiyet konusunu çözümleyen bir hukuki düzenlemenin yapılamamış olması, bu sorunun devam etmesine yol açtı. Özellikle 1890'ların ikinci yarısındaki Ermeni olayları sırasında, Amerikan tabiiyetine geçmiş Osmanlı Ermenilerinin eylemleri ve Babiâli'nin bunlara karşı tutumu dolayısıyla iki ülke ilişkilerinde gerginleşmeler görülecektir.

Ç. AMERİKAN KOLONİCİLERİNİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR

1. Amerikalılar ve Filistin

Osmanlı Devleti'nin Filistin bölgesi, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Amerikalı gezginlerin en önemli seyahat noktalarından biri haline geldi. Filistin'e gelen Amerikalıların büyük çoğunluğunu, Kutsal Kitap'ta bahsedilen mekânları görmek ve hacı olmak isteyen dini bütün Hristiyanlar oluşturmuyordu. Fakat bunların yanında azımsanmayacak sayıda araştırmacı, arkeolog ve maceracı da "süt ve bal ülkesinin" yolunu tuttu.

1830 öncesinde bölgeye gelen Amerikalıların sayısı, yılda 50 kişinin altındaydı. Bunlar genellikle bölgedeki İngiliz konsoloslarının koruması altında seyahat ediyor, İngiltere'den gelen Protestan hacıların gruplarına katılıyorlardı. Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra Filistin'e gelen Amerikan vatandaşlarının sayısında gözle görülür bir artış kaydedildi. Bu sayı, 1840'larda yılda 100, 1850'lerde de yılda 250 kişiye

ulaştı (Kark, 1994: 235).

Çok sayıda Amerikan vatandaşının bölgeyi ziyaret etmesi, ABD Hükümeti'ni Filistin'de bir konsolosluk kurmaya sevk etti. Bu çerçevede İstanbul'daki ABD Maslahatgüzarı Porter, Cohen isimli bir Museviyi 1834'te Kudüs Konsolos Vekili olarak atadı (NARA, M-46, Sep. 10, 1834). Cohen'e, paraya ihtiyacı olan Amerikalılar'a kredi vermek, bölgede dolaşmak için gerekli tezkerelerin Osmanlı makamlarından alınmasını sağlamak, soyulan Amerikalıların zararlarının tazmin edilmesi için gerekli girişimlerde bulunmak ve istenyenlere tercüman ve rehber bulmak görevleri verilmişti (Kark, 1994: 236).

Filistin'i ziyaret eden Amerikalılar arasında arkeologlar önemli yer tutmaktaydı. İlk kez 1838'de Edward Robinson adlı arkeoloji eğitimi almış bir misyoner bölgede araştırmalar yaptı. Arapça yer isimlerini Latin harfleriyle yazan Robinson, böylece kendisinden sonra gelecek araştırmacıların işini kolaylaştırdı. Kudüs, Lut Gölü, Maverai-i Ürdün ve Tûr-u Sina gibi kutsal mekânları dolaşan Robinson, 1841'de *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia* (Filistin, Sina Dağı ve Arabistan'da İncil Araştırmaları) adlı kitabını yayınladı. Bu kitap, ABD'de bölgeye olan ilgiyi daha da artırdı (Field, 1991: 181).

Bölgeye Amerikalılar tarafından yapılan önemli ziyaretlerden birisi 1847-48'de gerçekleştirildi. ABD Donanması subaylarından Teğmen William F. Lynch, Şeria Nehri ve Lut Gölü'nde araştırmalar yapmak üzere Babiâli'den izin aldı (BOA, I.S., 25 N. 1264 (25 Ağustos 1848)). Arkeolog Dr. Henry L. Anderson'la birlikte önce Filistin'in kuzeyinde yer alan Celile Gölüne (Galilee) giden Lynch, buradan Şeria Nehri yoluyla, dünyanın en derindeki su kütlesi olan Lut Gölü'ne ulaştı. ABD'ye döndüğünde *Narrative of the United States' Expedition to the River Jordan and the Dead Sea* (ABD'nin Şeria Nehri ve Lut Gölü'ne Düzenlediği Seferin

Anlatımı) adlı bir kitap yayınlayan Lynch bölgenin dini değerinin yanı sıra, arkeolojik ve turistik özellikleriyle de gezilmeye değer bir yer olduğu tespitini yaptı (Field, 1991: 277-278; Kark 1994: 240-241).

Robinson ve Lynch'inkilere benzer bilimsel geziler, hiçbir zaman dini seferlerin boyutlarına ulaşamadı. Özellikle 1850'lerden itibaren bölgeyi ziyaret etmek isteyen Amerikalıların sayısındaki artışa paralel olarak, New York'ta Thomas Cook&Sons ve Frank C. Clark Co. adlı iki seyahat acentesi, Filistin'e doğrudan seferler düzenlemeye başladı (Kark, 1994: 235).

Amerikalıların bölgeye gerçekleştirdikleri ziyaretler uzun bir süre Babiâli'yi hiç rahatsız etmedi. Fakat 1860'ların ortalarından itibaren, gelenlerin bir kısmı Osmanlı topraklarında Amerikan kolonileri kurma eğilimi içine girdiler. Bu ise iki ülke arasında yeni bir soruna yol açtı.

2. Yafa Kolonisi Sorunu

Birkaç kez Filistin'i ziyaret eden George J. Adams adındaki bir Amerikalı rahip 1866'da, bölgede bir Amerikan kolonisi kurmak için ABD'nin Maine eyaletinde taraftar toplamaya başladı. *Church of Messiah* (Mesih'in Kilisesi) adlı bir tarikatın da liderliğini yapan Adams, kısa sürede çok sayıda müridini kutsal topraklarda kurulacak ilk Amerikan kolonisi için ikna etti. Adams müritlerine, Filistin'i, hastalıkların olmadığı, çocukların ölmediği, kimsenin aç kalmadığı, yaşlıların tekrar gençlik yıllarına döneceği mucizevi bir mekân olarak tanıtıyor, etkili vaazları sayesinde taraftarlarının sayısını artırıyordu (Kerner, 1948: 79).

Ne kadar çok taraftara sahip olursa olsun, ABD Hükümeti'nin desteği olmadan, yabancı, üstelik Hristiyan olmayan bir devletin topraklarında koloni kurmanın kolay olmayacağını bilen Adams, planını hayata geçirebilmek için,

ABD Senatosu'nun önde gelen isimleriyle temasa geçti. Adams'ın girişimleri sonunda, Maine Senatörü M. Morill, İstanbul'daki ABD Elçisi Morris'e, 1866 yazında birkaç mektup yazarak, söz konusu koloninin kurulabilmesi için Babiâli nezdinde çaba göstermesini istedi. Konuyu Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya ileten Morris, kesin bir ret cevabıyla karşılaştı. Âli Paşa, 28 Kasım 1866'da ABD Elçiliği'ne verdiği bir notayla, yabancıların Osmanlı ülkesinde toprak edinmelerinin mümkün olmadığını belirterek, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin hatırına, küçük bir arazinin, Amerikalı kolonicilerin kullanımına verilmesinin hiçbir biçimde Babiâli'ye zarar vermeyeceğini, fakat bunun, diğer devletlerin bölgedeki isteklerine bir emsal teşkil edebileceğini, böyle bir durumun ortaya çıkmasını istemediklerinden koloni talebini kabul edemeyeceklerini bildirdi (NARA, M-46, Nov. 31, 1866).

Âli Paşa'nın bu görüşleri Morris'e bildirdiği günlerde, Adams ve yardımcısı A. K. McKenzie önderliğindeki 157 kişilik bir kolonici grubu, Yafa'ya gelmiş ve Babiâli'nin yollayacağını umdukları koloni kurma iznini beklemeye başlamışlardı (Kark, 1994: 216). Bunu haber alan Morris, ABD'nin Kudüs Konsolos Vekili Beauboucher'e bir mektup yollayarak, Babiâli'nin koloniye izin vermeyeceğini, bölgeye daha fazla Amerikalının gelmesini engellemesini istedi (Fild, 1991: 324; Kerner, 1948: 80).

Aslında Morris'in kendisi de Amerikan vatandaşlarının Osmanlı topraklarında koloni kurmalarına karşı çıkmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin, farklı yabancı ülkelere kolonicilerce istila edilmesinden endişe duyan Âli Paşa'dan farklı olarak, Morris kendi vatandaşlarının geleceğiyle ilgilenmekteydi. ABD Dışişleri Bakanı Seward'a yolladığı bir mektupta şu görüşleri dile getiriyordu:

"... Dünyadaki hiçbir ülke Hristiyan kolonicilere, Türk İmparatorluğundaki kadar çok engel çıkarmaz. [Bunlar ara-

sında] insanların can ve mal güvenliğinin olmaması ve farklı ırk ve dinler arasında süregiden şiddetli çatışmalar sayılabilir. Belki toprak gerçekten verimlidir, fakat bazı bölgelerde işgücü arzının yetersizliği ve büyük kentler ve kıyı şeridiyle yeterli ulaşım imkânlarının olmaması nedeniyle, ziraat yapmak pahalı bir iştir. Bundan dolayı [kolonici] Amerikalılar, bu kötü yönetilen, fakir ve kentlerin duvarları dışında kimsenin canının güvende olmadığı yarı-vahşi ülkeyi terk ederek, gelecek vaat eden kendi ülkelerine dönmelidirler..." (NARA, M-46, Dec. 12, 1866; Kerner, 1948: 86).

Ne Babiâli'nin olumsuz tavrı, ne de ABD Elçisi'nin kendilerine destek vermemesi Amerikalı kolonicileri engelledi. Liderleri Adams'ın ümit verici konuşmaları, onları bölgede kalma konusunda daha da kamçıladı. Fakat, Osmanlı vatandaşı olmadıklarından toprak satın almaları mümkün değildi. Sahilde haftalarca bekledikten sonra, ABD'nin Yafa Konsolos Vekili Loewenthal'in Osmanlı tabiiyetindeki eşinin adına satın alınan bir arazide, dermeçatma kulübeler inşa etmeye başladılar. Bu arada, kutsal toprakların hiç de Adams'ın anlattığı gibi olmadığını düşünen bazı koloniciler, kandırıldıkları iddiasıyla, liderlerini Washington'a şikâyet ettiler. Washington, Beauboche'den, Adams ve 12 adamı hakkında soruşturma başlatmasını istedi. Osmanlı makamlarının yardımıyla tutuklanan bu kişiler, bir süre konsolosluk binasında hapsedildi. Fakat daha sonra serbest bırakıldılar (Kerner, 1948: 104-105).

Öte yandan, Loewenthal ve Beauboche'in tüm çabalarına rağmen, Babiâli koloni için gerekli izni vermedi. Bir türlü rahat bir ortama kavuşamayan ve bildikleri tek iş olan ziraat için gerekli araziye sahip olamayan koloniciler arasında açlık ve hastalık baş gösterdi. Buna bir de, liderlerinin aslında bir sahtekâr olmasından kaynaklanan moral bozukluğu eklenince, geri dönme yönünde bir eğilim ortaya

çıktı. Fakat, geri dönmek isteyenlerin bir kısmının, bu iş için yeterli parası yoktu. Loewenthal, Morris'e bir mektup yollayarak, acınacak durumdaki bu kişilerin, bir savaş gemisiyle ABD'ye taşınmalarını istedi (NARA, M-46, Dec. 12, 1866).

ABD Hükümeti, 1867 Martına kadar bir girişimde bulunmadı. Bu tarihte Morris tarafından görevlendirilen Beau-bocher, kolonicilerin durumu hakkında ayrıntılı bir rapor hazırladı. Rapora göre, kolonici 157 kişiden ölenler ve kendi imkânlarıyla ABD'ye dönenler dışında sadece 87'si Yafa'da kalmıştı. Bu kişilerin elinde toplam 150 dolar bulunmaktaydı ki, geri dönüş masraflarının bununla karşılanması mümkün değildi. Aralarından 19'u derhal geri dönmek isterken, 37'si kutsal topraklarda kalma taraftarıydı. Diğerlerinin herhangi bir fikri yoktu. Kalacak olanlarsa, kendilerine yetecek yiyeceği bulunmamaktaydı. Her halleriyle yardıma muhtaçlardı (NARA, M-46, Mar. 20, 1867; May 13, 1867).

Bölgeden ayrılmak isteyenler için Nisan 1867'de, Akdeniz'deki ABD Filosuna bağlı Canandaigua savaş gemisi görevlendirildi. Mayıs ayında ise bir Avusturya gemisi, kolonicileri geri taşımak için Yafa'ya geldi. Bu iki gemiyle ayrılanlardan sonra, kolonicilerin sayısı 40'a düştü (Field, 1991: 326; Kerner, 1948: 126).

Kalanlardan bir kısmı da, kısa bir süre sonra durumlarından şikâyetçi olmaya başladılar. Dışişleri Bakanı Seward ve Maine eyaleti senatörlerine mektuplar yazarak yardım istediler. Sonuçta, Adams'ın yakın çevresindeki 25 kişi dışındaki tüm koloniciler ABD'ye geri taşındı (NARA, M-46, Jul. 30, 1876; Kark, 1994: 17; Field, 1991: 327).

Babîâli, sayıları iyice azalan ve son derece kötü şartlar altında yaşayan kolonicileri, bir tehdit olarak görmemekteydi. Bu nedenle kalanların, muvazaa yoluyla satın aldıkları arazide ziraat yapmalarına ses çıkarılmadı. 1868 baha-

rında, Adams, yeni koloniciler bulma bahanesiyle, ama aslında bir daha geri dönmek üzere Yafa'dan ayrıldı. Aralık 1869'da sadece 14 Amerikalı kolonici Yafa'da yaşamaya devam ediyordu. Bir süre sonra bu kişiler de, tarım kolonisi fikrinden vazgeçerek, Yafa'da çeşitli işlere girdiler. 1870 başında koloni olarak seçilen arazi tamamen terk edilmişti (Kerner, 1948: 157-158).

Yafa kolonisi girişimi, Babiâli'nin başlangıçtaki endişelerinin tam tersi bir sonuç doğurdu. Bölgede koloni kurmanın güçlüğüne gören birçok Hristiyan Amerikalı, hevesli oldukları bu işten vazgeçti. 1880'lerin başında 13 kişilik bir grup Kudüs'te bir Amerikan kolonisi kurduysa da, Babiâli bu hareketi ciddi bir tehlike olarak algılamadı (Kark, 1994: 214).

Öte yandan, bu olumsuz örneği görmezden gelenlerin sayısı da az değildi. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, bölgeye yoğun bir biçimde başlayan Yahudi göçü, Filistin konusunda, Babiâli'nin tekrar hassas davranmaya başlamasına yol açacaktır.

D. MACAR MÜLTECİLERİ SORUNU

Kont Kossuth önderliğindeki Macar milliyetçilerinin, Avusturya İmparatorluğu yönetimine karşı 1848'de kalkıştıkları başarısız ayaklanmadan sonra, çok sayıda Macar mülteci olarak çeşitli Avrupa ülkelerine sığındı. Bu çerçevede, Avusturya ordusundan kaçan 80 kadar Macar mülteci, İngiliz gemileri tarafından 1849'da İstanbul'a taşındı. 200 kadar Macar da Şumla'ya geldi. Isyancıların Osmanlı Devleti'ne sığınması, Babiâli ile Avusturya Hükümeti arasında bir gerginlik doğurdu. Babiâli, geleneksel misafirperverlik politikasından hareket ederek, bu mültecileri Avusturya'ya iade etmedi. Bu tutum iki ülke ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açtı (Lee, 1933: 1446).

Öte yandan, ABD'nin çeşitli kentlerinde Macarlar lehine gösteriler yapılmakta ve mültecilere yardım kampanyaları düzenlenmekteydi. Washington, Macaristan'ın bağımsızlığı için mücadele edenlere destek olma kararı almıştı. Bu çerçevede Babiâli'ye müracaat eden ABD Elçisi Marsh, Osmanlı Devleti'ne sığınan 80 kişiyi, ABD konsolosluğunun *protégé* listesine ekletti. ABD'nin himayesi altına alınan bu kişilere Babiâli tarafından seyahat tezkereleri verildi. Üst düzeydeki beş mülteciye de ABD Elçiliği tarafından Amerikan pasaportu düzenlenirken, isyancıların lideri Kossuth'a yine ABD Elçiliği tarafından, Herbert Neaman ismine tanzim edilmiş, sahte bir İsveç pasaportu verildi (NARA, M-46, Aug. 17, 1849).

Babiâli, Macar mültecilerine kapılarını açmış olmakla birlikte, bunların uzun süre Osmanlı topraklarında kalmalarını istemiyor, bir ân önce İngiltere veya ABD'ye göç etmeleri gerektiği düşüncesini taşıyordu. Bu dilek, İngiltere ve ABD elçilerine iletildi. ABD Elçisi Marsh, 1849 Ağustos'unda Babiâli'ye giderek, hükümetinin, Osmanlı Devleti'nin tutumundan son derece hoşnut olduğunu belirttikten sonra, 30 mülteciyi ABD'ye taşımak niyetinde olduklarını, Osmanlı Devleti'nin Avusturya'nın baskılarına dayanmasını dilediklerini ve mülteciler dolayısıyla Avusturya ya da Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne bir saldırı olursa, Akdeniz'deki ABD filosuna, Babiâli'ye yardım etmesi emrinin verildiğini bildirdi (NARA, M-46, Aug. 17, 1849). Marsh'ın Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Rusya'nın baskılarına dayanmasını istemesinin ardında, İngiltere'nin de aynı yönde tutum belirlemesinin etkisi vardı. Nitekim, Macar mültecileri konusunda sık sık İngiltere Büyükelçisi Canning ile bir araya gelen Marsh, Palmerston'un da Babiâli'nin Macarları iade etmemesini istemesinden cesaret almıştı (FO, 424/5-3, Sep. 24, 1849).

Marsh'ın Babiâli'ye verdiği garantiye rağmen, Was-

hington, 1850 başına kadar, Macar mültecilerinin ABD'ye nakli konusunda herhangi bir adım atmadı. Bu arada Kosuth ve arkadaşları Kütahya'da zorunlu ikamete tabi tutuldular. Bu konuyla ilgili olarak ABD Elçiliği'ne 12 Ocak 1850'de bir nota veren Âli Paşa, Rusya ve Avusturya'nın tüm baskılarına rağmen, insani kaygılar taşıyan Babiâli'nin, kendine sığınmış Macar siyasi mültecilerini iade etmemeye kararlı olduğunu, fakat bunların İstanbul ve Şumla yerine, sınırdan uzaktaki Kütahya'da ikamet etmelerinin daha uygun olacağını, Sultan'ın bu kişilerin Osmanlı ülkesinde bulundukları süre zarfında her türlü rahatlarının sağlanması için talimat verdiğini ifade etti (NARA, M-46, Jan. 15, 1850). Bu kararın alınmasında, Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ile bir anlaşma yapması yatıyordu. Bu anlaşmaya göre, Babiâli Macarları iade etmeyecek, ama Avusturya için yeni bir tehdit olmalarını da engellemek amacıyla gerekli önlemleri alacaktı (FO, 424/5-235, Jan. 19, 1850).

Amerikan Hükümeti'nin Macarları bir türlü ABD'ye taşınamaması üzerine, Avusturya ve Rusya'nın baskıları karşısında, Babiâli, mültecilerin Osmanlı topraklarından çıkmalarına izin vermeyerek, bu kişileri zorunlu ikamete tabi tutmaya devam etti. ABD Hükümeti, nihayet Mart 1850'de, mültecileri taşımak için Osmanlı Devleti'ne bir savaş gemisi göndermek niyetinde olduğunu bildirdiğinde; Hariciye Nazırı Âli Paşa, Avusturya ve Rusya'ya söz verildiğini belirterek, savaş gemisinin gelmesine karşı çıktı (NARA, M-46, Mar. 14, 1850). Bu tutum, ABD tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. Fakat, bu aşamaya gelinmesinde ABD yönetiminin yavaş hareket etmesinin etkili olduğu açıktı. Nitekim, ABD Elçisi Marsh, bir arkadaşına yolladığı mektubunda kendi hükümetinden şu sözlerle şikâyet etmekteydi:

"... Macar olayı Türk Hükümeti ile aramızın biraz açılmasına neden oldu. New York'ta ve tüm Amerika'da mülteciler lehine yapılan gösteriler ve Hükümetimizin cesaret-

lendirici açıklamaları sonucu Babiâli, bizim elimizi cebimize atıp, bu kişilerin masraflarına ve ülkeden ayrılmalarına katkıda bulunacağımızı düşünmeye başladı.... Bugüne kadar ABD'den bu insanlar için tek bir *cent* bile yollanmadı. Benim resmi ve özel mektuplarım da cevapsız kaldı... Yine de, Hükümetimin cesaretlendirmesi yüzünden bu hale düşen insanlara elimden gelen yardımı yapmaya çalışıyorum..." (Marsh, 1882: 178).

1850 yazına doğru Babiâli'nin mülteciler dolayısıyla Rusya ve Avusturya'dan algıladığı tehdidin boyutlarında azalma oldu. Ayrıca İngiltere de, mültecilerin iade edilmemesi ve bir ân önce güvenilir bir yere gitmelerine izin verilmesi yönündeki baskılarını artırdı (FO, 424/6-2, May 31, 1850). Bunun üzerine, fırsattan istifade ederek, mültecileri bir ân önce ülke dışına çıkartmak isteyen Hariciye Nazırı Âli Paşa, Temmuz 1850'de ABD Elçiliğine bir nota vererek, Macarların ülkeden çıkmalarına izin verileceğini bildirdi. Fakat bu kez, masrafların kim tarafından ödeneceği bir sorun oldu. Babiâli İngiltere'ye kadarki yol masraflarını karşılamayı üstleniyor ama ötesine karışmak istemiyordu (NARA, M-46, Jul. 4, 1850).

Babiâli'nin acelesine rağmen, ABD yönetimi yine ağır hareket etmeyi tercih etti. Senato uzun süre masrafların nasıl karşılanacağı konusunu tartıştı. Sonunda, 1851 sonbaharında Mississippi savaş gemisi, mültecileri almak üzere Çanakkale'ye geldi. Bu sırada, Osmanlı topraklarında kalan mültecilerin sayısı 50'ye düşmüştü. Diğerleri, Babiâli'nin izin vermesi üzerine, ülkelerine geri dönmüşlerdi. ABD gemisi kalan 50 kişiyi Osmanlı topraklarından taşıdı (FO, 424/6-66, Sep. 10, 1851; NARA, M-46, Sep. 18, 1851).

Macarların ülkeden ayrılmasıyla Babiâli, ABD, Rusya ve Avusturya'nın arasında kaldığı bu sorundan kurtulmuş oldu. Fakat Temmuz 1853'te, bu kez Martin Koszta adında bir Macar milliyetçisi, yanında birkaç taraftarı olduğu halde

Osmanlı Devleti'ne sığındı. Avusturya bu kişilerin iadelerini istediye de, ilk seferinde olduğu gibi Babiâli yine iadeye yanaşmadı. Koszta daha sonra, İngiltere üzerinden ABD'ye giderek, Amerikan vatandaşlığı almak için girişimlerde bulundu. Fakat iki yıl sonra tekrar Osmanlı topraklarına döndü. İzmir'deki ABD Konsolosu'nun koruması altına girdi. Onun aracılığıyla Babiâli'den seyahat tezkeresi aldı. Buradan İstanbul'a gitmeyi amaçlıyordu. Ancak İzmir'deki Avusturya Konsolosu Koszta'nın kimliğini fark ederek, Yunanlı korsanların bu kişiyi kaçırmalarını ve bir Avusturya savaş gemisine teslim etmelerini sağladı (Marsh, 1882: 331).

İstanbul'daki ABD Maslahatgüzarı Brown durumu öğrenince, Koszta'nın derhal iadesini istedi. Hatta, o sırada İzmir'de bulunan Amerikan savaş gemisi St. Louis'in komutanına, Avusturya savaş gemisinden zorla Koszta'yı almasını istedi. Bunun üzerine Avusturyalılar, Koszta'yı Fransız konsolosluğunun hapishanesine koydular. Bu arada Babiâli'ye başvuran Brown, bu durumun açıkça Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının ihlali anlamını taşıdığını ifade ederek, ABD lehine olaya müdahale etmesini istedi. Ancak, daha önceki Macar mültecileri olayından ders alan Babiâli, bu konunun Avusturya ve ABD arasında halledilmesi gerektiğini belirterek, olaydan uzak durdu. ABD Elçiliğinin baskıları sonucunda Koszta Eylül 1853'te serbest bırakıldı (NARA, M-46, 333-334).

Macar mültecileri olayı, Babiâli'nin hiç beklemediği bir zamanda, Avrupa devletleri ve ABD ile gerginlikler yaşayabileceğini gösterdi. Âli Paşa'nın dengeli ve ılımlı diplomasisi sorunun büyümeden çözülmesini sağladı. Macar mültecilerine Osmanlı topraklarında ikamet imkânının sağlanması, ABD kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne ilişkin olumlu fikirlerin artmasını sağladı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Doğu Sorunu ve ABD (1867 - 1917)

"Doğu Sorunu" en yalın anlamıyla Osmanlı Devleti'nin paylaşılması sorunudur. Köklerine inildiğinde, Türkler'in Avrupa'da ilerlemeye başladıkları yıllarla birlikte Avrupalılar için bir "Doğu Sorunu"ndan söz etmek mümkündür. Fakat bu tabir gerçek anlamına, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren kavuşmuş, ardından 1821'de başlayan Yunan İsyanı ile birlikte Avrupa diplomasisinin değişmez gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bir tanım yapmak gerekirse "Doğu Sorunu", Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmeye başlamasıyla birlikte, bulunduğu bölgede ortaya çıkan otorite boşluğundan doğan sorunlara ve bu durumdan kendi lehlerine sonuçlar çıkarmak isteyen Avrupa devletlerince yürütülen politikaların yol açtığı gelişmelerin bütününe verilen addır.

Dolayısıyla "Doğu Sorunu"nun iki temel unsurundan söz etmek mümkündür: Birincisi, Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamikleridir. Kökleri XVII. yüzyılın başlarına

değin uzanan ve ekonomik, toplumsal ve idari alanlarda ortaya çıkan sorunlar, Osmanlı Devleti'nin, önceki dönemlere ve Avrupa devletlerine nispetle "duraklama", ardından da "gerileme" eğilimi içine girmesine yol açmıştır. Bu eğilimi ortadan kaldırmak amacıyla başlatılan yenileştirme ve reform girişimleri çoğu zaman, kısa vadeli olmuş ve istenilen sonuçları doğurmamıştır. Sonuçta, çözümlenemeyen sorunlar yeni ve daha büyük sorunlara neden olmuş, Osmanlı Devleti hızla kan kaybetmeye devam etmiştir.

"Doğu Sorunu"nun, yukarıdakiyle bağlantılı gelişen ikinci unsuru ise dış dinamiklerdir. Osmanlı Devleti'nin güç kaybettiği dönem, "kuzeydeki büyük komşu" Rusya'nın ve XIX. yüzyılın hâkim dünya gücü olma yolunda istikrarlı biçimde ilerleyen İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafyayla yakından ilgilenmeye başladıkları döneme rastlamıştır. Bu iki devlet, XIX. yüzyıl boyunca, bir yandan Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının kendi çıkarları üzerindeki olumsuz yansımalarını ortadan kaldırmaya uğraşmışlar, bir yandan da bu zayıflamadan azami şekilde yararlanmanın yollarını aramışlardır. Bununla birlikte, 1878 Berlin Kongresi'ne kadar, Rusya ve İngiltere'nin "Doğu Sorunu"na yaklaşımlarındaki farklılıklar ve çıkar çatışmaları, bu iki devletin birlikte hareket edip sorunu "kökünden" çözmelerini engellemiş, Osmanlı Devleti'nin bir ân önce parçalanmasını isteyen Rusya ile toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, birbirlerinden farklı politikalar uygulamışlardır. 1878'den sonraysa bu farklılık ortadan kalkmaya başlamış, Osmanlı Devleti'nin dağılmasının kaçınılmaz olduğunu gören İngiltere de Rusya gibi, parçalama politikasını gündemine almıştır.

Osmanlı dış ilişkileri, XIX. yüzyıl boyunca, büyük ölçüde Rusya-İngiltere ekseninde dönmekle birlikte, Mısır, Cezayir ve Tunus'u farklı tarihlerde işgal eden, Yunan İsyanı'na destek veren, Kırım Savaşı sırasında, İngiltere ile

birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Fransa ve Balkanlar'daki gelişmelerle yakından ilgilenen Avusturya da eylemleriyle "Doğu Sorunu"na kayıtsız kalmadıklarını göstermişlerdir. Bu devletlere 1870'lerin sonundan itibaren Almanya ve İtalya da eklenmiş, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açacak olan I. Dünya Savaşı'na giden yol bu beş devletin çıkar çatışmalarından doğan gelişmelerle döşenmiştir.

Bütün bu Avrupa devletlerinin yanında, özellikle 1860'ların sonundan itibaren "Doğu Sorunu" ile ilgilenen bir başka güç de ABD'dir. ABD'nin konuya yaklaşımı Avrupa devletlerinininkiler gibi temelde ulusal çıkarların sağlanması hedefine yönelik olmakla birlikte, nitelik itibariyle diğerlerinden üç temel farklılık göstermiştir:

Birincisi, ABD'nin "Doğu Sorunu"nun kapsamı içinde değerlendirilen olayları doğrudan yönlendiren adımlar atmadığı gibi, gelişmelerin ardındaki temel güçlerden biri de olmamasıdır. Çünkü Washington ve Monroe'nun temellerini attığı "karışmama" politikası, ABD'nin Avrupa işlerinden mümkün olduğunca uzak durmasını gerektirmiştir. Bu durumda ABD, "Doğu Sorunu" konusunda sistemli politikalar oluşturmamış, Avrupa devletlerinin politikalarını biçimlendirmeye çalışmamış ama bu politikaların sonuçlarına katlanmıştır. Bunun en çarpıcı örneği, Osmanlı Boğazları konusunda yapılan uluslararası düzenlemelere taraf olmayan ABD'nin, Avrupalılarca oluşturulan Boğazlar rejimine uymak zorunda kalışdır.

İkincisi, Osmanlı-ABD ilişkilerinin geneline bakıldığında, ABD'nin, Osmanlı topraklarının bir bölümünü elde etmek için çaba göstermemesidir. Washington'da, ne Osmanlı Devleti'nin parçalanması, ne de toprak bütünlüğünün korunması, Avrupa başkentlerinde olduğu gibi ulusal dış politikanın önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.

Üçüncüsü, Avrupa devletlerinden farklı olarak ABD'

nin, bu devletlerle ve/veya Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşmaları yapmaması, karşılıklı cepheleşmeler içinde yer almamasıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak da ABD, Avrupalıların "Doğu Sorunu" anlayışı nedeniyle birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile girdikleri silahlı çatışmalara taraf olınmıştır.

Bütün bu yaklaşım farklılıklarına rağmen Avrupa'nın "Doğu Sorunu" anlayışı, ABD'de de yankı bulmuş, Osmanlı topraklarında bulunan Amerikalıların yolladıkları haberler ve Avrupa başkentlerinden ulaşan değerlendirmeler, ABD kamuoyu ve yönetiminin konuya ilgisiz kalmamalarını sağlamıştır. ABD'nin hassasiyetinin ölçüsü, Osmanlı Devleti'nde yaşanan bunalımların, bu topraklarda faaliyet gösteren Amerikalılar için taşıdığı önemin derecesi olmuştur.

ABD'nin "Doğu Sorunu" ile ilgilenmeye başlaması, "karışmama" politikasının tartışmalara konu olduğu, ABD İç Savaşı'ndan sonraki döneme rastlamıştır. Washington, İstanbul ile diplomatik ilişkilerini kestiği 1917'ye kadar "Doğu Sorunu" konusunda inişli-çıkışlı bir dış politika grafiği sergilemiş, aşağıda görüleceği gibi zaman zaman olayların tümüyle dışında kalırken, bazen de Avrupa devletlerinin izlediği sert politikaların benzerini uygulamaya çalışmıştır.

I. AMERIKAN İÇ SAVAŞI VE ABD'NİN YAYILMACILIĞA BAŞLAMASI

A. İÇ SAVAŞ SIRASINDA OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİ

1. Babiâli'nin İç Savaşa Yaklaşımını Belirleyen Faktörler

Babiâli, Amerikan İç Savaşı'nın¹ başladığını üç kaynaktan

1 ABD'nin Kuzey ve Güney eyaletleri arasında 1861-1865 yılları arasında vuku bulan ve tarihe Amerikan İç Savaşı olarak geçen çatışmanın, biri açık diğeri

haber aldı. Birinci kaynak İngiltere ve Fransa'daki Osmanlı elçileriydi. Bunlar savaşın çıkışına ilişkin topladıkları bilgileri ve gazete haberlerini Babıâli'ye aktardılar. İkinci kaynak İstanbul'da görev yapan İngiltere ve Fransa elçileriydi. Bu kişiler savaşa ilişkin kendi ülkelerinin tutumlarını Babıâli'ye bildirerek, Babıâli'nin benzer bir politika takınmasını sağlamaya çalıştılar. Üçüncü kaynak ise İstanbul'da görev yapan Amerikan diplomatlarıydı.

Savaş boyunca Babıâli'nin davranış biçimini etkileyen üç etkenden söz etmek mümkündür:

Birincisi, ABD Hükümeti'nin ve İstanbul'daki ABD diplomatlarının girişimleriydi. Savaş başladığında İstanbul'daki ABD mukim elçiliği görevini James Williams isimli Güneyli bir avukat yürütmekteydi. Savaşın başladığına ilişkin haberlerin kendisine ulaşmasından sonra, ABD Dışişleri Bakanı'na bir mektup yazan Williams, 1858'den beri sürdürmekte olduğu bu görevin kendisini çok yorduğunu, dolayısıyla istifasının kabul edilmesini talep etti (NARA

örtük iki temel nedeni vardı. Görünüşteki neden, insani duygulardan hareket eden Kuzey eyaletlerinin, Güney'de yaygın biçimde sürdürülen köleliğin kaldırılmasını istemesi, Güney eyaletlerinin ise buna karşı çıkmalarıydı. Örtük ve asıl neden ise, Kuzey'deki sanayi tesislerinin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan ucuz işçi ihtiyacının ancak Güney'deki zencilerin Kuzey'e çekilebilmesiyle sağlanabileceği fikrinin güç kazanmasıyla, Kuzey eyaletlerinin Güney'de köle olarak çalıştırılan ve bu yüzden yer değiştirmeleri mümkün olmayan zenci kölelerin serbest bırakılmalarını istemeleriydi. Zenci köleler Güney'deki geniş tarım alanlarında, kol gücünün büyük önem taşıdığı pamuk üretiminde kullanıldıklarından, Güney eyaletleri işgücünün bölgelerinden kaçmasına yol açacak olan köleliğin kaldırılması fikrine karşı çıkıyorlardı.

İç Savaş'a yol açan en önemli gelişme, Güney eyaletlerinden Georgia, Alabama, Florida, Mississippi, Louisiana, Güney Carolina ve Texas'ın 1 Şubat 1861'de ABD'den ayrıldıklarını ve Amerika Konfedere Devletleri (kısaça Konfederasyon) adı altında bir araya geldiklerini açıklamalarıyla gerçekleşti. ABD ayrılmaya karşı çıkarak, bu devletlerin Birlik'e (iç savaş esnasında Kuzey'e verilen ad) geri dönmelerini istedi. Bu gerçekleşmeyince başlayan savaş dört yıl sürdü. Kuzey kuvvetlerinin galibiyeti ve Birlik'in yeniden sağlanmasıyla sona eren savaştan hemen sonra tüm ülkede kölelik yasaklandı (Bartlett, 1948: 276-290; Morison 1965:605-610; Rappaport, 1975:145-160).

M-46, Mar. 4, 1861). ABD Elçisi'nin istifasının ardındaki asıl neden, ülkesine dönerek Güney kuvvetlerine katılmak istemesiydi (Kerner, 1948: 22).

Washington yeni bir elçi atayana kadar, ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini, elçilik baş tercümanı Brown, maslahatgüzar sıfatıyla yürütmeye başladı. Bu arada ABD Dışişleri Bakanı Seward, ABD'nin diplomatik ilişki kurmuş olduğu tüm devletler gibi, Osmanlı Devleti'ne de bir mektup yollayarak, savaşla ilgili bilgiler verdi. Bu mektup Brown tarafından Mayıs sonunda Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya sunuldu. Mektupta, ABD Anayasası'na göre yapılan seçimlerde Abraham Lincoln'un Başkanlık görevine geldiği, seçimlerden hemen sonra Güney Carolina, Florida, Louisiana, Georgia, Alabama, Mississippi ve Texas eyaletlerinin federal hükümetten ayrılarak Amerika Konfedere Devletleri adı altında birleştikleri, bu tutumun ABD Anayasası'na aykırı olduğu ve asi eyaletlerin tekrar Birlik içinde yer almaları için ABD Hükümeti'nin elinden gelen tüm çabayı göstereceği bildirilmekteydi. Seward, mektupta ayrıca, iki ülke arasında uzun yıllara dayanan iyi ilişkiler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin bu çatışmada tarafsız kalacağını ümit ettiğini ve Babıâli'nin, ABD'ye karşı girişilen düşmanca eylemlere hiçbir biçimde destek vermeyeceğinden emin olduğunu da belirtmekteydi (NARA, M-46, May 27, 1861).

Aslında Seward'ın Âli Paşa'ya yazdığı mektupta, Güney'in köleci uygulamalarından da bahsedilmekte ve İç Savaş'ın insani nedenlerine de vurgu yapılmaktaydı. Fakat Maslahatgüzar Brown, köleliğin Osmanlı Devleti'nde yasal olduğundan hareketle, ilişkilerin soğumasına fırsat vermemek için, bu konuyla ilgili cümleleri Âli Paşa'ya sunduğu metinden çıkardı (NARA, M-46, Jun. 11, 1861). Brown'un bu hareketinin ABD çıkarları açısından ne kadar yerinde olduğu, savaşın sonuna doğru kölelik sorunu yüzünden iki ülke arasında yaşanan kısmi soğukluk sırasında görülecek-

tir.

Haziran 1861'de boş bulunan elçilik görevine Edward Joy Morris getirildi. Ağustos'ta İstanbul'a ulaşan Morris, henüz Sultan Abdülaziz'e itimatnamesini sunmadan Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa ve Hariciye Nazırı Âli Paşa ile görüşmeler yaparak, Güney'li Elçi Williams'ın gelişmeler konusunda vermiş olduğunu tahmin ettiği yanlış bilgileri ortadan kaldırmaya çalıştı. Morris'in bu diplomasisi savaş boyunca devam ederek, Osmanlı Devleti'nin Güney'e karşı cephe almasında son derece etkili oldu.

Babîâli'nin İç Savaş sırasındaki davranışını etkileyen ikinci etken Osmanlı devlet adamlarının, İç Savaş'la ortaya çıkan durumu ülke ekonomisini düzeltme yönünde bir fırsat olarak görmeleriydi. Çünkü, dünya pamuk üretiminde önemli bir yer işgal eden ABD'nin Güney eyaletleri savaş dolayısıyla bu piyasadan çekilmişlerdi. Osmanlı Devleti, pamuk üretimine elverişli yörelerde üretimi teşvik ederek, bu ürünün ihracatından küçümsenmeyecek bir gelir elde edebilirdi. Bu yapılırken Birlik'le ilişkilerin iyi düzeyde devam ettirilmesi ve bu alandaki en büyük rakip olan Konfederasyon'un başarısını sağlayacak tüm girişimlerin baltalanması, pamuk ihracatında etkili bir konuma gelebilmek için önem taşımaktaydı.

Osmanlı Devleti daha 1840'larda, ülkeye Amerikan tipi pamuk kültürü getirerek, bunun yaygın biçimde kullanımını teşvik etmeye çalışmıştı. Bu girişimler sırasında, ABD'nin ünlü tarım uzmanlarından Dr. Davis ve Dr. Smith, Sultan Abdülmecid'in Ayastefanos'taki (Yeşilköy) çiftliğinde ve ziraat okulunda görevlendirilmişlerdi. Fakat, pamuk tarımından sorumlu Ermeni memurlarla anlaşmazlığa düşen Amerikalı uzmanların ülkeden ayrılmasından sonra, Amerikan pamuğu üretiminin artırılması çabaları yarım kalmıştı (Lynch, 1849: 59-61).

1850'ler boyunca, Mısır'ın pamuk üretiminde büyük

bir patlama gerçekleştirmesi ve bu yolla zenginleşmesi İstanbul'un gözünden kaçmamış, fakat ABD'yle rekabet etmenin güç olduğu gerekçesiyle bu yönde kapsamlı adımlar atılamamıştı. İç Savaş bu rakibin ortadan kalktığını göstermekteydi. Babiâli fırsatı değerlendirmekte gecikmedi. Ekim 1861'de tüm vilayetlere yollanan talimatlarla, pamuk üretiminin artırılması çağrısında bulunuldu (NARA, M-46, Oct. 8, 1861). Fakat pamuk üretiminin artırılması, özellikle bu tarımın yoğun biçimde kullanıldığı Mısır'da köle sayısının yükselmesine de yol açtı ki, bu ABD Hükümeti tarafından hoş karşılanmadı (Lewis, 1990: 77).

Babiâli'nin çabaları kısa sürede sonuç verdi. 1861 sonunda, sadece Anadolu topraklarında 15.000 balya düzeyinde bulunan pamuk rekoltesi, 1862'de 60.000 balyaya ulaştı. Başta Edirne olmak üzere tüm Trakya'da da pamuk üretiminde patlama yaşandı (NARA, M-46, Nov. 11, 1862).

Sultan Abdülaziz'in, 1863'te Mısır'a yaptığı ziyaret sırasında pamuk üretimi konusu da ele alındı. Aynı yıl üreticilere altı ton Amerikan pamuk tohumu ve üretimin nasıl verimli yapılacağına ilişkin talimatlar dağıtıldı. Selanikli çiftçilerin verimli Tesalya ovasında üretim yapmaları teşvik edildi. Ayrıca Mısır'a, 460.000 okka pamuk tohumu siparişi verildi. 1863 rekoltesi 400.000 balya olarak gerçekleşti (NARA, M-46, Apr. 16, 1863).

İç Savaş'ın sona ermesinden sonra, ABD'nin bu piyasaya tekrar dönmesiyle, Osmanlı Devleti'nin pamuk üretimi ve ihracatından elde ettiği kazanç azaldı.

İç Savaş sırasında Babiâli'nin davranışını etkileyen üçüncü faktör, Osmanlı devlet adamlarının genel olarak isyan fikrine karşı olmasıydı. Sırp ve Yunan isyanlarından büyük zarar gören Osmanlı Devleti'nde, ülkenin parçalanması fikri karşısındaki hassasiyet, başka ülkelerin parçalanması konusunda da gösterilmekteydi. Kaldı ki ABD, Babiâli için, Avrupa Devletleri gibi Osmanlı Devleti'ne yönelik

emelleri olmayan, baştan itibaren dost bir ülkeydi. ABD'nin bölünerek zayıflaması, Babiâli'nin bölge dışından güvenilir dostlar bulma arayışlarına ters bir gelişme olacaktı. Bu nedenle Birlik yönetimine destek olunmalıydı (Howard, 1964: 216).

2. "Kuzey"e Verilen Destek

Yukarıda sayılanların etkisinde kalan Osmanlı Devleti, ABD Hükümeti'nin istekleri doğrultusunda, savaş sırasında Kuzey'e tam destek verme yönünde bir tutum benimsedi.

Bu yöndeki adımların ilki, 1861 Haziranında atıldı. ABD Dışişleri Bakanı Seward'ın isteği üzerine Âli Paşa, Kuzey'in ambargo uyguladığı Güney limanlarına Osmanlı gemilerinin mal sevkıyatı yapmayacağını bildirdi (NARA, M-46, Jun. 1, 1861). Zaten ABD'ye Osmanlı gemileriyle ticaret yapılmadığı bir dönemde sembolik bir anlam taşıyan bu bildirim, ileride verilecek daha güçlü desteğin ilk habercisi oldu.

Ağustos 1861'de Sadrazam ve Hariciye Nazırı ile görüşmeler yapan ABD Elçisi Morris'e, Osmanlı Devleti'nin ABD'nin bütünlüğünün korunmasından yana olduğu ve İç Savaş sırasında, ABD'ye iyi niyetle destek olunacağı ifade edildi. Morris'in itimat mektubunu sunmak üzere huzuruna çıktığı Sultan Abdülaziz de ABD'nin içinde bulunduğu durumdan büyük üzüntü duyduğunu belirterek, savaşın Amerikan birliğinin yeniden tesis edilmesiyle sonuçlanmasını ümit ettiğini söyledi (NARA, M-46, Aug, 25, 1861; Oct. 25, 1861; Trask, 1971: 8).

Fakat Babiâli'den gelen bu sözlü destek, yapılacak girişimlerce somutlaştırılmadıkça, ABD tarafından çok önemli görülmemekteydi. Diğer taraftan, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerinde çok etkili oldukları gerçeğinden hareket eden ABD Hükümeti, bu ülkelerden gelecek "tav-

siyeler" doğrultusunda, Babîâli'nin tarafsızlığını ilan etmesinden ve Güney'e "savaşan taraf" statüsü tanınmasından çekinmekteydi (NARA, M-46, Mar. 26, 1862).

ABD Hükümeti 1861 sonundan itibaren Babîâli'den daha somut adımlar atmasını beklemeye başladı. Zira, Konfederasyon'a bağlı bir savaş gemisi olan *Sumter*, Karadeniz kıyılarından ABD'ye buğday taşıyan Birlik gemilerine saldırılarda bulunması talimatıyla, Akdeniz'e gelmiş ve tarafsızlıklarını ilân eden İngiltere ve Fransa'nın engellemesiyle karşılaşmadan bu sulara seyretmeye başlamıştı. ABD bir yandan *Tuscarora*, *St. Louis* ve *Kearsarge* adlı savaş gemilerini, *Sumter*'i yakalamaları için bölgeye yollarken, öte yandan da Osmanlı Devleti'nden Konfederasyon gemilerinin Osmanlı limanlarına yanaşarak mühimmat temin etmelerinin engellenmesini ve bunların Osmanlı karasularına sokulmamasını talep etti (Kerner, 1948: 30).

Babîâli bu konuda önce sözlü güvenceler vermekle yetindiye de, Morris'in inatçı çabaları sonucunda, 23 Nisan 1862 (24 Şevval 1278)'de, tüm kıyı vilayetlerinin valilerine bir irade yolladı. İradede Paris'te yapılan uluslararası bir konferansta, tüm limanların korsan gemilerine kapatılması konusunda bir karar alındığı hatırlatılarak ve ABD Elçiliği'nin kendi ticaret gemilerine yönelik korsan faaliyetlerinden duyduğu endişeye değinilerek, ABD gemilerine karşı korsanlık faaliyetlerinde bulunan gemilerin Osmanlı limanlarına sokulmaması için gerekli önlemlerin alınması istendi. Burada adı geçen korsan gemileri, Osmanlı Devleti'nin asi olarak nitelendirdiği Konfederasyon gemilerinden başkası değildi (NARA, M-46, May 6, 1862; Trask, 1971: 9).

Bu somut adım ABD Hükümeti'ni son derece rahatlatmıştı. Güney'e bağlı savaş gemilerinin Doğu Akdeniz'de faaliyet göstermesi böylece önlenmiş olmaktadır. Fakat Washington sorunun çözüldüğü düşüncesiyle hareket etmek yerine,

tehlikenin olası olduğu her durumda, konuyu Babiâli'ye tekrar hatırlatma yolunu seçti. Nitekim, 1863 yazında Konfederasyon'a bağlı Southener savaş gemisinin Akdeniz'de seyrettiği haberlerinin gelmesinden sonra Babiâli'den bir kez daha gerekli tedbirlerin alınması istendi. Âli Paşa, konuyu kendisine ileten Morris'e, Osmanlı Devleti limanlarına hiçbir Konfederasyon gemisi sokulmayacağı konusunda bir kez daha garanti verdi (NARA, M-46, Aug. 10, 1863).

3. İç Savaşın Osmanlı-ABD İlişkileri Açısından Sonuçları

İç Savaş'ta Kuzey'e bağlı kuvvetlerin ardı ardına başarılar kazanması Osmanlı Devleti tarafından da hoşnutlukla karşılandı. Bu yöndeki düşünceler zaman zaman Babiâli makamları tarafından ABD Elçisi'ne iletildi. Morris de Washington'a yolladığı raporlarda, savaş boyunca Sultan ve Babiâli'nin ABD'ye destek olmasının iki ülkenin ileriki yıllardaki ilişkilerinin çok daha iyi olacağının işaretlerini verdiğini ifade etmekteydi (NARA, M-46, Aug. 10, 1863; Jul. 13, 1865).

1865'te Kuzey'in galibiyeti ve ABD'nin birliğinin tekrar sağlanmasıyla sonuçlanan Amerikan İç Savaşı'nın, Osmanlı-ABD ilişkileri açısından iki olumlu, iki de olumsuz sonucu oldu:

Olumlu sonuçlardan ilki, iki ülke arasında savaş sırasında doruk noktasına çıkan karşılıklı güven ve anlayışın, diplomatik ilişkilerin gelişmesinde de etkili olmasıydı. Siyasi ilişkilerin resmen kurulduğu 1830'dan beri açılması düşünülen, fakat bir türlü açılmayan Osmanlı Devleti'nin Washington Elçiliği, savaştan hemen sonra 1867'de açıldı.² İkincisi, savaş sonrasında kullanım alanı bulunamadığın-

2 Bu konunun ayrıntıları İkinci Bölüm'de anlatılmıştır.

dan satış listesine konulan Amerikan silahlarına, Osmanlı Devleti'nin talip olmasıyla, iki ülke ilişkilerine 1880'lerin sonuna kadar yoğun olarak devam edecek yeni bir boyut eklenmesiydi.³

Savaş'ın yol açtığı olumsuz sonuçlardan ilki, Osmanlı Devleti'ndeki kölelik uygulamasının ABD'nin gündemine girmesiydi. Gerçi 1830'dan sonra, gerek gezginlerin ABD'de yayınladıkları kitaplarda, gerek ABD diplomatlarının yolladığı raporlarda, kölelik konusundan zaman zaman bahsedilmekteydi. Ama İç Savaş sırasında bu konu önemli gündem maddelerinden biri haline geldi. Üstelik, daha önce Osmanlı Devleti'ndeki kölelik hakkında yazılanların çoğu olumluyken, İç Savaş sırasında her türlü köleliğe karşı müdahaleci bir anlayış geliştirildi. Mesela 1830 antlaşmasından hemen sonra Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden De Kay, 1833'te yayınladığı kitabında şu ifadelerle yer vermektedir:

"... Haklı olarak köleliği büyük bir siyasi ve ahlaki felaket olarak nitelendiren yurttaşlarıma bu satırlar hayret verici gelebilir, ancak İstanbul'da satılmayı bekleyen zavallı köleler, bir alıcının yaklaştığını görünce titremek yerine, büyük bir zevk alarak satılmayı istiyorlar. Böyle bir görüntüyü daha önce Güney Amerika'daki bazı köle pazarlarında da görmüştüm... Buradaki kölelerin başlıca kaynağı Gürcistan ve Çerkezistandır. Bu köleler kendi anne-babaları ya da akrabaları tarafından satılmaktadırlar. Kadınlar evlerde çok önemli görevler alırken, erkekler sıkı bir eğitimden geçirilmekte ve yüksek devlet makamlarına yükselebilmektedir... Zenci kölelere gelince, yakalandıkları ülkelerde, köle satıcıları tarafından acımasızca davranılan bu insanlar İstanbul'da tam bir huzura kavuşmaktadırlar. Satın alındıklarından itibaren ailenin bir üyesi olmakta, aynı masada yemek yemekte, çocuklara bakmakta ve aileyle birlikte seyahat etmektedirler. Bu durumda satın alınmış köle olarak

3 Bu konunun ayrıntıları İkinci Bölüm'de anlatılmıştır.

değil, sadık dostlar olarak görülmektedirler." (De Kay, 1833: 276, 278, 280).

1840'larda ülkeye gelen Kaptan Lynch de, yayınladığı kitapta benzer konulardan bahsetmekte ve Çanakkale valisinin azat edilmiş eski bir zenci köle olduğunu gördüğünde büyük bir şaşkınlık yaşadığını, Osmanlı Devleti'nde "insanların rengine dayalı bir ayrımcılık ve önyargının söz konusu olmadığını" samimiyetle anlatmaktaydı (Lynch, 1849: 59-61).

Öte yandan 1830'larda Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılmasıyla ilgili ilk girişimler de başlatılmıştı. 1830'da yayınlanan bir fermanla Hristiyan kölelerin serbest bırakılması sağlanmıştı. Kafkasya'dan köle getirilmesi ve satılması ise 1854 ve 1855'te yayınlanan fermanlarla yasaklanmıştı. Bu adımların atılmasında, İngiltere'nin Babiâli üzerine uyguladığı baskılar etkili olmuştu. Fakat tüm bu adımlara rağmen, köleliğin tamamen kaldırılması mümkün olmamıştı (Lewis, 1990: 79-81).

İç Savaş sırasında kölelik sorunu tekrar gündeme geldi. Her ne kadar İstanbul'daki ABD Elçisi'nin hassasiyeti sayesinde, bir süre Babiâli ile sorun yaşanması önleniyse de, 1863'te yaşanan bir gelişme sorunun büyümesini kaçınılmaz kıldı:

Mısır Hidivi'nin, Fransa İmparatoru III. Napoleon'un temsilcileriyle yaptığı görüşmeler sonucunda, Mısır'dan binlerce zenci kölenin Fransız kuvvetlerinin saflarında savaşmak üzere Meksika'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. ABD Hükümeti, bu olayı Mısır Başkonsolosu W.J. Thayer'in mektubundan öğrenerek, engellenmesi için Elçi Morris'e talimat verdi. Washington'a göre, Fransa'nın Amerika kıtasındaki bir olaya bu yolla müdahale etmesi, 1823 Monroe Doktrini ilkelerinin açık bir ihlaliydi (Kerner, 1948: 63).

12 Ocak 1863'te Âli Paşa ile görüşen elçi, Babiâli'nin bu durumdan haberdar olmadığını gördü. Âli Paşa eğer ha-

ber doğruysa gerekenin yapılacağını ifade etti. Fakat haberin doğruluğunun anlaşılmasına rağmen Babîâli etkin önlemler alamadı. Morris bu durumu, İstanbul'un Mısır üzerindeki etkisinin giderek azalmakta olduğu ve bu bölgenin yakında bağımsızlığını ilan edebileceği şeklinde yorumladı (NARA, M-46, Jan. 15, 1863).

Köle konusu 1865'te bir kez daha alevlendi. İstanbul'a resmi bir ziyarette bulunan General Manquez başkanlığındaki Meksika heyetinin faaliyetlerinin, Mısır'dan yeni zenci askerler getirilmesi konusunda da ilgili olduğu duyumunu alan Morris, bir kez daha Âli Paşa ile görüşerek, yeni bir sevkıyatın kesinlikle önlenmesini istedi. Âli Paşa, Babîâli'nin bu konuyla hiçbir bağlantısı olmadığını belirterek, Mısır Hidivinin de, bu tür eylemlerde bulunmaması konusunda uyarıldığını söyledi. Meksika heyetinin temaslarında bu konunun gündeme gelmediğini de vurgulayan Âli Paşa, zaten daha önce Meksika'ya sevk edilen Mısırlı zencilerin de köle değil, paralı asker olduklarını ifade etti (NARA, M-46, Oct. 29, 1865).

Âli Paşa'nın bu güvencesi ve Fransızların kısa süre sonra Meksika'dan çekilmeye karar vermeleri, iki ülke ilişkilerinde kısa süreli bir gerginliğe yol açan sorunun ortadan kalkmasını sağladı.

1870'lerin başından itibaren Amerikan basın organlarında, Osmanlı Devleti'nde kölelik uygulamalarıyla ilgili çok sayıda haber yer aldı. Bu konu genel olarak "Doğu Sorunu" içinde değerlendirilmekte ve Amerikan misyonerlerinden gelen haberler çerçevesinde kamuoyunun bilgilendirilmesine çalışılmaktaydı. Ama zaman zaman gazetelerde yer alan abartılı bazı haberler kamuoyunun yanlış yönlendirilmesine neden oluyordu. Örneğin, 1876 Bulgaristan olayları sırasında New York Times gazetesinde yer alan bir habere göre, Türkler ele geçirdikleri binlerce Bulgar kadın ve çocuğu köle olarak satmak üzere İstanbul'a getirmişlerdi

(New York Times, Jul. 17, 1876, No: 7750, s. 3). Bu ve benzeri haberler Türk imajının zarar görmesinde etkili oldu.

İç Savaş'ın, Osmanlı-ABD ilişkileri açısından ikinci olumsuz sonucuysa, ileride ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi, Amerikan birliğinin yeniden sağlanmasıyla ABD'nin yayılmacı bir politika izlemeye başlamasıydı. Özellikle Monroe Doktrini'nin ilan edilmesinden sonra kendi kıtasına kapanan ve bölge dışındaki ülkelerle ticaret dışında çok fazla ilişki kurmayan ABD'nin yayılmacı politikaları, öncelikle yine kendi bölgesiyle sınırlı kaldı. Fakat 1870'lerden itibaren, "Doğu Sorunu"na taraf olmasına yol açabilecek birtakım önemli adımlar atan ABD, İç Savaş sonrası dönemde Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde giderek artan biçimde sıkıntılar yaşamaya başlayacaktır. Bunu ilk önemli göstergesi, Güney ordularının teslim olmasından hemen sonra 3 Haziran 1865'te, Atlantik ve adalardaki ticareti korumakla görevli büyük bir Avrupa filosunun oluşturulmasıydı. 1866'da bu filonun görev alanı genişletilerek, Afrika kıyıları ve Akdeniz de Amerikan savaş gemilerinin sürekli devriye gezecekleri alanlar olarak belirlendi (Field, 1991: 313).

Bu sıkıntılar zaman zaman karşılıklı iyi niyet girişimleriyle aşılmaya çalışıldıysa da, ABD'nin dünyanın en önemli emperyalist güçlerinden biri haline gelmeye aday olduğu bu dönem, daha çok çıkar çatışmaları, siyasi bunalımlar ve ilişkilerin zayıflamasıyla anılacaktır.

B. İÇ SAVAŞ SONRASINDA AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI

1. Kıta Ölçeğinden Taşan Hedefler

İç Savaş'ın sona ermesinden sonra, ABD dış politikası üç temel sorunla karşı karşıya kaldı. Bunlardan birincisi, savaş

sırasında Güney kuvvetleri tarafından kullanılan İngiliz savaş gemilerine el konulmasından dolayı İngiltere ile yaşanan sorundu. Bu sorun ikili görüşmeler yoluyla tatliya bağlandı.

İkincisi, Fransa'nın etkisiyle Meksika'da bir imparatorluk yönetiminin kurulması ve bu devletin ABD'den çeşitli toprak taleplerinde bulunmasıydı. Bu sorun da, Fransız askerlerinin ABD'nin girişimleri sonucunda, 1867'de geri çekilmesi ve İmparator Maximillan'ın öldürülmesiyle sona erdi (Rappaport, 1975: 161-164).

Üçüncüsü ve en önemlisi, Karayibler ve Büyük Okyanus'ta üs elde edilmesi ve ABD'ye yeni toprakların katılması yönündeki tartışmalardı. ABD dış politikasında Monroe Doktrini ilkelerinden sapmanın ilk belirtisi ve yayılmacılığa ilişkin eğilimlerin güçlendiğinin açık göstergesi olan bu tartışmalar, ABD'nin ileriki yıllarda "Doğu Sorunu" karşısında takındığı tavrı da açıklayabilmek için önem taşımaktadır.

İç Savaş boyunca ABD Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Seward, ABD'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarının ancak ülke çevresinde güvenli bir bölge yaratılarak korunabileceğini savunmaktaydı. Bu bölge de, ancak yayılmacı bir politika izlenerek ele geçirilebilirdi. Seward daha 1846'da "Amerikan halkının kaderinde kuzeyin buzlu engellerine ve Büyük Okyanus kıyılarındaki medeniyetlere doğru yayılmanın yazılı" olduğunu söyleyerek, bu yöndeki niyetini ortaya koymuştu (DeConde, 1971: 269).

Seward'ın dile getirdiği yayılma arzusu, ABD'nin bir tarım ülkesi olmaktan çıkarak, dünyanın en önemli sanayi devlerinden biri olma yolunda hızla ilerlediği İç Savaş sonrası dönemde, Amerikan sanayicileri ve işadamları tarafından desteklenmekteydi. İç Savaş sırasında imalat sektöründe bir patlama yaşanmış, fakat savaşın sona ermesiyle ekonomik depresyona girilmesi tehlikesi belirmişti. Ameri-

kalı sanayici ve işadamlarına göre, bunalımdan kurtulmak ancak denizaşırı ekonomik yayılmayla mümkün olabilirdi. Böylece yeni hammadde kaynaklarına ve pazarlara ulaşılarak, ülke ekonomisinin büyümesini sürdürmesi sağlanabilirdi (Ataöv, 1970: 15-26).

Yayılmacılık tartışmaları Amerikan siyasetine girdiğinde, bu konuda ekonomik olanın yanı sıra, felsefi bir altyapı da oluşmuştu. İngiliz bilimadamı Charles Darwin'in, canlıların hayatta kalmalarını yaşadıkları ortama uyumlu olmalarına bağlayan teorisinin geliştirilip, sosyal hayata aktarılmasıyla oluşturulan Sosyal Darwinizm akımı, ABD'de azımsanmayacak sayıda taraftar buldu. Sosyal Darwinizm, doğadaki türler gibi uluslar ve ırkların da hayatta kalmak için birbirleriyle savaştıklarını ve rekabet ettiklerini, bu mücadeleden ancak en güçlü olanın galip çıkabileceğini savunmaktaydı. Amerikalı Sosyal Darvincilere göre, üstün olan ırkların diğerlerini ezmeleri eşyanın tabiatı gereğiydi. Üstün ırklar içinde en gelişmiş olanı Anglosakson ırkı ve onun önde gelen temsilcisi de Amerikalılardı (Ataöv, 1970: 30-31).

Ekonomik ve felsefi ortamın elverişliliğinden yararlanarak, gücü elinde bulundurduğu savaş sonrası dönemde bu konudaki hedeflerine ulaşmak için çalışmaya başlayan Seward, Kongre içinden ve basın dünyasından da etkin bir destek sağlamayı başardı. Fakat yayılmacılığı destekleyenler kadar karşı çıkanlar da vardı. Muhaliflere göre, büyük bir borç yükünün varlığı ve savaş sırasında yakılıp yıkılan ülkenin yeniden inşası projelerinin ağırlığı, yeni maceralara sürüklenmenin önünde engel oluşturmaktaydı (Smith, 1901: 412).

Seward güçlü muhalefete rağmen, savaştan hemen sonra yayılmacı planlarını aşamalı olarak hayata geçirdi. İlk aşama, Karayibler'de bir üs elde edilmesiydi. Danimarka'nın egemenliğinde bulunan St. Thomas, St. John ve St. Croix

adalarının satın alınması için bu devlet ile temasa geçildi. Başlangıçta ABD'nin önerdiği fiyatı az bularak satışa yanaşmayan Danimarka, 1867 Nisanında bu üç adanın 7.500.000 dolar karşılığında ABD'ye devrini kabul etti. Fakat, fiyatı çok bulan ABD Kongresi anlaşmayı onaylamayı reddederek, Seward'a yayımlacılık konusunda önemli bir yenilgi tattırdı (Smith, 1901:417; Bartlett, 1948: 316-317). Buna rağmen, Karayibler'deki ihtirasları sona ermeyen Seward, bu kez Başkan Grant'ı, San Domingo adasını ilhak etmesi için ikna etti. 1869-1871 arasında bu yönde sürdürülen çabalar yine başarısızlıkla sonuçlandı (Smith, 1901: 423).

Danimarka adaları üzerindeki görüşmeler devam ederken, Seward, kuzeye doğru genişleme için yeni bir çaba daha başlattı. Öncelikli hedefi Alaska'nın Rusya'dan satın alınmasıydı. 30 Mart 1867'de ABD ile Rusya arasında imzalanan anlaşmayla, Alaska ABD'ye katıldı. Seward bu kez başarılı olmuştu (DeConde, 1971: 271-274).

Kongre'nin Alaska'nın satın alınmasına karşı çıkmasıyla, yeni adımlar atma konusunda ümitlenen Seward, Büyük Okyanus'a yönelerek, San Fransisco kıyılarından 2.000 mil batıdaki Hawaii adalarının ilhakı için girişimlerde bulundu. Her ne kadar 1867'de, Hawaii Kralı ile bu yönde bir anlaşma yapıldıysa da, Kongre bunu da onaylamadı (Rappaport, 1975: 168). Yine de ABD yönetimleri Hawaii adalarının ilhak edilmesi fikrinden vazgeçemediler. Yüzyılın sonuna doğru İspanya ile yapılan savaştan sonra, bu adaların ABD'ye katılması 6 Temmuz 1898'de gerçekleşecektir (DeConde, 1971: 330).

Alaska'nın satın alınmasından sonra, Kongre uzun bir süre kıta dışından yeni topraklar elde edilmesine karşı çıktı. Daha çok kıta içindeki "sahipsiz" olarak isimlendirilen ve Amerikan yerlilerinin oturduğu toprakların ele geçirilmesiyle uğraşıldı. Bu hedefe 1880'lerin sonunda tamamen ulaşıldı. Bir yandan ülkeye yeni topraklar katılırken, bir

yandan da ABD'ye göçün teşvik edilmesiyle, "beyaz adam"ın boş bölgelerde iskân edilmesine hız verildi. Demiryolu ve telgraf ağlarıyla tüm eyaletler güçlü bir federal hükümetin ayrılmaz parçaları haline getirildiler. Böylece Amerikan ulusal pazarının genişlemesi sağlandı (Morison, 1965: 743-750).

Bu dönemde, ABD'nin dünya ölçeğindeki ticari çıkarları da gelişerek devam etti. XIX. yüzyılın sonuna doğru ticaretten sağlanan kazançların daha da artmasının İspanya'nın girişimleriyle engellenmesi, ABD ile İspanya arasında savaşa yol açtı. 1898 ABD-İspanya Savaşı, bir yandan İspanya'nın denizaşırı imparatorluğunun kesin bir biçimde sona erdiğini simgelerken, bir yandan da ABD'nin yayılcılık yolunda ilerlediğini gösterdi. Savaş sonrasında, yukarıda sözü edilen Hawaii'nin yanı sıra, Büyük Okyanus'taki Samoa, Palmyra, Johnston, Wake ve Guam adalarıyla, Filipinler ve Karayibler'deki Puerto Rico ABD egemenliğine geçti. Böylece, ABD dünyanın sayılı "imparatorlukları" arasına katıldı (Rappaport, 1975: 201; Sander, 1989: 106). ABD'nin bu yayılcılığı ve XX. yüzyılın hâkim güçlerinden biri haline gelmeye aday olması, ister istemez "Doğu Sorunu"na bakışını da etkiledi.

2. Washington'un Genel Olarak "Doğu Sorunu"na Bakışı

İç Savaş'a kadar daha çok kendi çevresindeki gelişmelerle ilgilenen ABD, yayılcılık yönündeki ilk adımlarını savaştan hemen sonra atmıştı. Monroe Doktrini'nden uzaklaşmaya bağlı olarak, Washington'un Avrupa gelişmeleri karşısındaki umursamaz tutumunda da değişiklik belirtileri görülmeye başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa ülkelerinin meşgul olduğu konuların başında, kısaca Osmanlı Devleti'nin akıbetinin tayin edilmesi yönündeki giri-

şimler olarak tanımlanabilecek "Doğu Sorunu" gelmekteydi (Trask, 1971: 13).

ABD yöneticileri ve Kongre üyeleri "Doğu Sorunu" konusundaki gelişmelerden, Avrupa'da yayınlanan gazete ve kitapların yanı sıra, bölgede görev yapan Amerikan diplomatları, Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar ve Protestan misyonerler aracılığıyla haberdar olmaktaydılar. Önceleri genel olarak Levant'ı ve özeld e Osmanlı Devleti'ni, sadece Amerikan ticari kazançlarının artırılması gereken bölgeler olarak gören ABD yönetimi, İç Savaş sonrasındaki siyasi gelişmelere paralel olarak, uzaktan da olsa "Doğu Sorunu" konusuyla ilgilenmeye başladı. Babiâli ile ABD arasında, misyonerlerden, ABD tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarından ve Boğazlardan geçiş e ilişkin uygulamalardan kaynaklanan sorunların sayısındaki artışa paralel olarak, Washington'un Osmanlı Devleti'ne duyduğu ilgide bir artış gözlemlendi.

Amerikan kamuoyunun "Doğu Sorunu" hakkında bilgilendirilmesinde misyonerlerin çabalarının çok önemli bir payı vardı. Çeşitli kurumlarda bu konuyla ilgili "bilimsel" tartışmalar yapıldığı bile oluyordu. Fakat çoğunlukla sorun, Hıristiyan-Müslüman karşıtlığı (Haç ile Hilal'in mücadelesi) temeline indirgendiğinden ve Osmanlı Devleti'nin, Hıristiyan azınlıkları nasıl ezdiği konusu üzerinde durularak, "zavallı" Hıristiyanların kurtarılması için para toplama unsuru olarak kullanıldığından, Amerikan halkının bu konuda sağlıklı ve tarafsız bilgi edinmesi mümkün olmuyordu. Bu durum, Babiâli'yi rahatsız etmekteydi. Ocak 1869'da, New York Cooper Enstitüsü'nde düzenleneceğ i açıklanan "Hıristiyan Amerika'nın Doğu Sorunu'na Bakışı" başlıklı toplantı öncesinde, gazetelere "Bir Osmanlı" imzasıyla mektuplar yollayan Washington Elçisi Bulak Bey, sorunun dinle bir ilgisi olmadığını, New York Times'ta yer alan şu sözleriyle belirtiyordu:

"... Katılımcıların çoğunun ilahiyatçı olduğunu gördüğüm bu toplantıda, sorunun diplomatik değil, dini motiflerle açıklanmaya çalışılacağını ve Hristiyanlığın İslama üstünlüğünden bahsedileceğini tahmin ediyorum. Zaten Amerika'da Doğu Sorunu ne zaman tartışılrsa bu yapılıyor... Her ne kadar Amerikalılar, dini ve herkesçe bilinen nedenlerden dolayı Yunanlılara içten bir yakınlık duymaktalarsa da, bu konunun Hristiyanlık ve İslamla bir ilgisi yoktur. Tamamen siyasi nitelik taşır... Amerikalıların bu konuya karışmaları ve bazı yollarla Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin ABD'nin güneyindeki asilere yardım etmesiyle aynı anlamı taşır..." (New York Times, Jan. 8, 1869, No: 5396, s. 5)

Babiâli, ABD'nin İç Savaş sonrasında izlediği yayılmacı politikayı yakından izlemekteydi. San Domingo adasının ilhak edilmesi tartışmalarının yaşandığı 1870'te, ABD Elçisi Morris'le görüşen Hariciye Nazırı, ABD'nin genişlemek istemesinin nedenlerini sordu. Morris, ABD'nin genişleme niyetinde olmadığını, ancak kendi kendilerini yönetmeyi başaramayan ve bu yüzden acı çeken halklara yardım edebilmek amacıyla bazı ülkelere müdahale etmek istediklerini ifade etti. Bunun, insani amaçlardan öte bir anlam taşımadığını vurgulayan Morris, Babiâli'nin endişesini bir ölçüde hafifletti (NARA, M-46, Jul. 1, 1870). Ama, ABD'nin insani amaçlardan öte bazı çıkarları için hareket ettiği kısa sürede görülecekti.

ABD, hiçbir zaman İngiltere, Rusya ve Fransa'nın yaptığı biçimde "Doğu Sorunu"na doğrudan taraf olmadı. Ancak, bazan insani amaçlar ve vatandaşlarını korumak bahanesiyle, bazan da ticari kazançlarının zarar görmesini engellemek için, Babiâli üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Osmanlı Devleti'nde çıkan ayrılıkçı hareketler, Avrupa devletleri gibi, doğrudan veya dolaylı bir biçimde ABD tarafından da desteklendi. Washington yönetimleri Boğazlardan

geçiş sorunu, Girit isyanı, Bulgaristan ve Makedonya olayları, Ermeni sorunu, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi, Filistin'e Yahudi göçü gibi "Doğu Sorunu"nın en önemli gündem maddelerinde, dolaylı yollardan da olsa, söz sahibi olmaya çalıştılar (Howard, 1974: 14-24).

Esasen, Washington'un "Doğu Sorunu"na karşı tavrının oluşumunda, Osmanlı Devleti'nde görev yapan Amerikalı diplomatların yolladığı raporların ve önerilerin büyük payı vardı. Bazı diplomatlar, ABD'nin bu soruna hiçbir zaman bulaşmaması gerektiğini düşünmekteydiler. Mesela 1871-1875 döneminde İstanbul Elçiliği görevini sürdüren Boker, 1874 başında Babiâli'nin çıkartmak istediği yeni pul vergisine Avrupa devletlerinin karşı çıkmaları üzerine, Dışişleri Bakanı Fish'e yolladığı uzun değerlendirmede şu noktalara değinmekteydi:

"Bu durumu görünce kendi kendime, Osmanlı Devleti'nin kim tarafından yönetildiğini sordum. Yabancı ülke temsilcilerinden oluşan bir kurul, Hükümetin aldığı bir kararı geçersiz kılabiliyor. Hükümetin bu kapitülasyonları niçin verdiğini ve bugün neden devam ettirdiğini anlamakta zorlanıyorum..."

"... Türk ismi çok değil, birkaç yüzyıl önce tüm Avrupa'yı titretmekteydi. Bugün o insanların soyundan gelenlerin, ülkenin gücünü sıfırlamaya çalışan, hazinedeki son bozuk parayı da ceplerine indirmeye çalışan Hristiyan milletler karşısındaki çaresiz durumunu gördükçe, onlar adına utanıyorum..."

"... ABD'nin, Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş çökertmeye yönelik bu sürece hiçbir zaman taraf ya da sabırlı bir tanık olmayacağına inanıyorum. Dostça ilişkiler içinde olduğumuz bu ülkenin zayıflığından yararlanarak, başka ülkeler gibi onun içişlerine karışmaktan uzak durmalıyız. Bu noktadan hareketle, Babiâli'yi bu yeni vergi konusunda desteklemeli ve Avrupa devletlerine karşı onun yanında yer

almalıyız." (NARA, M-46, Jan. 29, 1870).

Ama "Doğu Sorunu"nın gelişimi, ABD elçilerinin yumuşak tutumunda da değişikliğe yol açtı. XIX. yüzyılın sonuna doğru Anadolu'da yaşanan Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan binaları için tazminat ödenmesini talep eden ABD Elçisi Terrell, Ağustos 1896'da Dışişleri Bakanı Olney'e yolladığı raporda, Osmanlı Devletine bir askeri müdahalede bulunulmasını şu cümlelerle önerdi:

"... Halep'te tutuklu bulunan altı Amerikan vatandaşı hakkında Babiâli'den 10 gündür bilgi alamayınca, doğrudan Saray'la görüşmeye karar verdim. Ancak bana Sultan'ın bir hafta boyunca randevularının dolu olduğu bildirildi. Bu durumda bizi dikkate almamış oldular. Babiâli'den pasaportumu isteyip, ülkeden ayrılalım mı? Bu bize ilgi göstermeyen yöneticilere iyi bir ders olacak ve Avrupa'daki tüm devletleri sevindirecektir..."

"... Görülen o ki, Babiâli tazminat ödemeyi reddetmektedir. Tazminatı zorla almaktan başka bir yol kalmamıştır. Bunun için Rodos'un işgali veya Girit çevresine güçlü bir donanma gönderilmesi yeterli olacaktır." (NARA, M-46, Aug. 17, 1896).

Zaman zaman Avrupa devletleriyle işbirliği yaparken, bazen de bunlarla çıkar çatışması içine giren ABD, bölgede bağımsız bir politika izlemeye çalıştı. 1890'ların sonunda bu politika, Babiâli'ye karşı tehdit ve silah kullanma gibi araçları da içeren emperyalist bir temele oturdu. Londra, Paris, Berlin, Viyana, Roma ve St. Petersburg gibi Washington da, Osmanlı Devleti'nin yolun sonuna geldiğini görmekteydi. Son paylaşımdan doğrudan bir kazanım sağlayamayacağına göre, çöküş süreci sırasında kârını maksimize etmesi en rasyonel politika olacaktı. ABD'nin 1865 sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı tavır, bu politikanın uygulandığı örneklerle doludur.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ ULUSAL AYAKLANMALAR VE ABD

A. GIRİT İSYANI

1. ABD'nin Girit'e Bakışını Şekillendiren Öğeler

Girit'teki Rumların, 1866'da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmasına yol açan gelişmeler⁴ ABD'de ilgiyle izlendi. Ayaklanmanın başlamasından sonra da, Amerikan gazetelerinde sık sık yer alan haber ve yorumlar kamuoyu, hükümet ve Kongre'nin bu konuya daha fazla önem vermesine yol açtı. Bu ilgi başlıca iki nedenden kaynaklanmaktaydı: İç

4 1863'te Otto'nun yerine Yunanistan tahtına geçen Danimarka asıllı George (Yorgo), dış politikada Megali Idea fikrini gerçekleştirmeye ağırlık verdi. Bu fikrin temelinde Yunanlıların yaşadığı tüm toprakların Yunanistan'a bağlanması (Enosis) yatmaktaydı. Bu düşünceyle hareket eden Yorgo Girit'teki Rum halkı kışkırttı. Mayıs 1866'da Babıâli'ye başvuran Girit Rumlarının temsilcileri, adada bazı reformlar yapılmasını istediler. Bu reformların başında vergilerin azaltılması geliyordu. Babıâli'nin bunu kabul etmemesi üzerine Hacı Mikhail liderliğindeki 12.000 kişi dağlara çekilerek, bir isyan hareketi başlattılar (Hatipoğlu, 1988: 26-27; Dontas, 1970: 40-41).

Yunanistan, Rusya ve Fransa isyana destek verirken, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası çerçevesinde olaya temkinli yaklaşıyordu. Asilerin Müslüman halka karşı kırma girişimi üzerine Babıâli isyanı sert tedbirlerle bastırmaya çalıştı. Yetersiz kalan Osmanlı ordusuna Mısır birlikleri de eklendi.

Askeri önlemlerin yetersiz kalması ve Avrupa devletlerinin baskıları karşısında Babıâli siyasi adımlar atmak zorunda kaldı. 1867 Ekiminde adaya giden Sadrazam Âli Paşa, tüm asileri kapsayan bir genel af ilan etti. 1868'de ilan edilen bir nizamnameyle adaya kısmi özerklik verilmesi kabul edildi. Bunun ardından Yunanistan'a bir ultimatom verilerek, bu ülkenin isyancılara verdiği destek kesildi. Bu sayede isyan sona erdi (Banoğlu, 1991: 62-80; Öztuna, 1983: 82).

Âli Paşa'nın getirdiği çözüm Avrupa devletleri tarafından takdirle karşılanırken Osmanlı kamuoyunda memnuniyetsizliğe neden oldu. Bu memnuniyetsizlik Ziya Paşa'nın şu dizelerinde en güzel biçimde yansıtılmaktadır: "Sadr-ı Âli zeman ne yapardı acaba/Köprülüzade şu hefigamede sağ olsa idi/Kapıcızade ile farkı budur kim Köprülü'nün/Birisi almıştı diğeri verdi Girit'i.

Savaş sonrasında izlenmeye başlanan yayılmacı politika çerçevesinde Akdeniz'de bir deniz üssü elde etme isteği ve Yunan isyanı sırasında ortaya çıkana benzer biçimde ABD kamuoyunda güç kazanan filhelen eğilimler.

a. ABD'nin Stratejik Çıkarları Açısından Girit

İç Savaş sonrasında Dışişleri Bakanı Seward tarafından ABD gündemine sokulan yayılmacı politikanın önemli konularından biri de, Akdeniz'deki Amerikan ticari çıkarlarının korunması için bölgede güçlü bir filonun görevlendirilmesi idi. 1865'te kurulan Avrupa Filosu'nun görev alanına, 1866'da Akdeniz de dahil edilmişti (Field, 1991: 313). Ancak ikmal hizmetlerinin görülebileceği bir deniz üssünün olmaması donanmanın etkinliğini azaltmaktaydı. Gerçi uzun yıllardır, Mayorka adasındaki Port Mahon limanı, ABD savaş gemileri tarafından kullanılmaktaydı. Ama bu üs hem büyük bir donanma için yetersiz kalmakta, hem de İspanya, ABD'nin buradaki faaliyetlerinden giderek artan bir biçimde rahatsızlık duymaktaydı. Bu durumun giderilmesi, yeni bir üssün bulunmasına bağlıydı.

ABD'nin Girit'te bir üs istediği yolundaki söylentiler 1830'ların başında yayıldı. Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Londra'ya bir rapor yollayan İngiltere Büyükelçisi Gordon bu antlaşmayla, ABD'ye Kandiye'de bir üs verildiği yönünde söylentiler olduğunu bildirmekteydi. Fakat bu iddiaların gerçekliği olduğu anlaşıldı (FO, 195/85-38, May 10, 1830).

Seward'ın Akdeniz'de bir üs arayışında olduğu, kısa sürede Osmanlı Devleti'nde görev yapmakta olan yabancı diplomatlar arasında duyuldu. ABD'nin Kandiye konsolosu William J. Stillman Mayıs 1866'da Seward'a bir mektup göndererek, ABD'nin bölgede bir üs aradığını öğrendiğini, bu konuda en uygun yerin, Suda Körfezi gibi doğal ve bü-

yük bir barınağa sahip olan Girit adası olduğunu bildirdi. Stillman mektubunda ayrıca, Osmanlı yönetimiyle sorun yaşayan Giritli Rumların ileri gelenlerinin kendisiyle görüşerek, adanın ABD tarafından ilhak edilmesini istediklerini, böylece insan gibi yaşama imkânı bulabilme ümidi taşıdıklarını da yazdı (Kerner, 1948: 194).

Seward, daha Stillman'ın mektubu kendine ulaşmadan önce, Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Farragut'tan, adanın bir üs kurulması için uygunluk derecesini araştırmasını istemişti (May 1944:286). Bu faaliyetler, "Doğu Sorunu" ile yakından ilgilenen devletlerin diplomatik görevlilerinin de gözünden kaçmadı. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliot, Mayıs 1866'da Londra'ya yolladığı bir mesajda, ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarları açısından, Giritlilerin ilhak çağrısına olumlu cevap verebileceğini, bunun soruna yeni bir tarafın girmesi anlamına geleceğini ve İngiltere'nin çıkarları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtiyordu. Aynı tarihlerde Berlin'deki İngiltere Elçisi Lord Augustus Lotus da, güvenilir kaynaklardan aldığı bilgilere göre, ABD'nin Melos veya Girit adasını, bir deniz üssü olarak kullanma niyetinde olduğunu, Londra'ya bildirmekteydi (May, 1944: 286-287).

Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi General Ignatieff, Haziran 1868'de, ABD Elçisi Morris'e söyletilerin doğruluk derecesini sordu. ABD'nin ne Girit'i, ne de başka bir adayı satın almak ya da ilhak etmek niyetini taşıdığı cevabını alınca, Rusya'nın böyle bir hareketten memnuniyet duyacağını, Washington'un hiç çekinmeden bu yönde adımlar atabileceğini bildirdi. Kasım ayında, bir Yunan gazetesinde yer alan İstanbul kaynaklı haberde de, ABD'nin bölgede bir ada satın almak için girişimlere başlayacağı iddia ediliyordu (Field, 1991: 319-320).

Bu arada Babiâli de, ABD'nin Girit ile yakından ilgilediğinin farkına varmıştı. Babiâli'nin yarı resmi yayın organı

La Turquie gazetesinde, 15 ve 17 Aralık 1866'da yayınlanan iki ayrı makalede, ABD'nin Girit sorunundan uzak durması salık verildi (Kerner, 1948: 192). Bu makalelerde, ABD'nin bir yandan Monroe Doktrini'nden söz ederken, bir yandan da ülkesinden binlerce mil uzaktaki sorunlara müdahale etmeye çalışmasının, birbiriyle çelişen politikalar olduğu vurgulandı. Makalelerde ayrıca, Girit olaylarının ve Giritli Rumların ABD'ye iltihak etme isteklerinin, Kandiye Konsolosu Stillman tarafından abartıldığı, ABD'nin politikalarını belirlerken bu kişinin görüşlerinden etkilenmesinin, iki ülke arasındaki iyi ilişkileri bozmasından endişe edildiği de vurgulandı (May, 1944: 287).

İngiltere ile bölgede bir sürtüşmeye girmek istemeyen ve yayılmacı politikalarındaki önceliği, Karayibler'deki adalara veren Seward, adanın ilhakı ya da satın alınması konusunu resmi düzeye taşımadı. Bu konudaki haberler söylentiden öteye geçmedi. Ama Girit sorunun patlak verdiği günden itibaren Amerikan kamuoyunun bu konuya yakın ilgi göstermesi, ABD'nin ister istemez sorunun başka bir yönü, insani boyutu dolayısıyla Girit'le ilgilenmeye devam etmesine yol açtı.

b. ABD Kamuoyu ve Girit

Girit olaylarıyla ilgili ilk haberler, 1866 sonbaharından itibaren Amerikan gazetelerinde yer almaya başladı. Bu haberlerin çoğu, mesleği gazetecilik olan Kandiye Konsolosu Stillman'ın gönderdiği mektuplara dayanıyordu. Stillman, göreve başladığı günden itibaren, adadaki Rumlarla yakın ilişki kurmuş, ayaklanmayı Hristiyanların Müslümanlar'ın baskısından kurtulacağı ikinci Yunan ayaklanması olarak değerlendirmiş ve zaman zaman adadaki Osmanlı yöneticileriyle anlaşmazlığa düşmüştü (Stillman, 1874: 38).

ABD Konsolosu'nun, ayaklanmanın, Rumların özgür

olabilmeleri için tek yol olduğuna inancı o kadar güçlüydü ki, Rum ileri gelenlerini kışkırtarak, Osmanlı yöneticisi İsmail Paşa'nın uzlaşmacı girişimlerini baltalamaya çalıştı. Hatta daha da ileri giderek, sorunun kansız çözülmesinden yana olan Fransa Konsolosu Derche ve İngiltere Konsolosu Dickson'u korkaklıkla suçladı. Stillman'ın bu eylemleri, Yunan gazetelerinde kendisinden övgüyle söz edilmesini sağladı (Stillman, 1874: 44-47).

Stillman, bir yandan doğrudan ABD Dışişleri Bakanı'na yolladığı mektuplarda, adadaki Hristiyanların ancak bir müdahale ile yok olmaktan kurtarılabilceğini ifade ederken öte yandan da Rumlar'ın ABD Başkanı'na yardım isteği içeren mektuplar yazmasını sağladı (May, 1944: 289). Bu mektuplardan ilki, 29 Eylül 1861'de, New York Times gazetesinde yayınlandı. Girit komitecilerinin imzalarıyla yayınlanan mektupta, "Jüpiter ve Minos'un ülkesi olan Girit'in, tarihinin en mutsuz günlerini yaşamakta olduğu" belirtilmekte, "Türk yöneticilerinin keyfi uygulamaları ve ağır vergiler nedeniyle çok zor durumda bulunan Girit Hristiyanlarının yaşayamayacak hale geldikleri", "dini hoşgörüsüzlüğün olağanüstü boyutlara" ulaştığı iddia edilmekteydi. Giritlilerin "soy, dil, din ve geleneksel olarak Yunanlılarla kardeş" olduklarının vurgulandığı mektupta, Girit halkının "bu haksızlıklara başkaldırdığı, fakat çetin kış şartları ve açlık nedeniyle zor durumda" oldukları bildirilerek, "ABD'den gelecek her türlü yardımın memnuniyetle" karşılanacağı ifade edilmekteydi (New York Times, Sep. 29, 1866, No: 4684, s. 1).

Bu ve benzeri haberlerin gazetelerde yer almasıyla, ABD'nin çeşitli kentlerinde bulunan Rumlar, Girit halkı için yardım toplama kampanyaları düzenlemeye başladılar. Bu kampanyalara en büyük destek, Yunan İsyanı'nı da desteklemiş olan filhelen Amerikalılardan geldi. Boston, New York, New Jersey, Philadelphia gibi kentlerde yardım ko-

miteleri oluşturuldu. New York'taki komitenin yönetim kurulunda, ABD politikasının etkili isimlerinden New York Belediye Başkanı John T. Hoffman ve ileride ABD Başkanı olacak Theodore Roosevelt de bulunuyordu (New York Times, Sep. 20, 1866, No:4676, s. 1; Jan. 21, 1867, No: 4780, s. 4; Sep. 8, 1867, No:4977, s. 5).

Kamuoyunda bu yöndeki hareketliliğin artış göstermesi, Kongre'nin de dikkatini çekti. Temsilciler Meclisi, 17 Aralık 1866'da Dışişleri Bakanı Seward'a bir mektup yollayarak, adadaki durumu açıklamasını istedi. Seward, 25 Aralık tarihli cevabında, durumun ciddi olduğunu ve bir Amerikan savaş gemisinin bölgeye gönderileceğini bildirdi (May 1944: 290).

Bu arada Stillman, ABD basınında yer alan mektuplarıyla yardım kampanyalarının daha da büyümesini sağlamaktaydı. Mart 1867'de New York Times'ta yayınlanan "Konsolos Stillman'dan İlginç Bir Mektup" (*An Interesting Letter From Consul Stillman*) başlıklı haberde, Konsolos'un, yardım kampanyasında elde edilen 37.000 dolar tutarındaki malzemeyi adaya taşıyacak olan ünlü filhelen Dr. Samuel Howe'a yazdığı şu cümlelere yer verildi:

"Sizin öncülüğünüzde Boston'da bir Giritseverler Komitesi (PhiloCretan Committee) kurulmuş olduğunu büyük bir memnuniyetle öğrendim... Adadaki barbarlıklar dolayısıyla 20.000 kişi Yunan adalarına göç etti. Bu mültecilerin geri dönmelerine ya da buradaki mallarını yanlarına almalarına izin verilmiyor. Savaşmak için dağa çıkanlarla, zavallı mülteciler arasında hiçbir ayırım yapılmadı. Dağdaki insanların durumu ise daha kötü: Çoğu aylardır ekmek yemiyor, buldukları otlarla besleniyor. Her gün, hükümetimizin kadın ve çocukları buradan taşıyacak bir savaş gemisi göndermesi ümidiyle uyanıyoruz. Sefalet içindeki 200.000 Hristiyan Amerika'dan uzanacak yardım elini bekliyor" (New York Times, Mar. 12, 1867, No: 4823, s. 2).

Dr. Howe'un taşıdığı Amerikan yardımı, 1867 Temmuzunda Atina'ya ulaştı. Howe bu malzemeleri ve parayı, muhtaç durumdaki Giritlilere dağıtmaları için Yunan makamlarına teslim etti. Fakat bu kişilerin yardıma el koyarak, Yunan askerlerine dağıtma eğiliminde olduğunu gören Howe, Girit'e giderek malzemeyi muhtaçlara bizzat ulaştırmayı denedi. Bunu başaramayınca, amacı için kullanılmayacağını bile bile, yardımları Yunanlılara teslim etmek zorunda kaldı (New York Times, Aug. 5, 1867, No: 4948, s. 1).

ABD Hükümeti, kamuoyunun 1867 başından itibaren yoğunlaşan baskılarına dayanamayarak, Girit meselesine doğrudan müdahale yönünde adımlar atmaya başladı. Bu çabalar Washington ile İstanbul arasında İç Savaş sırasında gelişen ilişkilerin soğuk bir döneme girmesine yol açtı.

2. Washington'un Girit'e Yönelik Eylemleri

ABD Dışişleri Bakanı Seward, 25 Aralık 1867'de Avrupa Filosu Komutanı Amiral Goldsborough'ya, mültecilerin taşınması için, Girit'e bir savaş gemisi göndermesi talimatını verdi (Kerner, 1948: 196). Bu kararın alınmasında, ABD kamuoyu ve Kongre'nin baskıları kadar, İstanbul'daki ABD Elçisi Morris'in önerileri de etkili oldu. Morris hem Seward'a, hem de Goldsborough'ya gönderdiği mektuplarda, bunun insani amaçlı bir operasyon olduğunu, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bunu engelleyemeyeceğini bildirmişti (May, 1944: 290; Kerner, 1948: 197).

Fakat Goldsborough, Dışişleri Bakanı'nın talimatına rağmen, Babıâli'nin resmi izni olmadan Osmanlı karasularına bir savaş gemisi göndermeyi kabul etmemekte ve önce Osmanlı makamlarından gerekli iznin alınmasını istemekteydi (Kerner, 1948: 197).

Amiralin bu isteği üzerine Morris, Mart 1867'de Hacıye Nazırı Fuad Paşa ile bu konuyu görüştü. Fuad Paşa, her

ne kadar ABD'nin Girit sorununa salt insani nedenlerle yaklaştığı Babiâli tarafından bilinse de, Osmanlı makamlarının, zor durumdaki ada halkının başka bölgelere taşınması için çaba sarf ettiği bir ortamda yabancı gemilerin bölgeye gelmesinin gereksiz olduğunu söyleyerek, ABD'nin önerisine karşı çıktı. Bu görüşmeyi değerlendiren Morris, Washington'a yolladığı raporda, Hristiyan ada halkının korktuğu için Osmanlı gemileriyle başka adalara nakledilmeye karşı çıktığını, zarar görenlerin kurtarılmasında yabancı gemilerin kullanılmasından başka çare bulunmadığını ileri sürdü (NARA, M-46, Mar. 13, 1867).

Bu arada Rusya ve İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nden izin almamış olmalarına rağmen, mültecileri güvenli bölgelere taşımak amacıyla adaya savaş gemisi göndermeleri ABD'nin tutumunu da etkiledi. Morris, Hristiyan devletlerin başlattığı bir insani girişim içinde ABD'nin de mutlaka yer alması gerektiği, bu aşamadan sonra Babiâli'den izin beklemenin gereksiz olduğu, görevi sadece masum ada halkını taşımak olacak bir savaş gemisinin bölgeye gönderilmesine kimsenin karşı çıkamayacağı, bu girişimin engellenmesi sonucunda Girit halkının başına gelebilecek her türlü felaketin sorumlusunun Babiâli olacağı yönündeki görüşlerini ABD Dışişleri Bakanı'na ilette (NARA, M-46, Apr. 24, 1867).

Seward'ın tekrarladığı talimata rağmen, izin almadıkça mülteci operasyonuna katılmayacağını bildiren Goldsborough, Kaptan Strong adlı bir subayı, 20 Mart'ta, *Canandaigua* savaş gemisiyle Kandiye'ye göndererek, Ömer Paşa'dan halkı taşımak için izin istedi. Bu isteğin reddedilmesi üzerine, Kandiye'den Resmo'ya giden ve burada Hristiyan halka un ve bir miktar para yardımında bulunan Strong, 25 Mart'ta adadan ayrılmak zorunda kaldı (FO 195/878-25, Mar. 25, 1867).

1867 yazında yoğunlaşan kamuoyu baskısı üzerine,

Girit konusu ABD Kongresi'nde ele alındı. 19 Temmuz 1867'de, Kongre'nin iki kanadı da aynı anda aşağıda alıntılar yapılan kararı aldı:

"... ABD halkı, medeniyetin çok şey borçlu olduğu Helen ailesine mensup olan Girit halkına büyük bir yakınlık duymaktadır. Bu halkın yaşamakta olduğu felaketler, Amerikan halkına acı vermektedir... Halkımız bu bildirinin, Girit'e ilişkin politikalarını belirlerken Türk Hükümeti tarafından dikkate alınacağını ümit etmektedir." (May, 1944: 290; Senate Executive Doc., 40th Congress, 3rd Session, Serial, 1360).

Seward, Morris'e yolladığı bu kararın Babîâli'ye sunulmasını istedi. Bunun üzerine ABD Elçisi, 15 Ağustos 1867'de Sadrazam Âli Paşa'yla görüşerek, Kongre kararının metnini verdi. Âli Paşa bu kararın kendisini çok şaşırttığını belirtmekten öte bir şey söylemedi (NARA, M-46, Aug. 15, 1867).

Babîâli'nin bu karara tepkisi, kısa süre sonra New York Konsolosu Christopher Oscanyan yoluyla geldi. Oscanyan Amerikan gazetelerine ve Kongre üyelerine gönderdiği mektuplarda, Kongre'nin Girit halkını Helen ailesinin bir üyesi olarak görmesinin, tarih bilmemenin yol açtığı bir hatadan kaynaklandığını, ayaklanmanın nedenlerinden birinin de, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni bölme girişimleri olduğunu ve sübjektif ve abartılı gazete haberlerinin Girit'te olup bitenleri değerlendirmekte delil olarak kullanılamayacağını ifade etti (Oscanyan, 1868: 19).

1867 yazı, ABD ile Osmanlı Devleti arasında bir diplomatik kriz yaşanmasına da sahne oldu. Girit'teki Osmanlı makamları, Rum isyancılarla Yunanistan arasında mesaj taşıdığından şüphelendikleri ABD Konsolosu Stillman'ı yakın takibe almışlardı. ABD Konsoloslugu'nda çalışan bekçi (yasakçı), üzerinde Rum komitecilerden adadaki tüm konsoloslara hitaben yazılmış bir mektup olduğu halde, 14 Tem-

muz'da Osmanlı zaptiyeleri tarafından göz altına alındı. Stillman, bir konsolosluk görevlisinin böyle bir muameleye tabi tutulmasının diplomatik teamüllere uymadığını bildirerek, Kandiye Komiseri Server Efendi'yi protesto etti. Bir yandan da Morris'e mektup yazarak, ülkesinin şerefının korunması için kendisinden özür dilenmesini ve el konulan mektubun iadesini istedi (NARA, M-46, Jul. 31, 1867). Morris'in Fuad Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra, Server Efendi, Stillman'dan özür diledi. Ama, ele geçirilen ve Konsolos'un asilerle ilişkisini belgeleyen mektup iade edilmedi (NARA, M-46, Oct. 1, 1867).

Ekim 1867'de adaya gelen Âli Paşa, sorunun çözülmesi için önemli adımlar attı. Önce genel af ilan etti, ardından da bazı reform önerilerinde bulundu. Daha önce adaya gönderilen tüm Osmanlı yetkilileriyle sorunlar yaşayan Stillman, Âli Paşa'nın soruna yaklaşımını ve önerilerini yapıcı olarak nitelendirmekteydi. Birkaç kez görüştüğü asilerin liderlerine, Âli Paşa'nın önerilerinin kabul edilmesi yönünde telkinde bulundu. Fakat Elçi Morris, Stillman'a bir talimat göndererek, Girit halkının bu önerileri reddetmesi için elinden gelen çabayı göstermesini istedi. Bunun üzerine Stillman Âli Paşa yanlısı tutumunu değiştirmek durumunda kaldı. Morris'in bu isteğinin ardında, sorunu uluslararası alana çekmek isteyen Avrupa devletlerinin elçilerinin kendisine yaptığı telkinler vardı (Stillman, 1874: 144).

Morris'in Girit konusunda takındığı Rum yanlısı tutum, ABD'deki Yunan yanlıları tarafından memnuniyetle karşılandı. ABD basınında yer alan yorumlarda, Morris'in Girit isyancılarına elinden gelen desteği sağladığı ve Babiâli üzerinde baskı kurmaya çalıştığı ifade edildi (New York Times, Mar. 8, 1868, No: 51133, s. 3).

Âli Paşa'nın girişimleriyle, yıl sonunda, Girit isyanı önemli ölçüde yatışmıştı. Özellikle adaya özerklik verilmesi ve genel af ilan edilmesi isyancıların silah bırakmasını sağ-

lamıştı. Fakat Yunanistan, hâlâ adanın kendisine bağlanması için çaba sarf ediyordu. Bu gelişmeler olurken, 25 Temmuz 1868'de, ABD Temsilciler Meclisi'ne, Girit'in bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesini öngören bir yasa tasarısı sunuldu. İsyancıların bile bağımsızlıktan vazgeçtikleri bir ortamda sunulan bu anlamsız tasarı, Temsilciler Meclisi üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından reddedildi. Fakat, filhelenlerin girişimleri sonucunda, Kongre'nin her iki kanadının aldığı bir kararla, Osmanlı Devleti'nin, Girit halkına uyguladığı "baskıların", ABD'de üzüntüyle karşılandığı bir kez daha ifade edildi. Bu kararın alınması Yunan yanlılarını cesaretlendirdiyse de, ABD yönetimi bu konuda daha ileri bir adım atmaya yanaşmadı (May, 1944: 292).

ABD Hükümeti'nin, Girit sorunuyla artık ilgilenmediğini gösteren ilk gelişme Ağustos 1868'de yaşandı. Avrupa Filosu Komutanı Amiral Farragut İstanbul'a gelmişti. Burada Sultan ve Sadrazam'la iki ülke arasındaki ilişkiler ve Robert Kolej meselesi hakkında görüşmeler yapan Farragut, İstanbul'daki Rum cemaatinin temsilcileri tarafından da ziyaret edildi. Bu ziyaret sırasında Rumlar Amiral'e, Sultan'ın Girit ve diğer bölgelerdeki Hristiyanlara karşı tutumunu eleştiren İngilizce yazılmış bir bildiri vermek istediler. Amiral, kendisinin resmi bir ziyarette bulunduğunu ve bu bildiriye kabul etmesinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak ve Sultan'ın egemenliğini tartışma konusu yapmak anlamına geleceği gerekçesiyle, metni geri çevirdi (NARA, M-46, Aug. 31, 1868; Field, 1991: 322; May, 1944: 292).

Bu yöndeki ikinci gelişme, 1868 sonbaharında meydana geldi. Yunanistan Kralı George (Yorgo), Kasım ayında, ABD'nin Atina Elçisi Charles K. Tuckerman ile görüşerek, ABD'nin Girit konusunda kendilerine yardım etmesi karşılığında Amerikalı yatırımcılara Yunanistan'da maden ayrıcalıkları verebileceğini bildirdi. Fakat, ABD yönetimi bu teklifi geri çevirdi (May, 1944: 292).

ABD'nin tutumundaki değişikliği gösteren bir diğer gelişme ise, 1868 sonunda yaşandı. Babiâli'nin, Aralık 1868'de, Girit'teki isyancıları kışkırtmaya devam eden Yunanistan'a bir ültimatom vermesi, ABD Elçisi Morris tarafından iki ülke arasında kısa süre sonra savaş çıkacağı şeklinde yorumlandı. 24 Aralık'ta Seward'a bir mektup yollayan Morris, savaş çıkması halinde, ülkedeki Yunan vatandaşlarını ABD himayesi altına almak istediğini bildirdi (NARA, M-66, Dec. 24, 1868). Dışişleri Bakanı Seward 31 Aralık'ta gönderdiği talimatla, Morris'in böyle bir adım atmasını kesin bir dille yasaklayarak, iki ülke arasındaki sorunlara taraf olmamasını, bunun ABD'nin çıkarlarına ters düşecek sonuçlar doğurabileceğini ifade etti. Morris, 1869 başında Babiâli'ye, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çıkabilecek bir savaşta İstanbul'daki ABD Elçiliğinin Yunan vatandaşlarını himaye etmeyeceğini bildirdi. Bu Babiâli tarafından memnuniyetle karşılandı (Kerner, 1948: 211-213).

Bu arada, Osmanlı Devleti, Washington Maslahatgüzarı Baltazzi Bey aracılığıyla Dışişleri Bakanı Seward'a, 24 Ağustos 1868'de bir nota vererek, Girit'te isyancılarla işbirliği yaptığı ele geçirilen delillerle ispatlanan Kandiye Konsolosu Stillman'ın görevden alınmasını istedi (NARA, T-815, Aug. 24, 1868). Washington yönetimi bu isteği haklı bularak, Stillman'ı Kandiye'den çekti (May, 1944: 292).

Girit bunalımı, Osmanlı-Amerikan ilişkileri açısından üç sonuç doğurdu:

Birincisi, ABD'de izlenmeye başlanan yayılmacı dış politikanın hedeflerinden birinin, Akdeniz'de bir üs elde etmek olduğunun Babiâli tarafından görülmesiydi. Bunu engellemek isteyen Babiâli, ilk kez Osmanlı ve Amerikan basınında ABD'nin politikalarını eleştiren yazılar yayınlanmasını sağladı.

İkincisi, Karayib adaları ve Alaska'nın satın alınması gibi olaylarla meşgul olduğundan, Girit'te etkin bir politika

izleyemeyen ABD'nin, uygun şartların varlığı halinde, "Doğu Sorunu"na dolaylı yoldan da olsa, taraf olmaya çalışacağına anlaşılmıştı.

Üçüncüsü, uzun süredir gündemde olmasına rağmen bir türlü açılmayan Osmanlı Devleti'nin Washington Elçiliği'nin, ABD'nin Girit konusundaki tutumunu etkileyebilmek amacıyla 1867'de açılmasıydı.

Girit olayları sırasında, "Doğu Sorunu" karşısında izleyeceği politikayı oluşturmakta güçlük çeken ABD, bir süre Osmanlı Devleti'nin içişlerinden uzak durdu. Fakat 1875 sonundan itibaren Bulgaristan'da yaşanan gelişmeler, bir kez daha İstanbul ile Washington'u karşı karşıya getirecektir.

B. BALKANLARDAKİ MİLLİYETÇİ HAREKETLER

1. Bulgaristan

a. Amerikan Misyonerlerinin

Bulgar Milliyetçiliğinin Gelişimine Katkıları

Amerikan misyonerleri 1840'lardan itibaren Bulgaristan'a ilgi duymaya başladılar. Misyonerlerin Bulgaristan'da ulaşmak istedikleri üç temel hedef vardı: Protestanlığı yaymak, Bulgarları Ortodoks hiyerarşisinin pençesinden kurtararak, ulusal bir kilise kurmalarına yardımcı olmak ve Bulgaristan'ın Türk egemenliğinden çıkmasını sağlamak (Hall, 1938: 15). Bu üç amacın da gerçekleşebilmesi, öncelikle Bulgar milliyetçiliğinin üzerinde yükselbileceği sağlam bir felsefi temelin atılmasına bağlıydı. Dolayısıyla Amerikan misyonerleri, Bulgaristan'la ilgilenmeye başladıkları günden itibaren Bulgarca kitap, dergi ve gazete yayınlamaya ve Bulgar dilini konuşabilen misyonerler yetiştirmeye ağırlık verdiler. Misyonerler, misyoner okulları yoluyla bölgeye

doğrudan girdikleri 1858'e kadar, İzmir ve İstanbul'da, daha çok yayın faaliyetleriyle Bulgaristan'daki "uyanışa" katkıda bulunmaya çalıştılar (Kocabaşoğlu, 1989: 122-123; Grabill, 1971: 53).

Bulgarca ilk Yeni Ahit, 1840'ta İngiliz ve Yabancı Incil Derneği (*British and Foreign Bible Society*) tarafından verilen parayla İzmir'deki Amerikan misyonier matbaasında basıldı (Hall, 1938: 33). Yayın alanında ilk önemli adım, misyonier ve dilbilimci Elias Riggs'in, 1842'de, Bulgar edebi rönesansının önde gelen isimlerinden Constantine Photinoff'la birlikte ilk Bulgarca dergi olan *Lubosvie*'yi çıkarmasıyla atıldı. Bu dergi, misyonierlerin İzmir ve daha sonra İstanbul'daki matbaalarında basılmaktaydı. Misyonierler, Riggs'in bu hamlesinin ardından Bulgarca yayınlara ağırlık verdiler. 1840-1850 döneminde basılan 100 Bulgarca kitabın 75'i Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyonier matbaasında basıldı (Daniel, 1970: 125).

Riggs, 1847'de, Bulgar halkbilimci Petko R. Slaveikov ile birlikte yaptığı çalışmalar sonucunda, Trakya diyalikti olarak bilinen bir Bulgar lehçesini, Bulgarcanın standart yazı dili olarak biçimlendirdi. Bu çalışmasını, İngilizce konuşanlar için bir Bulgarca gramer kitabı hazırlayarak Amerikan ve İngiliz literatürlerine soktu. Riggs'in bu kitabından en fazla bölgede çalışmalar yapmak isteyen misyonierler yararlandı (Daniel, 1970: 125; Hall, 1938: 15-16).

ABCFM merkezi başlangıçta, misyonierlerin Bulgaristan'a açılma çabalarına maddi imkansızlıkları öne sürerek olumsuz yaklaştı. İngiliz misyonierleri tarafından da cesaretlendirilen Osmanlı topraklarındaki Amerikalı misyonierlerse, erken davranmadıkları takdirde, Bulgar halkının Katolik Avusturya ve Fransa'nın etkisine gireceğinden endişe ediyorlardı (Daniel, 1970: 126). Merkez'den istediği desteği alamayan İstanbul misyonu, 1851'de başka bir Protestan örgütü olan *Methodist Episcopal Board* ile ilişkiye geçerek,

ortak çalışma kararı aldı. Hatta, misyonerlerin ileri gelenlerinden Cyrus Hamlin, Bulgaristan'daki etki alanlarını harita üzerinde tespit etti. Bu paylaşımına göre, Balkan dağlarının güney ve batısındaki bölgeler ABCFM'in faaliyet alanı içinde yer aldı (Kocabaşoğlu, 1989: 123).

1858'de İngiltere'ye giderek, Türk Misyonları Yardım Derneği'nden (*Turkish Missions Aid Society*) aldığı maddi destek sayesinde Bulgaristan'a bir araştırma gezisi yapan Hamlin, Bulgarların Protestanlıkla yakından ilgilenmelerinden cesaret aldı (Hall, 1938: 18). Hamlin'in ardından, Amerikalı misyoner E. E. Bliss Varna, Şumlu ve Rusçuk'ta incelemelerde bulundu (Strong, 1910: 213). Aynı yıl Bulgar misyonu kuruldu. Kısa süre içinde Edirne, Eski Zağra (Stara Zagara), Filibe (Plövdiv), Samokov, Manastır (Btolj) ve Selanik'te misyon istasyonları ve okullar açıldı (Hall, 1938: 19; Kocabaşoğlu, 1989: 123). Her ne kadar, bu istasyonlar zaman zaman Ortodoks ruhbanının kışkırttığı halkın saldırılarına uğrasa da, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki misyon teşkilatının Haziran 1871'de yeniden yapılanmasıyla, Bulgar milliyetçiliğinin hız kazanmasında etkin görevlerde bulundular (Kocabaşoğlu, 1989: 124).

Amerikalı misyonerlerin Bulgaristan'da gerçekleştirmeye çalıştıkları amaçlarından birinin, Bulgarları Ortodoks Kilisesi'nin hiyerarşik düzeninden kurtarmak olduğu, başta ifade edilmişti. Misyonerler bunu, boşta kalan Bulgar halkının, Kilise'nin muhalefetinden uzak bir biçimde kolayca Protestanlaştırılabilmesi için istiyorlardı. Ama, olaylar Amerikalıların istedikleri biçimde gelişmedi. Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi ve Odessa ile Bükreş'ten gelen Bulgar göçmenleriyle cesaretlenen Bulgar milliyetçileri, Sultan Abdülmecid'e başvurarak, bazı dini ayrıcalıklar istemişlerdi. Bu isteklerin başında Bulgar Kilisesi'nin Fener Patrikhanesi'nden ayrılması gelmekteydi. Bazı Bulgar din adam-

ları 1860'ta bir bildiri yayınlayarak, Rum Ortodoks Patriği'nin Bulgaristan üzerindeki yetkilerini tanımadıklarını açıkladılar. Bu tarihten itibaren on yıl boyunca Rum ve Bulgar kiliseleri, Bulgaristan'daki okullar ve kiliseler üzerinde egemenlik mücadelesi sürdürdüler. 1870'te ilan edilen bir iradeyle, Osmanlı Devleti Bulgar kilisesinin bağımsızlığını kabul etti. Bu olayla cesaretlenen Bulgar milliyetçileri, Bulgaristan'ın bağımsızlığı için yürüttükleri mücadeleye ağırlık verdiler (Daniel, 1970: 128).

Bu süreç içinde, bağımsız Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin, Bulgar halkının Protestanlaştırılmasının önünde bir engel olacağını kavrayan Amerikalı misyonerler, Bulgaristan'ın bağımsızlığına katkıda bulunarak, kurulacak yeni devlet içinde Kilise'nin muhalefetine rağmen, Protestanlaştırma faaliyetleri yürütebilecekleri bazı ayrıcalıklar almak için girişimlerde bulunmaya başladılar. Bu çerçevede, 1860'ların başından itibaren Bulgar milliyetçiliğine verilen misyoner desteği artırıldı. Albert Long adlı Amerikalı misyoner, Bulgarca bir aylık dergi olan *Zornitsa*'yı (Doğu Yıldızı) 1864'te çıkarmaya başladı. Bu dergide daha çok dini bilgilere yer verilmekle birlikte, zaman zaman Bulgar milliyetçilerinin makaleleri de yayınlanmaktaydı. *Zornitsa* 1874'te haftalık oldu. Aynı yıl bir de Bulgarca resimli çocuk dergisi misyonerler tarafından basılmaya başladı (Hall, 1938: 34).

Bulgar milliyetçiliğinin gelişiminde, gazete ve kitap basımından çok daha etkili olan bir diğer misyoner faaliyeti, Osmanlı topraklarındaki en gelişmiş eğitim kurumu olan Robert Kolej'e Bulgar öğrencilerin kaydedilmesi idi. İlk olarak 1864-65 öğretim döneminde, Petko V. Gorbonov adlı bir Bulgar öğrencinin bu okula kaydedilmesinden sonra, Robert Kolej'de öğrenim gören Bulgarların sayısında hızlı bir artış oldu. 1870-71 öğretim döneminde 40 olan öğrenci sayısı, 1874-75 döneminde 45'e, 1881-82 döneminde 105'e çıktı. Robert Kolej mezunu Bulgarların çoğu,

Bulgaristan'a geri dönerek, hâkimlik, subaylık, öğretmenlik gibi önemli mesleklerde çalışıyorlardı. Bulgar milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden Stefan Stanbolov da Robert Kolej mezunlarındandı (Şentürk, 1992: 64-65).

Robert Kolej'de görev yapan Amerikalı misyonerler, mezun ettikleri Bulgarlarla bağlantılarını koparmıyorlar, Bulgaristan'daki misyonerlik faaliyetlerinde bu kişilerden yararlandıkları gibi, milliyetçi fikirlerin halka yayılmasına da, yayın yoluyla yardımcı oluyorlardı. Özellikle Hamlin, Long ve Washburn'un bu yöndeki çalışmaları, on yıl içinde Bulgaristan'da Amerikan liberal fikirleriyle yetişmiş bir aydın sınıfı oluşmasına katkıda bulundu (Daniel, 1970: 128; Hall, 1938: 40).

Fakat, Amerikan misyonerlerinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasındaki rolünü fazla abartmamak gerekir. Misyonerler bölgeye gelmeseler ve Robert Kolej'e Bulgar öğrenciler kabul edilmese de, köklü temellere oturan bir Bulgar milliyetçiliğinden söz etmek mümkün olacaktı. Amerikalılar Bulgaristan'ın bağımsızlığı konusunda önemi yadsınamaz iki şey yaptılar: Birincisi, yayın faaliyetleri, misyon istasyonları ve okullarda verdikleri eğitimle, bağımsızlık sürecinin hızlanmasına katkıda bulundular. İkincisi ve daha önemlisi, bağımsızlık yolundaki bazı olayların, dünya kamuoyuna, Bulgar yanlısı bir gözle aktarılması görevini yerine getirdiler. Aşağıda görüleceği gibi, misyonerlerin yoğun ve inatçı çalışmaları olmasaydı, ne İngiltere ne de ABD kamuoyu, 1875-76 döneminde Bulgaristan'da olup bitenlerden haberdar olurdu.

b. Bulgar İsyanı ve Amerikalılar

Bulgar milliyetçileri, Balkan halklarına yönelik kışkırtıcı Panslavist politikaların doruğa ulaştığı 1875'te, bağımsızlığa yol açacak bir ayaklanmanın provasını sahneye koydu-

lar. Eylül ayında, Eski Zağra, Rusçuk ve Şumnu'da eş zamanlı isyan hareketleri başlatıldı. Fakat, isyanlara katılanların sayısının az olması ve Osmanlı makamlarının kısa sürede etkin önlemler almasıyla, bu girişimler fiyaskoyla sonuçlandı. İsyanların bastırılmasında başarıyla çalışan asker ve sivil bürokratların, Rusya Büyükelçisi Ignatieff'in isteği doğrultusunda, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından görevden uzaklaştırılmaları, Bulgar milliyetçilerini yeni ve geniş çaplı bir ayaklanma için cesaretlendirdi (Şentürk, 1991: 226-228).

1876 Nisanında, Bulgaristan'ın çeşitli kentlerinde başlayan ayaklanma, bölgeye sevk edilen Başbozuk birliklerinin de müdahalesiyle, öncekine göre çok daha sert bir biçimde bastırıldı. Ayaklanmalar çıkartarak bağımsızlıklarını kazanamayacaklarını anlayan Bulgar milliyetçileri, Osmanlı ordusunun sivil halka yönelik bir katliam gerçekleştirdiği iddiasını ortaya atarak, uluslararası alanda destek elde etmek ve Avrupa'nın büyük devletlerinin Babiâli üzerinde baskı kurmalarını sağlamak için harekete geçtiler. Fakat, Avrupa kamuoyunu bu amaç doğrultusunda tahrik etmek kolay bir iş değildi. Bu noktada devreye giren Robert Kolej mezunları, ayaklanmanın bastırılması sırasında meydana gelen olayları kendi bakış açılarına göre yorumlayarak İstanbul'daki misyonerlere mektupla aktarmaya başladılar (Field, 1991: 364; Daniel, 1970: 128; Hall, 1938: 41).

Eski öğrencilerinden gelen haberler Long ve Washburn'da büyük bir heyecan uyandırdı. Washburn, olayların başlamasından kısa bir süre önce, Robert Kolej mezunu Bulgar milliyetçisi Stefen Paneretoff'la birlikte Bulgaristan'ı ziyaret etmiş ve bu gezi sırasında, Bulgar halkının tek kurtuluş yolunun "Türk despotizminin sona erdirilmesiyle" olabileceğine inanmıştı (Greenwood, 1978: 216). Washburn ve Long bölgedeki "katliamların" bir ân önce durdurulması ve reformlar yapılması için Babiâli'ye baskıda bu-

lunulmasının gerekli olduğunu düşünmekteydiler. Bu baskı, İstanbul'daki ABD Elçisi Maynard tarafından uygulansa ciddiye alınmaz ve bir sonuca ulaşılmasına yardımcı olmazdı. Bu nedenle iki misyoner, İngiltere Büyükelçisi Elliot'la görüşerek, kendilerine ulaşan haberleri aktardılar. Fakat, Osmanlı tahtına yeni bir hükümdarın (II. Abdülhamid) geçeceği söylentileriyle ve yeni Osmanlı Hükümeti'nin kurulması konularıyla meşgul olan Elliot, Amerikalıların istediği girişimlerde bulunmadı (Greenwood, 1978: 220; Field, 1991: 364).

Bunun üzerine misyonerler, İngiltere Başkonsolosu Sir Philip Francis'in tavsiyesiyle, İngiliz *London Daily News* gazetesinin İstanbul muhabiri Edwin Pears'la görüştüler. Pears'ın, Bulgaristan'da yapılan katliamlara ilişkin ilk haberi, 23 Haziran 1876'da yayınlandığında beklenen tepkilere yol açmadı. İngiltere Başbakanı Disraeli, Parlamento'da yaptığı bir konuşmada, İstanbul Büyükelçisi Elliot'tan kendisine ulaşan bilgilere göre, Pears'ın haberlerinin son derece abartılı olduğunu belirterek, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmenin yersiz olduğunu söyledi (NARA, M-46, Nov. 21, 1876; Daniel, 1970: 129).

Bu sırada, söylentilerin gerçeklik derecesini ortaya çıkarmak için Babiâli tarafından kurulan Edip Efendi başkanlığındaki bir soruşturma komisyonu Bulgaristan'da incelemelerde bulundu. Edip Efendi'nin hazırladığı raporda, haberlerin tamamen gerçekdışı olduğu, asıl katliamın Bulgarlar tarafından Türklere yapıldığı ortaya konuldu. Bu rapor, Babiâli tarafından bastırılarak İstanbul'daki elçiliklere dağıtıldı. Babiâli'nin raporu üzerine Rus ve Bulgarlar da, birer karşı rapor hazırlayarak, iddiaların gerçek olduğunu ispatlamaya çalıştılar. İngiltere Büyükelçisi Elliot, bu raporların üçünün de gerçeği tam anlamıyla yansıtmadığını Londra'ya bildirdi. Özellikle, katliam yapıldığına ilişkin bilgilerin, Pears'ın haberleri gibi abartılı bir içeriğe sahip

olduğunu belirten Elliot, Disraeli'nin bir süre daha hareketsiz kalmasını sağladı (NARA, M-46, Nov. 21, 1876).

Rusya'nın genişlemeci emellerine karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana olan İngiltere Başbakanı'nın atıl tutumu, Long ve Washburn'u daha da hırslandırdı. Temmuz başında, bu kez kendi kaleme aldıkları ve daha ayrıntılı bir katliam haberini İngiliz gazetelerinde yayınlatan misyonerler, Amerikan gazetelerine de bu yönde bilgiler göndermeye başladılar. Bu bilgiler 24 Temmuz 1876 tarihli New York Times'ta, "Bulgaristan: Başibozukların Katliamı" (*Bulgaria: Massacre by Bashibouzuks*) başlığıyla manşetten yer aldı. Katliam haberlerinin birkaç kez tekrarlanması, İngiltere ve ABD kamuoylarının olaya ilgisini artırdı. Kamuoyu ve muhalefetin baskılarına dayanamayan İngiltere Hükümeti, konuyla ilgili bir araştırma başlatması için Sir Elliot'a talimat verdi (Hall, 1938: 41; Greenwood, 1978: 222; Shasko, 1992: 60).

Konuyu Babîâli üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak istemeyen Elliot'un, iddiaları araştırması için İngiltere Büyükelçiliği'nde çalışan en tecrübesiz diplomat olan, İkinci Kâtip Walter Baring'i görevlendirmesi, olayların istedikleri yönde gelişmediğini gören Long ve Washburn'u kızdırdı. Bunun üzerine iki misyoner, başlangıçta görüşmeye tenezzül etmedikleri ABD Elçisi Maynard'a başvurarak, söz konusu soruşturmada, bir de Amerikalı diplomatın görevlendirilmesini istediler. Maynard, ABD'de oluşan Türk karşıtı havadan etkilenen Dışişleri Bakanı Fish'in talimatıyla, İstanbul'a henüz 6 Temmuz'da atanmış olan Başkâtip Eugene Schuyler'i bu iş için görevlendirdi (Field, 1991: 366).

Schuyler, Baring, London Daily News'un soruşturmayı izlemesi için gönderdiği gazeteci Januarius Aloysius MacGahan ve Robert Kolej mezunu bir Bulgar tercüman, Temmuz 1876 sonunda Bulgaristan'a gittiler. MacGahan'ın so-

ruşturma mahallinden gönderdiği telgraflar, 7 Ağustos'tan itibaren İngiliz gazetelerinde yayınlanmaya başladı. Katliam yapıldığı yönündeki Bulgar görüşünü doğrulayan bu haberler infiale yol açtı. Buckingham Sarayı'ndan, Kraliçe Victoria'nın olanlara çok üzüldüğü yönünde bir açıklama yapılması kamuoyu ve muhalefetin heyecanını daha da artırdı (Daniel, 1970: 130; Field, 1992: 366; Hall, 1938: 41).

İngiltere'de oluşan bu hava, Amerikalı diplomat Schuyler'in hazırladığı raporun, 29 Ağustos'ta *London Daily News*'te yayınlanmasıyla doruk noktasına çıktı. Schuyler 16 Ağustos'ta Filibe'den kaleme aldığı raporunda, Edirne, Filibe, Tatar, Pazarcık kentleriyle bunlara bağlı bazı köyleri dolaştığını anlattıktan sonra, olayların başlangıcına ilişkin özet bilgi vermektedir. Schuyler'e göre, Bulgar milliyetçilerinin kışkırtmaları sonucu Nisan sonunda başlayan ayaklanma, 1 ve 2 Mayıs günlerinde geniş bir alana yayılmış, bunun üzerine harekete geçen Osmanlı kitaları ve düzensiz Başibozuk birlikleri, ayaklanmacılara saldırmışlardı. Bu arada, silahlandırılan Müslüman ahali de Başibozuklarla birlikte Hristiyan ahaliye saldırmış ve bazı köyleri ateşe vermişti. Olaylar sırasında, 65 köy tamamen yakılmış ve en az 15.000 Hristiyan öldürülmüştü. Raporda, Osmanlı makamlarının, bu köylerin isyancılar tarafından ateşe verildiği yönündeki ifadelerinin gerçekdışı olduğu vurgulanıyor, "kadın, çocuk, ihtiyar, hatta hamile Hristiyanlar'ın binlercesinin katledilmesinin, tarihin kaydettiği en barbarca olaylardan biri" olduğu ifade ediliyordu (NARA, M-46, Aug. 24, 1876).

Rapor, İngiltere'de siyasi bir fırtınaya yol açtı. Muhalefet lideri Gladstone, hükümeti Rusya'yla birlikte Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan nüfusu korumaya çağırdı. Rusya, gerekli önlemlerin alınmaması halinde, Osmanlı Devleti'ne savaş açabileceği tehdidini dile getirdi. İngiltere'de kurulan Bulgaristan'a yardım komiteleri, halktan para toplamaya

başladılar. Bu yardımlar Sir Elliot ve Filibe'deki Amerikan misyoner okulunun müdürü James Caleb Clark tarafından halka dağıtıldı. Avrupa devletlerinin Babiâli üzerinde yoğunlaştırdıkları baskılar sonucunda, Aralık ayında İstanbul'da, Bulgaristan'ın geleceği konusunda uluslararası bir konferans toplandı (Tersane Konferansı) (Field, 1992: 368; Daniel, 1970: 131).

Bu gelişmeler olurken İstanbul'a dönen Schuyler, ABD gazetelerine yolladığı mektuplar sayesinde Bulgaristan konusunun canlı tutulmasını sağladı. Ağustos-Aralık 1876 döneminde New York Times'ta yer alan konuyla ilgili haberlerin, "Türk Barbarlıkları" (The Turkish Barbarities), "Bulgaristan'daki Mezalim" (The Atrocities in Bulgaria), "Binlerce İnsan Vahşice Katledildi" (Thousands of People Brutally Murdered) gibi başlıklarla çıkması, Amerika'daki Türk imajının Girit bunalımından beri ilk kez, çok olumsuz bir biçimde zedelenmesine yol açtı. Gazeteler, bir süre sonra haberlerin yanı sıra, Schuyler, Washburn, Long ve Clark'ın, Türkler ve Müslümanlar hakkındaki yorumlarına da yer vermeye başladılar. Bulgaristan olaylarının doğurduğu infial, 1876 sonbaharından itibaren, Türkleri ve İslamı karalama kampanyasına dönüştü. Aşağıdaki satırlar bu dönemde Amerikan basınında yer alan yorumlara ilişkin bir fikir verecektir:

"Galeyana geldiğinde, Müslümanların ruhu bir kaplanınki gibi hareket eder: Kana susar. Bulgaristan'da meydana gelen katliamlar, eğer bu fanatizm zayıflatılmazsa, Osmanlı Müslümanlarının dünyaya sunabileceklerinin sadece bir göstergesidir. Doğu'da ikamet etmemiş ya da Doğu tarihi üzerine çalışmamış çok az kişi, İslamın (Mohammedanism) ne kadar vahşi ve barbar bir ruha sahip olduğunu ve çağdaş şartlara ne kadar ters düştüğünü tahmin edebilir... Bu inanç (faith) dünya için tam bir felakettir." (Shasko, 1992: 66).

Schuyler, gazetelere haber ve yorumlar göndermekle

yetinmiyordu. İstanbul'daki tüm mesaisini Bulgaristan sorununu üzerine yoğunlaştırarak; Kasım 1876'da, kurulması olası bir Bulgaristan özerk devletinin anayasası üzerinde çalışmaya başladı. Hazırladığı taslağı Rusya Büyükelçisi Ignatieff'e sunan Schuyler, takdirle karşılandı. Üzerinde küçük değişiklikler yapılan bu belge, Tersane Konferansı'nda gündeme getirildi. Her ne kadar bu belge, Bulgar milliyetçilerinin kurduğu Meclis'te kabul edildiyse de, 20 Ocak 1877'de dağılan Tersane Konferansı'nda, bu konuda bağlayıcı bir karar alınmadı (NARA, M-46, Nov. 17, 1876; Nov. 29, 1876; Field, 1991: 368).

Schuyler'in bütün bu faaliyetleri, Babıâli tarafından tepkiyle karşılandı. Babıâli'nin görüşlerini yansıtan La Turquie gazetesinin 26 Kasım 1876 tarihli nüshasında, Osmanlı Devleti'nin Washington eski elçisi Bulak Bey tarafından kaleme alınan ve Schuyler'i çok sert bir dille eleştiren bir makale yayınlandı. Makalede Schuyler'in, diplomatik görevlerini bir kenara bırakarak, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale eder bir tavır sergilediği ve yazdığı hayali raporlarla, Bulgaristan'daki isyancılara destek vererek, Babıâli'nin güç durumunda kalmasını sağladığı anlatılmaktaydı. Makalede ayrıca, Bulgaristan'a bir kez daha gitmek için Babıâli'ye izin başvurusunda bulunan Schuyler'e bu iznin verilmeyeceği, çünkü bu kişinin ABD'nin bir diplomatı gibi değil, "etrafında katliamlar ve cesetlerden başka bir şey görmek istemeyen acemi bir gazete muhabiri gibi davrandığı" ifade edilmekteydi. Makalenin üslubundaki sertlik, ABD Elçisi Maynard tarafından Hariciye Nazırı Safvet Paşa nezdinde protesto edildi. Safvet Paşa ise Maynard'a verdiği cevapta, makalede Schuyler'in kişilik haklarını zedeleyici herhangi bir cümleye rastlamadığını, öte yandan kendisinin de Schuyler'in raporlarının abartılı ve taraflı olduğu kanaatini taşıdığını ifade etti. Bunun üzerine Amerikan Elçisi Safvet Paşa'ya bir nota daha vererek, Babıâli'nin makalede

yer alan görüşleri paylaştığını öğrenmekten üzüntü duyduğunu, böylece meselenin ayrı bir boyut kazandığını ve bu durumu Washington'a bildireceğini belirtti (NARA, M-46, Dec. 22, 1876).

Gerçekten de Maynard, ortaya çıkan durumu Dışişleri Bakanı Fish'e bildirdi. Fakat Washington'dan gelen cevap, Schuyler'e destek niteliği taşımıyordu. Fish, Babiâli'nin tepkisinin haklı nedenlere dayandığını düşündüğünü, bir devlet görevlisi olan Schuyler'in Osmanlı Devleti'nin iç meseleleri hakkında basın ve özel kişilerle yazışmasının ABD Personel Kanunu açısından da bir suç ve görevden alınması için yeterli neden oluşturduğunu bildirdiği yanıtında, Schuyler'in mevcut kanunlar ve düzenlemeler açısından hatalı olduğunu ifade etti. Schuyler konusunun derinlerine inen Fish, bu kişinin gazetelerin yanı sıra, İngiliz devlet adamı Gladstone ile yazıştığından da haberleri bulunduğunu ve bunun mazur görülemez bir davranış olduğunu vurgulayarak, Babiâli'nin, ülkesinin egemenlik ve bağımsızlığını zedeleyici faaliyetlerde bulunan bu kişiyi *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan etme hakkı olduğunu da bildirdi. Ancak, yaptıklarını onaylamamakla birlikte, Schuyler'i görevden almak konusunda tereddütlü olduklarını ifade eden Fish, bunun Avrupa devletleri tarafından yanlış anlaşılmasından çekindiklerini belirtti (NARA, M-77, Feb. 1, 1877).

Washington'dan destek alamamasına rağmen Maynard, Schuyler'i savunmaya devam etti. Amerikan Elçisi'ne göre, herkesin Bulgaristan'da olup bitenleri görmezden geldiği bir ortamda, kişisel çabalarıyla bölgede araştırmalar yapan Schuyler'in hazırladığı rapor tamamen objektifti. Schuyler bu raporla, gerçeklerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştu (NARA, M-46, Feb. 23, 1877).

c. ABD'nin Osmanlı-Rus Savaşı'na İlgisi

Rusya'nın, 1877 Nisanında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle, Babiâli Schuyler konusunu rafa kaldırıldı. Çünkü ABD de dahil olmak üzere, tüm üçüncü devletlerin diplomatik desteğinin istendiği bir ortamda, Washington'la ilişkilerini soğutmak istemiyordu. Bu çerçevede Washington Elçisi Aristaki Bey'e bir talimat gönderen Babiâli, Schuyler'in geri çağırılması için yürüttüğü kampanyaya son vermesini istedi. Babiâli'nin bu diplomatik jesti, Washington'da karşılık bulmadı. ABD savaşın başlangıcından itibaren tarafsızlığını ilan etti. Basın ise, savaşın haklı nedenlere dayandığını ve Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'da yaptıkları nedeniyle cezalandırılması gerektiğini savunan haber ve yorumlara yer verdi (Field, 1991: 370).

Babiâli'ye diplomatik destek vermeyen Washington, Osmanlı-Rus Savaşı'nı kendi çıkarları açısından değerlendirmekteydi. Rus ve Osmanlı ordularındaki ilerlemeleri ve savaş tekniklerini yakından izlemek isteyen ABD Yönetimi, Yarbay Alexander Chambers adlı bir subayı tuğgeneral rütbesine terfi ettirerek İstanbul'a askeri ataşe olarak atadı. Chambers, Temmuz sonunda İstanbul'a ulaştı. Harbiye Nazırı Damat Mahmud Paşa ile görüşen Chambers'e, Osmanlı birliklerini ve cepheyi dolaşması için her türlü kolaylığın gösterileceği bildirildi (NARA, M-46, Aug. 8, 1877; Kerner 1948:293). Eylül-Ekim 1877'de Tuna ordusunu ziyaret eden Chambers, sivil ve askeri yetkililerle görüşmeler yaptı. Varna, Şumla, Eski Cuma ve Katzelova'daki kışla, hastahane ve siperleri dolaştı. Hatta Türk ordusunun taa-ruzunu yakından izledi (NARA, M-46, Oct. 26, 1877).

Öte yandan, Maynard ve Chambers'in talepleri üzerine, Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşlarının güvenliklerini korumak bahanesiyle Eylül 1877'de *Alliance* adlı bir savaş gemisi İstanbul'a gönderildi (NARA, M-46, Sep.

12, 1877; Kerner, 1948: 296). 1877 sonunda Plevne'nin düşmesi ve Ruslar'ın Şıpka Boğazını zorlamaları üzerine Washington'a bir telgraf yollayan Maynard, Rus Ordusu'nun İstanbul'u ele geçirmesi halinde yağma faaliyetlerine girişebileceği ihtimaline karşı, İstanbul'daki Amerikalıların tahliyesine yardımcı olması için bir savaş gemisinin daha bölgeye gönderilmesini istedi. Bunun üzerine İzmir'de demirli *Trenton* savaş gemisi de İstanbul'a gönderildi (Kerner, 1948: 297).

ABD'nin tarafsız tutumu savaş boyunca devam etti. Rusların önünden kaçan sivillerin, Amerikan gemileriyle Bulgaristan'dan İstanbul'a taşınmasına yardımcı olması için Sadrazam Ahmet Vefik Paşa'nın Maynard'a yaptığı başvuru, ABD'nin tarafsızlığına zarar verebileceği gerekçesiyle geri çevrildi (Kerner, 1948: 298).

Washington'un savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı tek olumlu tutumu, Mart 1878'de Schuyler'in İstanbul'daki görevine son vermesi oldu. Bu sayede ABD yönetimi, savaş şartlarında yabancılara karşı takınılabilecek olumsuz tutumun, Amerikan vatandaşlarını etkilemesinin önüne geçmeye çalıştı (NARA, M-46, Mar. 18, 1878; Oct. 14, 1878).

ç. Savaş Sonrasındaki Amerikan Faaliyetleri

Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarından sonra özerk bir Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasıyla, Amerikan misyonerleri Bulgaristan'daki faaliyetlerine geri döndüler. 1914'e kadar devam eden eğitim çalışmalarının merkezi Sofya'nın güneyindeki Samokov kenti oldu. 1888'de Sofya'da ilk Protestan kilisesi açıldı. Fakat, Robert Kolej mezunlarının önemli görevlerde bulunmalarına rağmen, Bulgar kilisesinin baskısı altındaki Bulgaristan Hükümeti, Protestan eğitim kurumlarının ve kiliselerinin yaygınlaşmasına olumsuz

yaklaştı. Bu tutum, başlangıçtan itibaren Bulgar milliyetçilerine destek olan Amerikan misyonerlerini hayal kırıklığına uğrattı (Grabill, 1971: 54; Daniel, 1970: 133).

Yine de Bulgarlar, Amerikalıların kendilerine yaptıkları katkıları teslim ediyorlardı. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra, Robert Kolej Rektörü Washburn'a, "Bulgaristan'ın Babası" unvanı verildi. Bulgaristan Kralı, Washburn ve bir diğer Amerikan misyoneri Caleb F. Gates'e Bulgaristan'ın en büyük nişanlarını takarak, şükran duygularını dile getirdi (Grabill, 1971 :54).

Bulgarların Amerikalılara karşı hissettikleri şükran duyguları, en çarpıcı biçimde, 1878'de Bulgarlar tarafından bastırılıp dağıtılan bir kitapçıkta görülüyordu:

"Bulgar halkı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı örneğinden etkilenmiş ve kurdukları okullarla, eğitime ve Bulgar aydınlanmasına katkıda bulunan Amerikalı misyonerlerce cesaretlendirilmiştir. Bu sayede önce kiliselerinin bağımsızlığını sağlayan halkımız, sonuçta özerkliklerini kazanmak için mücadele etme ilhamını almıştır." (NARA, M-46, Oct. 21, 1878).

2. Makedonya ve Arnavutluk

a. Selanik Vakası

Washington, Osmanlı-ABD ilişkilerinin başlangıcından itibaren, Ege Denizi'nin kuzeyinde bir liman kenti olan Selanik'e ayrı bir önem vermişti. İlk Amerikan konsolosluklarından biri bu kentte açılmış, mali zorluklar sebebiyle birçok Amerikan temsilciliği kapatılırken, ticari öneminden dolayı buraya dokunulmamıştı. Misyonerler de, Selanik başta olmak üzere Makedonya'nın çeşitli bölgelerindeki dini faaliyetlerini, 1860'lardan itibaren yoğunlaştırmışlardı. Fakat ağırlığı Bulgaristan'a veren Amerikalılar, XIX. yüzyı-

lin son yıllarına kadar burada çok etkili olamadılar (Daniel, 1970: 146). Bu yıllardan itibaren bölgedeki çalışmalarını hızlandıran misyonerler 1903'te Selanik'te Tarım ve Sanayi Enstitüsü adında bir okul açtılar. Bu okul İstanbul'daki Robert Koleji'nin Bulgarlar için gördüğü işlevin bir benzerini yerine getirdi. Makedonya'daki Bulgar komitacıların liderlerinden birçoğu bu okulda eğitim gördü (Grabill, 1961: 65; Daniel, 1970: 147).

Misyoner faaliyetlerinin yoğunluğundaki düşüklüğe karşılık, Selanik limanı çıkışlı Amerikan ticari faaliyetleri XIX. yüzyıl boyunca artarak devam etti. ABD Hükümeti, merkezden bir konsolos görevlendirmek yerine, bölgenin tanınmış tüccarlarını Selanik konsolosluğu görevine getirmeyi tercih ediyordu. Bunlardan Hacı Lazzaro'nun 1876'da karıştığı bir olay, Washington'un İstanbul'la ilişkilerinin gerilmesine yol açtı.

Avret Hisar isimli bir Bulgar kızı, Mayıs başında İslam dinine geçmiş ve bu din değişikliğini müftülükte tescil ettirmek üzere Selanik'e gelmişti. Bu durum, kentte yaşayan Hristiyanları kızdırmıştı. Üç polis zaptiyesi eşliğinde tren istasyonundan, vilayet konağına giderken, 150 kişilik bir Hristiyan kalabalığının saldırısına uğrayan Avret Hisar, kaçırılarak Amerikan konsolosluğu Lazzaro'nun evine saklandı. Bunun üzerine Müslüman halk, kızın Lazzaro'dan geri alınması için vilayet konağı önünde gösteriler yapmaya başladı. Vali Mehmet Refet Paşa'nın çabalarına rağmen yatışmayan 5.000 kişilik topluluk, Saatli Cami'nin önünde gösteri yapmaya devam etti. Bu sırada toplulukla temas kurmaya çalışan Fransız ve Alman konsolosları linç edilerek öldürüldü. Bunun üzerine Lazzaro, kızı evinden çıkararak Müslümanlara teslim etti. Böylece olaylar yatıştı (NARA, M-46, May 12, 1876).

Yabancı devletlerin, konsolosların öldürülmesine tepkisi çok büyük oldu. Hariciye Nazırı Raşit Paşa'ya ortak bir

nota veren yabancı elçilikler, suçluların yakalanarak en ağır biçimde cezalandırılmasını, tüm bölge valilerinin yetkilerinin artırılmasını ve bundan sonra bu tür olaylardan doğrudan sorumlu tutulmalarını, iki konsolosun cenaze törenlerinin Selanik'te yapılmasını ve Türk gazetelerinin Müslümanları tahrik eden yayınlar yapmasının engellenmesini istediler. Bu notayı alan Babiâli ilk iş olarak Mehmet Refet Paşa'yı görevinden alarak yerine Eşref Paşa'yı atadı. Olayların nedenlerinin ve faillerinin ortaya çıkarılması için bir de araştırma komisyonu kuruldu (NARA, M-46, May 12, 1876).

Olaya doğrudan karışan Lazzaro, ABD Elçisi Maynard'a bir mektup yollayarak, kızın bir yanlışlık sonucu kendi evine getirildiğini, kızı saklamak gibi bir niyeti bulunmadığını, zaten olayı öğrenir öğrenmez kızı Müslümanlara teslim ettiğini bildirdi. Maynard da Washington'a yolladığı raporda konsolosun söylediklerine inandığını vurgulayarak, Lazzaro'nun masum olduğunu savundu (NARA, M-46, May, 12, 1876).

Amerikan Konsolosu'nun olaya adının karışması Müslümanlar'ın intikam amacıyla kendilerine saldıracağından korkan Amerikan vatandaşları tarafından endişeyle karşılanmıştı. ABD'nin İzmir Konsolosu Smiths, 6 Mayıs'ta, Maynard'a bir mektup yazarak, Selanik olayıyla ilgili haberlerin İzmir'e ulaşmasıyla, bu kentteki Amerikalıların paniğe kapıldığını, her ne kadar Amerikan vatandaşlarının sayısı azsa da, fanatik bir saldırıya hedef olmaları ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etti. Smiths, Amerikan vatandaşlarının güvenliğinin sağlanması için İzmir limanına bir Amerikan savaş gemisinin gönderilmesini de istedi. Bu istek üzerine, Avrupa Filosu Komutanı Amiral Warden, *Franklin* isimli sancak gemisiyle İzmir ve Selanik limanlarını ziyaret etti. Konsolos Lazzaro'nun güvende olduğuna kanaat getirene kadar Selanik'te kalan Warden, ardından İstanbul'a

gelmeye çalıştı. Ancak, *Franklin* gemisine Çanakkale Boğazı'ndan geçiş izni verilmedi. Bunun üzerine daha küçük bir gemiyle İstanbul'a gelen Amiral, burada kaldığı altı gün boyunca Osmanlı nazırları ve subaylarıyla görüşmeler yaparak, Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin korunması için gerekli önlemlerin alınmasını istedi. Fakat Amiral, kendisine verilen güvencelerden tatmin olmayarak, ABD Donanma Bakanlığı'ndan, Çanakkale Boğazı'ndan geçmesine izin verilecek büyüklükte, ama güçlü silah donanımına sahip bir geminin İstanbul'a gönderilmesini istedi (NARA, M-46, Jun. 9, 1877). Bu istek ancak 11 ay sonra, *Marion* savaş gemisinin İstanbul'a gelmesiyle yerine getirildi (NARA, M-46, Jul. 17, 1878).

Öte yandan Babiâli, Lazzaro'nun olaylardan sorumlu olmadığı yönündeki savunmasını inandırıcı bulmamaktaydı. Fakat, yabancı bir ülkenin konsüler görevlisi olan Lazzaro'nun sorgulanması ve cezalandırılması mümkün değildi. 1877 Ağustosunda Selanik Valisi'nden Babiâli'ye gelen bir mesajda, Bulgar kökenli bir Rus vatandaşı olan Lazzaro'nun, bölgede yaşayan Bulgarları Müslümanlara karşı sürekli kışkırttığından şikâyet edilmesi üzerine, Osmanlı Devleti bu kişiden kurtulmaya karar verdi. 10 Ağustos'ta Maynard'la görüşen Hariciye Nazırı Server Paşa, önce, karıştığı olaydan dolayı Lazzaro'nun başına bir şey gelmemesi için Selanik'ten uzaklaşmasının yararlı olacağını söyledi. Ardından da, Bulgarları kışkırtan Lazzaro'nun aslında bir Rus vatandaşı olduğunu, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş durumu göz önüne alındığında, Babiâli'nin istediği zaman bu kişiyi sınırları dışına çıkartabileceğini, ama bu kişi aynı zamanda ABD Konsolosu da olduğundan, iki ülke arasındaki iyi ilişkileri zedelememek için, Babiâli'nin Lazzaro'yu sınır dışı etmek yerine, ABD tarafından görevden alınmasını istediğini belirtti (NARA, M-46, Aug. 30, 1877).

Fakat Maynard, Lazzaro'yu geri çekmek yerine, kendisine yönelik tehdidi ortadan kaldırmak için Selanik limanına bir Amerikan savaş gemisi gönderilmesini sağlamayı tercih etti. Bir süre sonra da Lazzaro'nun Amerikan vatandaşlığına geçmesi sağlanarak, Babıâli'nin itirazı ortadan kaldırıldı (NARA, M-46, Aug. 30, 1877).

b. Stone Vakası

Makedonya'daki misyoner faaliyetlerinin XIX. yüzyılın sonundan itibaren geliştiğinden yukarıda söz edilmişti. Yoğunlaşan bu faaliyetler çerçevesinde bölgeye yollanan Amerikalı misyonerlerin sayısında da artış oldu. Bu misyonerler Makedonya komitecileriyle yakın çıkar ilişkisi içine girdiler. Söz konusu ilişkiyi belgeleyen çarpıcı olaylardan biri 1901'de yaşandı.

Ellen Stone isimli Amerikalı bayan misyoner, ABCFM tarafından, XX. yüzyıl başında Makedonya'ya gönderilmişti. Stone, Eylül 1901'de Bansko'dan Selanik'e giderken, Makedonya İhtilal Komitesi'nin Bulgar üyeleri tarafından, beraberindeki iki Bulgar kadınla birlikte kaçırıldı. Komite, Selanik'teki ABD Konsolosu aracılığıyla Stone'un ailesine bir mektup yollayarak, 110.000 dolar (25.000 lira) fidye istedi (Goodsell, 1961: 65).

ABD'nin İstanbul Elçiliği Stone'un bulunması için Babıâli'ye baskı yapmaya başladı. Bir yandan da ABD gazetelerinde, Bulgaristan'ın Makedonya üzerindeki hâkimiyet mücadelesine ilişkin haberler çıkıyordu. Bu haberlerin çoğunda, Osmanlı egemenliği altında ezilen Bulgarların anavatanlarıyla birleşmesine destek veren yorumlar vardı (Daniel, 1970: 134).

Babıâli Stone'un bulunması için, bölge valisi Ethem Paşa'ya talimat verdi. Ancak yapılan tüm çalışmalara rağmen, Amerikalı misyonerin izine rastlanamadı. Şubat

1902'de Ethem Paşa'nın yaptığı çalışmaları anlatan ve olayla ilgili görüşlerini içeren bir rapor hazırlanarak, Washington Elçisi Şekip Bey tarafından ABD Dışişleri Bakanı John Hay'e sunuldu. Rapora göre, Stone'un kaçırılmasının üç nedeni olabilirdi: Bulgar halkına yönelik Protestanlık propagandası yapan Amerikan misyonerlerine gözdağı vermek, Makedonya'da can ve mal güvenliğinin olmadığını göstererek Avrupa devletlerinin konuya dikkatlerini çekmek, Stone'un ailesinden yüklü bir fidye alarak, bu parayı Komite üyelerine silah ve cephane alınması için kullanmak (NARA, T-815, Feb. 14, 1902).

Ethem Paşa'nın üzerinde durduğu konulardan biri, gerçekten de olayın arkasındaki temel nedendi. Stone, Makedonya sorununun Avrupa gündemine girmesi için kaçırılmıştı. Bunda da başarılı olunmuştu. Fakat olayın kimse'nin aklına gelmeyen bir başka boyutu daha vardı: Bunun bir kaçırılma değil, gönüllü gidiş olduğu.

Stone, ailesinin Komita üyeleriyle yaptığı pazarlık sonucunda 68.200 dolar (15.500 lira) karşılığında, 23 Şubat 1902'de serbest bırakıldı. Başlangıçta Komitacılarla anlaşma yapmaya karşı çıkan ABD Hükümeti, İstanbul Elçiliği Dragomanı Garguilo'yu pazarlığa aracı olması için görevlendirmiş, ABD'den gelen para, Garguilo tarafından Komitacılara ulaştırılmıştı (Strong, 1910: 401).

Stone'un ABD'ye döner dönmez yaptığı ilk iş, Amerikan basınına "kaçırılışı" ile ilgili beyanat vermek oldu. Stone, Komita üyelerinin kendisine çok iyi davrandıklarını, onlarla birlikte kaldığı süre zarfında, Osmanlı yönetiminin Makedonya Bulgarlarına karşı izlediği "zalimane" politikayı daha iyi kavrama fırsatı bulduğunu ifade etti. Stone'a göre, bölgede çözülmesi gereken bir sorun vardı. Sorunun tek çözüm yolu ise, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne yapacağı müdahalelerle, Makedonya'nın Osmanlı yönetiminden ayrılmasıydı (Daniel, 1970: 134).

Bu ifadeler, Stone'un Komitacılara destek vermek amacıyla, kendi isteğiyle kaçtığını ortaya koymaktaydı. Nitekim, ABD Elçisi John G.A. Leishman bile, 1905'te Dışişleri Bakanı Hay'e yolladığı bir raporda, Stone'un kaçırılmadığına inandığını bildirdi (NARA, M-46, May 17, 1905).

Stone vakası, Babiâli'nin özellikle Balkanlar'da faaliyet gösteren misyonerleri yakın takibe almasına yol açtı. Osmanlı Devleti'nin misyonerlerden duyduğu şüphe artarken, ABD Dışişleri Bakanlığı da, ABCFM merkezinden, bu tür olayların tekrarına yol açabilecek adımlar atmaktan kaçınmalarını istedi (Daniel, 1970: 134).

c. Amerikan Misyonerleri ve Arnavutlar

Arnavutların yaşadıkları bölgeler, 1880'lerde Amerikan misyonerlerinin çalışma alanı haline geldi. Bulgarlar gibi özerk bir yönetime sahip olamayan Arnavutlar, kendi eğitim kurumlarını geliştirmekte zorlanıyorlardı. Bu nedenle, misyonerlerin bölgede okul kurmak için gösterdikleri çabalar halk tarafından olumlu karşılandı.

Bölgedeki ilk Amerikan erkek okulu 1888 başında güneydoğu Arnavutluk'ta yer alan Korçe (Korcha) kentinde açıldı. Bu okulun kurulmasına, yörenin zenginlerinden Kyrias ailesinin İstanbul'daki Amerikan okullarında eğitim görmüş bireyleri mali destek sağladılar. Bu ailenin yardımlarıyla 1891'de aynı kentte bir de Amerikan kız okulu açıldı (Grabill, 1971: 54).

Balkanlardaki misyoner faaliyetlerinden rahatsızlık duymaya başlayan Babiâli, 1903'te erkek okulunu kapattı. Okulun kapatılmasında, Protestanlığın yayılmasından endişe duyan ve Amerikalıları, Ortodoks Arnavutların Yunanistan'a katılmasının önünde bir engel olarak gören Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Babiâli'ye yaptığı baskı da etkili oldu (Daniel, 1970: 142).

Okulun kapatılmasıyla çalışmaları frenlenen misyonerler, faaliyetlerini başka alanlara kaydırarak, bölgede kalmaya devam ettiler. Bu yeni faaliyetlerin başında da, misyoner Riggs'in Bulgaristan'da yaptığına benzer bir biçimde dil çalışmaları geliyordu. Misyonerler, 1908'de Arnavut alfabesinin oluşturulmasına çok önemli bir çaba sarf ettiler (Grabill, 1971: 54). Öte yandan misyonerler, Arnavut milliyetçiliğinin gelişimine de dolaylı yoldan katkıda bulundular. Amerikan okullarından mezun olmuş Arnavutlar, 1908'de Manastır'da toplanan Arnavutluk Bağımsızlık Kongresi'nde önemli görevlerde bulundular. Robert Kolej mezunu George Kyrias bu Kongre'nin başkan yardımcılığını yaptı (Daniel, 1970: 142).

Misyonerler II. Meşrutiyet'in ilanından sonra eğitim faaliyetlerine tekrar hız verdiler. Korçe'deki Amerikan okulu Phineas B. Kennedy adlı bir misyoner tarafından tekrar açıldı. Bunun ardından Tiran'da, Arnavutça eğitim veren bir okul, yine bir Amerikalı misyoner olan C. Telford Erickson tarafından kuruldu (Daniel, 1970: 143).

Bu faaliyetler, Arnavutluk'un 1913'te Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam etti. Her ne kadar, ABCFM Genel Sekreteri James Barton, ülkedeki Müslümanların Hıristiyanlığa geçmek istediklerini söyleyerek, misyonerlerin Protestanlaştırma çalışmalarına hız vermelerini istediye de, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle bu çalışmalar yarım kaldı.

C. ERMENİ SORUNU

"Doğu Sorunu"nun en önemli konu başlıklarından biri, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı-Avrupa ilişkilerini derinden etkileyen Ermeni sorunudur. Osmanlı Devleti'nde Ermeni sorununun ortaya çıkışı 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonraki döneme rastlar. Antlaşma'da, Anadolu'da

Ermenilerin yerleşmiş olduğu bölgelerde Babiâli'nin ıslahat yapmasını öngören maddelerin yer alması, Ermenistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden örgütlerin cesaretlenmesine yol açmıştır (Küçük, 1986: 1-2). Bu çerçevede Kara Haç (1878), Anavatan Müdafileri (Pashtpan Hairenitas) (1881), Armenakan (1885), Hınçak (1886), Ermeni İhtilalci Federasyonu (Daşnaksutyun) (1890) gibi ihtilalci Ermeni örgüt ve partileri kurulmuştur (Gürün, 1988: 167-173).

İhtilalci Ermenilerin 1882'den itibaren başlattıkları ayaklanmalar ve terör faaliyetleri 1880'ler ve 1890'lar boyunca artarak devam etmiştir. Bunların en önemlileri Erzurum Olayı (1890), Kumkapı Olayı (1890), Sasun İsyanları (1894 ve 1897), Babiâli Olayları (1895), Zeytun İsyanı (1895), Osmanlı Bankası Baskını (1896) ve Sultan Abdülhamid'e suikast girişimidir (1905). Babiâli'nin sert tedbirleri sonuç vermeyince, dış devletlerin baskılarıyla bölgede çeşitli reformlar yapılmış, ancak bu girişimler ayaklanmaların önünün tamamen kesilmesine yetmemiştir (Sonyel, 1987: passim; Gürün, 1988: passim).

Ermeni örgütlerinin başlattığı ayaklanmalar Avrupalıların olduğu kadar, bölgeye geldikleri ilk yıllardan itibaren Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunan Amerikan misyonerlerinin de dikkatini çekmiştir. Misyonerlerin çabalarıyla Amerikan kamuoyu ve yönetiminin gündemine giren bu konu, yalnızca Osmanlı-ABD ilişkilerinde önemli bunalımların ortaya çıkmasına neden olmakla kalmamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD ile ilişkilerine de miras kalacak olan, Türkler hakkındaki olumsuz imajın ABD'de oluşturulması için gerekli zemini hazırlamıştır.

1. ABD'nin Konuya Yaklaşımı

Amerikalıların, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere duydukları ilgi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

artmaya başladı. Bunun iki temel nedeni vardı:

Birincisi, Protestan Milleti'nin Babîâli tarafından resmen tanınmasından sonra başka mezheplerden Hristiyan halkı Protestanlaştırmamanın önündeki engellerin kalkmasıyla Amerikan misyonerlerinin, ilk göz ağırları olan Ermeniler arasında daha çok propaganda yapabilme imkânlarının doğmasıydı. Giderek artan sayıda Ermeninin Protestanlığa ilgi duymasıyla, bu alandaki misyon faaliyetleri, alan ve içerik bakımından genişledi.

1860'tan sonra kurulan Merkezi Türkiye Misyonu, önceleri Ayıntab, Maraş, Adana ve Haçin'i (Saimbeyli) kapsarken, daha sonra Halep, Antakya, Tarsus ve Urfa da bu misyonun görev alanına dahil edildi. 1880'de Ayıntab'da bir misyoner matbaası açıldı. Matbaada, Ermenice, Kürtçe ve İngilizce yayınlar basılmaktaydı. XIX. yüzyılın sonunda bu misyona bağlı istasyonların sayısı dörde, uç istasyonların sayısı 48'e, çalışan Amerikalılar'ın sayısı 31'e ve bunlara destek veren yerli görevlilerin sayısı da 267'ye yükseldi (Kocabaşoğlu, 1989: 148-150).

Ermenilerle ilgilenen bir diğer misyon olan Doğu Türkiye Misyonu, Harput'u merkez alarak bugünkü Doğu Anadolu bölgesinin tümünü ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir kısmını kapsamaktaydı. Misyonun, Erzurum, Harput, Mardin, Van ve Bitlis'te istasyonları vardı. 1900'de bu beş istasyona bağlı uç istasyonların sayısı 97'ye, çalışan Amerikalıların sayısı 36'ya, yardımcı olan yerlilerin sayısı ise 266'ya çıktı (Kocabaşoğlu, 1989: 151-153).

Ermenilerin yaşadığı tüm bölgelerde açtıkları okullarda verdikleri eğitimle Ermeni ulusal bilincinin oluşumuna da katkıda bulunan misyonerler, İmparatorluk'tan bağımsız kalmayı en çok hak ettiğine inandıkları bu halkla ilgili her türlü gelişmeyi ABD ve Avrupa kamuoyuna aktardılar. Bunu bir yandan konuyla ilgili çok sayıda kitap yazarak, bir yandan da bizzat ya da ABD ve İngiltere konsolosları aracılığıyla

lığıyla gazete ve dergilere haber ve makaleler göndererek yaptılar. Böylece, ABD ve İngiltere'de çok fazla kimsenin haberdar olmadığı Ermenilerle ilgili gelişmeler, kamuoyunda daha fazla yankı bulmaya başladı. 1890'ların başından itibaren ağırlık kazanan Ermeni isyanları ve Osmanlı Devleti'nin bunlara tepkileri de yine misyonerler tarafından dünya kamuoyuna aktarıldı. Amerikalı misyonerlerin etkili çabalarıyla, zaten Balkanlar'daki gelişmeler sonucunda zedelenmeye başlayan Türk imajı, son derece olumsuz motiflerle bezendi. "Konuşulmaz Türk" (*Unspeakable Turk*) ve "Korkunç Türk" (*Terrible Turk*) terimleri, bu çabalar sonucunda ortaya çıktı ve sadece icad edildiği ABD'de değil, tüm Batı'da yoğun olarak kullanıldı (Hamlin, 1878: 356; Grabill, 1971: 43).

ABD'nin Ermenilere ilgi duymasının nedenlerinden ikincisi, ABD'ye göç eden ve Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin sayılarının artmasıyla, bunların Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin durumuna dair söyledikleri ve yazdıklarının daha çok ses getirmeye başlamasıydı. Esasen, ABD'ye Ermeni göçünün örgütlenmesinde ve hızlandırılmasında da Amerikan misyonerleri ve konsolosları büyük rol oynamışlardı. İlk örgütlü göçün yapılması 1842'de misyoner Dwight tarafından sağlanmıştı. Misyonerler, ABD'ye gönderdikleri Ermenilerin, ABD vatandaşlığına geçtikten ve eğitim gördükten sonra Osmanlı Devleti'ne geri dönmelelerini amaçlıyorlardı. Fakat gidenlerin ancak kırkta biri geri dönmüş, geriye kalanlar ABD'ye yerleşmişti (Mirak, 1975: 7).

Ermeni göçü üç farklı biçimde gerçekleşti. İlk olarak öğrenciler ve din adamları 1830'ların ortalarından itibaren ABD'ye gittiler. Bunu, İstanbul, İzmir ve Beyrut'taki ABD konsoloslarının tavsiyesiyle göç eden tüccarlar izledi. Son olarak 1870'lerin sonundan itibaren, yine Amerikalı misyonerlerin teşvikiyle, özellikle Doğu Anadolu'daki köylerde

yaşayan sıradan halk göç etmeye başladı. Göç eden Ermenilerin sayısı yıllar içinde arttı. Amerikan resmi göç kayıtlarına göre, 1874'te sadece 8 Ermeni ABD'ye giriş yapmışken, bu sayı 1881'de 20'ye, 1890'da 2.000'e yükseldi. Her ne kadar, 1892'den itibaren Osmanlı Devleti'nin göçü engelleme yönündeki çabaları nedeniyle, 1892-1900 döneminde göçte bir yavaşlama görüldüyse de, yolculuk fiyatlarının düşmesi ve II.Meşrutiyet'in ilanından sonra bu engellerin kaldırılmasıyla XX. yüzyılın ilk yıllarında, Ermeni göçünde büyük patlama yaşandı. Göç edenlerin sayısı 1900'de 3.962 iken, 1909'da 7.794'e ve 1913'te 24.220'ye çıktı. Böylece 1834-1914 döneminde göç eden Ermenilerin toplam sayısı 66.000'i aştı (Mirak, 1975: 33-34).

Yukarıda değinilen iki nedenden dolayı ABD kamuoyunda Ermeniler hakkında oluşan hassasiyet, ABD yönetimini de etkiledi. Önceleri konuyla pek ilgilenmeyen, hatta zaman zaman misyonerleri bu alanda yaptıkları çalışmalar dolayısıyla eleştiren ABD elçileri, Washington'un duyduğu ilginin bir sonucu olarak, Ermeniler hakkında ayrıntılı raporlar yazmaya başladılar. Bu raporlar genellikle misyonerlerden gelen ve Osmanlı Devleti'nin politikalarını olumsuz biçimde yorumlayan bilgiler çerçevesinde biçimlendiriliyordu. Bunlardan birinde Elçi Maynard Washington'a şöyle yazmaktaydı:

"Bu topraklarda yaşayan en eski halk olan Ermenilerin çetin bir tarihleri var. Anadolu'nun doğusunda yoğun biçimde bulunan bu halk, Türklerin bölgeye gelmesiyle büyük zorluklarla karşılaşmış. Türklerin hâkimiyeti altında dinlerini korumakla birlikte, uzun yıllar köle gibi yaşamışlar. Bundan 30-35 yıl önce bölgeye gelen Amerikalı misyonerler, çökmüş olan bu halkı tekrar ayağa kaldırmak için yoğun çaba sarf ettiler. Elçiliğimiz ve konsoloslarımız, bu çabaların başarıya ulaşması ve Ermeni halkının korunması için elinden gelenin en iyisini yaptı..." (NARA, M-46, Jan.

10, 1880).

Ermeni sorunu gelişimine paralel olarak, Amerikan vatandaşları ve mallarının zarar görmesinin söz konusu olmaya başlaması, ABD'nin Babıâli'ye doğrudan müdahalesini kaçınılmaz kıldı.

2. Ermeni Olaylarının Yol Açtığı Gerginlikler

a. Washington'un Temkinli Yaklaşımı

II. Abdülhamid'in, çeşitli Ermeni örgütlerinin Osmanlı topraklarında genel bir isyan başlatmaya yönelik çalışmalarının başarıya ulaşmasını engellemek amacıyla aldığı önlemler ve Ermeni isyanlarının bastırılması sırasında meydana gelen olaylar, Amerikan çıkarlarını iki şekilde etkiledi. Bunlardan ilki, Amerikalı misyonerlerin olup bitenlere karşı duyduğu tepkiydi. Bu aşamada ABD yönetimi konuya uzak durmayı tercih etti. İkincisi ise, alınan önlemlerden ve gerçekleştirilen eylemlerden Amerikan vatandaşlarının doğrudan veya dolaylı olarak zarar görmesiydi ki, buna hem misyonerler, hem de ABD yönetimi tepki gösterdiler.

Misyonerlerin, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik uygulamalarına karşı ortaya koydukları tepkiler, 1890 başına kadar tamamen duygusal nedenlerden kaynaklanıyordu. Uzun yıllardır yürüttükleri ısrarlı çabalar sayesinde Ermenilerle kurdukları yakınlık, onları bu halkın *de facto* hamileri haline getirmişti. Amerikan okullarının çoğunda öğretim kadrosu Ermenilerden oluşuyor, Protestan kiliselerinde, misyonerler tarafından mezhepleri değiştirilmiş Ermeni rahipler görev yapıyordu. Üstelik, Ermenilere milliyetçi fikirler aşıl原因 ve onları Osmanlı yönetimine karşı başkaldırıya çağırmanın çoğu da, ya Amerikan okullarının mezunları ya da Amerika'ya giderek orada tabiiyet değiştirmiş kişilerdi. Bu yüzden misyonerlerle yakın ilişki içindey-

diler.

Dolayısıyla, 1885'ten sonra misyonerlerin açtığı okulların bazılarının engellenmesi, bazı Ermeni öğretmen ve rahiplerin tutuklanması ve Ermenilerin ABD'ye göç etmelerinin önüne çeşitli engeller çıkarılması, Amerikalı misyonerler tarafından, yarım asırlık emeklerinin yok olduğu şeklinde yorumlandı. Misyonerler, isyan yanlısı Ermenileri yatıştırarak, Babıâli'nin müdahalelerini yumuşatmak ve böylece dini faaliyetlerine eskisi gibi devam etmek yerine, Bulgaristan'da yaptıklarının bir benzerini bu bölgede gerçekleştirebilmek için çalışmaya başladılar. Osmanlı Devleti'nde bulunma gerekçelerini bir kenara bırakarak, Ermeni ulusal davasının başarıya ulaşabilmesi için gerekli uluslararası desteği sağlama görevini üstlendiler.

Bazı misyonerler, meydana gelmesinde etkin rol oynadıkları olayların, başta Ermeniler olmak üzere Osmanlı Devleti'nde yaşayan yüzbinlerce kişi için felaketle sonuçlanmasının getirdiği suçluluk duygusuyla, kendilerinin payını en aza indirmeye çalışsalar da, genel olarak Ermeni ulusal kimliğinin oluşumundaki çabalarını inkâr etmediler (Grabill, 1971: 46-47).

Amerikan misyonerlerinin "mesleki deformasyonu" olarak nitelendirilebilecek bu durum, 1880'lerin sonundan itibaren Amerikan elçilerinin dikkatini çekti. Elçi Strauss, Kasım 1888'de, kendi meslekleri ve ülkede bulunma amaçlarıyla uyuşmayan bu tür faaliyetlerde bulunmamaları konusunda misyonerleri uyardı. Strauss ayrıca, ABD Dışişleri Bakanı Bayard'a da bir mesaj yollayarak, özellikle Doğu Anadolu'da bulunan misyonerlerin, kendilerini ilgilendirmeyen siyasi olaylara gereğinden fazla karıştıklarını, bu durumun can ve mal güvenliklerinin tehlikeye düşmesiyle sonuçlanabileceğini bildirdi (NARA, M-46, Dec. 22, 1888).

Strauss'un uyarıları, misyonerlere frenleyici bir etki yapmadı. Aksine, Elçi'nin kendilerine destek olmayacağını

görerek, doğrudan Amerikan kamuoyunu, dolayısıyla ABD Hükümeti'ni etkilemeye yönelik çalışmalarına hız vermesini sağladı. Gerçi, 1885'te Ermenilere ve onlara yardımcı olan misyonerlere karşı sert tutum takınan Babiâli'yi dize getirmek için Osmanlı karasularına bir Amerikan savaş gemisi yollanmasını, ABD Başkanı Grover Cleveland'dan istemişler ve ret cevabı almışlardı. Ama bu onları yıldırmadı (Grabill, 1971: 41). Amerikan basınına yolladıkları mektuplarla, Ermenilerin içinde bulundukları durumu halka anlatmaya çalışan misyonerler, yazılarında Ermeni sorununun Osmanlı Devleti'nin tutumu dolayısıyla ortaya çıktığını, Babiâli'nin altına imza koyduğu Berlin Antlaşması'nın, Ermenileri, Kürtler ve Çerkezlere karşı korumayı taahhüt ettiği 61. ve tüm Osmanlı tebaasının dinlerinin gereklerini özgürce yerine getirmesini kabul ettiği 62. maddelerini ihlal ettiğini savunuyorlardı. Berlin Antlaşması'nın uluslararası bir metin olduğunu vurgulayan misyonerler, diğer imzacı devletlerin Babiâli'nin bu uygulamalarını engellemek zorunda olduklarının da altını çiziyorlardı (Bliss, 1896: 332-333).

Misyonerlerin ilk hızını verdiği Amerikan kamuoyunu Ermeni sorununa duyarlı hale getirme süreci, ABD'deki Protestan kiliselerinin ve ülkeye göç etmiş Ermenilerin kurduğu örgütlerin düzenlediği toplantılarla daha etkili bir döneme girdi. Bu yöndeki ilk büyük toplantı, Musa Bey olayı⁵ üzerine, Ağustos 1890'da New York'ta yapıldı. ABD Başkanı Harrison ve Dışişleri Bakanı Belaine'e telgraflar çekilerek, ABD'nin desteği istendi. Fakat ABD Hükümeti so-

5 Mutki aşiretinin reisi Musa Bey'in, 1889'da bir Ermeni kızını kaçırdığı, tecavüz ettiği, İslam dinine geçmesini istediği, ancak kızın Müslüman olmaması üzerine onu dövdüğü ve gözünü sakatladığı iddiaları üzerine, Ermeni Patriği ve yabancı devletlerin temsilcileri bu kişinin yargılanmasını istediler. Ağustos 1889'da İstanbul'da yapılan yargılamada Musa Bey'in suçsuz olduğu anlaşıldı. Fakat, İngiltere Büyükelçisi'nin baskılarının devam etmesi üzerine Musa Bey sürgün cezasına çarptırıldı (Gürün, 1988: 181; Küçük, 1986: 105).

rundan uzak durmayı yeğledi. Nitekim, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan toplantıya katılanlara gönderilen mektupta, ABD Hükümeti'nin Musa Bey olayından büyük üzüntü duyduğu, suçluların yakalanıp cezalandırılması için İstanbul'daki ABD Elçisi'nin girişimlerde bulunduğu belirtiliyor, Ermeni isteklerinin anlayışla karşılandığı bildiriliyor, ancak Berlin Antlaşması'nın taraflarından biri olmayan ABD'nin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesinin mümkün olmadığı ifade ediliyordu (New York Times, Aug. 31, 1890, No: 12171, s. 5).

Washington'un olanlara kayıtsız kalması, Amerikan misyonerlerini, ABD Hükümeti'ni harekete geçirmek için daha çok çalışmaya itti. Basında sıkça yer alan makalelerde, ABD Hükümeti'nin umursamaz tutumunun Babiâli'yi daha da cesaretlendirdiği belirtiliyordu. Misyonerlere göre, Babiâli, misyonerlerin ve ABD vatandaşlığına geçen Ermenilerin seyahat ve ikamet haklarını engellemekte, ticarethanelerini kapatmakta, mesleklerini icra etmeleri için ruhsat vermemekte ve gayrimenkul edinmelerine karşı çıkmaktaydı. Tümü ikili antlaşmalardan kaynaklanan bu hakların ihlal edilmesi, ancak bu metinlere taraf olan ABD Hükümeti'nin Babiâli'ye baskı yapmasıyla engellenebilirdi (New York Times, Apr. 17, 1892, s. 17).

b. Müdahaleci Eğilimlerin Güç Kazanması

Konuyla bir süre daha uzaktan ilgilenen ABD Hükümeti 1893 baharından itibaren, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşanan olaylarda Amerikan vatandaşlarının ve mallarının zarar görmesi üzerine Babiâli'ye karşı daha müdahaleci bir tavır takınmaya başladı.

6 Ocak 1893'te Ankara çevresinde toplanan Ermeni isyancılar, kiliselere, okullara ve kamu binalarına, halkı Sultan'a karşı ayaklanmaya çağıran bildiriler astılar. Bunu ta-

kiben Merzifon ve Amasya'da isyana kalkışan Ermenilerle Osmanlı kuvvetleri arasında çıkan çatışmalarda, Merzifon Amerikan Koleji'nin iki Ermeni öğretmeni, isyancıları kışkırttıkları iddiasıyla tutuklandı. Ardından da isyancıların gizlendiği Kolej binası tahrip edildi (White 1995:150; NARA, M-46, Feb. 5, 1893). Bu olaylar hızlı bir biçimde tüm Anadolu'ya yayıldı. Kayseri ve Yozgat'ta Mart ayında meydana gelen olaylarda, aralarında ABD tabiiyetine geçmiş Ermenilerin de bulunduğu 500 kişi tutuklandı (NARA, M-46, Mar. 15, 1893). 16 Mart'ta, Babıâli'den ABD Elçiliği'ne verilen bir nota ile, tahrip edilen okul binasının bazı öğretmenler ve öğrenciler tarafından, halkı ayaklanmaya çağıran dokümanların basılması için kullanıldığı, hatta, ayaklanmacılara dağıtılan silah ve cephanenin de bu binada saklandığı ifade edildi (NARA, M-46, Mar. 16, 1893).

Bu gelişmeler Washington'da büyük tepkiye yol açtı. ABD Başkanı, Merzifon Koleji'nin yakılmasından rahatsızlık duyduğunu açıkladı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Walter Gresham, ABD Elçisi Thompson'a bir talimat göndererek, tahrip edilen binaların acilen tamir edilmesi ve zarar görenlere tazminat ödenmesi için Babıâli'ye baskı yapmasını, gerekirse bölgeye özel bir görevli göndererek, uğranılan zararı resmi bir raporla tespit etmesini istedi (NARA, M-77, Apr. 1, 1893). Bunun üzerine ABD Elçiliği Kâtibi Harrie R. Newsberry, o sırada Merzifon'da bulunan Sivas Konsolosu Jewett'e yardımcı olması için bölgeye gönderildi (NARA, M-46, Apr. 4, 1893).

Merzifon'da incelemelerde bulunan Newsberry hazırladığı raporda, Amerikan Koleji'nin bir bölümünün yakıldığını doğrulayarak, toplam 500 liralık hasarın olduğunu belirtti. Bunun üzerine Hariciye Nazırı ile bir görüşme yapan ABD Elçisi uğranılan hasarın tamir edileceği güvencesini aldı. Ayrıca kendisinden, iki ülke ilişkilerinin gerginleşmemesi için ABD'nin resmen tazminat istemekten ka-

çınması istendi. Ancak Amerikan basını olayı ABD Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nden resmen tazminat ve suçluların cezalandırılmasını istediği şeklinde yansıttı. New York Times'ın haberine göre, Babiâli'nin bu istekler karşısında takınacağı tutum, ilişkilerin gelecekteki seyrini belirleyecek bir sınav olacaktı (NARA, M-46, Apr. 10 1893; Apr. 14, 1893; New York Times, Apr. 8, 1893, No:12987, s.3).

ABD kamuoyunda oluşan bu havayı fark eden Babiâli, 27 Nisan'da ABD Elçisi'ne 500 lira ödeme yaptı. Bunun yanında, tahrip edilen bölümün tekrar inşa edilebilmesi için gerekli olan izni de verdi. Olaylar sırasında tutuklanmış bulunan iki Ermeni öğretmen de Temmuz ayında Padişah tarafından affedilerek serbest bırakıldı (Apr. 27, 1893; Jul. 5, 1893).

Bu gelişmeler Amerikalıları tatmin ettiyse de, bu kez Babiâli Amerikan misyonerlerinin ve Amerikan vatandaşı olan Ermenilerin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı vurgulayarak, ABD Hükümeti'nin gerekli önlemleri almasını ister bir tutum takındı. Bu yöndeki ilk girişim, İstanbul'a yeni atanan Elçi Terrell'in, 8 Temmuz'da Sadrazam Cevad Paşa ile yaptığı görüşme sırasında gerçekleştirildi. Cevad Paşa, Anadolu'daki olaylardan rahatsızlık duyduğunu Elçi'ye bildirdi. Karşılık olarak Elçi Terrell, ABD'nin Avrupa ya da Asya'da herhangi bir genişlemeci emel peşinde olmadığını, üstelik Osmanlı Devleti ile samimi ilişkilerini sürdürmek niyetini taşıdığını, son olayların Ermenistan'da sahneye koyulan oyunun ardında görünmeyen dış güçlerin varlığını ispatladığını, ABD'nin bu dış güçler arasında kesinlikle yer almadığını söyledi. Terrell'e göre, ihtilalci komiteler kurulmasını sağlayan bu dış güçlerin amacı, Babiâli'nin dikkatini Amerikan okulları ve misyonerleri üzerinde yoğunlaştırmaktı. Bunun üzerine Cevad Paşa, ortalığı karıştırmak isteyen ülkenin hangisi olduğunun bilindiğini ve bunun ABD olmadığını, iki ülke arasındaki iyi

ilişkilerin bir göstergesi olarak Amerikan okulları hakkında iyileştirici düzenlemeler yapılabileceğini söylemek durumunda kaldı (NARA, M-46, Jul. 8, 1893).

Bu görüşmeden altı gün sonra Cevad Paşa ABD Elçisi'ne, Robert Kolej Rektörü Hamlin'in bir Amerikan dergisinde yayınlanan makalesini göndererek, ifade edilenlerden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Makalede, Amerikalıların Osmanlı Devleti'nin her yerinde saldırıya uğradıkları, soyuldukları, evlerinin yakılıp-yıkıldığı iddia ediliyordu. Cevad Paşa, 1.500'e yakın öğretmeninin Amerikan misyonerlerinin emrinde rahatça çalıştığı ve Sultan'ın kendisine başkaldıranları bile affettiği bir ortamda, bu tür yazıların yayınlanmasının bir talihsizlik olduğunu vurgulamaktaydı. Terrell, yazıyı alır almaz Babîâli'ye giderek Cevad Paşa'yla görüştü. Ona, Hamlin'in çok yaşlı bir kişi olduğunu, Merzifon olayının kendisini incittiğini, dolayısıyla dikkate alınmaması gerektiğini söyledi (NARA, M-46, Jul. 14, 1893).

Bu cevap Babîâli'yi tatmin etmemişti. Misyonerlerin yıkıcı faaliyetleri ve Ermenilerin ABD vatandaşlığına geçerek ülkede karışıklık çıkarmaları engellenmeliydi. Babîâli'nin bu yöndeki talimatı üzerine, Washington Büyükelçisi Mavroyeni Bey, Dışişleri Bakanı Gresham'a 20 Ağustos 1893'te bir nota vererek, Babîâli'nin bundan böyle ülkede karışıklık çıkarmak isteyen eski tebaalarının Osmanlı topraklarına girmelerine izin vermeyeceğini bildirdi. Osmanlı Elçisi ayrıca, Amerikan Hükümeti'nin bu gibi kişilere ABD vatandaşlığı vermesinin Monroe Doktrini'ne aykırı olduğunu da savundu (NARA, T-815, Aug. 20, 1893). Gresham ise üç gün sonra Osmanlı Elçiliği'ne verdiği notada, bu konunun Güney Amerika'daki cumhuriyetleri Avrupa devletlerinin müdahalesi dışında tutmaya yarayan Monroe Doktrini ile uzaktan yakından bir ilgisi bulunmadığını belirterek, ABD tabiiyet kanunlarının herkese eşit

uygulandığını, hiç kimsenin dini ve ırksal kökeni dolayısıyla bu konuda farklı bir muameleye tabi tutulmasının söz konusu olamayacağını söyledi (NARA, M-99/96, Aug. 23, 1893).

Mavroyeni Bey 28 Ağustos'ta Gresham'a bir nota daha vererek Doktrin'e atıf yaptığını, çünkü bu belgenin temelinde başka ülkelerin içişlerine karışmama ilkesinin yattığını vurguladı. Osmanlı Devleti'nin, ülkedeki hiçbir dine ve ırka karşı bir düşmanlığı olmadığını, dolayısıyla Osmanlı topraklarında ırk ayrımına dayanan bir Ermeni sorunu bulunmadığını belirten Mavroyeni Bey, Babiâli'nin olayların müsebbibi olan ayrılıkçıların bölücü faaliyetlerini önlemekten başka amacı bulunmadığını yineledi (NARA, T-815, Aug. 28, 1893).

Bu notalar savaşından Osmanlı Elçisi galip çıktı. Ekim 1893'te İstanbul Elçisi Terrell'e bir talimat yollayan Gresham, Osmanlı Devleti ile ABD arasında bir tabiiyet antlaşması bulunmadığından, Babiâli'nin ABD tabiiyetine geçen Ermenilerin vatandaşlığına saygı göstermesinin beklenebileceğini, üstelik istemediği yabancıları ülkesinden çıkarmanın ya da bu kişileri ülkesine sokmamanın, Babiâli'nin meşru ve münhasır bir hakkı olduğunu bildirdi. Gresham bu noktadan hareketle, Ermeni olaylarına karıştıkları için tutuklu bulan ABD vatandaşı Ermenilerin ülkeden sınır dışı edilmesinin normal bir uygulama olarak değerlendirildiğini ifade etti (NARA, M-77, Oct. 27, 1893).

Ocak 1894'te, Mavroyeni Bey bu kez, New York'ta silahlı eğitim yaptıkları haberleri gelen Ermeni ihtilalcilerin faaliyetlerinin durdurulması için ABD Dışişleri Bakanlığı'na başvurdu (NARA, T-815, Jan. 16, 1894). Bakan vekili Uhl'dan gelen cevap son derece ilgi çekiciydi. Cevapta söz konusu olayın New York eyaletinin yetkisinde olduğu ve Federal Hükümetin bu konuda bir girişimde bulunamayacağı bildirilmekte ve New York'taki Osmanlı Konsolosluğu ara-

cılığıyla bu eyaletin yetkililerine başvurulması tavsiye edilmektedir. (NARA, M-99/96, Apr. 11, 1894).

Bu arada Babıâli, ülkede bulunan veya ülkeye girmeye çalışan Amerikan tabiiyetine geçmiş Ermenileri tutuklamaya başladı. Bu durum iki ülke arasında yeni bir soruna neden oldu. Amerikan tarafı, söz konusu kişilerin ülkeden çıkarılabileceğini ama tutuklanıp, yargılanamayacağını savunurken, bu kişileri Osmanlı vatandaşı olarak kabul eden Babıâli, Washington'un değerlendirmelerine katılmıyordu. Terrell, bir yandan tutukluların serbest bırakılmasını isterken, öte yandan da Washington'dan bölgeye savaş gemileri gönderilmesini istedi. Elçiye göre bu tür silahlı gösteriler, Babıâli'yi zorlayabilirdi (NARA, M-46, Jan. 29, 1894). Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı'na çağrılan Mavroyeni Bey, tutukluların serbest bırakılması konusunda sert bir biçimde uyarılarak, kendisine bunun gerçekleşmemesi halinde ciddi önlemlerin alınacağı ifade edildi (FO, 424/178-22, Feb.2, 1894). Amerikan savaş gemilerinin Osmanlı karasularına doğru yönlendirildiği haberleri üzerine, Babıâli tutuklu bulunan tüm Amerikan vatandaşı Ermenileri serbest bırakarak sınır dışı etti (NARA, M-46, Feb. 23, 1894).

Gerginliğin yatışmasından sonra, Amerikan Elçisi Terrell'i Yıldız Sarayı'na çağırarak Sultan Abdülhamid, Ermeni olaylarının ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında geniş bilgi verdi. Sultan'a göre, yabancı elçiliklerin ve misyonerlerin müdahalesi olmasa Ermeniler hiçbir sorun çıkarmadan, yüzyıllar boyunca olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde huzur içinde yaşayacaklardı. Kiliselerinde serbestçe ibadet eden ve kendi okullarını kurabilen Ermenilerin devlete başkaldırmak için hiçbir haklı gerekçeleri olmadığını savunan II. Abdülhamid, olayların çıktığı bölgelere müffettişler göndererek tüm gerçekleri açığa çıkarmak niyetinde olduğunu, Osmanlı Devleti üzerinde hiçbir toprak emeli bulunmayan ABD Hükümeti'nin de iki dürüst görevliyi bu inceleme ge-

zilerinde görevlendirmesini istediğini söyledi (NARA, M-46, Mar. 17, 1894).

ABD Hükümeti söz konusu inceleme gezilerinde kimseyi görevlendirmediyse de, tutuklanan ABD vatandaşlarının serbest bırakılmasından sonra Osmanlı-ABD ilişkilerinin tekrar normale dönmesi süreci içinde, Amerikan misyonerlerinin çeşitli Amerikan dergilerinde yer alan makalelerinde, isyancı Ermenileri suçlayan görüşlere de yer verildi. Robert Kolej Rektörü Hamlin'in 23 Şubat 1894'te Presbyterian dergisinde çıkan makalesinde, masum Ermenilerin öldüğü olayların baş sorumlusunun Hınçak Partisi olduğu ifade edilmekteydi. Hamlin'in yazısında şu ilginç değerlendirmeler dikkat çekmekteydi:

"ABD'de yaşayan Hınçak Partisi lideri Nishan Garabedian ile yaptığım görüşmede bana, Rusya'nın Anadolu'ya müdahale etmesi için gerekli tüm çabayı göstereceklerini söyledi. Bunun nasıl olacağını sorduğumda, Hınçak Partisinin tüm Anadolu'da örgütlü çeteleri bulunduğunu, bunların Türk ve Kürtleri öldüreceğini, köylerini ateşe vereceğini, ardından dağlara kaçacaklarını, intikam almak isteyen Müslümanların Ermenilere saldıracaklarını, insaniyet adına hareket eden Rusya'nın da Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunacağını söyledi. Bu planın zalimane olduğunu söylediğimde, Ermenilerin özgür olmak istediklerini, Bulgarların korku hikayelerini dinleyen Avrupa Bulgaristan'ı nasıl bağımsız yaptıysa, Ermenilerin hıçkırıklarını işiten herkesin de bağımsız bir Ermenistan'a destek vereceğini bildiğini dile getirdi.... Ben kendisine, eğer Rusya müdahale ederse, bölgede tek bir Ermeni ailesinin bile kalmayacağını söyledim... Görülen odur ki, Hınçaklar Türkleri Ermeni halkı ve Protestan misyonerleri üzerine saldırtmaya çalışıyorlar. Merzifon'da ortaya çıkan tüm sorunlar bu planın bir parçası olarak gerçekleşmiştir. Hınçaklar kendi halkına karşı terör faaliyetleri yürütüyorlar... Misyonerler bunu bilsinler ve bu

örgüte destek olmasınlar." (FO, 424/178-49, 28 Şubat 1894).

Amerikan misyonierlerinin önde gelen dergilerinden *Methodist Recorder*'in 22 Şubat 1894 tarihli sayısında yer alan "Din mi İsyan mı?" (*Religion or Sedition?*) başlıklı yazıda da, devam eden Ermeni olaylarının, bölgeyi Rusya'ya teslim etmek isteyen tahrikçilerin ürünü olduğunun altı çizilerek, Protestanlığı yaymaktan başka amacı bulunmayan misyonier örgütlerinin bu oyuna alet olmaması gerektiği, Merzifon olayında tutuklanan ve daha sonra serbest bırakılan iki öğretmenin de, ihtilalcilerle ilişki içinde olduğunun bilindiği belirtildi (FO, 424/178-49/3).

Bu yayınlar, iki ülke ilişkilerindeki gerginliğin yumuşamasına bir nebze katkıda bulunduyorsa da, Ermenilerin ABD'de sürdürdükleri Osmanlı karşıtı faaliyetler Babıâli'yi rahatsız etmeye devam etti. Hınçak partisinin, ABD'nin çeşitli kentlerinde, özellikle de New York'ta, hiçbir engellemeyle karşılaşmadan toplantılar düzenleyebilmesi, Osmanlı Devleti'nde düzenlenecek ayaklanmalar için para toplayabilmesi ve bazı olayların yıldönümlerinde caddelerde gösteriler yapabilmesi, Washington'daki Osmanlı Elçisi tarafından defalarca protesto edildi. Ancak, ABD Dışişleri Bakanlığı, her seferinde ABD'de düşünce ve ifade özgürlüğü olduğu ya da Federal Hükümetin, eyaletlerin içişlerine karışmasının mümkün olmadığı gibi gerekçeler ileri sürerek, bu tür eylemlere müdahale etmekten kaçındı (NARA, T-815, Jun. 22, 1894; Jul 29, 1894; Aug 14, 1894).

1894 Ağustosunda, Ermenilerin Sasun'da kalkıştıkları ayaklanmanın, Osmanlı birlikleri tarafından bastırılmasına ilişkin haberler, 1894 Eylülünden itibaren Amerikan gazetelerinde yer almaya başladı. Önce 100-150 Ermeni'nin öldürüldüğünü bildiren gazeteler, bu sayıyı Kasım başında 6.000'e kadar tırmandırdılar. Bu haberler, Amerikan kamuoyunda büyük infial uyandırdı. Sanki, 1876'da Bulga-

ristan olayları dolayısıyla yaşananların bir benzeri yaşamaktaydı. Abartılı raporlarıyla ABD ve İngiltere'yi ayağa kaldıran Schuyler'in yerini, bu kez Bitlis'teki Knapp ve Cole adlı Amerikan misyonerleri almıştı. Bu misyonerler doğrudan ya da Muş'taki İngiltere Konsolos Yardımcısı Shipley aracılığıyla, ABD ve İngiltere gazetelerine abartılı haberler göndermekteydiler. İstanbul Elçisi Terrell, Washington'a yolladığı mektuplarda, haberlerin gerçekdışı olduğunu ısrarla vurgulamakta ve olaylar sırasında öldürülen isyancıların sayısının 28 olduğunu bildirmekteydi (NARA, M-46, Nov. 28, 1894, Nov. 29, 1894).

Fakat, bir yandan Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışırken, öte yandan da Ermeni isyancılara karşı sert bir tavır takınarak, ABD'de yaşayan Ermenileri kızdırmak istemeyen Washington, basında yer alan haberlerin de etkisiyle, Babiâli'ye karşı bir süredir takındığı tavrı tekrar değiştirme eğilimindeydi. Nitekim, daha önce İstanbul Elçisi'ne verdiği talimatta, Osmanlı Devleti'nin, yabancı ülke vatandaşlarını ülkeye sokmamaya veya sınır dışı etmeye ve kendi vatandaşlarını da yargılamaya yetkisi bulunduğunu belirten Dışişleri Bakanı Gresham, Ekim başında yolladığı başka bir talimatta, "Her ne kadar vatandaşlarını kendi kanunlarına göre cezalandırmak Babiâli'nin yetki alanına girmekteyse de, Amerikan okullarında çalışan Osmanlı vatandaşı öğretmenlerin keyfi biçimde tutuklanıp, cezalandırılmamaları konusunda ısrarcı olun. Sizin rızanız dışında tutuklamalar yapılmamasını sağlayın" cümlelerine yer vermişti (NARA, M-46, Oct. 2, 1894). Ermeni isyancılara üstü kapalı destek anlamına gelen bu tutumun çarpıcı bir örneği de Ekim sonunda yaşandı. Elçi Mavroyeni Bey'in, New York Herald gazetesinin 22 Ekim 1894 tarihli nüshasında yer alan "Sultan'ı Öldürmek" (To Kill the Sultan) başlıklı habere dayanarak, bir grup Ermeni ihtilalcinin, Sultan'a suikast düzenlemek amacıyla Osmanlı Devleti'ne

gitmeye hazırlandığını bildirmesine ve gerekli önlemlerin alınmasını istemesine rağmen, ABD Hükümeti, eyaletlerin içişlerine karışamayacakları bahanesini bir kez daha ileri sürerek, hareketsiz kalmayı tercih etti (NARA, T-815, Oct. 23, 1894).

c. Sultan'ın ABD'den Yararlanma Çabaları

ABD Hükümeti'nin, Ermeni sorunu konusunda tutum değişikliği içinde olduğunun işaretlerini vermesine rağmen II. Abdülhamid Osmanlı topraklarında gözü olmayan bu devletten yararlanabileceği kanaatini taşıyordu. Sasun'da olanlara ilişkin gerçekleri ortaya çıkarmak amacıyla Babîâli tarafından 27 Kasım 1894'te kurulan tahkikat komisyonuna, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da birer temsilci göndermek istemeleri üzerine (Küçük, 1986: 112), 30 Kasım'da ABD Elçisi'ne bir mesaj yollayan Sultan, ABD'nin de bu komisyona bir temsilciyle katılmasını istedi. Terrell, bu isteği bildirdiği Gresham'a, komisyon içinde yer almanın ABD çıkarları açısından yararlı olacağı yönündeki kendi görüşünü de ilettili (NARA, M-47, Nov. 30, 1894).

ABD Başkanı önce bu isteği, soruna taraf olmamak gerekçesiyle reddetti (NARA, M-46, Dec.5, 1894). İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Currie, bu haberi sevinçle karşıladı ve hemen Londra'ya bildirdi (FO, 424/178-340, Dec. 5, 1894). Ancak Sultan'ın, Washington'daki Osmanlı Elçisi aracılığıyla bir kez daha aynı istekte bulunması üzerine Başkan, ABD'nin Sivas Konsolosu Jewett'i bu komisyon için görevlendirdi. Bu gelişme İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Goschen tarafından Dışişleri Bakanı Kimberley'e iletildi. Goschen'nin verdiği bilgiye göre, Osmanlı komisyonu içinde yer alacak Jewett, komisyondan bağımsız bir rapor hazırlayacaktı (FO, 424/178-347, Dec. 5, 1894).

ABD'nin komisyona katılmayı kabul etmesi üzerine

harekete geçen İngiltere'nin, 8 Aralık 1894'te Rusya ve Fransa'ya müracaatının ardından, bu üç devletin Babiâli'ye yaptıkları ortak diplomatik baskı sonucunda, Erzurum'daki İngiltere, Rusya ve Fransa konsoloslarının da komisyonda yer alması kabul edildi. Temsilciler, komisyon çalışmalarına gözlemci olarak katılacaklar, gerekli gördükleri zaman soru sorabileceklerdi (Küçük, 1986: 113).

Komisyona katılma hakkını elde eden Rusya ve Fransa, Aralık ortalarından itibaren, ABD temsilcisinin komisyona alınmaması için Babiâli nezdinde girişimler yürütmeye başladılar. Rus Büyükelçisi, Berlin Antlaşması'nın imzacı devletlerinden olmayan ABD'nin komisyonda yeri bulunmadığını savunmaktaydı (NARA, M-46, Dec. 20, 1894). Öte yandan Sultan da, Jewett'in bağımsız bir rapor hazırlayacağı fikrine sıcak bakmamaya başlamış ve Yıldız Sarayı'nda 23 Aralık'ta görüştüğü Terrell'e bu konudaki düşüncelerini aktarmıştı (NARA, M-46, Dec. 23, 1894). Ortada Amerikalılar için çelişkili bir durum vardı: Sultan, Jewett'in komisyonla birlikte hareket etmesini, Fransızlar ve Ruslar ise dışarıda kalmasını istiyorlardı. İki tarafla da çatışmak istemeyen ABD Hükümeti, 27 Aralık'ta, Jewett'in bölgeye gönderilmesinden vazgeçildiğini bildirdi (FO, 424/524, Dec. 27, 1894).

Jewett'in Avrupa devletlerinin baskılarıyla komisyon dışında kalması, Terrell'in Rusya, İngiltere ve Fransa'nın tutumuna sert tepki göstermesine yol açtı. Washington'a 1895 başında yolladığı bir raporda, düşüncelerini tüm açıklığıyla ortaya koyan ABD Elçisi, şu görüşleri savunmaktaydı:

"... İngiltere ve Rusya, Ermeni sorununa, Ermeni ırkına duydukları büyük sempati nedeniyle ilgi duymuyorlar. Amaçları Osmanlı topraklarında yeterince genişleyebilecekleri ortamı yaratmak. Nitekim, Türkler'in yönetimi altındaki Ermeni halkının durumunun, İrlandalılardan ya da

Rus köylüsünden daha kötü olduğunu söylemek mümkün olabilir mi?... Herhalde Ermeni sorunu konusundaki en güvenilir bilgileri bir Rus komisyon üyesi verebilir. Rusya Büyükelçisinin, Amerikalı bir üyenin komisyonda yer almasına ısrarla karşı çıkması, raporu istedikleri biçimde şekillendirebilmeleri imkânının ellerinden alınmasını engelleme çabasından başka hiçbir şeyle izah edilemez.." (NARA, M-46, Jan. 4, 1895).

Öte yandan tahkikat komisyonu, 20 Temmuz 1895'te tamamladığı çalışmalarından sonra bir rapor yayınlayarak, Sasun olaylarında masum halkın zarar görmediği sonucuna ulaştı (Küçük 1986:114). Ancak, bu rapor ABD'de büyük bir yankı uyandırmadı. Çünkü, 1895 başından itibaren Amerikan misyonerlerinin baskı altında olduklarına ilişkin haberleri ABD Hükümeti'ne ve basınına yollamaları, Osmanlı Devleti ile ABD arasında yeni bir gergin döneme girilmesine yol açmıştı.

ç. İlişkilerin Tekrar Gerginleşmesi

Bitlis'teki Amerikan misyonerleri Şubat 1895'te, İngiltere Konsolosu aracılığıyla, ABD Elçisi Terrell'e hayatlarının tehlikede olduğunu bildirdiler. Misyonerlere göre, Sasun olaylarından kendilerini sorumlu tutan Müslümanlar, her an bir intikam saldırısında bulunabilirlerdi (NARA, M-46, Feb. 11, 1895). Bunun ardından Mart ortasında, Beyrut'taki ABD Konsolosu Gibson, Maraş, Hadjin, Ayıntab ve Urfa'da Amerikalılara yönelik saldırılar olduğunu, saldırılar sırasında bazı Amerikan vatandaşlarının öldürüldüğünü, Osmanlı makamlarının Ayıntab'daki ABD konsüler görevlisi Poche'ye karşı sert bir tutum içine girdiklerini bildirdi. Gibson, bölgede zarar gören Amerikan vatandaşlarının korunması için Amerikan savaş gemilerinin Osmanlı limanlarına gönderilmesini de istedi (F.R., 1895: 1239). Terrell her

iki haberden sonra Said Paşa'ya bir nota vererek, imparatorluğun her yerindeki Amerikalıların can ve mal güvenliklerinin tehlikede olduğunu vurguladı ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını istedi (NARA, M-46, Mar. 13, 1895). Babiâli gönderdiği cevabi notada, bu konudaki tüm önlemlerin alındığı güvencesini verdi (NARA, M-46, Mar. 14, 1895).

Ancak, başta ABCFM merkezi olmak üzere birçok misyoner kuruluşunun, ABD Hükümetine, aynı konuda ardı ardına yaptığı müracaatlar, Babiâli'nin verdiği güvenceyi yetersiz kılmaktaydı. Washington, Nisan başında, *Marblehead* ve *San Fransisco* savaş gemilerinin İzmir, Adana, Iskenderun ve Beyrut limanlarını ziyaret ederek, Babiâli'ye gözdağı vermelerini kararlaştırdı (F. R., 1895: 1242, Apr. 4, 1895, Apr. 8, 1895).

Washington Elçiliği yoluyla, alınan karardan haberdar olan Sultan, 9 Nisan'da, Terrell'e gemilerin geliş nedenini sordu. Terrell, "gözdağı vermek" konusundan bahsetmeyecek, ziyaretlerin olağandışı bir amaç taşımadığını belirtti (NARA, M-46, Apr. 9, 1895). Ancak, ABD Donanma Bakanı'nın, Avrupa Filosu Komutanı Amiral Kirkland'a verdiği talimatta, ziyaretlerin Anadolu'da Hristiyanlara karşı yürütülen katliamları durdurmak için, Babiâli'ye baskı yapmak amacıyla gerçekleştirilecekleri belirtilmişti (F. R., 1895: 1247, May 15, 1895). Dolayısıyla, ABD Hükümeti'nin amacını saklamak gibi bir niyeti yoktu. Zaten ABD basınına da ziyaretin gerçek nedenleri hakkında haberler yansımaya başlamıştı. *New York Herald* gazetesinin 5 Nisan tarihli nüshasında, Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret merkezi olan İzmir'in Amerikan savaş gemileri tarafından ziyaret edilecek olmasının, Babiâli'yi gerekli önlemleri almaya iteceği haberi yer aldı (F. R., 1895: 1248, Apr. 5, 1895).

San Fransisco gemisinin 17 Nisan'da İzmir'e ulaşması üzerine, Babiâli bir kez daha Terrell'den, ziyaretin sebebini

sordu. Terrell bu kez verdiği cevapta, geminin dostane amaçlarla geldiğini bildirirken, bu tür savaş gemilerinin uzak bölgelerdeki Amerikan çıkarlarının korunması için imal edilmiş olduklarını da vurgulayarak, ziyaretin ardındaki gerçek nedeni ima etti (NARA, M-46, Apr. 21, 1895). Bu arada gemiyle İzmir'e gelen Amiral Kirkland, Aydın valisiyle yaptığı görüşmede, Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını isteyerek, geliş nedenini açıkça ortaya koydu (F. R., 1895: 1245-1246, Apr. 17, 1895).

İzmir'den Iskenderun'a hareket eden *San Fransisco* gemisi, 20 Nisan'da limana girdi. Mutasarrıf'la görüşen Kirkland, aynı istekleri burada da dile getirdi. Bu sırada *Marblehead* gemisi de Beyrut limanını ziyaret etmekteydi. Bu kentte tehlikeli bir durum olmadığına dair haberler üzerine Kirkland, *Marblehead*'i de Iskenderun'a çağırdı. İki gemi beraberce Mersin limanını ziyaret ettiler. Kirkland burada, Adana valisiyle de bir görüşme yaptı. Ardından, *San Fransisco* gemisi Napoli'ye giderken, *Marblehead* Nisan sonunda İzmir'i ziyaret ettikten sonra Atina'ya hareket etti (FO, 424/182-170, Apr. 24, 1895).

Ziyaretleri sırasında Osmanlı makamlarıyla, yabancı konsoloslarla ve halkın ileri gelenleriyle yakın temas kuran Amiral Kirkland, Donanma Bakanına yolladığı raporda ne kendisinin, ne de *San Fransisco* ve *Marblehead* gemilerinin komutanlarının, bölgede Hristiyanların katledildiğine dair güvenilir bilgilere ulaşabildiklerini, konsolosların ve Hristiyanların, sürekli olarak cinayet, yağmalama ve tecavüzlerle ilgili söylentileri dile getirdiklerini, ama hiçbir iddianın delillerle desteklenmediğini yazdı (F. R., 1895: 1247, Apr. 30, 1895).

Kirkland'ın bu raporuna rağmen, Amerikan basınında yer alan katliam haberlerinin ardı arkası kesilmedi. ABD Elçisi Terrell, Dışişleri Bakanı Olney'e 15 Haziran 1895'te

gönderdiği uzun raporda, olayları abartarak ve Amerikan çıkarları tehlike altındaymış izlenimi vererek, Amerikan kamuoyunu infiale sürükleyenleri şu sözlerle eleştirmekteydi:

"Amerikan vatandaşlarının ve özellikle misyonerlerin, Amerikan basın organlarına yazdıkları mektuplarda, yayınladıkları kitaplarda ve yaptıkları konuşmalarda dile getirdikleri görüşler, ABD'nin Monroe Doktrini'nden beri izlediği karışmama politikasını zarara uğratmaktadır. Misyonerlerin çoğu, Bulgaristan'ın özerklik kazanmasında, Robert Kolej'in ne kadar önemli bir rol üstlendiğini her fırsatta söylüyorlar. Misyonerlerin büyük bir bölümünün, tarihteki Ermenistan devletinin tekrar kurulması doğrultusunda isyancılara yardım etmekte olduklarına inanmak için birçok neden var... İstanbul'daki *Evangelical Alliance* derneği, Boston ve Londra'daki benzer derneklerle sürekli irtibat halinde. Bu derneğin başkanı ve Robert Kolej Rektörü George Washburn, Anadolu'daki tüm misyonerlerden gelen katliam haberlerini, İngiltere ve ABD'ye ulaştırıyor... Bu derneğin kurduğu muhaberat ağı, ülkedeki tüm elçiliklerden daha iyi çalışıyor. Amerikan ve İngiliz kamuoyu, tamamen bu kaynaktan gelen haberlerle besleniyor... Benim savunduğum karışmama politikası, tabii ki bu misyonerlerin hoşuna gitmiyor. Onlar Sultan'ın değnekle dürtülmesinden yanalar." (NARA, M-46, Jun. 15, 1895).

Kirkland ve Terrell'in raporlarıyla sakinleşen ABD yönetimi, 1895 yazının sonunda bazı Ermeni asıllı Amerikan vatandaşlarının, isyancı oldukları gerekçesiyle Babiâli tarafından tutuklanmaları üzerine tekrar harekete geçti. Terrell'e verilen talimatlarla, bu kişilerin derhal serbest bırakılmasının sağlanması istendi. Terrell bu isteği yerine getirmek için Babiâli'ye başvurmakla birlikte, Washington'a yolladığı bir raporda Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerden 25 kişilik silahlı bir grubun Mayıs sonunda, Kıbrıs

üzerinden Anadolu'ya sızdığını, bunların halkı kışkırtarak, kanlı eylemler yapma hazırlığında olduklarını haber alan Babiâli'nin, gruptan yedi kişiyi yakaladığını bildirdi. Elçi'ye göre, Amerikan basınının nedensiz yere tutuklandıklarını iddia ettiği kişiler, bu grubun üyeleri idi (NARA, M-46, Sep. 18, 1895). Fakat Dışişleri Bakanı Olney, söz konusu kişilerin suçu ne olursa olsun, Amerikan vatandaşlığını taşıyorlarsa, Osmanlı makamları tarafından tutuklanamayacakları yönündeki görüşünü değiştirmede ve bunların serbest bırakılmasını istemeye devam etti (NARA, M-77, Sep. 26, 1895). Terrell ise, suçluları ABD himayesi altına almakla, ihtilalci Ermenileri cesaretlendireceklerini, bundan kaçınılması gerektiğini savunmaktaydı. Yine de Terrell, Babiâli'den, tutuklu Amerikan vatandaşı Ermenileri yargılamadan sınır dışı etmesini istedi. Bu istek yerine getirildi (NARA, M-46, Oct. 15, 1895).

Öte yandan, ABD'nin Beyrut Konsolosu'nun bölgedeki durumun gerginleşmeye başladığı yönündeki raporu ve İstanbul'da Babiâli'ye yürüyen Ermenilerin çıkardığı olaylar dolayısıyla, Amerikan vatandaşlarının can ve mallarının tehlikede olduğunu düşünen Washington Ekim 1895'te, *Marblehead* savaş gemisini tekrar Osmanlı sularına yolladı (NARA, M-77, Oct. 11, 1895). Bu sırada, 20 kadar İngiliz savaş gemisi de Çanakkale Boğazı önlerine gelmişti. İngiltere ve Rusya, Sultan'ın, Ermeni bölgelerinde reformlar yapmasını istemekteydiler. 20 Ekim'de Sultan'ın kabul etmek zorunda kaldığı reform kararıyla, İngiltere ablukası sona erdi (Küçük, 1986: 159).

Fakat reform kararı sorunun çözülmesine yetmedi. Müslümanların intikam saldırıları gerçekleştireceğinden korkan misyonerler, Osmanlı sularındaki Amerikan savaş gemisi sayısının artırılmasını istediler. Bunun üzerine Adana'da bulunan *Marblehead* savaş gemisinin yanı sıra, San Francisco gemisi Iskenderun'a, *Hunter* ve *Chilton* gemileri

de İstanbul'a doğru yola çıkarıldı (NARA, M-77, Nov. 12, 1895).

d. Tazminat Sorunu

Kasım 1895'te çıkan olaylar sırasında Harput ve Maraş'taki Amerikan okullarıyla, Amerikan misyonerlerinin evleri de zarar görmüştü. Amerikalılar söz konusu zararın bölgede yaşayan Kürtler tarafından verilmiş olduğunu, Osmanlı askerlerinin de olanlara seyirci kaldığını savunuyorlardı (Grabill, 1971: 42; Greene, 1896: 35-39). Harput Konsolosu Barnum'dan gelen bilgiler doğrultusunda hareket eden Elçi Terrell, Kasım sonunda Babiâli'den, ortaya çıkan toplam 100.000 dolar tutarındaki zararın tazmin edilmesini istemeye karar verdi. Terrell Washington'a telgraf çekerek, Babiâli'nin tazminatı ödemesinin sağlanması için Osmanlı limanlarına savaş gemileri gönderilmesini de önerdi (NARA, M-46, Nov. 27, 1895).

Amerikan Elçisi'nin tahmin ettiği gibi, Osmanlı Devleti meydana gelen olayların sorumluluğunu kabul etmedi. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, 4 Aralık'ta Terrell'e bir nota vererek, Harput ve Maraş olaylarında, Osmanlı askerlerinin Amerikan vatandaşlarını korumak için büyük çaba gösterdiğini, Amerikan binalarınınsa olayların başlangıcında Ermeni ihtilalciler tarafından yakıldığını, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tazminat ödeme durumunda olmadığını bildirdi. Fakat, Harput ve Maraş'taki Amerikan misyonerlerinden İstanbul Elçiliği'ne gönderilen mektuplarda, sorumluluğun Kürtlere ve Türklere ait olduğu vurgulanmaktaydı (NARA, M-46, Dec. 4, 1895).

Amerikan mallarının ve Hristiyanlar'ın zarar gördüğüne ilişkin haberler çok kısa sürede ABD'ye ulaştırıldı. ABD Senatosu 4 Aralık 1895'te aşağıdaki kararı aldı:

"ABD Başkanı, kendisine veya Dışişleri Bakanına ula-

şan ve kamu yararı bakımından açıklanmasında sakınca görmediği, Türkiye'deki [Osmanlı Devleti] tüm Amerikan vatandaşlarının can ve mallarına yönelik eylemlere ve Türk Hükümeti'nin Ermeni tebaasına uygulanan her türlü baskı ve mezalime ilişkin tüm bilgileri Senato'ya aktaracaktır. Ayrıca Başkan, Türkiye'deki [Osmanlı Devleti'ndeki] Amerikan konsoloslarının görevlerini ifa edip edemediklerine, eğer rahat çalışmıyorlarsa bunun nedenlerine ilişkin bilgileri de Senato'ya iletecektir." (F. R., 1895: 1256).

Bu karar, Osmanlı Devleti'ne baskı uygulanması doğrultusunda ileride atılması düşünülen adımlar için bir hazırlık mahiyetini taşıyordu. Kararın alınmasından sonra Başkan Cleveland Senato'ya, olayların gelişimini anlatan uzun bir rapor sundu. Buna göre, Osmanlı topraklarında görev yapmakta olan 172 Amerikan misyonerinden hiçbiri, son olaylarda fiziki bir zarar görmemiş, ama Harput ve Maraş'taki okulların tahrip edilmesi 100.000 doları aşan maddi bir zarara yol açmıştı. Amerikan Hükümeti, San Fransisco, Marblehead, Minneapolis savaş gemilerini Osmanlı limanlarına göndererek, Amerikan vatandaşlarının can güvenliğinin sağlanması için Babıâli'yi geniş önlemler almaya zorlamıştı. Rapora göre, Harput ve Maraş'ta ortaya çıkan zararın sorumluları Kürtler ve Türklerdi. Bu zararın tazmini için gerekli girişimlerde bulunulacaktı (F. R. 1895: 1256-1265).

Raporun Senato'ya ulaşmasından sonra, Osmanlı Devleti'ne baskı yapılması yönündeki görüşler ağırlık kazandı. Amerikan vatandaşlarının korunmasının yanı sıra, Ermeni halkının baskılardan kurtarılması için de Osmanlı Devleti'nin ikna edilmesi gerekiyordu. Amerikan basınının ve Protestan kiliselerinin temsilcilerinin Kongre üzerinde yoğunlaştırdığı etki sonucunda, Florida Senatörü Wilkinson Call, Aralık sonunda Kongre'nin her iki kanadına birden bir karar tasarısı sundu. Tasarıya göre, ABD Hükümeti Osmanlı

Devleti'nin Ermenilere karşı yürüttüğü politikaları ortadan kaldırmak ve sorunun çözülmesini sağlamak için, önce Babîli ile müzakere yollarını deneyecek, bu sonuç vermezse kuvvet kullanacaktı. Tasarıda ayrıca, büyük devletlerin koruması altında bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için çalışmalar yapılması da Başkan'dan isteniyordu. Call'un bu radikal tasarısı, Senato ve Temsilciler Meclisi'nde rağbet görmemesine rağmen, yine de üyelerin çoğu bu konuda bir karar alınmasından yanaydılar (Daniel, 1970: 119).

Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Shelby M. Cullom Call'un tasarısını yumuşatarak, 22 Ocak 1896'da Komite'de konuyla ilgili bir karar tasarısının oluşturulmasını ve Kongre'ye sunulmasını sağladı. Cullom'un tasarısına göre, ABD Başkanı Berlin Antlaşması'nın 61. ve 62. maddeleriyle yükümlülük altına girmesine rağmen Ermenilerin yaşadığı bölgelerde gerekli reformları yapmayan Babîli'ye, Antlaşmanın imzacı devletlerinin baskı yapmasını sağlayacaktı. Başkan ayrıca, Osmanlı Devleti'nde bulunan Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin sağlanması için gerekli önlemleri alacak, uğranılan zararın tazmin edilmesi için etkili girişimlerde bulunacaktı (C. R., Senate, c. 28, 54-1, 1895-96:959).

Cullom tasarısı, 24 ve 27 Ocak 1896'da Senato ve Temsilciler Meclisi'nde görüşüldü. Görüşmeler sırasında bazı üyeler, Protestan kiliselerinden ve misyonerlerden gelen mektupları okuyarak, daha sert bir karar alınması için çalıştılsa da, tasarı Cullom'un önerdiği biçimiyle kabul edildi (C. R., Senate c. 28, 54-1, 1895-96:959-964; C. R., House, c. 28, 54-1, 1895-96:1000-1016).

Cullom kararı Protestan kiliselerini ve misyoner örgütlerini tatmin etmedi. Kararın zarar gören Ermenileri kurtarmaya yetmeyeceğini düşünen bu örgütler, 1895 sonundan itibaren başlattıkları yardım toplama faaliyetlerine ağırlık verdiler. Bu çerçevede, Ulusal Ermeni Yardım Ko-

mitesi (*National Armenian Relief Committee*) adında bir örgüt kuruldu. Bu örgüt tarafından toplanan yardımlar Amerikan Kızılhaçı tarafından Osmanlı Devleti'ne götürülerek ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı. Ayrıca, olaylar sırasında dul ve yetim kalanlar için yurt binaları kuruldu (Strong, 1910: 395-96).

Cullom kararı sonrasında, Başkan Cleveland'ın attığı adımlar da, Misyonerler tarafından yetersiz görüldü. Cleveland, bazı savaş gemilerini Osmanlı limanlarına göndermişti ama bu davranış, "saldırgan hücumbot diplomasisi" uygulanmasını isteyenleri tatmin etmemişti. Antiemperyalist düşüncelere sahip olan ABD Başkanı'nın bu çekingenliği, kamuoyunda ve Kongre'de eleştirilere hedef olmasına yol açtı (Grabill, 1971: 44). Bu eleştirilerin en çarpıcı olanı avukat Everett Wheeler'in, ABCFM Merkezi'nde yaptığı, "Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'deki Amerikan Vatandaşlarına Karşı Sorumluluğu" başlıklı uzun konuşmada dile getirildi:

"... Son olaylar sırasında Amerikan vatandaşlarının antlaşmalardan doğan hakları ayaklar altına alınmıştır... Hukuk yoluyla sağlayamadığımız haklarımızı, silah kullanarak geri almalıyız. Hükümet Akdeniz'e güçlü bir donanma ve yeteri kadar asker göndermelidir. Nazikçe istediğimizde reddedilen taleplerimizi, bu kez top namlusuyla tekrar istemeliyiz... Bu Osmanlı Devleti'yle topyekûn bir savaşa girmek anlamına gelmez. İzmir başta olmak üzere birkaç limanı, haklarımız verilene ve zararımız tazmin edilene kadar işgal etmemiz yeterlidir... Hükümetin müdahale etmemek için ileri sürdüğü tüm gerekçeler geçersizdir. Bölgenin uzak olduğunu ileri süren Hükümet, New York'tan İstanbul'a sadece 21 günde binlerce askerin nakledilebileceğini bilmiyor mu? Nasıl olur da Amerikan vatandaşlarını korumak için yapılacak bir müdahalenin, Monroe Doktrini'ne ve teamüllere aykırı olduğu söylenebilir? Kaldı

ki, Monroe Doktrini Avrupa işlerine karışmamayı öngörür. Osmanlı Devleti bir Avrupa devleti değildir." (Wheeler, 1896: 20-24).

ABD'de bu gelişmeler olurken, İstanbul'daki ABD Elçisi Terrell de, daha önceki uzlaşmacı tavrını bırakarak, olaylar sırasında Amerikalıların uğradıkları zararın ödenmesinin ve başka zararların ortaya çıkmasının önüne geçilmesinin, ancak bir güç gösterisiyle sağlanabileceğine dair raporlar göndermekteydi. Fakat, Terrell'in görüşleriyle, misyonerlerin ve birçok Kongre üyesinin görüşleri arasında temel bir farklılık göze çarpıyordu: Terrell, sorunu Amerikan vatandaşlarının gördükleri zararların tazmin edilmesinden ve bunların yeni zararlar görmemesinden ibaret sayarken, diğerleri tazminat konusunu genel olarak Ermeni sorunuyla birlikte ele almakta ve ABD'nin Ermeni sorununun çözümü için Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini istemekteydiler. Terrell bir Amerikan müdahalesinin tek amacının, Amerikan çıkarlarının korunması olması gerektiğini ve bunun ötesine geçilmemesini savunmaktaydı (NARA, M-46, Jan. 7, 1896).

Öte yandan, Babiâli'nin Harput ve Maraş'taki zararlar nedeniyle tazminat ödemeye yanaşmaması, zaten kamuoyu ve Kongre baskısı altında bulunan ABD Hükümeti'ni daha etkili adımlar atmaya yöneltti. Mart 1896'da Terrell'den, Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmlara ve İstanbul çevresindeki askeri birliklere ilişkin ayrıntılı bilgi isteyen Hükümet, muhtemel bir müdahalenin işaretlerini verdi. Ulaşabildiği bilgileri Washington'a yollayan Terrell, müdahale olacaksa amacının ve sınırlarının çok iyi tespit edilmesi konusundaki görüşlerini tekrarladı (NARA, M-46, Mar. 9, 1896).

ABD Hükümeti'nin, sadece Akdeniz'deki bazı limanlara savaş gemisi göndermesi Amerikan misyonerleri tarafından tepkiyle karşılandı. Hatta bazı misyonerler, Elçi Terrell'in, yazdığı raporlarla İstanbul'a bir Amerikan müdaha-

lesini önlediğini ileri sürdüler ve onu ABD Kongresi üyelerine şikâyet ettiler. Bunun üzerine Terrell, 30 Temmuz 1896'da Washington'a ayrıntılı bir rapor göndererek, Ermeni sorunu, misyonerler ve müdahale hakkındaki görüşlerini ortaya koydu. Raporda, Amerikan misyonerlerinin yüzyıllardır Türklerle barış içinde yaşayan Ermenilere özgürlük ve isyan fikirlerini aşılayarak, en çok İngiltere'nin çıkarlarına hizmet ettiklerini vurgulayan Terrell, şu görüşlere yer verdi:

"... İngiltere, Amerikan okullarının Ermeniler üzerindeki etkisini yakından takip etmekte ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ileride kurulabilecek bağımsız bir Protestan Ermeni devletinin, Rusya'nın güneye inmesini engellemek için kullanılabileceğini düşünmektedir... Amerikan misyoner örgütleri, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunmasını isteyerek ve Amerikan kamuoyunu bu yönde manipüle ederek, en çok İngilizlerin çıkarlarına hizmet etmektedirler. Zaten bu yöndeki direktifleri de İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi'nden almaktadırlar... Çünkü İngiltere, Rusya'nın engellemesiyle, İstanbul'a bir müdahalede bulunamamaktadır. Bunun için ABD'yi kullanmak istemektedir. Çanakkale Boğazı önünde bekleyen İngiliz savaş gemilerinin, Rusya'nın isteğiyle bölgeden ayrılmasından hemen sonra bana gelen Amerikan misyonerleri, Washington'un daha sert bir politika izlemesini sağlamamı istediler. Sanki İngiltere Büyükelçisi'nin isteklerini yansıtır gibi konuşuyorlardı. Benim akılcı ve uzlaşmacı politikalar izlenmesini tavsiye etmemse misyonerleri çok kızdırdı. Beni, ABD'nin İstanbul'a müdahale etmesini önlemekle itham ettiler... İstanbul'daki bir Amerikan Elçisi, eğer Amerikan misyonerlerinin tavsiyelerine göre diplomasi yapıyorsa, kesinlikle İngiltere'nin isteklerini yerine getirmektedir... Doğu'daki olaylar yüzünden İstanbul'a dönen Amerikalı misyonerler, bugünlerde geri dönüp, zavallı Ermenilere

yardım etmek istediklerini söylemektedirler. Bunların bölgeye geri dönmelerini isteyen tek güç İngiltere'dir. Çünkü İngiltere, ABD'yi "Doğu Sorunu"'nın içine çekmek istemektedir..." (NARA, M-46, Jul. 30, 1896).

ABD Elçisi'nin bu gerçekçi değerlendirmeleri, yoğun kamuoyu baskısı altındaki ABD Hükümeti'ni çok fazla etkilemedi. Diğer taraftan, 1896 yazında Ermeni ihtilalcisi oldukları öne sürülen bazı Amerikan vatandaşı Ermenilerin Osmanlı makamları tarafından tutuklanması ve ABD'nin tazminat taleplerinin Babıâli tarafından sürekli geri çevrilmesi, Amerikan kamuoyunun baskılarını daha da artırmıştı. ABD Dışişleri Bakanı Olney, ardı ardına yolladığı talimatlarla Terrell'den, öncelikle tutuklu bulunan Amerikan vatandaşlarının serbest bırakılmasını, ardından da tazminat ödenmesini sağlamasını istemekteydi. Bu durum karşısında Ağustos ortasında II. Abdülhamid'le görüşmek isteyen Terrell, Sultan'ın bir haftalık randevularının dolu olduğu gerekçesiyle geri çevrilince, pasaportunu alıp ülkeden ayrılmanın, ilgisiz Osmanlı yöneticilerine iyi bir ders olacağını Olney'e bildirdi. Ayrıca, tazminat alınması için Rodos'un işgal edilmesini ya da güçlü bir filonun Girit çevresine gönderilmesini de Washington'a önerdi (NARA, M-46, Aug. 17, 1896). Ancak, İstanbul'da Ermenilerin Osmanlı Bankası'na baskın düzenledikleri ve çok kanlı olayların yaşandığı bir ortamda, Washington Terrell'in İstanbul'dan ayrılmasına izin vermedi (NARA, M-46, Aug. 27, 1896).

e. Sorunun Çözülmesi Süreci

1896 sonbaharından itibaren ABD, tazminat konusunu tekrar gündeme getirmeye başladı. Fakat ABD'ye tazminat ödenmesinin, olaylar sırasında çok daha büyük zararlar gördüklerini iddia ederek tazminat talebinde bulunan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya emsal teşkil edebileceğini düşü-

nen Babiâli bu ödemeyi yapmaktan kaçındı (NARA M-46, Nov. 16, 1896). Bunun üzerine 1901'e kadar sürecektir zorlu bir pazarlık dönemine girildi. ABD tarafının tazminat ödenmesi için bastırdığı, Babiâli'nin ise çeşitli bahaneler öne sürerek ödeme yapmaya yanaşmadığı bu süreç, zaman zaman yeni gerginliklerin doğmasına da sahne oldu.

Aralık 1896 başında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bir nota sunan Elçi Terrell, bir kez daha tazminat isteklerini yineledi. Babiâli, bu notaya bir cevap yollamayınca, 3 Aralık'ta Tevfik Paşa ile görüşen Terrell, o gün saat 12'ye kadar bir cevap alamadığı takdirde, Osmanlı Hükümeti ile müzakere imkânının ortadan kalktığını Washington'a bildireceğini ifade etti. Bunun üzerine Babiâli, yuvarlak cümleler içeren ve herhangi bir yükümlülük altına girilmeyen cevabi bir notayı ABD Elçiliği'ne sundu (NARA, M-46, Dec. 3, 1896).

Somut bir adım bekleyen Amerikan tarafı bu cevaptan tatmin olmadı. 23 Aralık'ta Hariciye Nazırı ile bir kez daha görüşen Terrell'e, Amerikan taleplerinin kabul edilmesinin güç olduğu, çünkü bunu gören Avrupa devletlerinin, kendi taleplerinin de kabul edilmesi için baskı yapmalarından çekinildiği ifade edildi (NARA, M-46, Dec. 23, 1896). Babiâli'nin tutumunda bir değişiklik olmadığını gören ABD, *Bancroft* savaş gemisini 1897 başında İzmir limanına yolladı. Babiâli, geminin İstanbul'a gelmesine izin vermeyince, *Bancroft* İzmir'de beklemeye devam etti (NARA, M-46, Jan. 12, 1897). ABD Hükümeti bu geminin varlığının, tazminatın ödenmesi sürecini hızlandıracağını varsaymaktaydı. Ama, gelişmeler bu yönde ilerlemedi.

Tazminat konusu bir yıl daha sürüncemede kaldıktan sonra, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'dan savaş tazminatı almasının kesinleşmesiyle, Kasım 1897'de tekrar gündeme geldi. İstanbul'a yeni atanan ABD Elçisi James B. Angell, hazır Osmanlı

hazinesinde para bulunmaktayken, istedikleri paranın ödenmesi için çabalarını yoğunlaştırdı. 22 Kasım'da Babiâli'ye bir nota veren Angell, Harput ve Maraş'ta meydana gelen zararlar için toplam 22.380 lira ödenmesini talep etti (NARA, M-46, Dec. 1, 1897).

Fakat, Rusya ABD'den daha önce davranmış ve 1877-78 savaşıdan kalan 1.230.000 liralık savaş tazminatının ödenmesi için Babiâli üzerinde kurduğu baskı sonucunda, 750.000 liralık bir ön ödemenin yapılması konusunda Sultan'dan söz almıştı. Böylece Angell'in ifadesiyle, "Yunanistan'dan alınan paranın, ABD'ye ödenmesi planı suya düşmüş oluyordu." (NARA, M-46, Apr. 13, 1898). Öte yandan, Yunanistan'ın savaş tazminatını Osmanlı Bankası üzerinden ödemesini sağlamaya çalışan Fransa da, bu paraya el koyarak, kendi talep ettiği tazminat miktarının bir kısmını elde etmeyi hedefliyordu. Osmanlı Devleti ise Temmuz ve Ağustos 1898'de yaptığı iki açıklamayla, Ermeni olayları sırasında yabancılara verilen zararlardan Osmanlı askerlerinin sorumlu olmadığını, dolayısıyla tazminat taleplerinin karşılanmayacağını açıklıyordu. Bütün bu gelişmeler, ABD Elçisinin Washington'dan, tazminatın ödenmesi için silahlı güç kullanılmasını istemesine yol açtı. Angell'e göre, İzmir'e gönderilecek güçlü bir filo İzmir gümrük gelirlerine el koyabilir, böylece tazminat sorunu tek damla kan akıtılmadan çözümlenmiş olurdu. (NARA, M-46, Aug. 4, 1898).

ABD Hükümeti, Avrupa devletleriyle karşı karşıya gelmek istemediğinden Angell'in bu önerisine sıcak yaklaşmadı. 1898 sonunda İstanbul'a atanan yeni elçi Oscar Strauss'tan da, tazminatın ödenmesi için diplomatik girişimlerde bulunması istendi. Strauss, bir yandan tazminat konusunda ısrarcı bir tutum sergilerken, bir yandan da abartılı bulduğu miktarın düzeltilmesi için çaba göstermeye başladı. Harput ve Maraş okullarının müdürleriyle yazışmalarda bulunan Strauss, gerçekten de talep edilen mikta-

rın, uğranılan zarardan %25 daha fazla olduğunu gördü. Bunun üzerine, Babiâli ile yaptığı görüşmelerde eskisine göre daha az bir miktarı talep etti (NARA, M-46, Nov. 9, 1898).

Strauss'un, ne Babiâli ne de Sultan'la yaptığı görüşmeler olumlu sonuç verdi. ABD'nin tazminat talebinin peşini bırakmaması üzerine, 1899 Eylülünde II. Abdülhamid ödemeyi yapılacağını Strauss'a bildirdi. Ancak, hazineye para bulunmadığını ifade eden Sultan, Amerikan Cramps şirketiyle, savaş gemisi alımı konusunda bir pazarlık yaptıklarını, Osmanlı Devleti'nin isteğiyle, tazminatın bu şirket tarafından ABD'ye ödeneceğini de sözlerine ekledi (NARA, M-46, Sep. 23, 1899).

Sultan'ın bu dolaylı yoldan ödeme planı ABD'de sıcak karşılanmadı. Üstelik, Cramps şirketiyle yapılan pazarlıkların uzaması parayı bir ân önce almak isteyen ABD Hükümeti'ni sabırsızlandırıyordu. 1898'de İspanya ile yaptığı savaştan genişleyerek galip çıkan ABD siyasetinde hâkim olan yayılmacı ve emperyalist fikirler, Washington'u tazminat konusunda daha sert adımlar atmaya yöneltiyordu. Yayılmacı ve sertlik yanlısı politikalarıyla tanınan ABD Başkanı McKinley, Nisan 1900'de, Dışişleri Bakanı Hay'e tazminat sorununun bir ân önce çözülmesi için kesin talimat verdi. Hay'in isteği üzerine 24 Nisan 1900'de, tazminatın ödemesi ve yıkılan okul binalarının tamir edilmesine izin verilmesi için Babiâli'ye bir nota veren Elçilik Maslahatgüzarı Griscom, yine oyalayıcı bir cevapla karşılaştı (NARA, M-77, Apr. 24, 1900; M-46, Apr. 26, 1900).

Dışişleri Bakanı Hay, 21 Mayıs'ta Griscom'a bir talimat daha yollayarak Babiâli'den ödemenin yapılmasını talep etmesini istedi. Babiâli, Cramp Şirketiyle yapılan pazarlığın sonucunun beklendiğini belirterek yine ödemeye yanaşmadı (NARA, M-77, May 21, 1900; M-46; Jun. 4, 1900).

Diplomatik yollardan yapılan girişimlerle tazminatın

ödenmediğini gören ABD Hükümeti Aralık ayında, Kentucky kruvazörünü İzmir limanına gönderdi. Silahlı bir müdahalede bulunmak yerine, geminin bir tehdit unsuru olarak tutulması kararlaştırılmıştı. Bu tehdit, Sultan tarafından fark edildi. Kentucky'nin üst düzey subaylarını İstanbul'a davet eden II. Abdülhamid, 10 Aralık'ta verdiği bir akşam yemeğinde bu subaylarla samimi bir diyalog kurarak, geliş nedenlerini anlamaya çalıştı (NARA, M-46, Dec. 12, 1900). Tazminatın ödenmemesi halinde, ABD'nin kuvvet kullanmaya kararlı olduğunu anlayan Sultan, sorunu biraz daha sürüncemede bıraktıktan sonra Haziran 1901'de 19.000 sterlin miktarında bir tutarı ABD Elçisi'ne ödedi (NARA, M-46, Jun. 12, 1901).

Tazminat sorununun çözülmesiyle varılan rahatlatma ortamı uzun sürmedi. Osmanlı Hükümeti'nin, 1904 başından itibaren, Ermeni isyanlarına karışan bazı ABD vatandaşı Ermenileri tutuklaması, Ermeni isyancıların üs olarak kullandığı Amerikan okullarından bazılarını kapatması ve olaylarda zarar gören okulların tamiri için gerekli izni vermemesi, Washington ile İstanbul'un arasını tekrar açtı. ABD Elçisi John G. A. Leishman, Babiâli'ye birkaç kez nota vererek, sorunun çözülmesine çalıştı. Fakat, daha önceki sorunların aksine ABD Hükümeti, bu kez diplomatik müzakereler sürecini fazla uzun tutmadan, hemen sonuç alma taraftaydı.

ABD Elçisi'nin Nisan 1904'te, Babiâli'nin ABD'nin taleplerini kabul etmemekte direndiğini bildirmesinden hemen sonra ABD Başkanı Karayibler'deki güçlü ABD filosuna, Akdeniz'e harekete geçmesi emrini verdi. Beş savaş gemisinden oluşan filo altı hafta içinde bölgeye intikal ederek, Atina limanında demirledi. Bu süre zarfında iki kez Sultan'la görüşmek isteyen Leishman'ın talepleri reddedildi. Bunun üzerine sorun 5 Ağustos'ta, Başkan Roosevelt tarafından toplantıya çağrılan ABD Bakanlar Kurulu'nda gö-

rüşüldü. Toplantıda Roosevelt, ABD filosunun İzmir'e giderek limandaki binaları bombalamasını istedi. Dışişleri Bakanı Hay ise, gemilerin İzmir'e gitmesiyle yapılacak bir güç gösterisinin yeterli olduğunu, bombalamanın sorunların daha da artmasına neden olabileceğini belirterek, Başkan'ın isteğine karşı çıktı. Hararetli tartışmalardan sonra, donanmanın İzmir'e gönderilmesi, Babıâli'nin bir çözüme yanaşmaması halinde ise bombalamanın başlatılmasına karar verildi (Hourian, 1979: 49).

Toplantıda alınan karar doğrultusunda Leishman'a bir talimat yollayan Dışişleri Bakanı Hay, filonun birkaç gün içinde İzmir'e hareket edeceğini, Osmanlı Hükümeti ile son kez tatmin edici bir çözüm için müzakere etmesini, bir sonuç alamaması halinde, derhal İstanbul'u terk etmesini istedi (NARA, M-77, Aug. 8, 1904).

Amiral Theodore F. Jewell komutasındaki Amerikan filosu 12 Ağustos'ta İzmir önünde demirledi. Durumun hassasiyetini gören Osmanlı Devleti, Amerikan vatandaşı Ermenilerin serbest bırakılacağı ve Amerikan okullarının eskisi gibi eğitimlerine devam edebileceği yönünde garanti vermek zorunda kaldı. Bu garantinin alınmasından sonra Amerikan savaş gemileri 15 Ağustos'ta İzmir'den ayrıldılar (Hourian, 1979: 50).

Bu olay, Osmanlı-ABD ilişkilerindeki gerginliğin ulaştığı en üst nokta oldu. 1904-1914 döneminde de, yine Ermeni sorunu ve bununla bağlantılı olan misyoner istekleri dolayısıyla bazı diplomatik gerilimler yaşansa da, hiçbir zaman 1890-1904 dönemindeki yoğunluk tekrarlanmadı.

Ç. ULUSAL AYAKLANMALAR KONUSUNUN OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİ AÇISINDAN SONUÇLARI

Osmanlı Devleti'nde çıkan ulusal ayaklanmalar sırasında, ABD Hükümeti'nin ve Amerikan vatandaşlarının takındık-

ları tutum dolayısıyla ortaya çıkan durum, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini ve genel olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimini yakından etkilemiştir. Bu etkiler üç madde halinde ele alınabilir:

Birincisi, ulusal ayaklanmalar konusuyla doğrudan bağlantılı olan Amerikan misyonerlerinin ve bazı Amerikalı diplomatların ABD kamuoyunda yürüttükleri propagandanın bir sonucu olarak ABD'deki Türk imajının, son derece olumsuz bir biçimde şekillenmesidir. Türk imajındaki olumsuz yönlerin, ABD kamuoyunda ilk kez ortaya çıkışını Berberi savaşları ve Yunan isyanı gibi, ilişkilerin başlangıç dönemine rastlayan tarihlere kadar götürmek mümkündür (Cathcart, 1955: 314). Fakat, bu iki olay sırasında oluşan ve Türk ve İslam karşıtı öğeler içeren imaj dönemsel olmuş, uzun süre başka bir malzemeye desteklenmediği için süreklilik kazanmamıştır. Kaldı ki, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, artan ticaret, Amerikan misyonerlerinin ve gezginlerinin Osmanlı Devleti'nde rahatça hareket edebilmeleri, Tanzimat ve Islahat Fermanları, Macar mültecilerinin Osmanlı Devleti'nde gördükleri konukseverlik gibi konular Türk imajının başlangıçtaki olumsuz öğelerden arınmasını sağlamıştır.

1830-1865 döneminde ABD'de yayınlanan kitaplarda ve basın organlarında Osmanlı Devleti ile ilgili yazılanlar, genellikle kültürel, ticari, sosyolojik ve dini değerlendirmelerdir. Siyasi konulara hemen hemen hiç temas edilmezken, Harem, Doğu'nun büyüğü, Türk Hamamı, afyon kullanımı, kahvehaneler, Filistin ve Mısır'ın zenginlikleri gibi sıradan okuyucunun ilgisini çekebilecek konulara ağırlık verilmiştir (Wines, 1832: passim; De Kay, 1833: passim; Brown, 1842: 498; Colton, 1860: passim; Lynch, 1849: passim; Olin, 1854: passim; Wise, 1857: passim).

Bu gizemli oryantal imaj, Girit isyanı ile başlayan ve Ermeni sorunu sırasında doruğa ulaşan Osmanlı-Amerikan

gerginlikleri döneminde sarsılmıştır. Bu dönemde, izleri uzun yıllar silinemeyecek bazı olumsuz kalıplar Amerikan literatürüne girmiştir. Bunların başında "Korkunç Türk" kalıbı gelir. Amerikan misyonierleri tarafından yaratılan bu kalıba göre, Türkler, dini bakımdan hoşgörüsüz, ülkesindeki azınlıklara zulmeden, geri kalmış, hastalıklı, yabancı-lara tahammül gösteremeyen ve yeniliklere kapalı bir halktır (Bliss, 1896: 84; Cox, 1882: 118-131; Dwight, 1901: passim). "Korkunç Türk" kalıbı, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da, Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemeye devam etmiştir (Trask, 1970: 43-44).

İkincisi, ulusal ayaklanmalar sırasında yaşanan gerginlikler dolayısıyla, iki ülkenin daha yakın bir siyasi ilişki içine girememesidir. Sultan Abdülaziz'le birlikte, Osmanlı Devleti ile ABD arasında daha sıcak ilişkiler kurulması gündeme gelmiş, Amerikan İç Savaşı sırasında Babiâli'nin Kuzey'e yaptığı jestlerle, bu yönde olumlu adımlar atılmıştır. Bu çabalar, ileride ele alınacağı gibi Avrupa dışından bir müttefik arayışları içinde olan Sultan II. Abdülhamid döneminde doruğa ulaşmıştır. Fakat, özellikle Bulgar ve Ermeni sorunları dolayısıyla ortaya çıkan durum ve ABD'nin XIX. yüzyılın sonundan itibaren izlediği emperyalist dış politika bu çabaların başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır.

Üçüncüsü, ulusal hareketlere temelde ideolojik, zaman zaman da lojistik destek veren Amerikan misyonierlerinin, Osmanlı Devleti'nin gözünde sakıncalı kişiler olarak görül-meye başlamasıdır. Ülkeye geldikleri ilk yıllarda, saygıdeğer din adamları olarak itibar gören, kendilerine okul, hastane, misyon gibi her türlü kurumu açmada kolaylık gösterilen bu kişilerin, Bulgar ve Ermeni olaylarına karışmaları, Amerikan basınına yolladıkları makalelerde Sultan'ı, Babiâli'yi ve Osmanlı askerini olabildiğince eleştirmeleri, Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir.

1880 sonrasında, misyonerler üzerindeki denetim artırılmış, bu durum misyonerleri ve ABD'yi rahatsız etmiş ve ilişkilerin seyrine olumsuz biçimde yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin misyonerlerden duyduğu rahatsızlık o kadar artmıştır ki, misyonerler potansiyel tahrikçiler olarak görülmüş, ülkeye kendi kullanımları için daktilo ve teksir makinesi gibi aletleri sokmaları bile zaman zaman yasaklanmıştır.

Misyonerler ve misyoner okulları hakkında oluşan bu olumsuz kanı, Türkiye Cumhuriyeti'ne de miras kalmış, Anadolu'daki bazı misyoner okulları kapatılmış ya da kapanmaya zorlanmıştır. Her ne kadar, I. Dünya Savaşı sonrasında, İstanbul'da görev yapan bazı Amerikan diplomatları bu olumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalışmışlarsa da, daha çok ekonomik ilişkilerin düzelmesini hedefleyen bu girişimler, misyonerler hakkındaki kanının düzelmesine yardımcı olmamıştır (Bryson, 1974: 451-453). Esasen, ülkedeki gayrimüslim unsurların, genel nüfus içindeki oranının çok aza inmesinden sonra faaliyet alanları daralan misyonerler de, 1920'lerin ortalarından itibaren Türkiye'den ayrılmışlardır (Kohn, 1933: 145-146).

III. YÜKSELEN SİYONİZM VE ABD

1492'de İspanya'dan kaçan Yahudilerin bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınmış ve Osmanlı millet sistemi içerisinde diğer Osmanlı tebaası gibi yaşamaya başlamışlardı. Osmanlı Yahudilerinin, İzmir, İstanbul, Selanik gibi ticaret kentlerinin yanı sıra, Filistin bölgesine de yerleşmelerine izin verilmişti. Bu çerçevede Filistin'e yerleşen Yahudiler Yishuv adı verilen küçük birimlerde yaşamaya başlamışlardı. Filistin'deki Yahudi nüfusu, XVIII. yüzyılda Doğu Avrupa'da güç kazanan dinci Hassidim hareketinin etkisiyle artmış, hacı olmak için bölgeye gelen Hassidik'lerin bir kısmı Fi-

listin'e yerleşmişlerdi (Öke, 1990: 41).

Dini amaçlı yerleşimler Osmanlı Devleti'ni ve bölgede yaşayan diğer unsurları rahatsız etmemişti. Çünkü, Yahudilerin genel nüfus içindeki oranı çok alt düzeydeydi. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Avrupa ve Balkanlar'da güç kazanan milliyetçi eğilimler, bir yandan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü sarsan ayaklanmalara dönüşürken, bir yandan da bu bölgelerde yaşayan Yahudilere karşı ırkçı eylemler olarak şekillendi. Yunanistan, Romanya, Bulgaristan gibi bölgelerde, baskılara maruz kalan Müslümanlar'la aynı kaderi paylaşan Yahudiler, tıpkı Müslümanlar gibi Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başladılar (Shaw, 1991: 190-191).

Osmanlı topraklarına Yahudi göçü, antisemit eylemlerin tüm Doğu Avrupa'ya yayılması ve yurtsuz Yahudi halkına bir yurt bulma hedefini güden Siyonistlerin faaliyetleri sonucunda XIX. yüzyılın son çeyreğinde hızlandı. Kitlesel olduğu kadar, arkasında siyasi amaçlar da bulunan göç dalgaları İstanbul'da rahatsızlık doğurdu. Babıâli zaman zaman göçe destek olan Avrupa devletleriyle karşı karşıya kaldı.

Avrupa Devletleri kadar ABD de, Yahudi konusuyla yakından ilgilenmekteydi. Konu 1880'lerde Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin önemli başlıklarından biri haline geldi. İstanbul ile Washington arasında bu konuyla ilgili ilişkiler, aşağıda kitlesel göçlerden (aliyah) önce ve sonra olarak, iki altbaşlık halinde incelenecektir.

A. ALIY AHLARDAN⁶ ÖNCE ABD'NİN YAHUDİLER'E BAKIŞI

Amerikan misyonerlerinin, Hristiyanlar tarafından kutsal sayılan Filistin'e gelişleriyle Yafa ve Kudüs'te yürüttükleri

6 Aliyah Filistin'e kitlesel Yahudi göçü anlamına gelir.

faaliyetlere önceki bölümlerde değinilmişti. Misyonerlerin yanı sıra Amerikalı gezginler, maceraperestler ve bilimadamları da Filistin'i sıkça ziyaret etmeye başlamış, bunun bir sonucu olarak Yafa ve Kudüs'te Amerikan konsoloslukları açılmıştı. Filistin'deki Amerikan konsolosları 1860'a kadar bölgede yaşayan Yahudilerle ilişkilerini en alt düzeyde tutmuşlar, Washington'un hassasiyetle yürüttüğü 'karışmama' politikası çerçevesinde, Osmanlı-ABD ilişkilerinde siyasi bir bunalıma yol açabilecek adımlar atmaktan kaçınmışlardı. Fakat, ABD dış politikasında yayılmacı ve genişlemeci eğilimlerin güç kazanmasına paralel olarak, Filistin'deki ABD etkinliği de artmaya başladı (Kark, 1994: 231).

ABD'nin Kudüs Konsolosu Page, 1860'tan itibaren Filistin'de yaşayan Osmanlı vatandaşı Yahudileri himayesi altına almaya ve onlara *protégé* belgeleri dağıtmaya başladı. Page böylece, İngiltere, Rusya ve Fransa gibi, ABD'nin de Filistin'le ilgili konularda sözü geçen devletler arasında yer almasını istiyordu. Ancak Babîâli Page'in bu hareketini hoş karşılamadı. ABD Elçisi James Williams nezdinde yapılan girişimler neticesinde, Kudüs Konsolosu 1861'de görevden alındı. Page'in yerine geçen Beaubocher, Osmanlı vatandaşlarını himaye altına almaktan kaçınmakla birlikte, bölgeye gelen Polonya, Almanya, Fas ve Sırbistan Yahudilerine *protégé* belgeleri dağıttı. Bu durum Babîâli'de rahatsızlığa neden olduysa da, miktarın çok olmaması ve Osmanlı vatandaşlarının dışarıda bırakılması gibi nedenlerle konunun üzerine gidilmedi (Kark, 1994: 233).

1870'lerde Romanya, Moldavya ve Eflak'ta hız kazanan antisemit hareketler, Amerika'daki Yahudi topluluklarının çabaları sonucunda Washington'un gündemine sokuldu. 1871'de 134.000 kişilik bir Yahudi nüfusuna sahip olan Romanya'da, bağımsızlığa giden süreç içinde Müslümanlar'a olduğu kadar Yahudilere de baskılar uygulanmaktaydı.

İşlerinden atılan, mülk edinmelerine izin verilmeyen ve yaşadıkları yerlerden göçe zorlanan Yahudilerin maruz kaldığı baskılar, Amerikan basınında yer aldıkça kamuoyunda oluşan hava ABD Hükümeti'nin konuya yaklaşımında etkili oldu (Shaw, 1991: 191-192).

Henüz harita üzerinde Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmaya devam eden bu bölgelerdeki olaylar dolayısıyla, ABD Dışişleri Bakanı Hay Babiâli'nin muhatap alınmasına karar verdi. Hay'ın talimatıyla, 19 Ağustos 1872'de Hariciye Nazırı Vekili Safvet Paşa ile bir görüşme yapan ABD Elçisi Boker, ABD Hükümeti'nin, Yahudilerin maruz kaldıkları muameleden rahatsızlık duyduğunu ve Babiâli'nin gerekli önlemleri almasını istediğini ifade etti. Adalet Divanı Başkanı olan ve Cemil Paşa'nın göreve başlamasına kadar Hariciye Nazırlığına vekalet eden Safvet Paşa'nın, konu hakkında fazla bilgiye sahip olmadığını gören Boker, bu kez Hariciye Nezareti Müsteşarıyla görüştü. Müsteşar, Yahudi karşıtı olaylarla ilgili haberlerin Avrupa gazetelerinde yayınlanmasından hemen sonra, Babiâli'nin Romanya Hükümeti'ne bir nota vererek, gerekli önlemlerin alınmasını istediğini bildirdi (NARA, M-46, Aug. 20, 1872).

Boker, temaları sonucunda Osmanlı Devleti'nin Romanya üzerindeki denetiminin en alt düzeyde olduğuna kanaat getirdi ve Washington'a yolladığı raporunda, "büyük devletlerin kıskançlıkları ve Rusya'nın müdahaleleriyle, taşrayla bağları hergün zayıflayan Babiâli'nin" Romanya'da işlenen suçlar nedeniyle itham edilemeyeceğini savundu. Boker'e göre, ABD eğer Romanya'daki Yahudilerin durumlarının düzeltilmesini istiyorsa, İstanbul'a değil, Bükreş'e ya da St. Petersburg'a müracaat etmeliydi (NARA, M-46, Aug. 20, 1872).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Yahudi konusu bir kez daha gündeme geldi. Rus Ordusu'nun Bulgaristan'ı işgali sırasında Türklere yardımcı oldukları gerek-

çesiyle, Bulgar milliyetçileri tarafından düşman ilan edilen Yahudiler, Müslümanlarla birlikte katlediliyorlardı. Aynı anda Sırbistan'da da, Yahudilere karşı kitlesel katliamlar yürütölmekteydi. Savaşın sona ermesiyle, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Rusya'dan gelen binlerce Yahudi Osmanlı Devleti'nin sınırlarına yığıldı. İnsani nedenlerle hareket eden Babiâli, Müslümanlarla birlikte kaçan bu halka kapılarını açtı (Shaw, 1991: 192-193).

Bu durum, ABD'de faaliyet gösteren Yahudi örgütleri tarafından dikkatle ve endişeyle izlenmekteydi. 1877 Mayıs'ında, ABD Dışişleri Bakanı Evarts'a bir mektup yollayan Amerikan Yahudileri Temsilciler Kurulu Başkanı, Osmanlı ülkesine göç eden Yahudilerin, ABD tarafından korunmasını istedi. 1860'tan itibaren bu yönde eğilimler sergileyen ABD Hükümeti Osmanlı Devleti'ndeki tüm Amerikan konsoloslarına, Yahudilere *protégé* belgesi dağıtılması talimatını verdi (NARA, M-77, May 28, 1877).

Amerikan konsolosları verilen bu talimatın gereğini yerine getirirlerken, Kudüs Konsolosu De Hass, bölgeye gelen 500 Yahudi ailesinin yanı sıra, Osmanlı vatandaşı Yahudileri de himayesine almaya başladı. Bu durum Babiâli tarafından hoş karşılanmadı. Bunun üzerine ABD Elçisi Maynard, De Hass'dan bu faaliyetine son vermesini istedi (NARA, M-46, Jun. 26, 1877). Maynard'ın talimatı üzerine Osmanlı makamlarıyla görüşen De Hass, yaptığı işin hatalı olduğunu kabul ederek Osmanlı vatandaşı Yahudileri *protégé* listesinden sileceğine söz verdi. Fakat De Hass'ın başka bir nedenden dolayı görevden alınmasından sonra yerine geçen Wilson'un, söz konusu uygulamayı devam ettirmesi üzerine, Babiâli 21 Kasım 1877'de ABD Elçiliği'ne bir nota vererek Wilson'un uyarılmasını istedi (NARA, M-46, Dec. 19, 1877).

Maynard'ın bir kez daha harekete geçerek bu kez Wilson'u uyarmasıyla, Osmanlı vatandaşları ABD Konsolosu-

nun *protégé* listesinden çıkartıldı. Bu hareket Babîâli tarafından memnuniyetle karşılandı. Şubat 1878'de ABD Dışişleri Bakanı Evarts ile görüşen Washington Elçisi Aristaki Bey, ABD Hükümeti'nin bu tutumunu, iki ülke arasındaki iyi ilişkilere duyulan saygının bir göstergesi olarak yorumladı (NARA, T-815, Feb. 12, 1878; M-46, Feb. 28, 1878).

Protégé sorunun çözülmesi ve savaştan hemen sonra göçün yavaşlamasıyla, Yahudi konusu bir süre için Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gündeminden çıktı. Ama 1881'de başlayan ve öncekilere göre daha geniş çaplı ve düzenli olan göçler sonucunda, bu konu iki ülke ilişkilerinde yeniden önemli bir yer işgal etmeye başlayacaktır.

B. YAHUDİLERE BİR YURT BULUNMASINDA ABD'NİN KATKILARI

Berlin Antlaşması'yla, bağımsızlıklarını kazanan bazı Balkan devletlerinin, topraklarındaki Müslüman ve Yahudi tebaaya Hristiyanlarla eşit haklar vermeleri, bunların kamu hizmetlerinden ve dini özgürlüklerden kolayca yararlanmaları kabul edilmişti. Antlaşmayla getirilen bu düzenleme sayesinde bir süre için rahatlayan Balkan Yahudileri, 1880'lerin başından itibaren Bulgaristan, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'da tekrar baskılara maruz kalmaya başladılar (Shaw, 1991: 193-194).

Balkanlar'da, Rusya'da ve Doğu Avrupa'da yeniden yükselen antisemitizm, bir yandan Yahudilerin kitleler halinde güvenli bölgelere göç etmelerine neden olurken, öte yandan da Yahudilere bir yurt bulma amacı güden Siyonist hareketin güçlenmesine ve taraftar kazanmasına yol açtı. Bu dönemde Siyonistler arasında en göze çarpan grup olan Siyon Aşıkları (*Hovévé Zion*), liderleri Yehuda Leib Pinsker'in yoğun faaliyetleri sonucunda Rusya ve Doğu Avrupa'da önemli bir etkinlik sağlamıştı. Pinsker, Yahudi sorununun

çözümünün Filistin'in kolonizasyonunda yattığına inanmaktaydı. Bölgede yerleşen Yahudilerin sayısının artması, Filistin'in bir yurt haline getirilmesi için ileride başvurulacak diplomatik çabalara zemin hazırlayacaktı (Öke, 1990: 38-40).

Siyonistlerin, Osmanlı Devleti'nin Filistin'i Yahudi kolonizasyonuna açması için sürdürdükleri çabalara, 1881'den itibaren farklı bir boyut eklendi. Önceleri, daha çok İngiltere'nin bu konuda Babilî'ye baskı yapmasını isteyen Siyonistler, ABD'de güçlü ve siyasetçiler üzerinde etkili bir taraftar kitlesinin ortaya çıkmasına paralel olarak ABD Hükümeti'nin de kendilerine yardımcı olması için çaba sarf etmeye başladılar. Bu çerçevede, Kasım 1881'de İstanbul'daki ABD Elçisi Wallace ile görüşen W. J. Alexander adlı zengin bir Yahudi, Rusya ve Doğu Avrupa'daki baskılardan kaçan Yahudilere, Anadolu'da tarım yapabilecekleri bir bölgede iskân izni verilmesi için Babilî nezdinde girişimlerde bulunmasını istedi. Hükümeti'nin konuya sıcak yaklaştığını bilen Wallace derhal harekete geçerek Yıldız Sarayı'ndan Reşid Bey'e hitaben bir mektup yazdı. Mektubunda Washington'un söz konusu projeyi desteklediğini ifade eden ABD Elçisi, Alexander'ın Saray ve Babilî'de bazı görüşmeler yapmasını da sağladı. Alexander'ın bu girişiminden bir sonuç alınmasa da ertesi yıl yoğunlaştırılacak faaliyetler için bir zemin yoklaması yapılmış oldu (NARA, M-46, Nov. 19, 1881).

Rusya'daki *pogrom*'lardan kaçan Yahudilerin, 1882 ilkbaharından itibaren Osmanlı topraklarına yoğun biçimde göç etmelerinden sonra, ABD Elçiliği'ne yapılan müracaatların sayısında artış yaşandı. Haziran ve Temmuz aylarında, aralarında bir yıl önce Wallace'la tanışan Alexander, Romanya Yahudileri adına hareket eden M. Ascher ile Moyer Weinberg ve Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi fikrinin en önemli savunucularından İngiliz hayırsever Lawrence

Oliphant'ın da bulunduğu çok sayıda temsilci Wal-lace'ın yardımını istedi. Temsilciler Wallace'tan, göç eden Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmeleri, buna izin verilmezse, başka bölgelerde 500 ailelik koloniler kurmak için toprak satın alabilmeleri, beş yıl için her türlü vergiden muaf tutulmaları ve kendilerini en yakın köy, kasaba veya limana bağlayacak yollar yapmalarına izin verilmesi için Babiâli ile görüşmesini istiyorlardı (NARA, M-46, Jun. 8, 1882; Jul. 11, 1882).

Bu arada ABD'deki Yahudi örgütleri de boş durmuyor, ABD Hükümeti'nin kolonizasyona destek vermesi için yoğun çaba gösteriyorlardı. ABD Dışişleri Bakanı Frelinghuy-sen, Wallace'a gönderdiği bir talimatta bu çabalardan söz ederek, Hükümeti'nin Yahudilerin Filistin'de koloni kurabilmelerini, hatta bu iş için kutsal topraklarda bir bölgenin Osmanlı Devleti'nden satın alınması fikrini desteklediğini ifade etmekteydi (NARA, M-77, Jun. 20, 1882).

ABD Dışişleri Bakanı'nın aksine Elçi Wallace, Yahudiler için Filistin'de bir bölgenin satın alınmasının mümkün olmadığını farkındaydı. Ona göre, bu fikrin hayata geçirilmesi mümkün gözükmemekle birlikte, İstanbul sokaklarını dolduran binlerce Yahudi göçmen için bir şeyler yapılmasını sağlamak da gerekmekteydi. Bu düşünceyle hareket eden Wallace, 12 Haziran'da Hariciye Nazırı Said Paşa ile görüşerek Yahudilerin iskânı konusunu açtı. Sorunun daha önce Meclis-i Vükela'da görüşüldüğünü ve göçmenlerin Osmanlı topraklarına yerleştirilmeleri konusunda olumlu bir hava oluştuğunu vurgulayan Said Paşa, göçmenlik kanununun gereklerini yerine getiren Yahudilerin, 200-250 ailelik gruplar halinde, Mezopotamya, Halep civarı ve Asi akarsuyu boylarına yerleştirilebileceklerini ifade etti. Said Paşa Wallace'a, göçmenlerin Filistin'e yerleşmelerine kesinlikle izin verilmeyeceğini hatırlattıktan sonra, ancak Osmanlı tabiiyetine geçen Yahudilerin iskânına izin verileceğinin de altını çizdi.

Hariciye Nazırı'nın göçe izin verileceğini söylemesinden memnuniyet duyan Wallace, göç eden Yahudilerin sayısının yüzbinleri bulabileceği ve bunun da birtakım sorunlara ve Babiâli'nin önceki kararından vazgeçmesine yol açabileceği düşüncesiyle, Said Paşa'nın sözlü olarak ifade ettiklerini bir kez de yazılı olarak vermesini sağlamak için 13 Haziran'da Babiâli'ye bir nota verdi. Bunun üzerine, Wallace'la görüşen Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Efendi, göçün ve iskânın, kanun teminatı altında bulunduğunu ve hiçbir şekilde endişeye yer olmadığını söyleyerek Elçi'yi rahatlattı. Wallace, konuyla ilgili olarak Washington'a gönderdiği ve yabancı ailelerin Osmanlı topraklarına yerleşmeleriyle ilgili kanunun bir tercümesini de eklediği raporunda, bu sorunun çözümlendiğini şu cümlelerle ifade ediyordu: "... Dünya'daki tüm Yahudilerin [Israelites], Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarına yerleşmelerinin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Tek yasaklama Filistin'e yerleşmemeleri konusundadır." (NARA, M-46, Jul. 11, 1882).

Wallace, Washington'a sorunun çözümlendiğini yazarken bir yanılgı içerisindeydi. Çünkü, Yahudi göçlerinin devam etmesi, Babiâli'nin başlangıçtaki olumlu tutumunun yavaş yavaş değişmesine neden olmaktaydı. Üstelik, izin verilmemesine rağmen, bazı Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri de İstanbul'u rahatsız etmekteydi. Doğu Avrupa ve Rusya'dan göç eden Yahudilerin Filistin'e yerleşebilmek için izledikleri yolların başında, Amerikan vatandaşlığına geçmek geliyordu. Böylece, Amerikan vatandaşlarının antlaşmalardan doğan haklarından yararlanabilmeyi umuyorlardı. Bu uygulama, aynı dönemde Ermenilerin de -farklı amaçlar için de olsa- bu yöntemi kullandıklarını bilen Babiâli'nin gözünden kaçmadı.

22 Ocak 1884'te Wallace'a bir nota veren Hariciye Nazırı Arifi Paşa, bir süre önce Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden 40 kadar Yahudi'nin Amerikan vatandaşlığına ge-

çerek Kudüs'e yerleştiklerinin haber alındığını, bu kişilerin vatandaşlık değiştirmelerinin Osmanlı kanunlarına göre mümkün olmadığını, çünkü yürürlükteki mevzuata göre Rusya tabiiyetinden ayrılmış olan bu kişilerin Osmanlı tabiiyetine geçmiş sayıldıklarını bildirerek, yapılan yanlış uygulamanın düzeltilmesini ve söz konusu Yahudilerin ABD' nin Kudüs Konsolosluğu'nun *protégé* listesinden çıkarılmalarını istedi. Wallace, Arifi Paşa'ya verdiği cevapta, Kudüs'te bulunan ve Amerikan vatandaşı olduklarını iddia eden kişilerden bir kısmının, henüz tabiiyet değiştirme işlemlerinin tamamlanmadığını, dolayısıyla bunların Amerikan vatandaşı sayılamayacaklarını belirterek, bu kişilerin Kudüs Konsolosu'nun korumasından çıkartılmaları için gerekli önlemlerin alınacağını ifade etti. Öte yandan, ABD mevzuatına uygun biçimde tabiiyet değiştiren kişilerin Amerikan vatandaşı sayılmaya devam edileceğini de vurgulayan Wallace, bazı Yahudilerin Rusya tabiiyetinden çıkarak, Osmanlı topraklarında oturmaya başladıkları için, otomatikman Osmanlı tebaası sayılmasının, dolayısıyla Amerikan vatandaşlığına geçebilmelerinin Osmanlı Devleti'nin iznine bağlı olmasının, ABD Hükümeti tarafından kabul edilemeyeceğini de belirtti (NARA, M-46, Jan. 26, 1884)

Her ne kadar Arifi Paşa, 11 Mart 1884'te yeni bir nota vererek isteklerini tekrarladıysa da, Washington'un talimatları doğrultusunda hareket eden Wallace, Yahudilerin kanuni yollardan Amerikan vatandaşlığını kazanmalarının engellenmesinin mümkün olmadığını yineledi (NARA, M-46, Mar. 12, 1884).

Yahudilerin Amerikan vatandaşlığına geçmesinin engellenemediğini gören Osmanlı Devleti, bazı istisnai tedbirleri uygulamaya başladı. Bu tedbirlerin başında Yahudilerin Filistin'e kesinlikle sokulmaması geliyordu (Öke 1990: 84-85). Ekim 1882'de yürürlüğe giren Duhuliye Ni-

zamları'yla, hacılar dışındaki Yahudilerin Filistin'e girişi yasaklanmıştı. 1884'te ise hac için bile gelseler, Osmanlı konsolosluklarından vize almamış olan Yahudilerin Filistin'e girişlerine izin verilmemesi kararlaştırıldı (Öke 1990: 92). Bu durum, ABD ile Osmanlı Devleti'nin bir kez daha karşı karşıya gelmesine yol açtı. Çünkü, Filistin'e sokulmayanlar ve bölgeden çıkartılanlar arasında Amerikan vatandaşı Yahudiler de bulunmaktaydı. ABD Dışişleri Bakanı Bayard, İstanbul Elçisi Cox'a, Ekim 1885'te gönderdiği bir talimatta sırf Yahudi oldukları için Amerikan vatandaşlarının yerleşmiş bulundukları bölgelerden zorla çıkartılmalarının iki devlet arasındaki antlaşmalara aykırı bir uygulama olduğunu ifade etmekte ve Babiâli'nin bundan vazgeçmesi için gerekli girişimlerin yapılmasını istemekteydi (NARA, M-77, Oct. 15, 1885).

Amerikan Elçisi'nin diplomatik çabaları söz konusu uygulamanın sona erdirilmesini sağlamadığı gibi, yeni ve daha sıkı önlemlerin alınmasını da engellemedi. 1887 Eylülünde, ABD'nin Kudüs Konsolosu Henry Gillman'a bir mektup gönderen Kudüs Mutasarrıfı Mehmed Rauf Paşa, Filistin'e gelen Yahudilerin, hac vazifelerini yerine getirmeleri için kendilerine verilen bir aylık sürenin tamamlanmasından sonra bölgeden çıkartılacağını, bu uygulamanın Amerikan vatandaşı Yahudiler için de geçerli olduğunu bildirdi (NARA, M-77, Oct. 31, 1887). Bunun üzerine, 1888 başında Sadrazam ile bir görüşme yapan ABD Elçisi Strauss, yeni uygulamanın Meclis-i Vükela'nın aldığı bir karardan kaynaklandığını, fakat bazı olumsuzlukları ortadan kaldırmak için bir aylık sürenin üç aya çıkarıldığını, kararın temelinde Yahudilerin Filistin bölgesinde bir Yahudi krallığı kurmak için girişimlerde bulunmasının yattığını öğrendi. Strauss'un, Amerikan vatandaşlarının dinlerinden dolayı ayrımcılığa tabi tutulmasının ABD Hükümeti'nce hoş karşılanamayacağını ifade etmesi üzerine Sadrazam, Amerikan

vatandaşlarının uygulamadan zarar görmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı güvencesini verdi (NARA, M-46, Jan. 28, 1888).

Strauss'a verilen bu güvencenin bir geçerliliğinin olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Çünkü, Filistin'in Yahudilerin eline geçmesinden kaygı duyan II. Abdülhamid'in bizzat şekillendirdiği Yahudileri bölgeden uzak tutma politikasında herhangi bir geri adım atılması söz konusu değildi. Tersine, Mart 1888'de ağırlaştırılmış yeni önlemler alındı. Yeni önlemler diğer yabancı devlet vatandaşları için olduğu gibi, ABD vatandaşı Yahudiler için de geçerliydi. 2 Mart 1888'de ABD Dışişleri Bakanı Bayard'a bir nota veren Washington Elçisi Mavroyeni Bey, bundan böyle ancak aşağıdaki şartları taşıyan Yahudilerin Filistin'e girmelerine izin verileceğini bildirdi:

1-Bu kişilerin pasaportlarına Filistin'e hac için gittikleri ve ikametgâhlarını oraya taşıma niyetinde olmadıkları açık bir biçimde yazılacaktı.

2-Filistin'de bulunma süreleri hiçbir biçimde üç ayı geçmeyecekti.

3-Pasaportlarda, Osmanlı konsoloslarından alınan vize bulunacaktı. Bu pasaportlar Hayfa limanına gelişte, bölgeye giriş için izin belgeleriye değiştirilecek, bölgeden çıkarken, izin belgeleri verilip, pasaportlar geri alınacaktı (NARA, T-815, Mar. 2, 1888).

Bu notayı alan Bayard, İstanbul Elçisi Strauss'a yolladığı talimatta, Ocak ayında Sadrazamla yaptığı görüşme sırasında bu yeni uygulamadan söz açılmamasını ilginç bulduğunu belirterek, dinleri dolayısıyla Amerikan vatandaşları arasında ayırım yapılmasının ABD Hükümeti tarafından kabul edilemez bir tutum olarak değerlendirildiğinin Babiâli'ye bir kez daha hatırlatılmasını istedi (NARA, M-77, Mar. 5, 1888).

Washington'un talimatı üzerine 17 Mayıs'ta Babiâli'ye

bir nota veren Strauss, ABD Anayasası gereğince herhangi bir ABD vatandaşının pasaportuna dinleriyle ilgili bir not koymalarının ve dolayısıyla Filistin'e sadece hac için gittiklerini yazmalarının mümkün olmadığını, Hükümeti'nin Babiâli'nin bu konudaki isteklerini yerine getiremeyeceğini ifade etti. Strauss ayrıca, İngiltere Büyükelçisi William A. White ve Fransa Büyükelçisi Count de Montebello ile de görüşerek, bunların da Babiâli'ye benzer notalar vermelerini sağladı (NARA, M-46, May 19, 1888).

ABD, İngiltere ve Fransa elçilerinin eşzamanlı olarak verdikleri bu notalara karşı, bir süre ilgisiz kalmayı tercih eden Babiâli, bu üç devletin ısrarlı tutumu karşısında, söz konusu uygulamayı bir ölçüde yumuşatmak durumunda kaldı. Hariciye Nazırı Said Paşa, 21 Ekim 1888'de ABD Elçiliği'ne gönderdiği bir notada, Filistin'e gitmek isteyen Yahudilerle ilgili olarak alınan önlemlerin, bundan böyle sadece kitleler halinde gelenlere uygulanacağını, bölgeye yapılacak bireysel girişlerde bu şartların aranmayacağını bildirdi (NARA, M-46, Oct. 22, 1888). Aynı husus, Washington Elçisi Mavroyeni Bey tarafından da ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletilti (NARA, T-815, Oct. 30, 1888).

Babiâli'nin tutumundaki yumuşama, Filistin'de bulunan Yahudiler tarafından memnuniyetle karşılandı. B'nai B'rith adlı Yahudi örgütünün Kudüs locasından, ABD Elçisi Strauss'a yollanan bir mektupta, ABD'nin bu konuda yaptığı yardımlara teşekkür edildi (NARA, M-46, Apr. 20, 1889).

Babiâli'nin bu kararından sonra, Filistin'e gelen Yahudilerle ilgili olarak, bir süre için Osmanlı Devleti ile ABD arasında herhangi bir sorun yaşanmadı. Fakat, bölgeye yerleşen Yahudilerin sayısında gözlenen artış ve Siyonistlerin Avrupa ülkelerinde güç kazanması karşısında yeniden uygulanmaya başlanan önlemler nedeniyle, 1890'ların ortalarından itibaren yeni gerginlikler ortaya çıktı. Siyonizme karşı tespit edilen politikanın anahatlarını çizen II. Abdül-

hamid, 1891'de Meclis-i Vükelâ ve Şûray-ı Devlet'e yolladığı bir iradede, Yahudilerin Filistin'de yerleşmelerine kesinlikle izin verilmemesini, Amerika'dan bu amaçla gelen Yahudilerin de ülkelerine geri gönderilmesini istemektedir (Ak-gündüz, 1989: 71-72; Öke, 1990: 85).

Sultan'ın bu isteği doğrultusunda hareket eden Filistin'deki Osmanlı makamları, aralarında Amerikan vatandaşlarının da bulunduğu Yahudilerin bölgede mülk edinmelerini engellemeye başladılar. Buna, antlaşmalardan doğan hakları ileri sürerek karşı çıkan ABD'nin Kudüs konsolosları ve İstanbul elçileri uygulamayı durdurmayı başaramadılar (NARA, M-46, 5 Temmuz 1893; Oct. 25, 1893; Dec. 8, 1897).

Öte yandan, 1897'de Basel'de toplanan Siyonist Kongre'den sonra daha da ciddi bir boyuta tırmanan Yahudilerin Filistin'e yerleşme çabaları karşısında, Osmanlı Devleti bu konuya ilişkin olarak daha da hassas davranmaya başladı. Bu hassasiyet en net biçimde, yurtdışından gelen Yahudiler'e karşı takınılan tavırda görüldü. Ağustos 1898'de 45 Yahudi'nin ABD'den Kudüs'e gitmek üzere yola çıktığını haber alan Babıâli, ABD Elçiliği'ne 27 Ağustos'ta bir nota vererek, Yahudilerin bölgeye girişinin yasaklandığını bildirdi (NARA, M-46, Sep. 3, 1898). Bu Amerikalılar açısından beklenmedik bir gelişmeydi. Osmanlı Devleti, daha önceki yıllarda Filistin'e kitlesel seyahatları bazı şartlara bağlamıştı ama Yahudilerin bölgeye girişi yasaklanmamıştı. Babıâli'nin notasından sonra 9 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanı Day'e bir nota veren Washington Elçisi Ali Ferruh Bey, alınan yasaklama kararını bir kez daha tekrarlayarak, bundan böyle Amerikan limanlarından hiçbir Yahudi'nin Filistin'e gönderilmemesi için gerekli önlemlerin alınmasını istedi (NARA, T-815, Sep. 9, 1898).

Bu karar üzerine harekete geçen ABD Elçisi Strauss, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile yaptığı görüşmeler sonu-

cunda, yerleşme niyeti taşımayan ve gruplar halinde gelmeyen Amerikan vatandaşı Yahudilerin Filistin'e en çok dokuz günlük ziyarette bulunabilmesi için bir taviz koparmayı başardı (NARA, M-46, Nov. 22, 1898).

Tevfik Paşa'nın verdiği bu taviz karşısında, Ali Ferruh Bey de, ABD Dışişlerine kısa süreli seyahatlerin yasak kapsamından çıkarıldığını bildirdi (NARA, T-815, Feb 14, 1899). Fakat bu tür tavizlerin ileride genişletilerek, bölgeye eskisi gibi çok sayıda Yahudinin sokulması için kullanılacağından kaygı duyan Ali Ferruh Bey, bir yandan da II. Abdülhamid'e bir mektup göndererek Tefvik Paşa'nın tutumunu şikâyet etti. Elçi'ye göre, Tevfik Paşa Yahudilerin Filistin'e kırkar kırkar gelmeleriyle, birer birer gelmeleri arasında hiçbir fark olmadığını göremeyerek, ABD Elçisi Strauss'un oyununa gelmişti (Öke, 1990: 115-117'den BOA, Y.E.E., Ç II/275-276/54/136).

Kendisi de bir Yahudi olan Strauss'un, ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini, Filistin'e Yahudi göçü konusuna endekslemeye çalıştığını gören Ali Ferruh Bey, Osmanlı Devleti'nin bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ABD Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Strauss'un tutumunda bir değişiklik olmaması üzerine, Elçi'nin Osmanlı Devleti ileri gelenlerine rüşvet vermeyi tasarladığını Yıldız'a jurnal eden Ali Ferruh Bey, II. Abdülhamid'in isteği üzerine Strauss'un 1900'de görevden alınmasını sağladı (Öke, 1990: 105).

Strauss'un İstanbul'dan ayrılmasından sonra, Filistin'e Yahudi göçü dolayısıyla iki ülke arasında yaşanan gerginlikler de son buldu. Bunda, ABD hükümetlerinin XX. yüzyılın başından itibaren, Yahudi konusunda daha önce duyulan sempatiden uzaklaşmasının da etkili olduğu söylenebilir. Her ne kadar Strauss, 1909-1911 yılları arasında tekrar İstanbul'a atandıysa da, bu dönemde Yahudilerden kaynaklanan bir sorun yaşanmadı. Konunun tekrar gündeme gelmesiye Woodrow Wilson'un ABD Başkanlığı sıra-

sında oldu. Bu dönemde, bir yandan "kutsal toprakların İsrail halkına açılmasına" ve bölgede demokratik bir Siyonist devlet kurulması yönündeki çabalara destek verilirken, öte yandan da Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin'e Yahudi göçünün hızlandırılmasına yardım edildi (Kark, 1994: 304).

IV. OSMANLI DEVLETİ'NİN ABD İLE SICAĞI İLİŞKİLER KURMA YÖNÜNDEKİ ÇABALARI

A. ATLANTİK ÖTESİNDE DOSTLUK ARAYIŞI

1. ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki İtibarının Artması

Osmanlı-ABD siyasi ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak Saray'ın ve Babıâli'nin Amerikalılar'a vermekte olduğu önem de arttı. ABD'nin Doğu Sorunu'na taraf olmaktan hassasiyetle uzak durduğu 1870'lere kadar, sadece verilen nişan ve hediyeyle sınırlı kalan bu duruma, Washington'un genişlemeci politikalar izlemeye başlaması ve uzaktan da olsa Osmanlı Devleti'nin siyasi sorunlarına karışmasıyla birlikte farklı bir boyut eklendi.

II. Abdülhamid'in saltanatına kadarki dönemde, Osmanlı Devleti'nin ABD'ye gösterdiği yakınlığın arkasında, bu yakınlaşma sonucunda herhangi bir siyasi çıkar elde edilmesi hesabı yatmıyordu. Daha çok, eski ve büyük bir imparatorluğun, yeni ve gelişmekte olan bir devlete gösterdiği âlicenaplık olarak şekillenen bu durumun iki unsuru, verilen nişanlar ve hediyelerdi.

Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler içinde bulunan devletlerin önemli vatandaşlarına ve insanlığa yararlı hizmetlerde bulunmuş yabancılara, Sultan'ın nişanlar vermesi bir gelenektir. 1840'ların başından itibaren Osmanlı nişanı alan yabancılar arasına Amerikalılar da eklendi. Daha çok, Top-

hane, Tersane, Encümen-i Daniş gibi Osmanlı müesseselerinde çalışan Amerikalılara nişan ve çeşitli ödüller verilirken, İstanbul'u ziyaret eden doktorlara, bilim adamlarına ve askerlere de aynı uygulama yapıldı.⁷

Osmanlı Devleti'nin ödüllendirdiği Amerikalılar arasında, dünyaca ünlü mucitler de yer almaktaydı. Örneğin, ilk kez Kırım Savaşı sırasında yoğun biçimde kullanılan telgrafı icat eden Samuel Morse, insanlığa verdiği hizmetlerden ötürü 1858'de Sultan Abdülmecid tarafından ödüllendirildi. Bu Morse'un yabancı bir devletten aldığı ilk ödüldü (BOA, I.S., 6 S. 1275 (15 Eylül 1858), No: 8512; 2 N. 1275 (5 Nisan 1859), No: 8587; Daniel, 1970: 55).

Amerikan vatandaşlarına verilen ödüllerin yanı sıra, çeşitli Amerikan müesseselerine ve doğrudan doğruya ABD başkanlarına gönderilen hediyelerle de, iki ülke arasındaki ilişkilerin sıcak tutulmasına çalışıldı. Mesela 1852'de, Boston'daki Doğu Dilleri Okulu'na çok sayıda Türkçe, Arapça ve Farsça kitap gönderildi. Bunlar arasında değerli el yazmaları da bulunmaktaydı. Bunun hemen ardından da İstanbul'daki ABD Elçiliği kütüphanesi için bazı kitaplar hediye edildi (BOA, H.N.M.K., 4 B. 1267 (24 Nisan 1852), No: 494/45/88; I.S., 16 Ş. 1268 (5 Haziran 1852), No: 4280; Kurat, 1967: 299).

Sultan Abdülmecid'in, 1853'te, ABD'nin başkenti Washington'da, devletin kurucusu Washington'un anısına inşa

7 Osmanlı Devleti'nin Amerikan vatandaşlarına verdiği nişanlarla ilgili olarak aşağıdaki belgelere bakılabilir:

BOA, I.S., 29 M. 1266 (15 Aralık 1849), No: 2897.

BOA, B.E.O., S.E.D.H.K., 8 C. 1271 (26 Şubat 1855), No: 21/28.

BOA, I.S., 17 L. 1273 (12 Nisan 1857), No: 7440.

BOA, I.S., 19 M. 1285 (12 Mayıs 1868), No: 13607.

BOA, I.S., 16 C. 1285 (4 Ekim 1868), No: 13798.

BOA, I.S., 10 S. 1287 (12 Mayıs 1870), No: 14447.

BOA, I.S., 29 C. 1287 (26 Eylül 1870), No: 14552.

BOA, I.S., 17 M. 1286 (29 Nisan 1869), No: 14552.

Ayrıca, Bkz. Kurat, 1967: 300-307.

edilmekte olan anıta konulmak üzere kendi tuğrasını taşıyan bir mermer bloğu hediye olarak göndermesi, ABD Başkanı tarafından şükranla karşılandı. Başkan Franklin Pierce, Sultan'a bir mektup göndererek, bu katkısından duyduğu memnuniyeti dile getirdi (BOA, I.S., 19 Z. 1269 (23 Eylül 1853), No: 4981; 25 RA. 1270 (26 Aralık 1853), No: 5176; *New York Daily Times*, Oct. 15, 1852, No: 333, s. 6; Kurat, 1967: 299-300).

Abdülaziz'in 1871'de Beyaz Saray'a konulmak üzere Washington Maslahatgüzarı Baltazzi Efendi aracılığıyla ABD'ye gönderdiği halı dolayısıyla da Başkan Ulysses Grant, Sultan'a bir teşekkür mektubu gönderdi. Yaklaşık 400 kg. ağırlığında ve 10.000 dolar değerinde olan bu halının hediye edilmesi ve Beyaz Saray'a döşenmesi, Amerikan basını tarafından da ilgiyle izlendi. *New York Times* bu olayın, iki ülke arasındaki dostane ilişkileri daha da pekiştireceği yorumunu yaptı (BOA, I.S., 25 M. 1288 (16 Nisan 1871); 3 B. 1287 (29 Eylül 1870), No: 14507; Kurat, 1967: 304; *New York Times*, May. 2, 1871, No: 6119, s.1).

Verilen bu ödül ve hediyeler Washington tarafından karşılıksız bırakılmadı. ABD Başkanları Osmanlı Sarayı'na, Amerika'da basılan bazı kitaplar, haritalar, baskı resimler, yeni icat edilmiş silahlar ve yağlıboya tablolar hediye ettiler (BOA, I.S., 25 S. 1269 (8 Aralık 1852), No: 4525; 12 S. 1270 (14 Kasım 1853), No: 5063; 18 R. 1270 (19 Aralık 1853), No: 5156).

II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra ABD ile yakınlaşma çabaları yoğunlaştırıldı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, dünyanın büyük devletlerinden biri olduğunu gösteren ABD'nin, Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki sorunlarda İstanbul'dan yana tavır takınmasının ya da en azından tarafsız kalmasının büyük önem taşıdığını gören II. Abdülhamid, seleflerinin politikalarını devam ettirmekle birlikte, bunlara iki yeni unsur ekledi: ABD baş-

kanlarıyla daha samimi ilişkiler kurmak ve İstanbul'daki ABD elçileriyle yakın bir diyalog içine girmek.

II. Abdülhamid, ABD eski Başkanlarından, İç Savaş kahramanı Grant'ın 1-6 Mart 1878 tarihleri arasında İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasında ilk kez bir Amerikalı siyasetçiyle tanışma fırsatı buldu. Grant'a Avrupa'nın önde gelen devletlerinin hükümdarlarına ve prenslerine gösterilene benzer teşrifat uygulanırken, İstanbul basını da bu ziyarete geniş yer verdi. Fakat, yeni sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'nın sıkıntıları ve iç politikadaki gerginlikler nedeniyle Grant'a yeteri kadar ilgi gösteremeyen II. Abdülhamid, eski başkanın ülkesine dönmesinden sonra, aralarında iki safkan Arap atının da bulunduğu değerli hediyeler göndererek, kendisiyle kurduğu teması sıcak tutmak istedi (NARA, M-46, Mar. 7, 1878; Apr. 15, 1879; Kurat, 1967: 306).

İllerleyen yıllarda II. Abdülhamid'in ABD başkanlarıyla yazışmaları devam etti. ABD Başkanı James Abram Garfield'in 1881'de uğradığı bir suikastte öldürülmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü bir mektupla, yeni Başkan Chester Arthur'a ileten Sultan'a, Başkan tarafından içten ifadeler içeren bir teşekkür mektubu gönderildi (NARA, M-46, Sep. 6, 1881; Dec. 5, 1881).

1885'te karaya oturarak zarar gören *Quinnebaugh* savaş gemisinin, masrafları II. Abdülhamid'in kişisel hazinesinden ödenerek, Tersane-i Amire'de tamir ettirilmesi de ABD Başkanı Cleveland tarafından minnet duygularıyla karşılandı. Bu jسته karşılık olarak Başkan, Yıldız Sarayı'na konulmak üzere fotoğraflı bir silah albümü, ABD'deki büyük binaların fotoğraflarını içeren albümler ve Saray'ın bahçesine dikilmek üzere, Amerika'da yetişen ağaçların fidanlarından oluşan bir koleksiyonu II. Abdülhamid'e hediye etti (NARA, M-46, May. 17, 1886).

II. Abdülhamid, Başkan'la kurduğu bu sıcak teması, daha da ileriye götürmek için Başkan'ın eşine, yararlı hiz-

metlerde bulunmuş bayanları taltif etmek için çıkarılmış şefkat nişanı yollamak istedi. Fakat, ABD Anayasası'na göre, başkanın ve aile efradının yabancı ülke başkanlarından hediye alması yasaklanmış olduğundan, bu istek gerçekleşemedi (NARA, M-46, Jun. 29, 1886; Aug. 2, 1886; M-77, Aug. 22, 1886). Nişanın geri çevrilmesinden rahatsızlık duysa da bu konuda ısrarcı olmayan Sultan Abdülhamid, 1893'te, Amerika kıtasının keşfedilişinin 400. yılı dolayısıyla özel bir madalyon bastırarak, kendi yazdığı bir mektupla birlikte ABD Başkanı Cleveland'a gönderdi. Başkan, bizzat Osmanlı Elçisi Mavroyeni Bey tarafından Beyaz Saray'da kendisine takdim edilen bu madalyon dolayısıyla Sultan'a bir teşekkür mektubu yolladı (NARA, T-815, Jun. 5, 1893; BOA, I.H., 22 Ş. 1310 (11 Mart 1893), No: 2212).

Öte yandan, ABD'de meydana gelen doğal felaketler hakkında, Washington Elçiliği yoluyla bilgi alan Sultan, yangın, sel, deprem gibi can kaybına yol açan olaylardan dolayı, ABD başkanlarına taziye mektupları yollamayı ve zarar görenlere dağıtılmak üzere nakdi yardımlar göndermeyi de ihmal etmedi (NARA, M-46, Jun. 18, 1889; BOA, I.H., 8 RA. 1312 (9 Eylül 1894), No: 292 (390)).

II. Abdülhamid, ABD elçileriyle yakın temas içinde bulunmaya da büyük önem veriyordu. Özellikle 1881-1885 döneminde İstanbul'da bulunan Wallace ve 1893-1897 döneminde görev yapan Terrell ile Sultan arasında samimi bir diyalog oluştu. Sık sık Yıldız Sarayı'na davet ettiği Amerikan elçileriyle Sultan arasında, ABD'nin idari yapısı, nüfusu, Kızılderililerin yaşantısı, yeni icat edilen silahlar gibi ABD ile ilgili genel konuların yanı sıra, Mısır'ın durumu, Bulgaristan olayları, Ermeni isyanları ve misyonerlerden doğan sorunlar gibi doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konularda da sohbetler cereyan etti (NARA, M-46, Jul. 20, 1882; May. 17, 1886; Dec. 24, 1893; Mar. 17, 1894; Nov. 7, 1894).

Tüm bu çabalara rağmen, iki ülke arasında II. Abdülhamid'in arzuladığı ve Almanya ile kurulmakta olana benzer bir siyasi yakınlaşma kurulamadı. Bunun iki temel nedeni vardı:

Birincisi, Osmanlı Devleti'nde doğrudan bir çıkarı bulunmayan Washington'un, İstanbul'dan uzatılan samimi dostluk elini hararetle sıkımasıydı. II. Abdülhamid'in çabaları, hiçbir zaman aynı ölçüde sıcak karşılıklar görmedi.

İkincisi, Amerikan kamuoyunda, Bulgaristan ve Ermeni olayları dolayısıyla oluşan Osmanlı karşıtı havanın etkisinde kalan ABD yöneticilerinin, ilişkileri geliştirmek yönünde isteksiz davranmalarıydı. Her ne kadar II. Abdülhamid, bazı Amerikan gazetelerinin yazarlarına çeşitli hediyeler göndererek, Osmanlı Devleti aleyhine oluşan ortamı değiştirmeye çalıştıysa da, bu konuda bir başarı sağlanamadı (BOA, I.H., 6 L. 1311 (12 Nisan 1894), No: 2022 (304)).

Diğer yandan, gösterilen çabaların bir takım olumlu sonuçları da oldu. Mesela, sık sık Yıldız'a davet edilen Elçi Wallace, ABD yöneticilerine ve basın organlarına mektuplar göndererek, Avrupa basınında yer alan Sultan'ın ruhi durumunun bozuk olduğuna ilişkin haberlerin tamamen gerçeğdişi olduğunu, II. Abdülhamid'in zeki, entelektüel ve ABD'ye karşı dostane duygular taşıyan bir kişi olduğunu bildirdi (New York Times, Mar. 20, 1882, No:9526, s.1; NARA, M-46, Feb. 1, 1883). 1893'te ABD'de sahneye konulan ve İslam peygamberinin yaşantısını olduğundan farklı gösterdiğinden, Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılanan "Muhammed" adlı tiyatro oyunu, Sultan'ın Elçi Terrell'le yaptığı görüşmeden sonra, federal hükümetin yetkisinde olmamasına rağmen, bizzat Başkan Cleveland'ın girişimleriyle sahneden kaldırıldı (NARA, M-46, Dec. 26, 1893).

Bu dönemde meydana gelen bazı siyasi gelişmelerin de, II. Abdülhamid'in oluşturmaya çalıştığı siyasi yakınlaşmay-

la ilişkilendirilmesi mümkündür. Bunlar, Mısır'da 1882'de patlak veren Urabi Paşa Bunalımı sırasında ABD Elçisi'nin, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında arabuluculuk yapmaya çalışması ve 1898'de Filipinler'i işgal eden ABD'nin, burada isyan halinde bulunan Müslümanları yatıştırmak için Sultan'ın yardımına müracaat etmesidir.

2. Karşılıklı Diplomatik Yardımlar

a. Urabi Paşa Bunalımı Sırasında Amerikan Arabuluculuğu

Mısır'ın yabancı etkisinden arındırılmasını hedefleyen Harbiye Nazırı Urabi Paşa'nın faaliyetleri,⁸ İngiltere ve Fran-

- 8 Mısır Hidiyi İsmail Paşa 1870'lerin başından itibaren, İngiltere ve Fransa'ya aşırı bir borçlanma içine girmişti. 1875 Kasımında Süveyş Kanalı hisselerini satmasına rağmen ağır borç yükünden kurtulamayan Hidiv, İngiltere ve Fransa'nın istekleri doğrultusunda, maliye ve nafia vekilliklerine bu ülkelerin vatandaşlarını atamak zorunda kaldı. İngiliz ve Fransız bakanların, Mısır'ın harcamalarını kısmak için 30.000 kişilik orduyu 11.000 kişiye indirmesi ve 2.500 subayı emekliye sevk etmesi, askerler arasında derin bir huzursuzluğa yol açtı. 1879'da Albay Ahmed Urabi Bey'i kendilerine lider seçen askerler, Hidiv'e karşı ayaklandılarsa da başarılı olamadılar. Ancak, meydana gelen karışıklık dolayısıyla II. Abdülhamid, İsmail Paşa'yı hidivlikten azlederek yerine oğlu Mehmed Tevfik Paşa'yı atadı. Mısır'ın yabancı müdahalelerden arındırılması ve halkta Araplık bilincinin uyandırılması fikirlerini savunan Urabi Bey ise paşalık rütbesine yükseltilerek, askeri ıslahat komisyonunun başına getirildi. Kendilerine Vatanî ismini veren ve "Mısır Mısırlılarıdır" görüşü etrafında bütünleşen taraftarlarının da desteğini alan Urabi Paşa 1881'de ülkedeki kamu hizmetlerini yabancılardan arındırmaya başladı. Ayrıca Tevfik Paşa'nın yerine Said Halim Paşa'yı Hidiv yapmak için çalışmaya başladı. Hidiv, bunu engellemek için Vatanî'lerden oluşan bir kabine kurmak zorunda kaldı. Vatanî kabinesinde Harbiye Nazırlığı görevine getirilen Urabi'nin, Hidiv'i, İngiltere'yi ve Fransa'yı hedef alan eylemleri devam etti. İngiltere ve Fransa Mayıs 1882'de, Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker göndererek Urabi'yi durdurmasını istedilerse de, Avrupa hegemonyasına karşı direnen Müslümanlar'la savaşmasının büyük önem verdiği Hali-felik prestijini sarsacağını ve Panislamizm siyasetine darbe vuracağını düşünen II. Abdülhamid, bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine İngiltere, Mısır'daki Avrupalıların haklarını bizzat savunacağını tüm Avrupa başkentlerine bildirdi.

sa'yı rahatsız etti. 20 Mayıs 1882'de İskenderiye önlerine donanmalarını gönderen İngiltere ve Fransa, 22 Mayıs 1882'de Mısır Hidivi Tevfik Paşa'ya müracaat ederek, Urabi Paşa'nın azledilmesini istedi. Fakat, ordu ve halk tarafından desteklenen Urabi Paşa'ya karşı bir eyleme kalkışmaktan çekinen Hidiv, II. Abdülhamid'den yardım istedi.

İngiltere ve Fransa'nın donanmalarını Mısır'a göndermelerini mevcut antlaşmalara aykırı bulmakla birlikte, bu iki devleti karşısına almak istemeyen Sultan, Mısır'a asker yollayarak Hidiv'e yardım etmek yerine, göndereceği bir temsilci yoluyla Urabi Paşa'ya çeşitli nişanlar vermeyi ve İstanbul'a davet etmeyi düşündü. Böylece, gerginliğe yol açan Urabi Paşa Mısır'dan uzaklaştırılacak, Hidiv'in otoritesi tekrar sağlanacak ve İngiltere ile Fransa donanmaları geri çekilecekti. Bu amaçla Müşir Derviş Paşa, Haziran 1882'de Mısır'a gönderildi. Fakat olaylar Sultan'ın planladığı biçimde gelişmedi. Urabi Paşa, II. Abdülhamid'in davetini geri çevirdi. Bu arada, Derviş Paşa'nın Mısır'a ulaşmasından hemen sonra, 12 Haziran 1882'de İskenderiye'de meydana gelen ve bazı Avrupalıların zarar görmelerine yol açan nümayişler, İngiltere ve Fransa'nın tutumlarının daha da sertleşmesine yol açtı (Karal, 1983: VIII/93-94).

İngiltere ve Fransa'nın girişimleri sonucunda, Mısır sorununun çözümü için Berlin Antlaşması'nı imzalamış devletlerin temsilcilerinin katılacağı bir konferans, 23 Haziran'da İstanbul'da toplandı. Konferansa İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra, Avusturya, Almanya, Rusya ve İtalya katılırken, Mısır'ın yanı sıra, İtalya'nın göz koyduğu Trablusgarp'ın da masaya yatırılmasından çekinen Osmanlı Devleti görüşmelere taraf olmamayı tercih etti. Konferans'ta hiçbir devletin Mısır'a tek başına müdahale etmemesi kararı alınırken, İngiltere Büyükelçisi Lord Dufferin, bu karara, "zorlayıcı neden olmadıkça" ibaresini ekletti. Bu hareket, İngiltere'nin Mısır'a müdahale etmeye kararlı olduğunun

bir göstergesiydi (Karal, 1983: VIII/95).

Konferansta ayrıca Lord Dufferin'in çabasıyla, mevcut Hidiv'in görevinde kalmaya devam etmesi, Mısır'da Urabi Paşa ayaklanmasından önceki şartlara geri dönülmesi, Urabi'nin feshetmeye çalıştığı yabancı bankalarla yapılmış kredi antlaşmalarının geçerliliklerinin garanti edilmesi ve Mısır'ın iç yönetimine ilişkin reformların kesintiye uğramadan sürdürülmesi kararları alınarak, bunların sağlanması Osmanlı Devleti'nden istendi (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

Görünüşte Avrupa devletlerinin, fakat esasta İngiltere'nin olan bu isteklerin tümünü yerine getirmenin mümkün olmadığını gören II. Abdülhamid konferansa katılanlar dışında bir devletin arabuluculuğuyla, uzlaşma yoluna gidebileceğini düşündü. Böyle bir arabuluculuk için en uygun devlet ABD idi.

Sultan 4 Temmuz 1882'de, daha önce kendisiyle samimi bir yakınlık kurmuş olduğu ABD Elçisi Wallace'ı Yıldız'a çağırdı. Elçi'ye İngiltere'nin isteklerini anlatan II. Abdülhamid, ABD'nin Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olmayan, hazineyi yağmalamaya çalışmayan tek devlet olduğunu, bu nedenle söz konusu ihtilafın çözümünde arabuluculuk yapabileceğini söyledi. Wallace'dan, arabuluculuk teklifinden kimseye bahsetmemesi için söz alan Sultan, Elçi'den ABD Başkanı'ndan bu konuda onay alır almaz, gündüz veya gece olmasına bakmadan, derhal kendisini ziyaret etmesini rica etti (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

Wallace Sultan'la görüşmesinden hemen sonra Washington'a şifreli bir telgraf çekerek, durumu bildirdi. 8 Temmuz'da Wallace'a cevap yollayan Dışişleri Bakanı Frelinghuysen, Sultan'ın kendisine bu konuda tam yetki vermesi ve arabuluculuk görevinin İngiltere tarafından da kabul edilmesi şartlarıyla, ABD Elçisi'nin arabulucu olmasını kabul ettiklerini bildirdi. Washington, durumu İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'e bildirmişti ve onun Wal-

lace'ın resmen arabulucu olmasını kabul ettiklerine dair cevabını bekliyordu. Bu süre zarfında ABD Elçisi'nin gayri resmi olarak girişimlerde bulunmasını engelleyen bir durum söz konusu değildi. Bunun üzerine, aynı gün öğleden sonra Saray'a giden Wallace, II. Abdülhamid ile konunun ayrıntılarını görüştü.

Sultan, Wallace'a İngiltere'nin konferansta dile getirdiği isteklerden ilk üçünü kabul edebileceğini ama dördüncü istekle neyin kastedilmiş olduğunu anlayamadığını, bu konuyu Dufferin'e sorduğunda, Mısır'ın yabancıların Mısır'ın yönetiminde daha da etkin konumlara gelmesinin istendiğini gördüğünü, bunu kabul etmesinin mümkün olmadığını söyledi. Wallace'ın, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı kapatmaya çalışması halinde tutumunun ne olacağını sorması üzerine, Kanal'da Osmanlı Devleti'nin de hisseleri bulunduğunu vurgulayan II. Abdülhamid, böyle bir davranışa izin vermeyeceğini belirtti. (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

Bu arada, ABD Dışişleri Bakanı Frelinghuysen, İngiltere'nin Washington Büyükelçisi West ile Wallace'ın arabuluculuğu konusunu görüştü. West, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'in henüz bir cevap yollamadığını söyleyerek, Wallace'ın gayri resmi girişimlerinin kendilerini rahatsız etmediğini ifade etti (NARA, M-77, Jul. 21, 1882). Lord Granville'in Washington'a bu konuda bir cevap vermemesi, İngiltere'nin ABD'yi soruna karıştırmak istememesinin yanı sıra, donanma İskenderiye açıklarında beklerden uzun zaman alabilecek bir müzakere sürecinin başlamasını arzu etmemesinden de kaynaklanıyordu.

İstanbul'da ise Wallace'ın gayri resmi girişimleri devam etmekteydi. Sultan'la yaptığı görüşmeden sonra Dufferin'e bir mesaj yollayan Wallace, kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. 9 Temmuz'da gerçekleşen görüşmede arabuluculuk konusunu açan Wallace, Dufferin'in, İngiltere'nin Washington Büyükelçisi West tarafından bu konudan ha-

berdar edilmiş olduğunu gördü. Dufferin, hükümetinin Urabi Paşa'nın tutum ve davranışlarını, Mısır'ın İngiltere'ye olan borçlarının ödenmesini engelleyebilecek tehlikeli davranışlar olarak yorumladığını, ayrıca Süveyş Kanalı'nın güvenliğinin de tehdit altında olduğunu düşündüklerini ifade etti. Sultan'dan bu tehlikenin ortadan kaldırılması için Mısır'a asker yollamasını istediklerini ama olumsuz cevap aldıklarını hatırlatan Dufferin, Amiral Seymour komutasındaki İngiliz filosunun Iskenderiye önlerinde beklediğini ve II. Abdülhamid'e sunulan isteklerin geri çevrilmesi halinde askeri harekâta girişileceğini de sözlerine ekledi. Wallace'ın, ihtilafın uzlaşma yoluyla çözümlenebileceğini ümit ettiğini söylemesi üzerine Dufferin, konunun ulaştığı bu yeni safhayı Londra'ya ve Amiral Seymour'a bildireceği ve herhangi bir askeri harekâtı şimdilik engellemeye çalışacağı yönünde söz verdi (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

İngiltere Büyükelçisi'nin yanından ayrıldıktan sonra Yıldız'a giden Wallace, Sultan'a bunalımın şimdilik dondurulmuş gibi görüldüğünü, yeni müzakereler yoluyla bir çözüme ulaşılabileceğini söyledi. Fakat, olaylar durumdan ümitli olmayı gerektirecek yönde gelişmemekteydi. 10 Temmuz'da Wallace'a bir mesaj yollayan Dufferin, Amiral Seymour'un, Sultan'ın tutumunda herhangi bir değişiklik olmaması durumunda, 11 Temmuz günü saat 04.00'te Iskenderiye'yi bombalamaya başlaması yönünde talimat aldığını bildirdi. İngiltere Büyükelçisi ayrıca, Sultan'ın aşağıdaki cümleleri içeren bir metni, en kısa zamanda yayınlaması halinde, askeri müdahalenin kaçınılmaz olacağını vurguladı:

"Mısır'daki durum hâlâ tatmin edici bir düzeye ulaşmamıştır. Mısır makamlarıyla, yabancı müttefik donanması arasında bir çatışma ihtimali yüksektir. Bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla Osmanlı ordusunun, Mısır'ı geçici olarak işgal etmesine karar verdim. Bu adımın yanlış anlaşıl-

masını engellemek için, öncelikle İstanbul'da toplanmış bulunan konferansa bir temsilci yollayarak, büyük devletlere bu konuda bilgi vermek istiyorum. İşgal sırasında Mısır'ın içişlerine bir müdahale olmayacaktır. Düzenin sağlanmasından sonra Osmanlı kuvvetleri üç ay içinde geri çekilecektir." (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

Mısır'a asker yollaması kendisinden daha önce de istenen Sultan, Müslüman kanı dökmek istemediğini söyleyerek buna karşı çıkmıştı. Dufferin'in, sunulan dört istek üzerinde henüz bir anlaşma sağlanamamışken bu konuyu bir kez daha, hem de ultimatomvari bir biçimde gündeme getirmesi, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle uzlaşmak istemediğini gösteriyordu. Dufferin'den gelen mesajı II. Abdülhamid'e ulaştıran Wallace, en kısa zamanda olumlu cevap vermemesi halinde bombalamanın başlayacağı uyarısını yaptı. Sultan ise, "İngiltere, Müslümanların birbirleriyle savaştığını göremeyecektir. Bu konuda tek başına karar veremem. Nazırlarımla görüşmem gerek" diyerek, Wallace'dan, Dufferin'e giderek, kendisine 11 Temmuz akşamına kadar süre tanınmasını sağlamasını istedi (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

Wallace, Sultan'ın süre isteğini Dufferin'e ilette. Gece 22.00'ye kadar süren Wallace-Dufferin görüşmesinde, İngiltere Hükümeti'nin bu konuda bir taviz vermek niyetinde olmadığı ve Dufferin'in de bu konuda bir girişimde bulunmaya söz veremeyeceği ortaya çıktı. Görüşmeden sonra ümitsizce evine dönen Wallace, gece saat 02.00'de Saray'dan gelen bir mektup için uyandırıldı. Mektubu gönderen Said Paşa, Sultan'ın gereken cevabı vermek için hazır olduğunu haber veriyor, Wallace'ın, sabah olmadan Lord Dufferin'i tekrar ziyaret etmesini ve bombalamayı engellemesini rica etmesini istiyordu. Bunun üzerine Wallace şu notu Dufferin'e gönderdi:

"Umarım top mermileri henüz patlamaya başlamamış-

tır ve bugün öğleden sonra beş buçuğa kadar hiç patlamazlar. Saraydan bana gece ikide gönderilen bir mesaja göre, Heyet-i Vükelâ toplantı halindeymiş. Saldırıyı geciktirmenizi istiyorlar. Gerekli cevabı, yarın öğleden sonraya kadar mutlaka vereceklermiş. Cevabın tatmin edici olacağını sanıyorum." (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

Wallace'ın notunu İngiltere Büyükelçisi'nin evine taşıyan haberci kısa süre sonra Dufferin'in gönderdiği şu notla döndü:

"Mektubunuza cevap vermekte acele ettim. Bu gece saat ikide Said Paşa beni yataktan kaldırarak bir nota verdi. Buna göre, Mısır konusunda en kısa zamanda tatmin edici bir cevap vereceklerini söylüyorlar. 'Tatmin edici cevap' ifadesinin çok belirsiz olduğunu ve özellikle böyle yazıldığını gözlemledim. Urabi Paşa'nın görevden alınması ya da konferansa bir delege gönderilmesi hakkında somut bir cümle yoktu. Said Paşa, ayrıntılara giremeyeceğini, ama mutlaka tatmin edici bir cevap vereceklerini sözlü olarak da tekrarladı. Bunun üzerine Amiral Seymour'a bir telgraf çekerek bombalamayı birkaç saat ertelemesini istedim. Ancak, telgrafın zamanında ulaşip ulaşmayacağı ve Amiral Seymour'un bu ricamı dikkate alıp almayacağı konusunda endişelerim var." (NARA, M-46, Jul. 20, 1882).

Dufferin'in telgrafı, ancak bombalama başladıktan 20 dakika sonra Amiral Seymour'a ulaşabildi. Amiral bu noktadan sonra durmanın bir fayda getirmeyeceğini düşünerek, tüm gücüyle Iskenderiye'yi bombalamaya devam etti. Ardından da 15 Temmuz'da İngiliz kuvvetleri karaya çıkarak, kentte idareyi ele geçirdiler (Kartal, 1983: VIII/96).

Iskenderiye'nin işgalinden sonra, II. Abdülhamid İstanbul'da toplanmış olan konferansa bir temsilci yollamak zorunda kaldı. Ancak, yine de Mısır'a asker göndermeye karşı çıkmaktaydı. Konferans devam ederken, Wallace'la bir kez daha görüşen ve asker göndermek konusundaki fi-

kirlerini soran Sultan, ABD Elçisi'nin de Mısır'a Osmanlı askeri gönderilmesinin sorunun çözümü için en uygun yol olduğunu, böylece İstanbul'un inisiyatifi elden bırakmamış olacağını düşündüğünü duymaktan hoşlanmadı. Wallace'ın önerisini dinlemeyen II. Abdülhamid, İngiliz kuvvetlerinin Urabi Paşa'yı bozguna uğratarak 15 Eylül'de Kahire'ye girmesini engelleyemedi. Böylece, İngiltere'nin "geçici" Mısır işgali dönemi başlamış oldu (Kara, 1983: VIII/97-98).

*b. II. Abdülhamid'in ABD'nin
Filipinler'i İşgaline Verdiği Destek*

ABD'nin 1898'de İspanya ile yaptığı savaş sonrasında, Hint Okyanusu, Büyük Okyanus ve Karayibler'de çok sayıda adayla birlikte, Filipinleri de ele geçirdiğinden önceki sayfalarda söz edilmişti. ABD'nin Filipinler'i işgal etmesiyle birlikte, ilk kez büyük bir Müslüman topluluğu Washington'un yönetimi altına girmiş oldu. Çünkü, Filipinler takımadaları arasında yer alan Sulu ve Mindanao'da yaşamakta olan Moro'lar İslam dinine mensuplardı.

Sulu takımadalarında yer alan ve başkenti Jolo olan Sulu Sultanlığı'na bağlı Moro'lar, kendilerine dini baskı uygulayan İspanya'yla uzun yıllardır savaş halindeydiler. İspanyolların bölgeyi ABD'ye devretmesinden sonra, gelen yeni Hristiyanların da İspanyolların yöntemlerini sürdüreceğini düşündüklerinden, silahlarını bırakmayı ve ABD yönetimini tanımayı reddettiler (Dodge, 1904: 20).

Filipinler'in büyük bölümünde egemenliğini kuran fakat Mindanao ve Sulu'daki isyanı bir türlü bastıramayan Washington yönetimi, tüm Müslümanların Halifesi sıfatını taşıyan II. Abdülhamid'in kendilerine yardımcı olabileceğini düşündü. Gerçi, Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan malları için istenen tazminatın İstanbul tarafından ödenmekte geciktirilmesi nedeniyle iki devlet arasında

bir gerginlik yaşanmaktaydı, ama ABD'yle ilişkilere büyük önem veren Sultan istenilen yardımı sunabilirdi.

Başkan McKinley'in isteği doğrultusunda İstanbul'daki ABD Elçisi Strauss'a 1899 Martında bir talimat gönderen Dışişleri Bakanı Hay, Sultan'ın bu konuda yardım etmesinin memnuniyetle karşılanacağını bildirdi. Bunun üzerine II. Abdülhamid ile görüşen Strauss, Moroların Amerikalıların kendilerine dini baskı uygulayacağı endişesi taşıdıklarını, halbuki ABD'nin tüm dinlere saygıyla yaklaşan bir anayasal temel üzerine bina edilmiş bir devlet olduğunu söyleyerek, Sultan'ın kendilerine yardım etmesini istedi.

II. Abdülhamid, Strauss'a Sulu Sultanı'nın adını ve mezhebini sorduktan sonra, yardımcı olmaya çalışacağını, eğer ABD Başkanı isterse, bir Osmanlı heyetini Amerikalı müzakerecilerle birlikte Sulu Sultanı'na yollayabileceğini söyledi (NARA, M-46, 31 Mart 1899).

Osmanlı Sultanı'nın olumlu yaklaşımı Washington'da memnuniyetle karşılanmakla birlikte, ABD Başkanı bir Osmanlı heyetinin Filipinler'e gönderilmesi teklifini reddetti. Bunun üzerine, hac mevsiminde Mekke'ye bir telgraf yollayan II. Abdülhamid, (Nisan-Mayıs 1899) bu kentte bulunan Filipinli Müslümanlardan, ABD işgal kuvvetlerine karşı yürüttükleri mücadeleleri sona erdirmelerini isterken, ABD'nin İslam dininin gereklerinin yerine getirilmesine hiçbir biçimde müdahale etmeyeceğinin garantisini verdi (NARA, M-46, Sep. 23, 1899).

II. Abdülhamid'in bu girişimi sonucunda, 1899 yazında ABD işgal kuvvetleri komutanı General Bates ile Sulu Sultanı arasında geçici bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma hükümlerine göre, ABD'nin Morolar üzerindeki egemenliği tanınacak, ABD Müslümanlara dini baskı uygulanmasına izin vermeyecek, ABD askeri birlikleri Mindanao adasının gerekli gördükleri bölümlerini işgal edebilecek, Sultan'ın izin vermesi halinde tüm Müslümanların mülk satın alabil-

mesi mümkün olacak, Morolar arasındaki anlaşmazlıklarda ABD mahkemeleri görev yapamayacak ve ateşli silahların taşınması yasaklanacaktı (Dodge, 1904: 22).

ABD Başkanı McKinley, Sulu Sultanı ile bir anlaşmaya varılabilmesinde bulunduğu katkılardan dolayı II. Abdülhamid'e teşekkür etmedi. Aralık 1899'da Kongre'yi açarken yaptığı konuşmada da bu konuya hiç değinmedi. Bu tutumun arkasında, tazminat konusu dolayısıyla ilişkilerin iyice gerginleşmesi ve İstanbul Elçisi Strauss'un danışılmak üzere Washington'a çağırılması yatıyordu (Dodge, 1904: 22).

Anlaşmanın imzalanmasından sonra bir süre için yatışan Moro direnişi 1902'den itibaren tekrar başladı. Bunun arkasında, anlaşmada yer almasına rağmen, ABD'nin Morolar'ın mülk edinmelerine kısıtlamalar getirmesi yatıyordu. Moroların Amerikalılara saldırması üzerine, ABD çok sert bir biçimde karşılık verdi. Adaya taze kuvvetler gönderilmeye başladı. Bu arada ABD basınında yer alan yorumlarda, daha önceki bunalımın, II. Abdülhamid'in girişimleri sayesinde aşılmış olduğu hatırlatılarak, "Müslümanlar'ın Papası"ndan tekrar yardım alınması salık veriliyordu (Dodge, 1904:21'den *New York Times*, Apr. 22, 1902 ve 29 Ekim 1902).

Amerikan kamuoyunda, kendisinin ABD'ye yardımcı olabileceği yönündeki yorumlardan Washington Elçiliği aracılığıyla haberdar olan II. Abdülhamid, Ekim 1902'de ABD Elçiliği Maslahatgüzarı Spencer F. Eddy'i, bu konuyu görüşmek üzere Yıldız'a çağırdı. Eddy'e Mindanao'da yayınlan isyanı bastırmak için yeni birliklerin bölgeye gönderildiğini öğrendiğini ve bu hareketin adada yaşayan Müslümanlara zarar vermesinden endişe duyduğunu bildiren II. Abdülhamid, ABD'nin istemesi halinde, Filipinlere bir Osmanlı heyeti göndermeyi önerdi (NARA, M-46, Oct. 14, 1902).

Konuyu derhal Dışişleri Bakanı Hay'e bildiren Eddy,

Başkan'ın bu tekliften memnuniyet duyduğu, fakat buna şimdilik gerek olmadığı cevabını alarak, Yıldız'a bildirdi (NARA, M-77- Oct. 14, 1902). Yardım teklifinin geri çevrilmesinde, ancak 1901'de çözümlenebilen tazminat sorunu sırasında tırmanan gerginliğin henüz normale dönmemesi etkili olmuştu. Washington, Osmanlı Sultanı'na borçlu kalmak istemiyordu.

Diplomatik yardımı reddeden ABD, isyancılara karşı izlediği acımasız tutumu sertleştirerek devam ettirdi. 1906'da düzenlenen "Bud-Dajo" harekâtında binlerce Müslüman öldürüldü. Bu şiddet karşısında uzun yıllar devam ettirdikleri direnişi sona erdirmeye kararı alan Sulu Sultanı, 1915'te yönetimi altında bulunan bölgelerin egemenlik hakkını ABD'ye devretti (İslam Ansiklopedisi 1996: XIII/86).

B. OSMANLI ÜRÜNLERİNİN ABD'DE TANITIMI

1830 Antlaşması'yla, Amerikalı tüccarın Osmanlı mallarının ticaretini yapabilmesi için uygun şartlar yaratılmıştı. Fakat, daha önceki bölümlerde değinilen nedenler dolayısıyla ticaret istenilen düzeyde gerçekleşmedi. Babiâli, 1850'lerin başından itibaren, Osmanlı mallarının yurtdışına ihraç edilmesine daha büyük bir önem vermeye başlamıştı. Buna paralel olarak yabancı devletlerde düzenlenen ticari fuarlara katılma konusunda bir istek uyanmıştı.

Osmanlı mallarının Atlantik ötesinde sergilenmesine ilişkin ilk girişim 1852'de yaşandı. New York'ta düzenlenecek bir ticaret fuarına katılması için ABD'den davet alan Osmanlı Sultanı, hemen hazırlıklara girişerek, Osmanlı el ve tarım ürünlerini taşıyan bir fırkateynin ABD'ye gönderileceğini bildirdi. Fakat, maliye zor durumdaydı. Şûray-ı Devlet üyeleri fuar için para sarf edilmesini gereksiz bulmaktaydılar. Sultan Abdülmecid, New York fuarının, Osmanlı mallarının tanıtımı ve Osmanlı-ABD dostluğunun

gelişimi için büyük yararları olacağını düşünerek katılım yönünde ısrarcı olduysa da, bunun bir getiri sağlamayacağı yolundaki görüş ağır bastı. Bunun üzerine Hariciye Nazırı Fuad Paşa, Ocak 1853'te, fuara katılmaktan vazgeçtiklerini ABD Elçiliği'ne bildirdi (NARA, M-46, Dec. 11, 1852; Jan. 24, 1853).

Osmanlı Devleti'nin mali zorluklar nedeniyle, daha önce katılacağını bildirdiği halde New York fuarına katılmaktan vazgeçmesi fuarı düzenleyenler tarafından üzüntüyle karşılandı. Tüm hazırlıklar Osmanlı ürünlerini de kapsayacak biçimde yapılmıştı. Fuarın Avrupa temsilcisi Buschek, ABD maslahatgüzarı Brown yoluyla, Nisan 1853'te Babiâli'ye bir mektup göndererek Osmanlı mallarının ABD'ye nakliye masraflarının fuar organizatörleri tarafından karşılanacağını ve bu iş için 20.000 dolar tahsisat ayrıldığını bildirdi. Abdülmecid bu tekliften memnun kaldı. Fakat, fuarın açılış tarihine kalan süre, Osmanlı mallarının hazırlanması için yeterli olmadığından bu cazip teklif de geri çevrildi (NARA, M-46, Apr. 27, 1853).

ABD'den gelen davetlere rağmen bir süre daha bu tür pahalıya mal olacak sergilere katılmaktan kaçınan Osmanlı Devleti, 1876'da Philadelphia'da düzenlenecek olan fuara katılma kararı aldı. Ticaret Nazırı Kabuli Paşa başkanlığında bir komisyon kurularak Osmanlı ürünlerinin en iyi biçimde sergilenmesi için çalışmalar başlatıldı. Henüz Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Mısır, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'dan yollanacak ürünlerin önce İstanbul'da toplanıp sınıflandırılması, ardından Philadelphia'ya gönderilerek Osmanlı pavyonunda sergilenmesi kararlaştırıldı (NARA, M-46, Feb, 18, 1875; T-815, Aug. 23, 1875).

Fuar komisyonu hazırlıklarını sürdürürken, bazı Osmanlı müteşebbisleri, fuara katılma konusunda hâlâ tereddüt içerisindeydiler. Mesela, İzmir'in en ünlü halıcılarından

Hacı Ali Efendi, fuara 5.000 sterlin değerinde mal götürmek istiyordu. Ancak, ABD'nin bu tür mamüllere uyguladığı gümrük vergisinden çekinmekteydi. ABD'ye götürdüğü malların tümünü fuarda satamaz ve geri getirmek zorunda kalırsa, boş yere bu yüksek gümrük vergisini ödemiş olacaktı. Diğer müteşebbisler de aynı endişeyi taşımaktaydılar. Bunun üzerine, ABD Dışişleri Bakanı'na bir nota gönderen Washington Elçisi Aristaki Bey, Osmanlı ürünlerinin satılamaması halinde, kesilen gümrük vergisinin iade edileceği garantisini aldı. Böylece, Osmanlı tüccarının fuara katılmasının önündeki en önemli engel kaldırılmış oldu (NARA, T-815, Apr. 29, 1875; May. 6, 1876).

1876'da düzenlenen fuarda, Osmanlı ürünleri Yeni Dünya'da ilk kez Osmanlılar tarafından sergilenmiş oldu. Bu fuarın düzenlenmesi sırasında Babıâli'nin kazandığı tecrübe, 1893'te düzenlenecek yüzyılın en büyük fuarına daha hazırlıklı gidilmesini sağladı.

ABD, Amerika kıtasının keşfinin 400. yıldönümü dolayısıyla Chicago kentinde, o zamana kadar düzenlenmiş en şaşıaalı fuarı gerçekleştirmek için 1890 yılının başından itibaren çalışmaya başladı. Fuarda dünyanın her yerinden gelen ürünlerin ve yeni buluşların sergilenmesi hedeflenmekteydi. Bu çerçevede 1891'de Osmanlı Devleti'ne de bir davet mektubu gönderildi. II. Abdülhamid, devletin ABD'deki kötü imajının silinmesi için bir fırsat olarak gördüğü bu daveti kabul etmekte vakit kaybetmedi. Kasım 1891'de İstanbul Galata'da, Chicago Fuarı'yla ilgili özel bir komisyon kuruldu. Hakkı Paşa ve Fahri Bey bu komisyona birinci ve ikinci komiser olarak atandılar (NARA, T-815, Nov. 27, 1891, Alkan, 1989: 155).

35.000.000 dolar masraf ederek Chicago Fuarı'nı düzenleyenler, dünyanın her bölgesinden, kadın ve erkek temsilcilerin kente gelmelerini arzulamaktaydılar. Yani bu sadece bir ticaret fuarı değil, dünyanın sergilendiği bir bü-

yük gösteri olacaktı.⁹ Bu noktadan hareket eden Fuar Düzenleme Komitesi'nin Hanımlar Heyeti, Osmanlı kadınlarının da Chicago'da temsil edilmesini arzu etmekteydiler. Bunu sağlamak için 1892 Haziranında Valide Sultan'a¹⁰ hitaben bir mektup gönderdiler. Mektupta, Valide Sultan'ın kadınların refah ve mutluluğu için yaptığı çalışmaların dünyaca bilindiği, Amerikalı kadınların ilk kez böylesine büyük görev aldıkları bir organizasyonda Türk kadınlarını da aralarında görmekten mutluluk duyacağı belirtilmekte ve Valide Sultan'dan, Türk kadınlarının Chicago'ya gelmeleri için yardımcı olması istenmekteydi (NARA, M-46, Jun. 13, 1892).

Valide Sultan bu mektuba cevap vermediği gibi, mektupta yer alan bazı ifadeler Babiâli'yi rahatsız etmişti. ABD Elçisi'ne bir nota veren Hariciye Nazırı, Valide Sultan'ın çok yaşlı ve nadiren saraydan çıkan bir kişi olduğunu belirterek, bir daha bu tür mektupların gönderilmemesini rica etti (NARA, M-46, Jun. 13, 1892). Hanımlar Heyeti'nin bu daveti Saray'ın ve Babiâli'nin ilgisini yeteri kadar çekmemiştir ama tanıtım için yüzyılda bir gelebilecek böylesi bir fırsatı kaçırmak istemeyenler de vardı. Bunlardan İstanbul Amerikan Kız Koleji'nin öğretmen ve öğrencileri, fuar yöneti-

9 Chicago Fuarına katılan Osmanlılar'dan Ubeydullah Efendi anılarında bu büyük olayı şu sözlerle anlatılmaktadır: "Şimalin Eskimolarından, cenubun Patagonyalılarına, garbın Bahamasından, şarkın Japonlarına, Filipinlerine ve Hawaii adalarına kadar kâffe-i ecnas beşeri sinesinde toplayan ve kürr-i zeminin kıtaat-ı hamsesinden olmak üzere otuzyedi hükümeti temsil eden ve şimdiye kadar hiçbir serginin ihtiva etmediği acaip ve garâibi ihtiva eden, sulh ve müsâlemet içinde bir içtimâ-i insanî..." (Alkan, 1989: 155).

10 II. Abdülhamid'in annesi Tirinujgan Sultan olup 1819-1852 yılları arasında yaşamıştır. Chigaco Fuarı'nı düzenleyenlerin mektup gönderdiği Valide Sultan ise, annesinin ölümünden sonra şehzade Abdülhamid'in inanevi anneliği görevini üstlenen ve çocuğu olmadığı halde, Sultan'ın cülusundan itibaren Valide Sultan ünvanını taşıyan, 1830-1904 yılları arasında yaşamış Rahime Perestu hanımdır. (Bkz. Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, II, 258-259, Ankara, Kültür Bakanlığı.)

mine başvurarak, eğitimle ilgili bölümde, diğer ülkelerden gelen kız okullarıyla birlikte yer aldılar. Hazırladıkları gösteriler ve sergiledikleri el ürünleri, Fuar'ı gezenler tarafından övgüyle karşılanan Kolej üyeleri, bronz madalya ve takdirnameyle ödüllendirildiler (Patrick, 1934: 224).

Mayıs 1893'te resmen açılan Fuar'da kurulan Türk köyü organizatörlerin istediği gibi Osmanlı kadınının yaşamını gösteren bölümler içermese de, gezenler tarafından büyük ilgi gördü. Fuar'da Mısır mahallesi, Çin kasabası ve İran meydanıyla aynı bölümde yer alan köyde Osmanlı tarzında inşa edilmiş küçük bir cami, İstanbul'daki Mısır çarşısını andıran ve kırk-elli dükkan içeren bir kapalı pazar yeri, iki katlı bir lokanta, bin kişilik bir tiyatro, şekerleme gibi şeylerin satıldığı küçük köşkler yer almaktaydı (Alkan 1989:191). Serginin açık kaldığı altı ay boyunca, Süleyman Bustani Bey ile birlikte, "Şikago Sergisi" adlı resimli Türkçe bir dergi yayınlayan Ubeydullah Efendi, anılarında Türk köyünü şöyle tasvir etmektedir:

"... İşte bu Türk köyünde iki şey benim gözüme çarpıyordu. Bunun birisi, çarşı içinde halka seyrettirilen panorama idi. Diğeri de keten helva idi. Panaroma, İstanbul'da, Ayasofya'nın manzara-i dahiliyesini, Şehzadebaşı'nda bir mahalleyi, Tophane caddesini, Köprü'yü, Dolmabahçe Sarayı'nın sahilini ve daha birkaç manzarayı ihtiva ediyordu. Bunlardan başka, Filistin'den Kudüs, Mescid-i Aksa'ya ve Suriye'nin bazı menâzırına ait levhalar da vardı. Elhâsıl 38 parça manzara idi... Keten helvacıların ise, sergiden sonra New York'a giderek dükkan açacaklarını öğrendim..." (Alkan, 1989: 191-192).

Osmanlı mallarının sergilendiği mekânın düzenlenmesine ve süslenmesine gösterilen özenin yanı sıra, Fuar'a taşınan ürünler de Osmanlı Devleti'nin bu işe verdiği önemin göstergeleriydi. 130 büyük sandıkla taşınan ürünler arasında, tekstil, konfeksiyon, ahşap, seramik, cam, deri ve

kâğıt ürünleriyle çeşitli toprak ürünleri ve yiyecek-içecek bulunmaktaydı (NARA, M-46, Apr. 6, 1893). Bu büyük hazırlık ve kapsamlı katılım, ABD Başkanı Cleveland ve Dışişleri Bakanı Gresham'ın dikkatini çekmiş olacak ki, serginin sona ermesinden sonra her ikisi de, Sultan'a ayrı ayrı teşekkürlerini iletiler (NARA, M-46, Feb. 3, 1894).

Chicago Fuarı'na katılımla en üst düzeyine çıkan Osmanlı Devleti'nin ve ticari ürünlerinin ABD'de tanıtılmasına yönelik çalışmalar, Sultan'ın ve Babıâli'nin ümit ettiği olumlu sonuçları vermedi. "Doğu Sorunu"nun yansımaları ve iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar dolayısıyla, ABD kamuoyunda oluşan Osmanlı karşıtı havanın değiştirilmesi için gerekli katkıyı sağlamaktan uzak kaldı. İki devlet arasındaki ilişkiler, yeni bir yüzyıla girilirken sorunlarla sarmalanmış niteliğini sürdürüyordu.

V. İLİŞKİLERDE SON DÖNEM (1908-1914)

A. ABD'NİN II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN DUYDUĞU SEVİNÇ

XX. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gündemi, geçen yüzyıldan başlayıp devam eden sorunlarla doluydu. Ermeni olayları dolayısıyla iki ülke arasında meydana gelen gerginliğin izleri henüz silinmemişti. Osmanlı topraklarında rahatça çalışmalarına izin verilmeyen, ülkeye kitap ve baskı aletleri sokmaları yasaklanan misyonerlerin şikâyetleri sürmekte ve Osmanlı tabiiyetinden çıkarmalarına izin verilmediği için, istedikleri halde ABD vatandaşlığına geçemeyen kişilerin sayısı artmaktaydı. Başta Doğu Anadolu ve Suriye olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden binlerce kişi ABD'ye göç etmek için sıraya giriyor ve önlerine çıkarılan engellerden dolayı bu isteklerini gerçekleştiriyorlardı.

İkili ilişkilerin bu tür sorunlarla dolu olduğu bir dönemde, 1908 Temmuzunda meydana gelen olaylar sonucunda II. Abdülhamid'in, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yüzünden askıya almış olduğu Kanun-ı Esasi'yi tekrar ilan etmesi, ABD tarafından heyecan ve memnuniyetle karşılandı. ABD Hükümeti, İstanbul'daki bu gelişmenin, iki ülke arasındaki sorunların çözümüne yardımcı olacak bir ortamı hazırlayacağına ve Yakın Doğu'daki ABD çıkarlarına olumlu katkıda bulunacağına inanmaktaydı.

İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Leishman Washington'a gönderdiği raporlarında, Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, Sultan'ın mutlak hâkimiyetine dayanan Osmanlı yönetim tarzının tarihe karıştığı yorumunu yapıyordu. Leishman'a göre, yeni yönetim tarzı, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllardır boğuştuğu siyasi ve ekonomik bunalımlardan kurtulmasına yardımcı olacak, yeni Osmanlı Hükümeti, ülkenin en kısa zamanda Avrupa'nın gelişmiş ulusları arasındaki yerini almasını sağlayacaktı. ABD Elçisi, Meşrutiyet'in ilânının, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni yıkmak için yürüttüğü çabaları boşa çıkaracağına olan samimi inancını da vurguluyordu (NARA, M-46, Aug. 20; Sep. 28, 1908).

Meşrutiyet Hükümeti'nin ilk açıklamaları ve icraatları da Amerikalıları tatmin edici düzeydeydi. Yeni kabine üyeleri bir yandan, ülkedeki herkesin eğitime büyük önem verdiklerinin altını çizerek, misyoner okulları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılacağını işaretlerini verirken, öte yandan da Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı topraklarına geri dönmelerine izin verilmeyen eski Osmanlı vatandaşlarının ülkeye girebilmelerine yönelik çalışmalar yapıyorlardı. Bu çalışmalar kısa sürede somut sonuçlar verdi. Eylül sonunda, Amerikan misyonerlerinin bastığı kitapların dağıtılmasının ve misyonerlerin ülkenin her yerinde rahatça seyahat edebilmesinin önündeki engeller kaldırıldı. Eski Osmanlı vatandaşlarının ülkeye girme-

lerine izin verildi. Kasım ayında ise misyonerlerin ülkeye daktilo ve teksir makinası sokmalarına yönelik yasak kaldırıldı (NARA, M-46, Sep. 28, 1908; F. R., 1908: 755-756).

ABD, Osmanlı Meclisi'nin 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başlamasından da sevinç duyduğunu, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ayrı ayrı kararlar alarak, Osmanlı Meclisi'ne başarı dileklerini iletmesiyle gösterdi (F. R., 1908: 753-754).

Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ikili ilişkilerin siyasi ve sosyal boyutlarına yansıyan bu olumlu hava, kısa süre içinde ekonomik alanda da etkisini gösterdi. Ekonomik ilişkilerdeki en önemli gelişme, aşağıda ele alınacak Chester Demiryolu Projesi'nin ortaya atılmasıyla yaşandı.

B. CHESTER DEMİRYOLU PROJESİ

Osmanlı Devleti 1870'lerden itibaren demiryolu yapımına önem vermeye başlamıştı. Gerekli donanım eksikliği nedeniyle, demiryollarının yapımı için yabancı şirketlerle imtiyaz sözleşmeleri imzalanmaya başlamıştı. Avrupa şirketlerinin büyük ilgi gösterdiği bu konu, kısa sürede Amerikan şirketlerinin de ilgisini çekmiş, Charles Waring adlı Amerikalı bir girişimci, Anadolu'da bir demiryolu projesi başlatmak için harekete geçmişti. Fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştı (Semiz, 1995: 47).

1885'te bir başka Amerikalı Jesse Grant, Basra Körfezi'nden, Iskenderun'a ulaşan bir demiryolunu gerçekleştirebilmek için İstanbul'daki ABD Elçisi Cox'a başvurmuş, ancak Cox'un yaptığı temaslar, yeniden alevlenen Doğu Rumeli olaylarıyla meşgul olan Saray'da yeteri kadar ilgiyle karşılanmamıştı (NARA, M-46, Nov. 13, 1885). Bir süre sonra bu kez II. Abdülhamid, Cox'a, Tarsus yakınlarındaki bir madeni denize bağlayacak 29 millik demiryolu hattını Amerikalı mühendislerle inşa ettirmeyi arzuladığını bildir-

miş, fakat getirisi çok yüksek olmayan bu proje ABD'de ilgi uyandırmamıştı (NARA, M-46, Aug. 28, 1886). II. Abdülhamid, 1890'da da, ABD Elçisi Hirsch'den, Trablus ile Yemen arasında yapılması planlanan demiryoluna Amerikalı mühendis ve sermayedarların ilgi göstermesini sağlamasını istemiş, ancak istediği sonuca ulaşamamıştı (NARA, M-46, Jun. 19, 1890).

XIX. yüzyılın sonralarına doğru, yabancılar için kâr getirebilecek yeni projelerin ortaya atılması, özellikle Almanlarla yapılan Bağdat demiryolu görüşmelerinin Amerikan basınına yansması sonucu, Amerikalılar bu konuyla yeniden ilgilenmeye başladılar. 1900'de Kentucky zırhlısının komutanı olarak, Ermeni olaylarından doğan zararın tazmin edilmesi için Osmanlı Devleti'ne gelen Amiral Colby M. Chester, maden imtiyazları karşılığında yapılacak bir demiryolunun, kâr getirecek bir girişim olabileceğini düşündü (Trask, 1974: 13; Semiz, 1995: 47).

Amiral'in bu düşünceleri 1906'da Osmanlı Devleti'ne yaptığı bir ziyaretten sonra, Halep-İskenderun hattında bir demiryolu projesi geliştiren C. Arthur Moore tarafından desteklendi. Moore, Amiralin oğlu Colby Chester Jr.'un kayınbiraderi ve önemli bir Amerikan demiryolu şirketinin ortaklarındandı. Üç Amerikalı, projelerini zaman içinde geliştirerek, hayata geçirmek için uygun bir fırsat kollamaya başladılar. ABD Başkanı ve Dışişleri Bakanı'nın bu yöndeki desteğini sağlayan Amiral, 1908'de İstanbul'a gelerek projesi için temaslarda bulundu. Fakat, siyasi ortam karışık ve Sultanla mı yoksa Jön Türkler'le mi yapılacak görüşmelerin sonuç getireceği anlaşılamıyordu. Öte yandan, Halep-İskenderun hattı Almanların Berlin-Bağdat hattı için ayrılan bölge ile örtüşmekte ve projenin ihtiyatla karşılanmasına neden olmaktaydı (DeNovo, 1963: 60-61).

Bu olumsuzluklar sonucu tekrar beklemeye koyulan Chester ve ortakları için 1909 baharında önemli bir fırsat

doğdu. 10 Mart 1909'da (Rumi 25 Şubat 1324) Meclisimebusan'a sunulan bir önergeyle, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin geri kalmışlıklarına son verilmesi için bu yörelerin demiryoluna kavuşturulması istenmiş, yapılan toplantıda önergenin Nafia Encümeni'ne gönderilmesi kabul edilmişti (Semiz, 1995: 48).

Nafia Encümeni'nde 19 Temmuz 1909'da (Rumi 6 Temmuz 1325) başlayan görüşmelere, temsilcisi Şahergiryan Harunyun vasıtasıyla bir proje teklifi sunan Chester, bir anda dikkatleri üzerine topladı. Chester'in projesi Sivas'tan başlayarak Harput, Ergani, Diyarbakır, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye uzanan ve tali hatlarla Samsun'a, Haleb'e ve Van'a ulaşan bir demiryolu ağının yapılmasını öngörüyordu. 2000 kilometrelik bu ağın maliyeti yaklaşık yüz bin dolar civarındaydı. Chester, inşaat karşılığında hattın her iki yanından, 20'şer kilometreye kadar uzanan bir alan içerisindeki madenlerin işletim hakkını 99 yıllığına elde edecekti (DeNovo, 1963: 61; Semiz, 1995: 49-50).

Chester'in, Osmanlı makamları tarafından ilgiyle karşılanan bu projesinin karşısındaki ilk büyük engel, yine bir Amerikalı olan ve İngiliz-Amerikan ortaklığı J. G. White şirketini temsil eden Dr. Bruce Glasgow'un, Nafia Encümeni'ne sunduğu proje oldu. Glasgow, Chester'in teklifini sunmasından bir ay kadar önce, aynı bölgeyi içeren ama daha sade bir proje teklifini Encümen'e sunmuş, yapılan görüşmelerde bu teklifin kabul edilmek üzere Babiâli'ye iletilmesi fikri benimsenmişti. Bu gelişmeler olurken, Chester'ın yeni bir projeye ortaya çıkması, Encümen üyelerinde farklı tepkilere yol açtı. Nafia Nazırı Noradongiyan Efendi, Chester'ın teklifini çılgınca bularak reddedilmesini istiyor, Cavid Bey de kendisine destek veriyordu. Hüseyin Cahit Bey ise, Glasgow'un projesine karşı çıkıyor, yeni teklifin de ele alınmasını istiyordu. Ortaya çıkan bu görüş farklılıkları üzerine Babiâli, Glasgow ve Chester'ın temsil

ettikleri firmaların mali güçlerini belgelerini istedi. 100.000.000 dolarlık bir güce sahip olduğunu belgelemeyi başaran Chester karşısında ancak 5.000.000 dolarlık kaynak desteği bulabilen Glasgow yarıştan çekildi (Semiz, 1995: 50).

Bunun üzerine Chester'in projesi üzerinde görüşmeler yapılmaya başladı. Ancak, güçlü muhalefet nedeniyle bir anlaşmaya varılması gecikti. Osmanlı Devleti'nde daha önce iki kez elçilik yapmış olan Oscar Strauss'un, 1909 Eylülünde bir kez daha ve büyükelçi sıfatıyla İstanbul'a atanmasıyla, proje konusu yeni bir boyuta taşındı. Amiral Chester'in, Dolar Diplomasisi'nin önde gelen savunucularından ABD Dışişleri Bakanı Knox ile yaptığı görüşme sonrasında, Strauss'a söz konusu projenin onaylanması için elinden gelen gayreti göstermesi talimatı verildi (Cohen, 1959: 633). Öte yandan, Chester ve ortakları Kasım 1909'da Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi (Ottoman-American Development Company) adında güçlü bir şirket kurarak projenin onaylanması için Babıâli üzerindeki baskılarını yoğunlaştırdılar. Yeni şirket eski ortaklarına ek olarak, ABD'nin önde gelen çelik, demiryolu, müteahhitlik şirketlerinin bazılarını ve bir bankayı bünyesine katmıştı. Dışişleri Bakanı Knox'un yanı sıra ABD Başkanı Taft'ın da doğrudan desteği sağlanmıştı (DeNovo, 1963: 64-65).

Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi yürüttüğü yoğun çabalar ve ABD Elçiliği'nin desteği sonucunda, Mart 1910'da, Nafia Nezareti'yle detaylı bir ön anlaşma imzalamayı başardı. Projeyi gerçekleştirme yönündeki iyi niyetini göstermek için bir İstanbul bankasına 20.000 lira depozito yatıran Şirket, buna rağmen Sadrazam Hakkı Paşa'nın bir ân önce nihai kararı vermesini sağlayamadı. Zira, projenin hayata geçmesiyle kendi çıkarlarının tehlikeye düşeceği endişesini taşıyan Alman, İngiliz ve Fransız şirketleri, kendi elçiliklerinin de verdiği destekle, Amerikalılardan daha

yoğun bir karşı çalışma başlatmışlardı. Bunların yanı sıra, Samsun ve Sivas hatlarının kendi sınırlarına fazlasıyla yakın olduğu gerekçesini ileri süren Rusya da projeye karşı olduğunu açıklamıştı (Semiz, 1995: 54).

Bu muhalefeti ortadan kaldırmak için harekete geçen Dışişleri Bakanı Knox, Osmanlı Devleti'ne, projenin kabul edilmesi halinde Amerikan mallarına uygulanan gümrük vergisinin %7'den %11'e çıkarılmasını kabul edebileceklerini, ABD'nin bazı kapitüler haklarından vazgeçebileceğini, acil mali ihtiyaçları karşılayabilecek krediler açabileceklerini, hatta güçlü savaş gemileri satabileceklerini bildirdi. Bu teklifler bile, özellikle Almanya Büyükelçisi'nin siyasi baskısı altındaki Hakkı Paşa'nın projeyi onaylamasına yetmedi (DeNovo, 1963: 67). 11 Mayıs 1910'da Sadrazam ile bir görüşme yapan Strauss, Washington'a yolladığı raporunda şu görüşlere yer veriyordu:

"Görüşmelerin, Amerikan şirketi için ümit verici bir düzeyde ilerlemekte olduğunu görüyorum. Fakat burada hiç kimse, tamama ulaşmadan önce, herhangi bir görüşmenin nasıl sonuçlanacağı konusunda tahmin yürütemez. Türkiye, altı büyük devletin dostluğuna son derece bağımlıdır. Pratikte bu ülkeler ülkenin siyasi varlığını korumaktadırlar. Eğer bunlardan biri, mesela Almanya veya Rusya muhalefet ederse, bu durum imtiyazın verilmesi önünde mutlak olmasa bile ciddi bir engeldir..." (DeNovo, 1963, 69'dan, NARA, D.S. 867.602 Ot 81/15).

Strauss'un bu görüşleri, Washington'un İstanbul'un yanı sıra bir merkezde daha, Berlin'de de, diplomatik girişimlerini yoğunlaştırmasını sağladı. Berlin'deki ABD Büyükelçisi, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na, Alman ve Amerikan demiryolu projelerinin örtüşen bölümlerinin, küçük değişikliklerle ortadan kaldırılmasını ve iki ülke arasında Liberya, Çin ve İran'da daha önce yapılmış benzer kârlı bir işbirliğinin kurulmasını önerdi. Fakat Almanlar, Osmanlı

pazarındaki çıkarlarını zedeleyecek bu projeye karşı takındıkları olumsuz tavırdan geri adım atmadıkları gibi, St. Petersburg'da, Londra'da, Paris'te ve Roma'da, Amerikan projesine karşı diplomatik bir atak başlattılar (DeNovo, 1963: 70).

Washington, Berlin'in bu atağına karşılık vermekte gecikmedi. Dışişleri Bakan Yardımcısı Francis M.H. Wilson, Eylül 1910'da, fevkalade büyükelçi sıfatıyla İstanbul'a gönderildi. İstanbul'da kaldığı süre zarfında, aralarında Sadrazam, Dahiliye, Nafia, Maliye ve Harbiye nazırlarının da bulunduğu çok sayıda Osmanlı yetkilisiyle görüşmelerde bulunan Wilson, sürekli olarak hükümetinin bu projeye verdiği önemi vurguladı. Wilson'un ziyareti sırasında oluşan olumlu hava, 1911'in ilk aylarında yürütülen etkin çalışmalar sonucunda, Mayıs ayı içinde meyvesini verdi. 14 Mayıs'ta Sadrazam tarafından imzalanan ön anlaşma, onaylanmak üzere Meclisimebusan'a gönderildi (DeNovo, 1963: 76-78; Semiz, 1995: 55).

Mamafih Hakkı Paşa, Amerikalılara böylesine haklar tanıyan ve dost Almanya'yı kızdıran bu anlaşmanın, karşılığında bazı şeyler kazanmadan onaylanmasına karşıydı. 1910 sonbaharında Wilson'la yaptığı görüşmede de bu konuyu dile getirmiş ve projenin onaylanması karşılığında, Washington'un, 1830 antlaşmasının dördüncü maddesini Osmanlı Devleti'nde suç işleyen Amerikalıların, Osmanlı mahkemelerinde yargılanamayacakları biçiminde yorumlamaktan vazgeçmesini istemişti. Wilson, bu konuyu halledebileceğini söyleyerek İstanbul'dan ayrılmış, ama geçen süre içinde bu yönde bir gelişme kaydedilememiştir. İstedikini alamayan Sadrazam, 1 Haziran 1911'de yapılan Meclis görüşmelerinde, altında imzası bulunan anlaşmanın onaylanmaması için elinden geleni yaptı. Yapılan oylamada, sonuna yaklaşılacak yasama döneminin Meclis'in konuyu gereğince görüşebilmesi için yeterli olmadığı gerekçesiyle,

konunun gündeme alınması, 64'e karşı 77 oyla reddedildi (DeNovo, 1963: 78).

Meclisimebusan Ekim 1911'de, proje konusunu görüşmeye başladı. Fakat, görüşmeler sırasında öncekinden daha yoğun bir muhalefet belirdi. Projenin Siyonistlere hizmet etmek için kullanılacağı iddiasını ortaya atan mebuslar bile oldu. Bu arada, Trablusgarb Savaşı'nın patlak vermesiyle banka mevduatlarına el konulabileceğinden endişe eden Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi, İstanbul'daki bir bankaya depozito olarak yatırmış olduğu 20.000 sterlini çekti. ABD Büyükelçisi William Woodville Rockhill, 11 Aralık 1911'de, şirketin projeden vazgeçtiğini Babiâli'ye resmen bildirdi (DeNovo, 1963: 82; Semiz, 1995: 56).

Aslında projeden vazgeçilmesi Amiral Chester'in kendi fikri değildi. Ortakları, yılan hikayesine dönen bu girişimden sıkılmışlar ve paralarını daha kârlı işlere yatırmak için, şirketten ayrılmışlardı. Chester, yalnız kalmasına rağmen, on yılı aşkın bir süredir peşinde koştuğu bu projeden vazgeçmedi. 1914'e kadar, çeşitli yollarla Babiâli ile bağlarını koparmamaya ve yeni bir fırsat kollamaya çalıştı. Fakat, I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve ardından Osmanlı Devleti'nin Washington'daki elçisini geri çağırmasıyla karşılıklı diplomatik ilişkilerin kesilmesi, Chester projesinin gerçekleşmesini engelledi.

C. DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN SONA ERMESİ

1914 yazında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Osmanlı-ABD ilişkilerinde son dönemece girildi. Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan etti. Bu karar, kısa bir süre sonra savaşa girileceğinin en önemli göstergesiydi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin bu ülkedeki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini tehlikeye düşüreceğinden endişe duyan ABD Büyükelçisi Henry Morgent-

hau, Babiâli'nin savaşta tarafsız kalmaya devam etmesinden yanaydı. Fakat, ABD Dışişleri Bakanı William J. Bryan, Büyükelçi'nin bu konuda Babiâli'ye telkinlerde bulunmasını kesin bir dille yasakladı (DeNovo, 1963: 90).

Morgenthau bu yönde bir girişimde bulunmasa da, Washington'un gelişmelerden rahatsızlık duyduğunu sezen Babiâli, Washington Elçiliği yoluyla 8 Ağustos 1914'te, ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vererek, seferberlik kararının sadece ihtiyatlı bir tedbirden kaynaklandığını bildirdi. Bu garantiye rağmen, Amerikan kamuoyunun seferberlik kararını savaşa girme olarak yorumlamaya devam etmesi üzerine, Washington Elçisi Ahmet Rüstem Bey, 4 Eylül'de *New York Times* gazetesine bir demeç vererek Osmanlı Devleti'nin kimseye savaş ilan etmediğinin ve Yunanistan ve Bulgaristan'a saldırma niyeti taşımadığının altını çizdi (Morgenthau, 1918: 96; Gordon, 1932: 16; Erol, 1976: 16).

Babiâli'nin tüm bu çabalarına rağmen, misyonerler, Amerikan konsolosları ve Morgenthau'dan gelen haberlerin, Amerikan basınında yer alması, kamuoyundaki endişeyi artırmıştı. Mesela Morgenthau'nun kaynak olarak gösterildiği bir haberde, Osmanlı valilerinden birinin İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş başlaması halinde, ülkedeki Amerikalıların katledileceği tehdidinde bulunduğu iddia ediliyordu (Erol, 1976: 18-19). Öte yandan İstanbul, İzmir ve Beyrut'ta bulunan Amerikan şirketlerinin temsilcileri, tehdit altında bulunduklarını öne sürerek ABD Hükümeti'nin kendilerini koruma altına almasını istediler. Tüm bu gelişmeler karşısında ABD kamuoyunu yatıştırmayı hedefleyen Washington, Ağustos sonunda *North Carolina* ve *Tennessee* savaş gemilerini Osmanlı karasularına yolladı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde, ülkedeki Amerikan vatandaşlarını taşımakla görevlendirilen bu gemilerin İstanbul'a gelmelerine Babiâli izin vermedi. Çün-

kü, Çanakkale Boğazı mayınlanmıştı. Üstelik, Avrupa'da savaş devam ederken yabancı bir ülkenin savaş gemilerinin Boğaz'dan geçmesine izin verilemezdi (Erol, 1976: 22).

Bu arada Ahmet Rüstem Bey, *Washington Evening Star* gazetesine 8 Eylül'de verdiği bir demeçte, ABD'nin Osmanlı karasularına savaş gemisi gönderme kararını İngiltere'nin kışkırtmaları sonucu aldığını ifade ederek, İngiltere'nin asıl amacının ABD'yi savaşa sokmak olduğunu iddia etti. Demecinde, Osmanlı Devleti'ni suçlayan haberlere yer veren Amerikan basınını da eleştiren Ahmet Rüstem Bey, kimse'nin Ermeni olayları konusunda Babiâli'yi suçlamaya hakkı olmadığını, "eğer zenciler Japonlar'la işbirliği yaparak, ABD'yi işgal etmeye kalkışırsa, Washington'un tutumu ne olur?" sorusuyla göstermeye çalıştı (Trask, 1971: 18).

Osmanlı Elçisi'nin bu açıklamasına, önce Washington'daki İngiltere Büyükelçiliği tepki gösterdi. Aynı gazete'ye verilen demeçte, ABD Hükümeti'ne bu yönde bir telkinde bulunmadığı belirtildi. Ardından da ABD Hükümeti benzer bir açıklama yaptı. Buna rağmen, Ahmet Rüstem Bey Washington yönetiminin tutumunu eleştiren beyanatına devam etti. Gazetelerde yer alan demeçlerinde, Türkleri barbarlıkla itham eden Amerikalılara, Filipinler halkına uyguladıkları işkenceleri ve zencilerin maruz kaldığı linç olaylarını hatırlattı (Erol, 1976: 24).

Öte yandan Sultan V. Mehmed Reşad'ın 8 Eylül 1914'te çıkardığı iradeyle, Osmanlı Devleti'nin tüm kapitülasyonları kaldırdığı açıklandı. 11 ve 12 Eylül tarihli gazete haberleriyle Amerikan kamuoyuna duyurulan bu haber, Türkler'in yabancıları katletmeye başlayacağı yönünde yorumlandığından, halkta yeni bir endişe dalgasına yol açtı. Ahmet Rüstem Bey, gazete demeçleri yoluyla kapitülasyonların zaten haksızlıklara yol açtığını ve Osmanlı Devleti'nin gelişmesini engellediğini belirterek asıl suçlanması gerekenin kapitülasyonları kaldıranlar değil, onları savu-

nanlar olduğunu belirterek, bir kez daha Washington'un tepkisini çekti (Trask, 1971: 19; Erol, 1976: 51-53).

Osmanlı Elçisi'nin bu tür açıklamalarından rahatsızlık duyan ABD Hükümeti için bardağı taşıran son damla 12 Eylül'de geldi. Bu tarihte ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota veren Ahmet Rüstem Bey, yıllardan beri, Türklerin dinine, milliyetine ve geleneklerine söven Amerikan basınının, bu yolla Amerikan kamuoyunu zehirlediğini, ABD'nin, Yunanistan'a savaş gemisi satmasının ve Türk karasularına savaş gemileri göndermesinin doğru olmayan bir davranış olduğunu ifade etti (Erol, 1976: 36).

ABD Dışişleri Bakanlığı, bir elçinin, görev yaptığı ülkenin politikalarını bu şekilde eleştiremeyeceğini belirterek Ahmet Rüstem Bey'den, söyledikleri için özür dilemesini ya da ülkeyi terk etmesini istedi. Bu tepki üzerine, Ekim 1914'te ülkeden ayrılan Ahmet Rüstem Bey'in yerine Abdülhak Hüseyin Bey atandı (Trask, 1971: 18; Erol, 1976: 66; De Novo, 1963: 92-93).

Osmanlı Elçisi'nin Washington'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etti. Bu durum, ABD Hükümeti'ni daha da endişelendirdi. Osmanlı karasularına gönderilen Tennessee savaş gemisinin komutanı Decker'a, gemiyi İzmir'e demirlemesi ve kentteki Amerikan vatandaşlarına zarar gelmemesini sağlaması emri verildi. Emri yerine getiren Decker, 16 Kasım'da, bir tahliye sandalyeyle limana çıkmak üzereyken kıyıdaki Osmanlı askerlerinin ateş açması üzerine geri dönmek zorunda kaldı. İzmir'deki askeri yetkililer, bu atışların, kayığın bir mayına çarpmasını önlemek üzere, uyarı mahiyetinde yapıldığını ileri sürseler de, Decker, kenti bombalama tehdidinde bulundu. Olayın duyulması sonucu, Morgenthau İstanbul'da bazı diplomatik girişimlerde bulundu. İzmir Paşası'nın özür dilemesinin ardından, Tennessee'nin İzmir'den ayrılarak Sakız'a gitmesi sağlandı

(Gordon, 1932: 18-19).

Bu münferit olay, Amerikan vatandaşlarının, bazı yanlış anlamalar sonucu zarara uğrayabileceklerini göstermişti. ABD Başkanı Wilson ve Dışişleri Bakanı William Jennings Bryan, çeşitli kereler, Amerikalıların Osmanlı topraklarını terk etmelerini istediler. Bazı Amerikalılar bu çağrıya uyar-ken, en kalabalık grubu oluşturan misyonerler ülkeden ayrılmayı reddettiler (Gordon, 1932: 19). Fakat, savaş devam ettikçe, bulundukları yerlerde kalmanın ne kadar zor olduğu da ortaya çıktı.

Savaş başladığında, Amerikan misyonlarında 151 Amerikalı misyoner ve bunlara yardımcı olan 1200 yerli çalışan vardı. Bunlar dokuz hastane, sekiz kolej, 24 ortaokul, 369 ilkokul ve 137 kilisede çalışıyorlardı. 1916'ya gelindiğinde misyonerlerin sayısı yarı yarıya azaldı. 1917'de ise sadece 24 Amerikalı misyoner ve aileleri Osmanlı topraklarında kalmıştı (Trask, 1971: 21). Misyonerlerin başlıca uğraşısı, savaş şartlarından zarar gören Ermenilere yardım ulaştırmaktı. Özellikle Doğu Anadolu'daki misyon merkezleri, Ermenilere yardım merkezlerine dönüştürüldü. 1915'te New York'ta kurulan, Ermeni Yardım Komitesi'nin (*The Armenian Relief Committee*) gönderdiği yiyecek ve giyecekler, misyonerler aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldı. Misyonerler ayrıca, ABD'ye göç etmek isteyen Hristiyanlara da yardımcı oldular. Savaşta tarafsız bir devletin vatandaşları olduklarından, bu eylemleri Babiâli tarafından engellenmiyordu (DeNovo, 1963: 96-104).

ABD Şubat 1917'de Almanya'yla diplomatik ilişkilerini kesti. Bu durum, ABD'nin tarafsızlığına son vererek savaşa girme hazırlığı yapmakta olduğunu gösteriyordu. Nitekim, 6 Nisan 1917'de ABD Almanya'ya savaş ilan etti. Bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini sürdürmekte kararlı olan Washington, İstanbul Büyükelçisi Abram Elkus'tan, durumu Babiâli'ye açıklamasını istedi. Bu

sırada Başkan Wilson da, Osmanlı Devleti'nde bulunan misyonerlerin lideri Cleveland H. Dodge'a bir mesaj göndererek, endişelenmelerini gerektirecek bir durumun söz konusu olmadığını bildirdi. Fakat, yoğun Alman baskısı altındaki Babıâli, bu noktadan sonra diplomatik ilişkilerin devam ettirilmesinin mümkün olmadığı düşüncesindeydi. Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı, 20 Nisan 1917'de, ABD Büyükelçiliği'ne aşağıdaki notayı verdi:

"ABD Büyükelçiliği, Hariciye Nezaretine verdiği, 8 Nisan 1917 tarih ve 2422 sayılı nota ile, [ABD] Hükümeti'nin, Almanya İmparatorluğu ile savaş halinde olduğunu bildirmiştir. Ekselanslarına, bu imparatorluğun bir müttefiki olan Osmanlı Hükümeti'nin, bugünden itibaren ABD Hükümeti'yle diplomatik ilişkilerini kesmek zorunda kaldığını bildirmekten onur duyarım." (Armaoğlu, 1991: 19).

Notanın verilmesinden sonra Babıâli Washington'daki, ABD de İstanbul'daki elçiliklerini kapattılar. Osmanlı ve Amerikan diplomatları ülkelerine döndüler. Fakat, ABD İsveç Elçiliği yoluyla Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan vatandaşlarının haklarını korumaya devam etti. Amerikan misyonerleri, fahri diplomatlar olarak çalışmaya başladılar (DeNovo, 1963: 106). Bu arada, müttefikleri ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını istedilerse de, Amerikan vatandaşlarının ve çıkarlarının zarar görmesini istemeyen ABD bundan ısrarla kaçındı (Trask, 1971: 22).

1831'de Porter'ın maslahatgüzar olarak İstanbul'a atanmasından beri kesintisiz devam eden Osmanlı-ABD diplomatik ilişkileri, böylece sona ermiş oldu. Fakat bu durum fazla uzun sürmeyecek, 1923'te Cumhuriyet'in ilân edilmesinden sonra, Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerin başlatılması için iki tarafın da istekli davranması üzerine, 10 yıllık bir aradan sonra, 1927'de yeni bir ABD büyükelçisi Türk topraklarına eş zamanlı olarak da bir Türk büyükelçisi Amerikan topraklarına adım atacaktır.

Sonuç

Bu çalışma esas olarak, Giriş bölümünde belirtilen varsayımların sorgulanması üzerine inşa edilmiştir. Kitap boyunca bu varsayımların doğruluk derecesi, ortaya konulan belge ve kanıtlarla sınanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın hazırlanması sırasında değerlendirilen ve metne yansıtılan bilgiler çerçevesinde, Osmanlı-Amerikan siyasi ilişkileriyle ilgili aşağıdaki dokuz sonuca ulaşılmıştır:

1- ABD'nin Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişki, XIX. yüzyılın ortalarına kadar, temelde pazar kaygılarından ve ticareti artırma çabalarından kaynaklanmıştır. Özellikle, diplomatik ilişkilerin kurulması için yürütülen girişimler sırasında ABD'nin takındığı tutumu belirleyen faktörlerin büyük bir bölümü ticari nedenlerden kaynaklanmıştır. Washington yönetimi, diplomatik ilişkilerin kurulmasını, ABD tacirlerinin daha fazla kâr elde edebilmeleri için istemiştir. Çünkü, iki ülke arasında bir ticaret antlaşması yapılmayıp diplomatik ilişkiler kurulmadıkça, Amerikalıların

Osmanlı Devleti'nin en önemli limanı olan İzmir'le, Avrupalılarla eşit vergi ödeyerek ticaret yapabilmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca iki ülke arasında bir antlaşma yapılmadan, Amerikan gemilerinin Rusya pazarına açılan en kestirme yol olan Boğazları kullanarak Karadeniz'e açılabilmeleri ve asıl görevleri bölgeyle ticareti düzenlemek ve Amerikan tacirlerinin ekonomik ve hukuki haklarını korumak olan Amerikan konsoloslarının çalışabilmeleri de söz konusu olmamıştır. Diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra İstanbul'a atanan ABD diplomatları, bir süre daha sadece bu konularla ilgilenmiş, Washington'un istekleri paralelinde birer ticari temsilci gibi çalışmışlardır.

2- İlişkilerin ilerleyen yıllarında, iki ülke arasındaki ticaret bir azalma veya durağanlaşma dönemine girmiş, buna karşılık, siyasi ilişkilerin yoğunluğu artmaya devam etmiştir. Bu sonucu destekleyen veriler, İkinci Bölüm'de "Ticareti Etkileyen Faktörler" altbaşlığında sunulmuştur. Buna göre, 1830 antlaşmasına rağmen varlığını sürdüren bazı olumsuz faktörler ABD'nin Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaretin kan kaybetmesine yol açmıştır. Olumsuz faktörlerin en önemlisi, iki ülke arasındaki uzaklığın uzun mesafeli taşımacılık deneyimi olmayan Osmanlı tacirlerini bu alana girmekten alıkoymasıdır. 1830 antlaşmasıyla Amerikalılara tanınan ayrıcalıkların tamamı, ABD'ye mal taşıyan Osmanlı tacirlerine de tanınmış olmakla birlikte, Osmanlı tacirleri binlerce mil uzaklıktaki ABD'ye düzenli olarak taşımacılık yapamamışlardır.

Öte yandan, Karadeniz'e çıkış ayrıcalığını elde etmiş olmalarına rağmen, Amerikan tacirleri, ticaret gemilerinin İstanbul Boğaz'ındaki ters akıntılar ve Karadeniz'de kuzeyden esen rüzgârların etkisiyle yavaş seyretmeleri nedeniyle, Karadeniz limanlarından tam anlamıyla yararlanamamışlardır. Bunun yanında, yapağı ve afyon gibi Osmanlı Devleti'nden ABD'ye taşınan temel ihraç ürünlerine ilişkin ABD

ve Osmanlı gümrük politikaları, 1880'lerin sonunda İngiliz taşımacılık şirketlerinin Osmanlı Devleti limanları arasında yapılan taşımacılık alanında tekel kurma imtiyazı elde etmeleri ve Amerikan tacirlerinin daha kârlı alanlar olarak gördükleri Uzakdoğu ve Pasifik'e yönelmeleri de, iki ülke arasındaki ticareti olumsuz etkilemiştir.

Ekler arasında sunulan Osmanlı-ABD ticaretine ilişkin rakamsal verilerin değerlendirilmesiyle, ticaret hacminin yıllar içinde genişlemekte olduğu görülüp burada ulaşılan sonucun hatalı olduğu düşünülebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin, aynı dönemde diğer ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete ilişkin değerlerle karşılaştırıldığında, nominal anlamdaki bu artışın, aslında reel anlamda bir düşüşe işaret ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 1876'da Osmanlı Devleti'nden en çok ithalat yapan üçüncü, bu ülkeye en çok ihracat yapan altıncı ülke konumundaki ABD, 1895'te ihracatta onuncu, ithalatı ise on üçüncü sıraya düşmüştür.

Buna karşılık, siyasi ilişkilerin kapsam ve boyutlarında istikrarlı bir artış olmuştur. Özellikle 1867-1917 döneminde ticaret, ikili ilişkilerin gündem maddeleri arasında alt sıraları işgal etmeye başlamıştır.

3- İlişkilerin başlangıcında ve gelişiminde temel girişimler her zaman ABD'den gelmiştir. Bu sonuca çok sayıda örnek yardımıyla ulaşılmıştır. ABD'nin XIX. yüzyılın son yıllarından itibaren Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapabilmek için tek taraflı çabalar yürütmesi, 1820'lerde İzmir'de de facto konsoloslar görevlendirmesi, 1830 antlaşmasından sonra, yine tek taraflı bir kararla İstanbul'da bir maslahatgüzarlık açması, 1839'da bu temsilciliğin derecesini elçilik düzeyine yükseltmesi, 1860'larda yeni bir ticaret ve 1870'lerde tabiiyet ve gayrimenkul anlaşmalarının yapılması sürecinde ilk girişimlerin Washington'dan gelmesi ve hatta ABD'de bir Osmanlı diplomatik temsilciliği-

nin açılmasının arkasında yatan nedenlerden birinin ABD'nin bu yöndeki ısrarlı istekleri olması gibi örnekler, bu sonuca ulaşılmasında etkili olmuştur.

4- Taraflar, ilişkilerin kurulup gelişmesi sırasında üçüncü devletlerin tepkilerini çekmemek için ölçülü adımlar atmayı tercih etmişlerdir. Bu en açık şekilde, 1830 ve 1862 antlaşmalarının imzalanması sürecinde görülmüştür. 1830 antlaşmasının hazırlık görüşmeleri devam ederken, hem Osmanlı Devleti hem de ABD, kendilerini bölgenin etkili güçlerinden İngiltere ve Rusya'nın görüşlerini almak zorunda hissetmişlerdir. 1862 antlaşması sürecindeyse ABD temsilcileri Osmanlı Devleti ile doğrudan ikili görüşmelere başlamadan önce birçok Avrupa ülkesinin temsilcileriyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin yeni gümrük tarifelerinin oluşturulmasına "katkıda" bulunmuş, ancak bir uzlaşmaya vardıktan sonra Babiâli ile masaya oturmuşlardır.

5- ABD, Osmanlı Devleti'nin bulunduğu bölgeye sonradan girmesinden dolayı taşıdığı çekingenliği, 1860'ların sonundan itibaren üzerinden atmıştır. Bir süre bölgenin güçlü ve eski aktörlerine danışarak hareket eden ABD yönetimleri, ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'ne ve sorunlarına aşina olarak, tıpkı uzun yıllardır Babiâli ile ilişki içinde olan Avrupa devletleri gibi hareket etmeye başlamışlardır. Bu davranış değişikliğinin en çarpıcı örnekleri Girit isyanı, Bulgar ve Ermeni olayları sırasında Washington'un izlediği politikalarda görülmektedir.

6- Avrupa devletlerinin siyasi baskıları altında kalan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bölge dışından devletlerle dostluğunu geliştirmek için çaba sarf etmeye başlayarak, bu çerçevede ABD ile de yakınlaşma sürecine girmiş, fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Bu sonuca, kitabın ikinci bölümünde "Silah Ticareti" ve üçüncü bölümünde "Osmanlı Devleti'nin ABD ile Sıcak İlişkiler Kurma Yönündeki Çabaları" altbaşlıklarında verilen bilgiler

çerçevesinde ulaşılmıştır. Bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleriye, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikaların Avrupa devletlerinin politikalarınınkine benzer parametreler üzerine oturtulmaya başlaması ve Almanya'nın dostluk elini uzatmasıyla, Osmanlı Devleti'nin "Atlantik ötesindeki" arayışına son vermesidir.

7- Osmanlı-ABD siyasi ilişkilerinin düşüşe geçmesinin arkasında, ABD'nin İç Savaş'tan sonra izlemeye başladığı genişlemeci ve müdahaleci politikaların Osmanlı Devleti'nin yer aldığı bölgeye uzanan yansımaları yatmaktadır. ABD yönetimi ve kamuoyu, Alaska'nın satın alınması ve Karayibler ile Pasifikte yer alan bazı adaların ABD'ye katılması için yoğun çalışmaların yapıldığı bir ortamda, Levant bölgesinde bazı kazanımlar elde edilmesi fikriyle de yakından ilgilenmiştir. Üçüncü Bölüm'de ayrıntılarıyla verildiği üzere, ABD'nin Girit'e yönelik politikası böylesi heyecanlı bir ortamın etkisiyle oluşturulmuştur. ABD yöneticileri, genişlemeci politikalarının başarıya ulaşması ve ülkenin giderek daha büyük bir ekonomik ve askeri güç haline gelmesi gibi gelişmelerden cesaret alarak, önceleri bir Avrupa işi olarak değerlendirdikleri ve uzak durdukları Doğu Sorunu'na daha az çekinceyle yaklaşır olmuşlardır.

Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girerek zayıfladığı bir dönemde ABD'nin güçlenmesi, genişlemesi ve ABD yöneticilerinin dış politika alanında sahip oldukları özgüvenin artmasına paralel olarak, iki ülke arasında mevcut antlaşmalar da ABD tarafından ihlal edilmeye başlamıştır. İkili antlaşmalardan doğan sorumluluklarını her zaman yerine getiren Osmanlı Devleti, ABD'den benzer bir karşılık bulamamıştır. Tezde bu durumu gösteren çok sayıda örnek sayılmıştır. Örneğin, 1830 antlaşmasının dördüncü maddesiyle, Osmanlı topraklarında Osmanlı vatandaşlarına karşı suç işleyen Amerikalıların, Osmanlı makamları tarafından yargılanması hükme bağlanmışken, ABD

bu hükmün uygulanmasını çeşitli yollarla engellemiştir. Bu bağlamda, antlaşmaya ve Osmanlı kanunlarına aykırı bir biçimde Osmanlı vatandaşlarını himayeleri altına alan ABD konsolosları, bu kişilerin suça karıştıkları durumlarda Osmanlı makamlarınca tutuklanıp yargılanmalarının önüne geçmişlerdir. Özellikle Girit, Bulgar ve Ermeni olayları sırasında, bazı ABD diplomatları ve konsoloslarının davranışları, Osmanlı içişlerine müdahale boyutlarına varmıştır.

8- Osmanlı Devleti'ndeki ulusal ayaklanmaların uluslararası kamuoyuna duyurulmasında ve ayaklanmacılara yurtdışından destek sağlanmasında, Osmanlı topraklarında görev yapan Amerikalılar etkin rol üstlenmişlerdir. Üçüncü Bölüm'de sunulan bilgiler, Amerikan misyonerleri ve ABD'nin İstanbul Elçiliği Başkatibi Schuyler'in Bulgar isyanının dünyaya duyurulmasında nasıl etkili olduklarını gözler önüne sermektedir. Aynı şekilde Ermeni olayları sırasında da Amerikan misyonerlerinin bir bölümü, ABD ve İngiltere gazetelerine olay yerinden haber aktaran muhabirler gibi çalışmışlardır.

Amerikan misyonerlerinin gerek kurdukları okullarda verdikleri eğitim, gerek Bulgar ve Ermeni dillerinin yayın alanında kullanılmasına sağladıkları katkılar nedeniyle bu iki halkın milli uyanışlarına katkıda bulundukları söylenebilir. Bununla birlikte, Amerikalılar'ın bu uyanışa katkılarının abartılması ve bazı kaynaklarda rastlanıldığı biçimde Bulgar ve Ermeni ayaklanmalarının sadece Amerikalıların faaliyetleriyle açıklanması, olayların tarihsel gelişiminin önyargılı değerlendirilmesinden kaynaklanan hatalı bir tutumdur. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin güçlenip başarıya ulaşmalarında yabancı güçlerin yardımlarını inkâr etmek mümkün değildir. Ama dönemin ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerinin doğal bir sonucu olan, hatta Batı ve Orta Avrupa'daki benzerleriyle karşılaştırıldığında gecikmiş patlamalar olarak

nitelendirilebilecek bu milliyetçi ayaklanmaların salt dış güçlerin düşmanca tutumlarıyla açıklanmaya çalışılması tarih disiplinine bilimsel bir katkı sağlamaz.

9- Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ABD ile ilişkilerde ortaya çıkan sorunların temelleri, Osmanlı-ABD ilişkilerinde bulunabilir. Bu sorunların önde gelenleri, kapitülasyonların kaldırılması, Türkiye'deki tüm yabancı okullarla birlikte Amerikan okullarının statülerinin de değiştirilmesi, misyonerlerin ülkedeki faaliyetlerinin kısıtlanması ve XIX. yüzyılın son on yılıyla I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Ermeni olayları dolayısıyla ABD kamuoyunda oluşan "Korkunç Türk" imajının yol açtığı gerginliklerdir.

Geçmiş dönemden kalan mirasın Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl olumsuz etkilediği, Mustafa Kemal'in TBMM Reisi sıfatıyla, ABD Başkanı, Senatosu, askeri erkânı ve gazeteleriyle yaptığı yazışmalarda çok iyi görülmektedir. Milli mücadelenin başlangıcında, "Türkiye üzerinde herhangi bir toprak emeli bulunmayan" ABD'nin dostluğundan faydalanmak isteyen, hatta TBMM Hükümeti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını arzulayan Mustafa Kemal, ABD Hükümeti'nin Osmanlı döneminde elinde bulundurduğu bazı ayrıcalıkları ve hakları tekrar elde etmek istediğini, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un Doğu Anadolu'yu da kapsayan bir Ermenistan kurdurma peşinde olduğunu ve Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki Hristiyan ahaliyi kışkırtmaya devam ettiklerini görerek, TBMM Dahiliye Vekaleti'ne 3 Ocak 1922'de, aşağıda alıntılar yapılan muhtırayı göndermiştir:

"... Şimdiye kadar memleketimizde makasıd-ı iktisadiye, siyasiye ve ilmiye ile çalışan müessesat veya zevat-ı ecnebiye bilhassa zirdeki gayeler peşinde koşmuşlardır:

1- Memleketimiz dahilindeki mesailerinden insafsız bir kâr temin etmek...

2- Bir muntıkada istihsal ettikleri imtiyazat-ı iktisadiyeye istinaden, kendilerine ileride oraya tehasüp hakkını temine çalışmak. Bu gibilerin bir daha memleketimizin dahilinde çalışmalarına kat'iiyyen müsaade edilmemesi mukar-rerdir...

3- Makasid-ı iktisadiye, ilmiye ve insaniyye tahtında memleketimize gelip, müstakbel istilalar hazırlamak için anasır-ı muhtelifeyi gerek hükümete gerek yekdiğerine karşı tahrik etmek. Bu gibiler hem Harb-i Umumi'nin hem de memleketimiz dahilindeki mukatelât-ı facianın başlıca müsebbiblerindendir.

4- Sırf ilmi ve insani gayelerle memleketimizde çalışmakla beraber, ruhlarında mündemiç bulunan Hristiyanlık duygusu saikasıyla hemen sırf Hristiyan ekalliyetlerle meşgul olmak ve onlara ister kasıtlı ister kasıtsız, arasında ekalliyetlerin de yaşadığı Müslüman kitlelerinden ayrılmak arzusunu aşlamak... Hükümetimiz bu gibilerin dahi mese-lerine serbestçe devam etmelerine müsaade ettiği takdirde müslim ve gayrı müslim bilcümle tebasına karşı pek ağır bir mesuliyet yükü altına girmiş bulunacaktır... Hiçbir hükümet kendi tebasından olan onbinlerce etfali kendi memleketi dahilinde bir ecnebi heyeti tarafından her türlü teftişten azade olarak büyütölüp onlara istenildiği gibi telkinatta bulunulmasına müsaade edemez... Bundan dolayıdır ki Amerikalılar tarafından numune çiftliği v.s. misüllu müessesat husule getirip buralarda kendi tebamızdan olan binlerce etfalin Türk hükümet ve milletine karşı gayrı dostane ve gayrı sadıkane hissiyatla mütehalli olarak yetişmelerine müsaade edemeyiz." (Kültür Bakanlığı 1992:384-385).

Bundan da anlaşılabilceği gibi, Mustafa Kemal daha Milli Mücadele kazanılmadan ve Lozan Antlaşması imzalanmadan önce, Amerikalıların ve tüm yabancıların Osmanlı Devleti döneminde edindikleri ve suiistimal ettikleri ayrıcalıkların kaldırılacağını, misyonerlerin de yardım faa-

liyeti adı altında ve denetimsiz bir biçimde Hıristiyan çocuklarını Müslüman düşmanı olarak eğitmelerine izin verilmeyeceğini ortaya koymuştur. Bu tutum Türk-Amerikan ilişkilerinin geçmiş dönemden kalan mirasın gölgesinde, ama geçmişteki gibi devam edemeyeceğinin en çarpıcı göstergesidir.

1923 sonrası Türk-Amerikan ilişkileri, köklü bir devletin altı yüzyıllık tecrübesi üzerinde yükselen ve geçmişteki hataları tekrar etmek istemeyen genç Türkiye'nin, olgunluk çağına gelmiş ve XX. yüzyılın başat gücü olma yolunda emin adımlarla ilerleyen ABD'yle sürdürdüğü, inişli-çıkışlı bir yakınlığın öyküsüdür.

Kaynakça

ARŞİV KAYNAKLARI

ABD Arşivi, *National Archives and Records Administration*, College Park, Maryland, USA. "State Department Microfilms", M-46, M-77, M-99, T-815.

İngiltere Arşivi, *Public Record Office*, Kew, Londra.

Foreign Office (FO): 195/85-22, 195/85-38, 195/878-25, 424/5-3, 424/5-235, 424/6-2, 424/178-22, 424/178-49, 424/178-340, 424/178-347, 424/524, 424/182-170.

Türkiye Arşivi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cağaloğlu, İstanbul.

Tasnifler: Cevdet Bahriye, Cevdet Hariciye, Düvel-i Ecnebiye Defteri, Düvel-i Ecnebiye Kalemi, Hatt-ı Hümayun, Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi, İrade Hariciye, İrade-i Seniyye, Sadaret Evrakı Amedî Odası. Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kalemi.

Defterler:

Amerika Ahkâm Defteri

Amerika Nişan Defteri

RESMÎ YAYINLAR

Foreign Relations of the United States, Washington D.C.:
US Government Printing Office, 1862-1918.

Congressional Record, Washington D.C.: US Government
Printing Office, 1830-1900.

KITAP VE MAKALELER

ABUN NASR, Jamil, *A History of the Magrib*, Cambridge
University Press, Cambridge, 1971.

AKÇURA, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, Türk
Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1940.

AKGÜN, Seçil, *Kendi Kaynaklarından Amerikan Misyoner-
lerinin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi*, Türk Tarih Kuru-
mu, Ankara, 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 1*, Nil,
İzmir, 1989.

AKŞİN, Sina, (Ed.), "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye
Tarihi III*, Cem Yayınevi, ss. 77-187, İstanbul, 1995.

ALKAN, Ahmet Turan, *Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah
Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstan-
bul, 1989.

ALLEN, G. W., *Our Navy and the Barbary Corsairs*, Harvard
University Press, Cambridge, 1905.

ALLEN, H. D., *Great Britain and the United States (A History
of Anglo-American Relations 1783-1952)*, Odhams
Press, Londra, 1954.

- AMERICUS, "Some Phases of Issues Between the U.S. and Turkey", *North American Review*, CLXXXLI, ss. 690-691, Mayıs 1906.
- ANDERSON, R. C., *Naval Wars in the Levant 1559-1853*, University Press, Liverpool, 1952.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- , *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- ATAMER, Hamdi, "İlk Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II, ss. 20-25, Aralık 1967.
- ATAÖV, Türkkaya, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Doğan Yayınevi, Ankara, 1970.
- AYBAY, Rona, *Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku*, Aybay Hukuk Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.
- BACHMAN, Robert A., "The American Navy and the Turks", *The Outlook*, CXXXII, ss. 288-289, Ekim 1922.
- BAILEY, Thomas, *A Diplomatic History of the American People*, Appleton-Century-Crafts, New York, 1964.
- BAKER, John Martin, *A View of the Commerce of the Mediterranean*, Washington D. C., 1819.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet, *Tarihte Girit-Osmanlı Dönemi*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1991.
- BARBOUR, Nevill, *A Survey of North West Africa (The Magrib)*, Londra, 1959.
- BARLETT, Ruhl J., *The Record of the American Diplomacy*, Alfred Knopf, New York, 1948.
- BARNES, W. ve J. H. MORGAN, *The Foreign Service of the United States, Origin Development and Functions*, Department of State, Washington D. C., 1961.
- BARTON, Jame, *Daybreak in Turkey*, Boston, 1908.
- , *Story of Near East Relief 1915-1930*, New York, 1930.

- BEDFORD Henry F. ve Trevor COLBOURN, *The Americans A Brief History to 1877*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1980.
- BEMIS, Samuel, *A Diplomatic History of the United States*, Henry Holt & Co., New York, 1946.
- BERGQUIST, Harold E. Jr., "Henry Middleton as Political Reporter, The United States, the Near East and Eastern Europe 1821-1829", *The Historian*, XLV, 3, ss. 355-371, 1983.
- BEYDİLLİ, Kemal, Ekmeleddin İHSANOĞLU (Ed.), "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ss. 66-130, IRCICA, İstanbul, 1994.
- BLISS, Edwin Munsell, *Turkey and the Armenian Atrocities*, Hubbard Publishing Co., Philadelphia, 1896.
- BOORAS, Harris, *Hellenic Independence and America's Contribution to the Cause*, Tuttle, Rutland, 1934.
- BROWN, John P., "An Audience with Sultan Abdul Mejid, *The Knickerbocker*, XIX, ss. 487-505, Haziran 1842.
- BROWN, Philip Marshall, *Foreigners in Turkey: Their Judicial Status*, Princeton University Press, Princeton, 1914.
- BRYCE, James, *Amerikan Siyasi Rejimi*, Türk Siyasi İlimler Derneği, İstanbul, 1962.
- BRYSON, Thomas, "Admiral Mark L. Bristol, An Open-Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies*, V, ss. 450-467, 1974.
- , *Tars, Turks and Tankers Role of the US Navy in the Middle East 1800-1979*, The Scarecrow Press, Metuchen, 1980.
- CANTOR, Milton, "Joel Barlow's Mission to Algiers", *The Historian*, XXV, ss. 172-194, 1963.
- CARR, James A., "John Adams and the Barbary Problem", *American Neptune*, XXVI, ss. 231-257, 1966.
- CATHCART, J. L., *Tripoli First War With the United States*.

- Inner History, La Porte, Indiana, 1901.
- , *The Diplomatic Journal and Letter Book of James Leander Cathcart 1778-1796*, American Antiquarian Society, Worcester, 1955.
- CEVDET, *Vekayi-i Devlet-i Aliyye*, Dersaadet, 1271 (Hicri).
- CLINE, Myrtle, *American Attitude Toward the Greek War of Independence 1821-1828*, Atlanta, 1931.
- COHEN, Naomi W., "Ambassador Straus in Turkey 1909-1910 A Note on Dollar Diplomacy", *Mississippi Valley Historical Review*, XLV, ss. 632-642, Mart 1959.
- COLTON, R. Walter, *Ship and Shore or Leaves from the Journal of a Cruise to the Levant*, New York: Leavitt & Lord, 1835.
- , *Visit to Constantinople and Athens*, New York: Leavitt & Lord, 1836.
- , *Land and Lee in Bosphorus and Aegean*, New York: D.W. Evans & Co., 1860.
- COOLEY, James Ewing, *The American in Egypt*, D. Appleton & Co., New York, 1842.
- COX, Samuel S., *Orient Sunbeams or From the Porte to the Pyramids by way of Palestine*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1882.
- , *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York, 1887.
- CROSBY, Howard, *Lands of the Moslem A Narrative of Oriental Travel*, New York: Robert Carter & Brothers, 1845.
- CURTI Merle E. ve Birr KENDALL, *Prelude to Point Four American Technical Missions Overseas 1838-1938*, Madison, 1954.
- CURTI, Merle, *An American History*, Harper & Brothers, New York, 1950.
- , *American Philanthropy Abroad A History*, New Brunswick, 1963.

- DANIEL, Robert, "The Armenian Question and American-Turkish Relations 1919-1927", *Mississippi Valley Historical Review*, XLVI, September, 1959.
- , *American Philanthropy in the Near East 1820-1960*, Athens: Ohio University Press, 1970.
- DAVIDSON, Roderic, "The Armenian Crisis 1912-1914", *American Historical Review*, LIII, April: 481-505, 1948.
- DECONDE, Alexander, *A History of American Foreign Policy*, New York: Charles Scribner's Sons., 1971.
- DE KAY, James, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American*, New York: Harper, 1833.
- DE NOVO, John, "A Railroad for Turkey: The Chester Project 1908-1913", *Business History Review*, XXXIII, Autumn: 300-329, 1959.
- , *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1963.
- DEARBORN, Henry, *A Memoir on the Commerce and Navigation in the Black Sea*, Boston: Wells and Lilly, 1819.
- DEMİROĞLU, Tefik, "II. Abdülhamit Zamanında Amerikan Sermayesinin Celbi Teşebbüsü", *Resimli Tarih Mecmuası*, V, s. 2923, Şubat 1954.
- DENNIS, Alfred L.P., *Adventures in American Diplomacy 1896-1906*, New York, 1928.
- DODGE, Edmund Arthur, "Our Mohammedan Subjects." *Political Science Quarterly*, XIX, ss. 20-31. DONTAS, Domna N., 1904.
- , "Girit Meselesi Üzerine Bir Yunan Eseri", Çev. Bilal Şimşir, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 39, ss. 39-42, 1970.
- DURBIN, John P., *Observations in the East*, Harper & Brothers, New York, 1845.
- DWIGHT, Harrisoon Gray, *Christianity Revived in the East*, Baker & Scribner, New York, 1850.

- , *Christianity in Turkey: A Narrative of the Protestant Reformation in the American Church*, Londra, 1854.
- , *Turkish Life in War Time*, Charles Scribner's Sons, New York, 1881.
- , *Constantinople and Its Problems, Its Peoples, Customs Religions and Progress*, Oliphant, Anderson and Ferrier, Londra.
- , *Constantinople Old and New*, Charles Scribner's Sons, New York, 1915.
- , *Constantinople Settings and Traits*, Harper & Brothers, New York, 1916.
- EARLE, Edward Meale, "Early American Policy Concerning Ottoman Minorities", *Political Science Quarterly*, XLII,3: 337-367, 1927a.
- , "American Interest in the Greek Cause 1821-1827", *American Historical Review*, XXXIII, ss. 44-63, Ekim 1927b.
- , "American Missions in the Middle East", *Foreign Affairs*, VII, ss. 400-410, Nisan 1929.
- EDMOND, Anna G., *The Union Church of Istanbul*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1986.
- EDWARDS, Rosaline de Gregorio, *Relations Between the United States and Turkey 1893-1897*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fordham University, 1952.
- EĞRİBEL, Ertan, "Amerikan Kimliği", Recep Ertürk (Ed.), *500. Yılında Amerika*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- ERHAN, Çağrı, *Beyaz Savaş Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996.
- EMECEN, Feridun, Ekmeleddin İHSANOĞLU (Ed.), "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ss. 5-61, IRCICA, İstanbul, 1994.
- EROL, Mine, *Birinci Dünya Savaşı Arefesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

- , "Amerika'nın Cezayirle Olan İlişkileri 1776-1816", *Tarih Dergisi*, 32, ss. 689-724, Mart 1979, (t.y.) *Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, Damla Matbacılık, Konya, 1979.
- EVANS, Laurence, *United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965.
- EZGÜ, Fuad, "Tarihte Türk-Amerikan Dostluğunun Temelini Atan İlk Amerikalı Hariciyeci", *Cumhuriyet*, 27.2.1934.
- , "Amerika'ya Giden İlk Türk Askeri Temsilcisi", *Cumhuriyet*, 22.11.1947.
- FAROQHI, Suraiya, Sina AKŞİN (Ed.), "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Türkiye Tarihi*, III, ss. 191-215, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- FIELD, James A., "A Scheme in Regard to Cyrenaica", *The Mississippi Valley Historical Review*, XLIV, 3, ss. 445-468, 1957.
- , *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- FINDLEY, Carter V., *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babıalı (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- FINNIE, David H., *Pioneers East: The Early American Experience in the Middle East*, Harvard University Press, Cambridge, 1967.
- FORMAN, S. E., *Advanced American History*, The Century & Co., New York, 1931.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 1966.
- GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.
- GOODELL, William, *Mr. Southgate and the Missionaries at*

- Constantinople, Boston, 1844.
- , *The Old and the New or Changes of Thirty Years in the East*, New York, 1853.
- , *Forty Years in the Turkish Empire*, Robert Carter & Brothers, New York, 1883.
- GOODRICH, Thomas, "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garbi Adlı Eserin Kaynaklarıyla İlgili Bir Araştırma", *Belleten*, XLIX, 195, ss. 667-691. GOODSELL, Fred Field, 1985.
- , *You Shall Be My Witness*, ABCFM, Boston, 1959.
- , *They Lived Their Faith*, ABCFM, Boston, 1961.
- GORDON, Lealand J., "The Turkish-American Treaty Relations", *The American Political Science Review*, XXII, 3. ss. 711-721, 1928.
- , *American Relations with Turkey 1830-1930 An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1932.
- RABILL, Joseph L., *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971.
- GREENE, Frederick Davis, *The Rule of the Turk*, G.P. Putnam's Sons, New York, 1896.
- GREENWOOD, Keith, "American Efforts in Bulgaria-1876", *Actes Du Iie Congrès International Des Etudes DuSudEst Européen*, III, ss. 215-228, 1978.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- HALL, William Webster, *Puritans in the Balkans*, Studia Historico-Philologica Serdicensia, Sofya, 1938.
- HAMLIN, Cyrus, *Among the Turks*, Carter, Londra, 1878.
- , *My Life and Times*, Congregational Sunday School, Boston, 1893.
- HATİPOĞLU, M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işı-*

- ğında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1988.
- HATZOPOULOS, Konstantinos K., "The US Navy in the Aegean During the Greek War of Independence 1821-1829", *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies From Mid 18th Century to 1914*, Atlantic Resarch Publications, New Jersey, 1988.
- HECK, Lewis, "Sidelights on Past Relations Between the U.S. and Turkey", *American Foreign Service Journal*, XVII, 61+110-114, Şubat 1940.
- HEPER, Metin, "19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, ss. 245-258.
- HOWARD, Harry, "President Lincoln's Minister Resident to the Sublime Porte, Edward Joy Morris 1861-1870", *Balkan Studies*, V, ss. 205-220, 1964.
- , *Turkey, the Straits and the US Policy*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1974.
- HUREWITZ, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956*, Princeton, 1956.
- , *The Middle East and North Africa in World Politics*, Yale University Press, New Haven, 1975.
- ILGAR, İhsan, "İstanbul'a Gelen İlk Amerikan Harp Gemisi", *Hayat Tarih Mecmuası*, I, ss. 4-8, Temmuz 1969a.
- , "İlk Türk-Amerikan Ticaret Anlaşması", *Hayat Tarih Mecmuası*, II, ss. 4-7, Ekim 1969b. (t.y.) "Tarihte Türk-Amerikan Dostluğu ve Münasebetleri", *Tarih Coğrafya Dünyası*, I, ss. 219-224.
- IRWIN, Ray W., *The Diplomatic Relations of the United States with the Barbary Powers 1776-1816*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1931.
- ILTER, Aziz Sami, *Şimalî Afrika'da Türkler*, İstanbul, 1937.
- JEWETT, Frank, "Why We Did Not Declare War on Turkey?", *Current History*, XIV, ss. 989-991, Eylül 1921.

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1983.
- KARASAPAN, Celal Tevfik, *Libya, Trablus, Bingazi ve Fizan, Resimli Posta Matbaası*, Ankara, 1960.
- KARK, Ruth, *American Consuls in the Holy Land 1832-1914*, The Hebrew University Press, Kudüs, 1994.
- KASABA, Reşat, "İzmir", Çağlar KEYDER (Ed.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- KERNER, Howard Joseph, "Turco-American Diplomatic Relations 1860-1880", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgetown University, Washington D.C., 1948.
- KNOX, Dudley W., *Register of Officer Personnel of the US Navy and Marine Corps and Ship's Data 1801-1807*, US Department of Navy, Washington D.C., 1934.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara, 1988.
- , *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Misyoner Okulları, Arba, İstanbul, 1989.
- KOHN, Hans, "Ten Years of the Turkish Republic", *Foreign Affairs*, XII, 1, ss. 141-155, 1933.
- KOLOĞLU, Orhan, "200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi Türk ile Amerikalının Tanışması", *Tarih ve Toplum*, XXVIII, 196, ss. 17-27, 1997.
- KÖPRÜLÜ, Orhan, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, LI, 200, ss. 927-947, 1987.
- KURAN, Ercüment, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi, 1957.
- , *Osmanlı'da İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

- , "XIX. Yüzyılda Osmanlı Türkleri'nin Amerika'yı Tanınması", Recep Ertürk (Ed.), 500. Yılında Amerika, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- KURAT, Akdes Nimet, "Türkiye ile ABD Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, V, ss. 287-371, 1967.
- KURDAKUL, Necdet, *Osmanlı Devleti'nin Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul, 1981.
- KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986.
- KÜLTÜR BAKANLIĞI, *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1992.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1978.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Gümrük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ss. 260-268, 1996.
- , Ekmeleddin İHSANOĞLU (Ed.), "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ss. 513-547, IRCICA, İstanbul, 1994.
- LARRABEE, Stephen A., *Hellas Observed: The American Experience of Greece 1776-1865*, New York University Press, New York, 1957.
- LEWIS, Bernard, *Semites and Anti-Semites*, W. W. Norton & Co., New York, 1986.
- , *Race and Slavery in the Middle East*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- LEWIS, Charles Lee, "The Old Navy At Constantinople", *U.S. Naval Institute Proceedings*, LIX, 1442-1448, 1933.
- LONG, David Foster, *Nothing too Daring A Biography of Commodore David Porter 1780-1843*, United States Naval Institute, Annapolis, 1970.

- LYBYER, Albert Howe, "American Missionary Record in Turkey", *Current History*, XIX, s. 802, Şubat 1924.
- LYNCH, William F., *Narrative of the United States' Expedition to the River Jordan and Dead Sea*, Richard Bentley, Londra, 1849.
- MARSH, Caroline Crane, *Life and Letters of George Perkins Marsh*, Charles Scribner's Sons, New York, 1888.
- MARTIN, Earl, *History of the United States 1492-1865*, BGinn & Co., Boston, 1934
- MAUROIS, André, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, Çev. Fuat GÖKBUDAK, Osmanbey Basımevi, İstanbul, 1945.
- MAY, Arthur J., "Crete and the United States 1866-1869", *The Journal of Modern History*, XVI, 4, ss. 286-293, 1944.
- MAY, Ernest R., *Imperial Democracy: The Emergence of America asa Great Power*, Harcourt, Brace & World, New York, 1961.
- McCORMICK, James M., *American Foreign Policy and American Values Itasca: F. E. Peacock Publishers*, 1985.
- MILLER, Hunter, *Treaties and Other International Acts of the United States of America*, c. I, Washington D.C., 1931.
- MILLER, Jonathan, P., *The Condition of Greece*, J&J Harper, New York, 1828.
- MIRAK, Robert, "Armenian Emigration to the United States To 1915", *Journal of Armenian Studies*, I, 1, ss. 5-39, 1975.
- MORGENTHAU, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*, Garden City, New York, 1918.
- MORISON, Samuel Eliot, *The Oxford History of the American People*, Oxford University Press, New York, 1965.
- MORRISON, S. E., "Forcing Dardanelles in 1810 with Some Account of the Early Trade of Massachusetts", *New England Quarterly*, I, ss. 208-225, Nisan 1928.

- MORSE, Lucile C., *Relations Between the United States and the Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Clark University, 1924.
- NOAH, M. M., *Correspondence and Documents Relative to the Attempt to Negotiate for the Release of the American Captives in Algeires*, Washington D.C., 1816.
- OLIN, Stephen, *Greece and the Golden Horn*, Derby, New York, 1854.
- OLSON, Keith W. (t.y.) *Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, Amerikan Basın ve Kültür Merkezi, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okullarına Dair Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, XIV, 13, ss. 87-96, 1981.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, Ankara, 1983.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- OSCANYAN, Christopher Hatchik, *The Sultan and His People By a Native of Turkey*, Derby & Jackson, New York, 1857.
- , *The United States and Turkey*, McGill & Witherow, Washington D.C., 1868.
- ÖKE, Mim Kemal, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1991.
- ÖZTUNA Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1967.
- , *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1983.
- PAINE, Caroline, *Tent and Harem Notes of an Oriental Tri*, Appleton & Company, New York, 1859.
- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Tarihi*, Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, Sabah Yayınları, İstanbul, 1995.
- PAMUK, Şevket, "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", *Tan-*

- zimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, III, ss. 653-665, 1985.
- PATRICK, Mary Mills, *Under Five Sultans*, The Century Co., New York, 1929.
- , *A Bosphorus Adventure: Istanbul Women's College 1871-1924*, Standford, 1934.
- PAULLIN, Charles Oscar, *Diplomatic Negotiations of the American Naval Officers 1778-1883*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1912.
- PHILLIPS, Clifton J., *Protestan America and the Pagan World 1810-1960*, Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- PORTER, David Dixon, *Memoir of Commodore David Porter of the U.S. Navy*, Albany, 1875.
- PORTER, David, *Constantinople and its Environs by an American*, Harper, New York, 1835.
- POST, Henry, *A Visit to Greece and Constantinople in the Year 1827*, New York, 1830.
- PRIME, E.D.G., *Forty Years in the Turkish Empire*, Carter, New York, 1876.
- RAMSAY, W. M., *Impressions of Turkey During Twelve Years'*, *Wanderings, The U.S. and the Armenian Question 1884-1924*, Fletcher School of Law and Diplomacy, 1957.
- RAPPAPORT, Armin, *A History of American Diplomacy*, Macmillan, New York, 1975.
- RIDGERY, Nevitt Cedric, "Henry Eckford's United States of 1831", *The American Neptune*, VIII, 1, ss. 7-10, 1948.
- SANDER, Oral ve Kurthan FİŞEK, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.
- SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1987.

- , *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1989.
- SCHNEIDER, E. C. A., *Letters from Broosa Asia Minor*, Pennsylvania, 1846.
- SCHUYLER, Eugene, *American Diplomacy and the Furtherrance of Trade*, Charles Scribner's, Sons, New York, 1886.
- SCIPIO, Lynn A., *My Thirty Years in Turkey*, Rindge, New Haven, 1955.
- SEMİZ, Yaşar, *Türk-Amerikan Münasebetlerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi 1900-1926*, Yetkin Basımevi, Ankara, 1995.
- SHASKO, Philip, "The Eastern Question: An American Response to the Bulgarian Massacres of 1876", *Bulgarian Historical Review*, XX, 1-2, ss. 58-75, 1992.
- SHAW, Stanford J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan, Suffolk, 1991.
- SMITH, Theodore Clark, "Expansion After the Civil War 1865-1871.", *Political Science Quarterly*, XIV, 3, ss. 412-436, 1901.
- SONYEL, Salahi Ramsdan, *The Ottoman Armenians*, K.Rustem & Brother, Londra, 1987.
- SOUTHGATE, Horatio, *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*, D. Appleton & Co., New York, 1840.
- , *The Cross above the Crescent: A Romance of Constantinople*, Lippihcott, Philadelphia, 1878.
- SOYSAL İsmail, "Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", *Belleten*, XLI, 162, ss. 257-276, 1977.
- STILLMAN, William J., *The Cretan Insurrection of 1866-7-8*, Henry Holt & Co., New York, 1874.
- STRONG, William E., *The Story of the American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910.
- , *The Story of the American Board*, Arno Press, New

York, 1969.

STUART, Graham, *American Diplomatic and Consular Practice*, Appleton-Century & Co., New York, 1936.

ŞENTÜRK, Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

THAYER, Lucius E., "The Capitulations of the Ottoman Empire and the Question of Their Abrogation as it Affects the USA", *American Journal of International Law*, XVII, ss. 207-217, 1923.

TRASK, Roger, "The Terrible Turk and Turkish-American Relations", *The Historian*, XXXIII, Kasım 1970.

—, *The U.S. Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1974.

TUKIN, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Boğazlar Meselesi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947.

TUNCER, Hüner, *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1991.

TURGAY, A. Üner, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, III, ss. 189-246, 1982.

ÜLMAN, Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, AÜ SBF, Ankara, 1961.

WALTER, Wright, *American Relations with Turkey to 1831*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 1928.

WHEELER, Everett P., *The Duty of the United States of America to American Citizens in Turkey*, Fleming H. Revell Company, New York, 1896.

WHELOCK, Phyllis Dekay, "Henry Eckford(1775-1832), An American Shipbuilder", *The American Neptune*, VII, 1, ss. 177-195, 1947.

WHITE, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon*

- Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun, İstanbul, 1995.
- WILSON, Gary E., "The First American Hostages in Moslem Nations 1784-1789", *The American Neptune*, XLI, 3, ss. 208-223, 1981.
- WINES, Enoch, *Two Years and a Half in the Navy or Journal of a Cruise in the Mediterranean and Levant 1829-31*, Carey & Lea, Philadelphia, 1832.
- WISE, Henry Augustus, *Scampavias from Gibel Tarik to Stamboul*, Charles Scribner, New York, 1857.
- WRIGHT L. B. and J. H. MACLEOD, *First Americans in North Africa*, Princeton University Press, Princeton, 1945.
- YALÇIN, Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Turhan Kitabevi, 1991.
- YESELSON, Abraham, *United States-Persian Diplomatic Relations 1883-1921*, Rutgers, New Brunswick, 1956.

EK-1

OSMANLI DEVLETİ'NİN ABD İLE TİCARETİ

Yıllar	ABD'ye İhracat (%)	ABD'den İthalat (%)	Toplam Ticaret (%)
1831	521.598	38.503	560.101
1832	923.629	64.722	988.351
1833	786.044	167.202	953.252
1834	569.511	62.458	631.969
1835	387.553	63.202	450.755
1836	975.371	99.085	1.074.456
1837	693.161	36.659	729.820
1838	296.533	142.448	438.981
1839	629.190	83.320	712.510
1840	563.476	119.745	683.221
1841	614.872	200.934	815.806
1842	370.248	125.521	495.769
1843	182.854	108.465	291.319
1844	385.866	186.139	572.005
1845	781.517	115.553	897.070
1846	760.998	126.193	887.191
1847	577.710	61.570	639.280
1848	406.028	114.830	520.858
1849	374.064	193.876	567.940
1850	801.023	204.397	1.005.420
1851	901.236	162.204	1.063.440
1852	556.100	265.825	821.925
1853	727.516	207.358	934.874
1854	803.114	219.496	1.022.610
1855	790.889	794.259	1.585.148
1856	741.871	1.404.768	2.146.639
1857	829.569	527.481	1.357.050

Yıllar	ABD'ye İhracat (%)	ABD'den İthalat (%)	Toplam Ticaret (%)
1858	1.269.680	783.405	2.053.085
1859	798.164	624.403	1.422.567
1860	1.379.860	783.081	2.162.941
1861	1.014.181	584.169	1.598.990
1862	959.692	442.721	1.402.413
1863	984.290	945.160	1.929.450
1864	-----	-----	-----
1865	663.350	614.187	1.277.537
1866	866.650	570.845	1.437.495
1867	1.042.912	446.736	1.489.648
1868	1.475.635	678.026	2.153.661
1869	1.781.147	653.195	2.334.342
1870	2.196.524	2.565.289	4.761.813
1871	2.440.133	1.249.071	3.689.204
1872	866.719	1.209.443	2.076.162
1873	870.700	1.316.656	2.187.356
1874	2.412.163	2.217.072	4.629.235
1875	1.868.604	3.928.149	5.796.753
1876	1.496.503	3.101.074	4.597.577
1877	-----	-----	-----
1878	2.108.810	1.017.099	3.125.909
1879	2.209.685	4.353.600	6.563.285
1880	3.528.917	1.607.229	5.136.146
1881	2.720.524	909.220	3.629.744
1882	3.315.647	1.829.166	5.144.813
1883	3.394.319	1.078.921	4.473.240
1884	3.293.149	1.097.644	4.390.793
1885	2.097.644	851.445	2.949.089
1886	3.665.269	1.379.125	5.044.394
1887	4.702.377	482.470	5.184.847
1888	4.088.898	326.657	4.415.555

Yıllar	ABD'ye İhracat (%)	ABD'den İthalat (%)	Toplam Ticaret (%)
1889	4.084.510	70.470	4.154.980
1890	3.863.657	44.894	3.908.551
1891	4.664.968	129.833	4.794.801
1892	4.969.029	206.350	5.175.379
1893	5.777.846	178.675	5.956.521
1894	3.930.391	192.328	4.122.719
1895	5.262.802	171.969	5.434.771
1896	6.037.949	72.732	6.110.681
1897	6.853.611	195.962	7.049.579
1898	4.444.415	382.665	4.827.080
1899	5.644.080	522.550	6.166.630

EK-2

İSTANBUL'DA GÖREV YAPAN ABD ELÇİLERİ

Adı Soyadı	Atanma Tarihi	Adı Soyadı	Atanma Tarihi
David Porter	15 Nisan 1831	Oscar S. Strauss	24 Mart 1887
Dabney S. Carr	6 Ekim 1843	Solomon Hirsch	16 Mayıs 1889
George P. Marsh	29 Mayıs 1849	David P. Thompson	15 Kasım 1892
Carroll Spence	23 Ağustos 1853	Alexander Terrell	15 Nisan 1893
James Williams	14 Ocak 1858	James B. Angell	15 Nisan 1897
Edward Joy Morris	8 Haziran 1861	Oscar S. Strauss	3 Haziran 1898
Wayne MacVeagh	4 Haziran 1870	John G. Leishman	20 Aralık 1900
George H. Boker	3 Kasım 1871	Oscar S. Strauss	17 Mayıs 1909
Horace Maynard	9 Mart 1875	William Rockhill	24 Nisan 1911
James Longstreet	14 Haziran 1880	Henry Morgenthau	4 Eylül 1913
Lewis Wallace	19 Mayıs 1881	Abram I. Elkus	21 Temmuz 1916
Samuel S. Cox	25 Mart 1885		

EK-3

WASHINGTON'DA GÖREV YAPAN OSMANLI ELÇİLERİ

Adı (Soyadı)	Atanma Tarihi
Bulak (Edward Blacque) Bey	27 Zilkade 1283 (2 Nisan 1867)
Aristaki (Aristarchi) Bey	14 Ekim 1873
Tevfik Bey	Mart 1883
Alexander Mavroyeni Bey	Aralık 1886
Mustafa Tahsin Bey	28 Zilkade 1313 (11 Mayıs 1896)
Ali Ferruh Bey	28 Rebiülevvel 1315 (20 Şubat 1898)
Şekip Bey	23 Rebiülahir 1318 (14 Şubat 1901)
Mehmed Ali Bey	3 Şaban 1325 (11 Eylül 1907)
Kâzım Bey	26 Zilhicce 1326 (19 Şubat 1909)
Osman Niyazî Paşa	29 Rebiülevvel 1332 (25 Şubat 1914)
Ahmed Rüstem Bey	16 Cemaziyelahir 1332 (12 Mayıs 1914)
Abdülhak Hüseyin Bey*	Ekim 1914

* Maslahatgüzar

Dizin

A

- Abdülaziz 171, 173, 185, 251, 338, 356
Abdülhak Hüseyn Bey 386
Abdülhamid II 25, 150, 153, 160, 173-174, 176, 178, 233, 286, 302, 306, 314, 318, 331, 334-335, 338, 350-351, 353-354, 356-359, 361-369, 372, 376-378
Abdûlmecid 143, 150, 154, 156, 197, 251-253, 282, 355, 370-371
Adams, George, J. 236
Adams, John 42
Ahmet Rûstem Bey 384-386
Ahmet Vefik Paşa 293
Alexander, W. J. 345
Ali Ferruh Bey 352-353
Âli Paşa 62, 92, 156, 181

- Anderson, Henry L. 38, 40, 56, 58, 60, 235
Angell, James B. 332-333
Antonaki Efendi 116
Arifi Paşa 347-348
Aristarchi (Aristaki) Bey 174, 292, 344, 372
Arthur, Chester 357, 378
Artin Efendi 347
Asım Paşa 217
Avret Hisar 295
Azarian 167

B

- Bainbridge, Kaptan 57, 135
Balzatti Bey 279
Barclay, Thomas 43-44
Baring, Walter 287
Barlow, Joel 49
Barnum, Konsolos 325

Barton, James 88, 199-200, 301
 Bates, General 368
 Bayard 307, 349-350
 Beauboucher, Konsolos
 Vekili 237
 Berdan, General 174
 Biddle, James 122, 126-127
 Blacque (Bulak) Bey,
 Edward 158
 Bliss, Daniel 192, 197
 Bliss, E. E. 282, 308, 338
 Bogos, Ermeni Patriği 195
 Boker, George H. 232
 Bradish, Luther 111, 115-116
 Brown, John Porter 142,
 150-151, 155, 173, 196,
 198-199, 219, 244, 250, 337,
 371
 Bryan, William J. 384, 387
 Bunker, Frederick E. 146

C

Call, Wilkinson 326-327
 Canfield, Henry M. 213, 215
 Canning, Stratford 197, 241
 Carr, Dabney S. 152, 154, 182,
 196, 198, 208, 39-40, 45, 47,
 50, 63, 65
 Cass, Lewis 144, 156, 183-184,
 209, 212
 Catchcart, James Leander 47,
 51, 54
 Cavid Bey 379
 Cemil Paşa 342
 Cevad Paşa 311
 Chambers, Alexander 292
 Chapseaud, Konsolos 194
 Chester, Colby Jr. 357, 377-378
 Chester, Colby M. 378
 Clark, James Caleb 289

Cleveland, Grover 308
 Cochran 175
 Cohen, Konsolos Vekili 235
 Cox, Samuel S. 151, 338, 349,
 377
 Crane, William 120
 Cullom, Shelby M. 327-328
 Currie, Büyükelçi 318

D

Dale, Richard 56-57
 Dasmit, Haskor 152
 De Hass, Konsolos 343
 De Kay, James 256-257, 337
 Decatur, Stephen 59
 Derviş Paşa 361
 Dickson, Misyoner 219, 277
 Disraeli, Lord 286-287
 Dodge, Cleveland H. 234, 367,
 369, 388
 Donaldson, Joseph 47, 51
 Dufferin, Büyükelçi 361-365
 Duncan, W. B. O. 217
 Dwight, H. G. O. 87-92, 190, 195,
 197, 200, 304, 338

E

Eaton, David 54, 57-59
 Eckford, Henry 130-133, 142
 Eddy, Spencer F. 369
 Edip Efendi 286
 Elkus, Abram 387
 Elliot, Henry 270, 286-287, 289
 Emin Bey, Binbaşı 154-156,
 158, 173
 English, George Bethune 95,
 117
 Erickson, Telford C. 301
 Eşref Paşa 296
 Ethem Paşa 298-299

Exmouth, Lord 64

F

Fahri Bey 372

Farragut, Amiral 185, 193, 270, 278

Fillmore, Millard 155

Fish, Hamilton 187-188, 230, 266, 287, 291

Fisk, Pliny 86-87, 96

Fişan Efendi 155

Francis, Philip 286, 382

Franklin, Benjamin 42, 46, 114, 185, 356

Frelinghuysen 346, 362-363

Fuad Paşa 150, 159, 220, 274, 277, 371

G

Garabedian, Nishan 315

Garfield, James Abram 357

Gates, Caleb F. 294

Gibson, Konsolos 320

Gillman, Henry 349

Gladstone 288, 291

Goddard, G. W. 170

Goldsborough, Amiral 274-275

Goltz, Colmar von der 178

Gorbonov, Petko V. 281, 283

Gorçakov, Prens 183

Gott, Misyoner 91, 219

Grant, Jesse 377

Grant, Ulysses 256

Granville, Lord 362-363

Gresham, Walter 310, 312-313, 317-318, 375

H

Hacı Abdurrahman Bey 45

Hakkı Paşa 372, 380-382

Halet Efendi 115-116

Halil Rifat Paşa 131

Hamid Paşa 57, 60

Hamilton, Alexander 100-101

Hamlin, Cyrus 151, 192, 282, 284, 303

Hamuda Paşa 52-53

Harunyun, Şahergiryan 379

Hasan Dayı 45

Hay, John 299

Hayreddin Reis 34

Henry, Henry 182

Hirsch, Solomon 378

Howe, Samuel 273-274

Humpreys, David 47

Hüsrev Mehmed Paşa 81

I-I

Ingnatieff, General 270, 285, 290

Ibrahim Sarım Paşa 227

İsmail Ferruh Efendi 114

İsmail Paşa 272

J

Jefferson, Thomas 34, 42, 44-45, 51, 61, 73

Jennings, William 387

Jewel, Theodore F. 336

Jewett, Konsolos 310, 318

Johnson, Andrew 159

Johnson, Augustus 213

K

Kabuli Paşa 371

Kani Paşa 171

Karamanlı Yusuf Paşa 51

Kennedy, Phineas B. 301

Kıbrıslı Mehmed Paşa 251

King, Rufus 114

Kirkland, Amiral 321-323
 Knox 380-381
 Kossuth, Lajos 240-242
 Koszta, Martin 243-244
 Küçük Hüseyin Paşa 113-114
 Kyrias, George 300-301

L

Lamb, John 44
 Lay, Albay 174
 Lazzaro, Hacı 295-298
 Lear, Tobias 59, 61-62
 Leishman, G. A. 300, 335-337
 Leishman, G. A. John 145
 Lincoln, Abraham 170, 250
 Llewellyn, Konsolos 182
 Loewenthal, Konsolos
 Vekili 238-239
 Long, Albert 182, 283-285, 287,
 289
 Lotus, Augustus 270
 Louis, XVI. 43
 Lynch, William F. 235-236,
 251, 257, 337

M

Mac Gahan, Januarius
 Aloysius 287
 MacVeagh, Wayne 150
 Madison, James 63, 73
 Mahmud II 107, 109, 128-129,
 132-133, 137, 142, 150, 171
 Mahmud Paşa 65-66, 220, 222
 Mahmut Nedim Paşa 285
 Manquez, General 258
 Marsh, George P. 154, 156, 209,
 241-244
 Martesyan, Melkov 215-217
 Matteos, Ermeni Patriği 195-197
 Mavrocordatos, Alexander 110

Mavroyeni Bey 223-224,
 312-314, 317, 350-351, 358
 Maynard, Horace 189, 216-217,
 286-287, 290-293, 296-298,
 305, 343
 McKenzie, A. K. 237
 McKinley, William 233, 334,
 368-369
 Mehmed Ali Paşa, Bahriye
 Nazırı 156, 181
 Mehmed Dayı, Kayserili 104
 Mehmed Paşa 81, 156-157, 173
 Mehmed Rauf Paşa 349
 Mehmet Ali Paşa (Kavalalı) 92
 Mehmet Refet Paşa 295-296
 Mehmet Reşad 385
 Middleton, Henry 111
 Monroe, James 103, 115, 247
 Montebello, Count de 351
 Morgenthau, Henry 383-384,
 386
 Morris, Edward Joy 144, 150,
 158-159, 167, 170, 185-1888,
 192, 201-202, 214-215,
 220-221, 229-230, 237, 239,
 251, 253-255, 257-258, 265,
 270, 274-277, 279,
 Morse, Samuel 355
 Muhammed bin Abdullah 44
 Muhammed Hamid Efendi 109,
 113, 121, 123, 126, 130
 Muley Süleyman 44
 Musa Bey 308, 309
 Mustafa Dayı, Giritli 104
 Mustafa Fazıl Paşa 213
 Mustafa Kemal 395-396
 Mustafa Paşa 55, 61-62
 Mustafa Reşid Paşa 156, 197
 Mustafa Tahsin Bey 224
 Mustuk Paşa 221

N

Navoni, Nicholas 99, 119, 121,
123, 126, 129
Nazaryan 149
Newsberry, Harrie R. 319
Noradongiyan Efendi 379

O

O'Brien, Richard 51, 61
O'Reilly, Eugene 213
Offley, David 80-81, 94-96, 119,
121-123, 126-127, 146, 167
Oliphant, Lawrence 346
Orloff, Kont 112
Oruç Reis 34
Oscanyan, Christopher 78, 276

Ö

Ömer Paşa 63-65, 182, 275

P

Page, Konsolos 341
Palmerston, Lord 241
Paneretoff, Stefen 285
Parnons, Levi 86-87
Pears, Edwin 286
Pertev Efendi 109
Photinoff, Constantine 281
Pickering, Thomas 114
Pierce, Franklin 356
Pinsker, Yehuda Leib 344
Porter, David 142
Porter, George A. 152

R

Raşit Paşa 295
Rauf Paşa 181, 349
Reggio, Nicholas 77
Rhind, Charles 88, 112,
122-123, 126-127, 130, 165

Rhodes, Foster 133, 142, 172
Rıza Paşa 154, 201
Riggs, Elias 281, 301
Robinson, Edward 235-236
Rockhill, William W. 383
Rodgers, John 117-118
Romer, Alexander 213, 215
Roosevelt, Theodore 273,
335-336

Rüstem Bey 159, 384-386

S

Safvet Paşa 185, 214-215, 233,
290, 342
Said Bey 171
Said Paşa 204, 321, 346-347,
351, 365-366
Sava Paşa 216
Schuyler, Eugene 42-43, 45, 99,
151, 287-293, 317, 394
Selim III 136-137, 171
Server Paşa 297
Seward, William H. 170, 186,
192, 213-214, 229, 237, 239,
250, 253, 260-262, 269-271,
273-276, 279
Seymour, Amiral 364, 366
Sinan Paşa 34
Slaveikov, Petko R. 281
Smith, Eli 88-89
Smith, William Loughton 114
Spence, Carroll 156, 166-167,
209
Stanbolov, Stefan 284
Steaward, William 73-74, 96
Sterrett, Andrew 56
Stillman, William J. 149, 151,
269-273, 276-277, 279
Stone, Ellen 298-300
Straus, Oscar S. 333, 380

Süleyman Efendi, Binbaşı 156
Süleyman Paşa, Bahriye Nazırın
154, 156

Şekip Bey 299

T

Taft 380
Terrell, Alexander W. 151
Tevfik Bey, Albay 177
Tevfik Paşa, Hariciye Nazırın 160,
325, 332, 352-353
Tevfik Paşa, Mısır Hidivi 361
Thayer, W. J. 257
Thompson, David 150, 204, 310
Tibgeoğlu Abraham 152
Trowbridge, Tilman C. 199-200
Tuckerman, Charles 278
Turgut Reis 34
Tylden, T. B. 172

U

Urabi Paşa 360-362, 364,
366-367

V

Valide Sultan 373
Van Burren, Martin 130
Vergennes, Kont de 43
Victoria, Kraliçe 288
Vidal, Konsolos 149

Volney, Chasseboef 101

W

Wallace, Lewis 145, 150, 160,
173, 203, 217, 345-348,
358-359, 361-367
Warden, Amiral 296
Waring, Charles 377
Washburn, George 323
Washington, George 45
Webster, Daniel 227
Weinberg, Moyer 345
Wheeler, Everett 328-329
White, William A. 310, 351
Wilkinson, Robert 74
Williams, James 144, 209, 212,
220, 249, 251, 341
Wilson (ABD Başkanı) 387-388
Wilson, Francis M. H. 382
Wilson, Woodrow 353, 395
Wilson, (Misyoner-Konsolos
?) 40, 45, 67, 219, 382

Y

Yasagi, Joseph 77
Yorgo (George), Kral 278

Z

Zekeriya Paşa 194